

**12 EYLÜLASKERİ DARBESİNİN BELLEK MEKÂNLARI
ÜZERİNDEN İNCELENMESİ**

Doktora Tezi

Bünyamin UZUN

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eskişehir 2023

**12 EYLÜL ASKERİ DARBESİNİN BELLEK MEKÂNLARI
ÜZERİNDEN İNCELENMESİ**

Bünyamin UZUN

DOKTORA TEZİ

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ömer ÖZER

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2023

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Bünyamin Uzun'un "12 Eylül Askeri Darbesinin Bellek Mekânları Üzerinden İncelenmesi" başlıklı tezi 05/06/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, Basın ve Yayın Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Ömer Özer

Üye : Prof. Dr. Sibel Onursoy

Üye : Prof. Dr. Serdar Öztürk

Üye : Prof. Dr. Ayhan Biber

Üye : Doç. Dr. Tezcan Özkan Kutlu

Prof. Dr. Saime Önce

Anadol Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

12 EYLÜL ASKERİ DARBESİNİN BELLEK MEKÂNLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Bünyamin UZUN

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2023

Danışman: Prof. Dr. Ömer Özer

İnsan doğası gereği toplumsal bir varlıktır ve insanın belleği de toplumsal bağlam içerisinde oluşmaktadır. Maurice Halbwachs, insanın toplumsal çerçeve içerisinde belleğinin oluşmasını kolektif bellek olarak adlandırmaktadır. Toplumun genelini ilgilendiren olaylar belirli bağlamlarda kolektif belleğe girmekte ve toplumsal çevre kolektif belleği doğrudan etkilemektedir. Kolektif belleğin toplumsal çerçevede inşa edilmesi ve aktarılması bellek mekânları aracılığıyla gerçekleşir. Bu çalışmada 12 Eylül askeri darbesinin kolektif bellekte nasıl yer aldığı incelenmiştir. Toplumun, 12 Eylül’ü nasıl hatırladığı ve nasıl unuttuğu dolayısıyla kolektif bellekteki konumu bellek mekânları bakımından araştırılmıştır. İlk olarak bir bellek mekânı olan medya, incelemeye alınmış ve bu aşamada hem yaygın gazeteler hem de Twitter’da 12 Eylül belleğinin nasıl inşa edildiği ve aktarıldığına odaklanılmıştır. Cumhuriyet ve Ortadoğu gazetelerinin 12 Eylül anlatısı ve Twitter’da #12Eylül etiketi ile paylaşılan içerikler, içerik çözümlemesi yöntemiyle çözümlenmiştir. Gazetelerin, 12 Eylül belleğini ideolojik konumlarına göre yeniden inşa ettiği saptanmıştır. Twitter’da ise farklı kolektif bellekler bir arada inşa edilmekte ve aktarılmaktadır. Buna ek olarak hem 12 Eylül dönemini yaşamış kişilerle hem de Z kuşağından bireylerle görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde katılımcıların 12 Eylül belleği ve bellek mekânlarının buna etkisi araştırılmıştır. 12 Eylül dönemini yaşayan kişilerin belleğinde 12 Eylül hem kendi anılarına dayanan hem de bellek mekânlarından etkilenecek şekilde şekillenen bir bağlamda olduğu saptanmıştır. Z kuşağından bireylerin belleğindeki 12 Eylül, tümüyle bellek mekânlarının etkisiyle oluşmuştur. Bellek mekânları arasında en fazla etkiyi sosyal medyanın yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bellek mekânları, Kolektif bellek, 12 Eylül, Medya, Sosyal medya

ABSTRACT

EXAMINATION OF THE MILITARY COUP OF 12 SEPTEMBER 1980 THROUGH MEMORY PLACES

Bünyamin UZUN

Department of Journalism

Anadolu University, Graduate School of Social Science, June, 2023

Supervisor: Prof. Dr. Ömer Özer

Human is a social being by nature, and human memory is formed within the social context. Maurice Halbwachs defines the formation of human memory within the social framework as collective memory. Events that concern the general public were embedded in the collective memory in certain contexts and the social environment directly affects the collective memory. The construction and transfer of collective memory in the social framework occurs through memory places. In this study, it was examined how the September 12 military coup took place in the collective memory. How the society remembers and forgot September 12 and its position in the collective memory were investigated in terms of memory places. First of all, the media, which is a memory places, were examined. At this stage, it was focused on how the memory of September 12 is constructed and conveyed in both mainstream newspapers and Twitter. The 12 September narrative of the Cumhuriyet and Ortadoğu newspapers and the content shared on Twitter with the #12Eylül hashtag were analyzed by content analysis method. It was determined that the newspapers reconstructed the memory of September 12 in accordance with their ideological positions. On the other hand, different collective memories are built and transmitted together on Twitter. In addition, interviews were conducted with both people who experienced through the September 12 period and individuals from the Z generation. In the interviews, the participants' memory of 12 September and effect of memory places on this was investigated. In the memory of people who lived through the September 12 period, September 12 is a process that is both based on their own memories and shaped by being influenced by memory places. September 12, in the memory of individuals from the Z generation, was formed entirely by the impact of memory places. It has been concluded that social media is the most influential memory space in the formation of the September 12 collective memory of individuals from the Z generation.

Key Words: Memory places, Collective memory, 12 September, Media, Social Media

TEŞEKKÜR

Bu doktora tezi YÖK ve TÜBİTAK destekleri ile hazırlanmıştır. Doktora eğitimime ve bilimsel çalışmalarına TÜBİTAK 2211-A Yurtiçi Doktora Bursu ile destek veren TÜBİTAK'a ve YÖK 100/2000 Sosyal Medya Çalışmaları öncelikli alanı bursu ile destek olan YÖK'e sağlamış oldukları tüm olanaklar için teşekkür ederim.

Çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkısı olan danışman hocam Prof. Dr. Ömer Özer'e, Tez İzleme Kurulu'nda (TİK) yer alan ve bana önemli katkılar sunan hocalarım Prof. Dr. Serdar Öztürk'e ve Doç. Dr. Tezcan Özkan Kutlu'ya teşekkürü bir borç bilirim. Üniversite eğitimim boyunca öğrencisi olduğum Selçuk Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi iletişim fakültelerindeki hocalarıma da üzerimdeki emekleri için teşekkür ederim.

Tezimin uygulama kısmı olan görüşmelerde bana katkı sağlayan bütün katılımcılara ve katılımcılara ulaşmamda ilk kaynak kişileri bulmama yardımcı olan Prof. Dr. Mustafa Özer hocama ve Aybars Yılmaz'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Başta tez süreci olmak üzere her zaman yanımda olan arkadaşlarıma ve bütün eğitim yaşamım boyunca desteklerini esirgemeyen aileme ne kadar teşekkür etsem azdır.

....../....../20....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

(İmza)

Bünyamin Uzun

(Öğrencinin Adı Soyadı)

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar VE ÇİZELGELER	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Konunun Tanımlanması ve Problem	1
1.2. Amaç.....	9
1.3. Önem	10
1.4. Sınırlılıklar	13
2. ALANYAZIN	14
2.1. Bellek Kavramı.....	14
2.2. Kolektif Bellek ve Kuramsal Yaklaşımlar	21
2.2.1. Kolektif bellek	21
2.2.2. Kolektif bellek kavramına yönelik kuramsal yaklaşımlar.....	36
2.3. Bellek Mekânları, Medya ve 12 Eylül	39
2.3.1. Bellek mekânları	39
2.3.2. Bellek mekânı olarak medyanın değerlendirilmesi	47
2.3.3. 12 Eylül askeri darbesinin bellek mekânları bakımından değerlendirilmesi	52
2.3.3.1. 12 Eylül askeri darbesinin genel çerçevesi	55
2.3.3.2. 12 Eylül'ün bellek mekânları	63
2.3.3.3. 12 Eylül ile yüzleşme-hesaplaşma	79
2.4. Bellek Mekânı Olarak Twitter'ın Değerlendirilmesi.....	84
2.4.1. Sosyal medya ve Twitter'ın gelişimi.....	85

2.4.2.	Aktivizm ve politik katılım bağlamında bir kamusal alan olarak Twitter'ın değerlendirilmesi.....	92
2.4.3.	Twitter kullanıcılarının kolektif belleğin inşasına etkisi.....	104
3.	YÖNTEM.....	111
3.1.	Araştırmanın Yöntemi.....	111
3.2.	Araştırmanın Evren ve Örneklemi.....	115
3.3.	Araştırma Verilerinin Toplanması ve İşlenmesi	119
4.	BULGULAR VE YORUMLARI	121
4.1.	Bulgular.....	121
4.1.1.	Cumhuriyet gazetesi	121
4.1.2.	Ortadoğu gazetesi	131
4.1.3.	Twitter'da 12 Eylül belleği.....	136
4.1.4.	Kişilerin belleğinde 12 Eylül	146
4.1.4.1.	12 Eylül dönemini yaşayan sol görüşlü kişilerin belleğinde 12 Eylül darbesi.....	146
4.1.4.2.	12 Eylül dönemini yaşayan ülkücü/Sağ görüşlü kişilerin belleğinde 12 Eylül darbesi	170
4.1.4.3.	Sol görüşlü z kuşağından bireylerin belleğinde 12 Eylül darbesi	201
4.1.4.4.	Ülkücü/sağ görüşlü z kuşağından bireylerin belleğinde 12 Eylül darbesi	212
4.2.	Bulguların Yorumu	221
5.	SONUÇ VE ÖNERİLER	233
5.1.	Öneriler	243
	KAYNAKÇA.....	245
	EKLER	
	ÖZGEÇMİŞ	

TABLolar VE ÇİZELGELER

Tablo 4.1. Bir bellek mekanı olarak Cumhuriyet Gazetesi'nin 12 Eylül 1980 askeri darbesinin belleğini inşa etme şekli	121
Tablo 4.2. Bir bellek mekanı olarak Ortadoğu Gazetesi'nin 12 Eylül 1980 askeri darbesinin belleğini inşa etme şekli	132
Şekil 1: Twitter içeriklerinde yer alan bellek kelimeleri	146
Şekil 2: 12 Eylül dönemini yaşamış sol görüşlü kişilerin bellek kelimeleri	170
Şekil 3: 12 Eylül dönemini yaşamış ülkücü/sağ görüşlü katılımcıların bellek kelimeleri	201
Şekil 4: Z kuşağından sol görüşlü katılımcıların bellek kelimeleri	211
Şekil 5: Z kuşağından ülkücü/sağ görüşlü katılımcıların bellek kelimeleri	220

1. GİRİŞ

12 Eylül Askeri Darbesi; edebiyat, hukuk, iletişim bilimleri, siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih gibi birçok alanda araştırmalara konu olmuştur. Topluma etkisi göz önünde bulundurulduğunda 12 Eylül'ün yeni çalışmalara ve araştırmalara konu olması gerekir. Dolayısıyla bu çalışmanın konusunu kolektif bellek kuramı bağlamında 12 Eylül Askeri Darbesinin bellek mekânları üzerinden incelenmesi oluşturmaktadır. Nitekim topluma etkileri bakımından çalışmada, 12 Eylül askeri darbesinin kolektif bellekte nasıl yer aldığı ve bellek mekânlarında nasıl inşa edilip aktarıldığı incelenmiştir.

Çalışma, birer bellek mekânı olarak yaygın gazeteler ve Twitter'ın toplumsal belleğin inşasındaki ve bir diğer bellek mekânı olan insanların hafızasındaki toplumsal bellek algısındaki rolünü açıklamayı hedeflemektedir. Toplumsal belleğin inşası süreci açıklanırken, 12 Eylül'ün nasıl hatırlatıldığı ve unutturulduğu ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle 12 Eylül'e yönelik kolektif belleğin inşasında bellek mekânı olarak medyanın nasıl bir rol oynadığının saptanması amaçlanmıştır.

1.1. Konunun Tanımlanması ve Problem

Bellek, son zamanlarda sosyal bilimler alanında sıkça tartışılan disiplinlerarası bir kavramdır. Farklı disiplinlerden araştırmacılar kendi bağlamlarında belleği incelemektedirler. Nörologlar, belleğin nörolojik yapısını, psikologlar bilişsel ve duygusal hatırlama süreçlerini ve psikanalistler de daha derinlemesine inerek uzun süreli yaşam öyküsü çerçevesini ele almaktadırlar. Tarihçiler, belleğin tarihi bağlamına yönelirken, siyaset bilimciler toplumun geçmişinin simgesel araçlarla yeniden inşasına odaklanmaktadır. Sosyologlar ise hatırlamayı gruplarla ilişkilendirerek değerlendirmektedirler (Sancar, 2016, s. 39). Disiplinlerarası bir kavram olan belleğin farklı disiplinler tarafından konumlandırılışı elbette önemlidir ancak bu tez çalışmasında belleğin toplumsal konumuna odaklanılmıştır. Başka bir deyişle çalışmada bellek, iletişim sosyolojisi bağlamında ele alınmıştır. Nitekim Mithat Sancar'ın (2016) da belirttiği gibi geniş bir alanda çalışma konusu olan bellek kavramına bütünlemesine odaklanıldığında konunun içinden çıkmak neredeyse mümkün olmayacaktır.¹

¹Bellek kavramına yönelik yapılmış tanımlamalara bakıldığında birçok tanım yapıldığı ve bunların bazı ortak noktalarının olduğu görülmektedir. Söz konusu ortak noktaların bazıısı şöyledir: Sosyal Bilimler

Belleğe sosyolojik bağlamdan yaklaşan araştırmacılar, belleğin yalnızca bireysel bir olgu olamayacağını savunmaktadırlar. Örneğin Fransız Sosyolog Maurice Halbwachs (2016; 2018a), belleğin toplumsal bir olgu olduğunu ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde inşa edildiğini belirtmektedir. Ona göre insan, doğası gereği toplumsal bir varlıktır. Bunun bir sonucu olarak da insan yaşamındaki anılar bireysel değil kolektiftir. Dolayısıyla insan, toplumsal yapı içerisinde anımsamaktadır. Halbwachs'a göre, en mahrem anılar bile toplumsal sistem içerisinde anımsanır ya da tamamı anımsanmayan anılar da çevreden destek alarak anımsanır. Bu durumda bireyler ayrıntılarını anımsayamadığı anıları için çevresindeki tanıklara başvurarak o anı için oluşan boşlukları doldurup bir hatıra oluşturmaktadırlar.

Halbwachs (2018a s. 39-40) bazen bir toplumsal grubun içerisinde fiziki olarak yer almanın ya da anı oluşturacak bir olayı yaşamının toplumsal belleğe katılmak için yeterli olamayacağını da savunmaktadır. Ayrıca Paul Connerton (2019, s. 40-41) da benzer bir görüşü paylaşmaktadır. Bir birey fiziki olarak bir topluluğun içerisinde olmasına karşın, kendisini o topluluğa vermeyip farklı bir düşün dünyasında yaşıyorsa orada olan anılara ve kolektif belleğe katılmayacaktır. Bu anlamda toplumsal belleğe katılmak için yalnızca fiziki olarak orada olmak yeterli olmamakta ve o gruba karşı aitlik duyulması gerekmektedir. Bireylerin aitlik duyduğu birden fazla toplumsal grup vardır. Bunun bir sonucu olarak da bireylerin içinde olduğu birden fazla kolektif bellek söz konusudur (Bilgin, 2013, s. 40).

Kolektif bellek, toplum ya da grup birlikteliği oluşturmak ve sürekliliği sağlamak için yeniden inşa edilmektedir. Geçmiş, bellekte olduğu gibi kalmaz ve bugünün şartlarına uygun olarak yeniden oluşturulur. Yeniden oluşturma sürecinde toplumun kimliğini olumsuz etkileyecek şeyler elenerek bir anlamda toplumu ya da ulusu kahramanlaştıracak bir bellek inşa edilir. Doğal olarak bu süreçte travma yaratan ya da o grubu suçlayan şeyler toplumsal belleğin dışında bırakılır. Bunun bir sonucu olarak da, geçmişin ve belleğin çarpıtıldığı, politikleştirildiği ve araçsallaştırıldığı söylenebilir.

Sözlüğü'ne göre bellek, *“Zihnin geçmiş deneyimleri, bilgi, olay ve görüntüleri yeniden çağırma, hatırlama işlevi”* ve *“Beynin bilgi ve deneyimlerin depolanıp korunduğu bölümü”* olarak tanımlanmaktadır (Acar ve Demir, 2005, s. 180). Pascal Boyer (2015a, s. 5) ise belleği, geçmişteki olayları saklamaya yardımcı olan ve bilgileri akılda tutmaya yarayan şey olarak tanımlamaktadır. İletişim Sözlüğü'nde Erol Mutlu (2017, s. 50), *“Bilişin, geçmiş deneyimleri depolama ve yeniden çağırma kapasitesini dile getiren bir özelliği. Geçmiş deneyimlere ilişkin enformasyon önce varsayımsal bellek bankasına kodlanır, bu bankadan çağırılır, sonra da açılır”* şeklinde tanımlamıştır. Belirtilen tanımların belleğin depolama, hatırlama ve unutma gibi temel işlevlerine dolayısıyla da biyolojik işlevlerine odaklandığı görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer unsur belleğin bireysel olduğu yönündedir.

Bu durumda, belleğin durağan olmadığını söylemek mümkündür (Assmann, 2018, s. 49-50; Sancar, 2016, s. 45; Schudson, 2007).

Kolektif belleği inşa eden, taşıyan ve diğer kuşaklara aktaran bazı unsurlar vardır. Bunlar aracılığıyla toplumsal belleğin oluşturulması ve aktarılması kolaylaşmaktadır. Bunlara bellek mekânları denilmektedir (Nora, 2006). Bu anlamda anıtlar, heykeller, müzeler, ders kitapları, cadde, sokak ve meydan isimleri, okul isimleri ve kamuya açık kullanım alanlarına verilen isimler örnek bellek mekânları olarak gösterilebilirler. Bellek mekânlarının yanı sıra bellek aktarıcıları da vardır. Bunlara verilebilecek ilk örnek ise elbette toplumu oluşturan bireyler olacaktır. Toplum içerisinde yer alan hikâye anlatıcıları, öğretmenler, tarihçiler, ozanlar ve hatta din görevlileri, bellek aktarıcılarına örnek olarak verilebilir. Toplumun gelenekleri, ritüelleri, anma törenleri, kutlamaları, bayramları ve ibadet şekilleri de aslında birer bellek aktarıcısı olarak kabul edilebilir (Assmann 2018, s. 62; Sancar, 2016, s. 46; Susam, 2015, s. 32). Kolektif bellek içerisinde bütün bu rolleri gerçekleştiren unsurlar “bellek mekânları” olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda çalışmada bu kavramlar bellek mekânı olarak kullanılmaktadır.

Kısaca genel çerçevesini çizdiğimiz kolektif bellek kavramına yönelik çalışmalar dünyada son 40-50 yılda sosyal bilimlerde hızlı bir artış göstermiştir. Bu durum bazı nedenlerle ortaya çıkmıştır. Söz konusu nedenleri kabaca geride bıraktığımız yüzyılda yaşanan politik gelişmeler, savaşlar ve teknolojik gelişmeler olarak sıralamak mümkündür. Sosyal bilimlerde bellek çalışmalarındaki artışı Assmann (2018) üç nedenle açıklamaktadır. Bunlardan ilki iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, ikincisi buna bağlı olarak ortaya çıkan kültürel değişim ve son olarak da bir insanın kaydedeceği ya da şahit olabileceği acı geçmişin unutulması için kritik eşiğe gelinmiş olmasıdır. Assmann, bellek çalışmalarına artan ilginin toplumun geçmişini unutmak istememesi ile ortaya çıktığını ve teknolojik gelişmelerin de bellek mekânları oluşturarak süreci hızlandığını ve bir “bellek patlaması” yaşandığını düşünmektedir.

Sosyal bilimlerdeki bellek çalışmalarına ilginin artışının temelinde negatif geçmişin yattığını söylemek mümkündür. 1980’li yıllarda öncelikle II. Dünya Savaşı’nın bıraktığı izlerin gelecek kuşaklara aktarılma düşüncesi kolektif belleğe ilgiyi arttırmıştır. Diğer etmenler ise bu negatif geçmişi aktarma noktasında yardımcıları olmuş ya da artışı hızlandıran etkiler olarak yerini almıştır. Bu anlamda yardımcı etmen olarak kabul edebileceğimiz bazı noktalar vardır. Bunlardan ilki tarih biliminde ortaya çıkan

sözlü tarih geleneğidir ve bu gelenek, tanıkları dinlemesi nedeniyle kolektif belleğe katkı sunmuştur (Neyzi, 2013, s. 10). Modern çağın getirileri ve teknolojik gelişmeler özellikle de kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bellek çalışmalarına olan ilgiyi artırmıştır.

Kolektif belleğin toplumsal yaşamdaki konumu ve gelişimine kısaca değindikten sonra çalışmanın inceleme alanı olan 12 Eylül askeri darbesine odaklanmak yararlı olacaktır. 12 Eylül askeri darbesi, Türkiye’de yaşanan dört askeri müdahaleden bir tanesidir. Ancak darbenin Türk toplumuna etkileri ve ülkede oluşturduğu değişimler düşünüldüğünde kolektif bellek bakımından incelenmesi gerekmektedir. 12 Eylül ile ilgili açıklamalar ile bu durum daha belirgin olacaktır.

12 Eylül askeri darbesi Türk toplumunda ve toplumsal yapısında önemli bir değişim ve dönüşüme neden olmuştur. 12 Eylül’ü bu anlamda anlayabilmek ve anlatabilmek için öncelikle Türk toplumsal yapısını ve bu yapıda yaşanan değişim ve dönüşümleri etkileyen aşamaları bilmek gerekmektedir. Toplumsal yapı, en kısa olarak bir toplumu oluşturan bütün kurumlar ve ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle toplumsal yapı, insanların hem doğa ile hem de kendi aralarındaki ilişkiler aracılığıyla kurdukları düzendir. Yani toplumsal yapı; toplumu oluşturan dil, din, etnik yapı, aile, ekonomik değerler, inanç değerleri ve siyasal düzen gibi çok geniş bir alanı kapsamaktadır (Gökçe, 1996, s. 9). Bütün bu alanlar da toplumsal yapıda belirli bir aşamada değişim ve dönüşüm yapmaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları ve amacı gereği toplumsal yapıdaki değişimlerde yalnızca siyasi düzenin etkisi ele alınmıştır. Nitekim Türk toplumsal yapısındaki değişimlerde siyasal düzenin ya da siyasal seçkinlerin etkisinin daha fazla olduğu düşünülmektedir (Berkes, 2019).

Emre Kongar’a (2007) göre tarihsel olarak Türk toplumunda yaşanan değişim ve dönüşümler bir halk hareketi olarak değil daha çok seçkin bir kitlenin itici gücüyle gerçekleşmiştir. İtici gücü oluşturan seçkin kesim ise asker ve bürokrat kesimin temsilcileridir. Asker ve bürokrat seçkinleri, okumuş, eğitilmiş ve toplumun aydın kesimini oluşturmakta ve bu seçkinler hem Osmanlı’nın son dönemlerinde hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında Batılılaşma ve modernleşmeyi sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bir anlamda bu seçkinler güç toplumsal yapıyı tepeden inme bir şekilde değiştirmekte ve değişimin merkezini siyasal katmanda tutmaktadır. 12 Eylül, hem devleti yönetecek seçkin kesimi düzenleme hem de toplumsal yapıda değişim

yaratma açısından siyasal, ekonomik ve sosyolojik bağlamlarıyla toplumsal yapı araştırmalarında kendine yer bulmaktadır.

12 Eylül 1980 günü, Türkiye tarihinde olumsuz etkileri hâlâ sürmekte olan dönüm noktalarından biri olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral (Org.) Kenan Evren, 12 Eylül 1980 saat 04.00'da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koyduğunu açıklamıştır. Ordunun yönetime el koymasıyla birlikte Anayasa uygulamadan kaldırılmış, Meclis kapatılmış, ek olarak milletvekillerinin dokunulmazlığı kaldırılmış, bütün sendikal faaliyetler sonlandırılmış ve neredeyse bütün dernekler kapatılmıştır. Ülkenin yönetimi Kenan Evren'in başkanlığında oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından devralınmıştır (Birand, 1984, 285). MGK üyelerini, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun oluşturmuştur (Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 1981). Bu beş kişilik MGK, devletin bütün yetkilerini elinde toplamıştır. Demokratik yaşamın temsilcileri olan parti liderlerinden Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan gözaltına alınmıştır. Alparslan Türkeş ise evinde bulunamadığı için kendisine teslim ol çağrısı yapılmıştır. Demirel ile Ecevit, Gelibolu Hamzaköy'e ve 15 Eylül günü teslim olan Türkeş ise Erbakan ile birlikte İzmir Uzunada'ya sürgüne gönderilmiştir (Birand, Bilâ ve Akar, 1999, s. 180-189).

12 Eylül 1980'de Türk demokrasisi üçüncü kez kesintiye uğramıştır. 1960 yılında başlayan süreç 10 yıl ara ile tekrar ederek 1980'de kendini yinelemiştir. Ancak 12 Eylül, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971'e oranla toplumda daha ağır yaralar açmıştır. 12 Eylül'ün neredeyse toplumun her kesiminde farklı bir yara açtığı ve kesinlikle kapanmaz izler bıraktığı belirtilmektedir (Birand, 1984, s. 21). 12 Eylül'ün ne kadar insanın yaşamına doğrudan etki ettiğini rakamlarla açıklayan Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ ve Rıdvan Akar'a (1999, s. 224-238) göre bu süreçte 650 bin kişi gözaltına alınmış ve 210 bin davada 230 bin kişi yargılanmıştır. 7 bin kişi için idam cezası istenmiş, 517 kişiye idam cezası verilmiş ve bunlardan 50'si idam edilmiştir. 171 kişinin işkencede öldüğü saptanmış, 299 kişi cezaevinde ölmüş ve 300 kişinin ölümü de kuşkuyla kayıtlara geçmiştir. Yine bu süreçte 30 bin kişi sakıncalı görülerek işine son verilmiş, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkartılmış ve 30 bin kişi de siyasi mülteci olarak yurt dışına gitmiştir. Öte yandan 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiş, 937 film

sakıncalı bulunduğu için yasaklanmış, 27 bin 677 dernek kapatılmıştır. Bunlara ek olarak 3 bin 584 öğretmen, 120 akademisyen ve 47 hâkimin işine son verilmiştir. Gazeteler 300 gün yayın yapamamış, 39 ton gazete ve dergi imha edilmiş ve 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verilmiştir (Tosun ve Eseler 2005'ten aktaran Gümüş, 2006, s. 18). Bütün bu yaşananlardan dolayı da 12 Eylül'ün toplumun belleğinde yer edecek olayları yarattığını söylemek mümkündür.

12 Eylül, yalnızca demokraside yaşanan bir kesinti, bir süreliğine askeri yönetim altında yönetilme ve yeni bir anayasaya geçiş olarak kabul edilemez. Nitekim 12 Eylül yarattığı sonuçlar itibariyle hem 27 Mayıs'tan hem de 12 Mart'tan oldukça farklı bir konumdadır. Bu anlamda, 12 Eylül'ün hem öncesinde hem de sonrasında yaşanan süreç Türk toplumunun siyasal, sosyal, ekonomik ve gündelik yaşamında büyük değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. 12 Eylül sonrasında hem ülkenin iç dinamikleri değişmiş hem de uluslararası politikadaki konumu değişerek ülke bir anlamda küresel sisteme entegre olmuştur. Bu da toplumu oldukça derinden etkilemiştir. 12 Eylül'ü doğru bir şekilde çözümleyebilmek için onu oluşturan bileşenleri doğru anlamak gerekmektedir. Bunun için de 12 Eylül sürecinin dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

12 Eylül darbesine giden süreçte şiddet ve terör olayları oldukça etkili olmuştur. 1973 yılında başlayan ve aratarak devam eden şiddet olayları 1977 yılından darbeye kadar olan dilimde zirveye ulaşmıştır. 1 Mayıs 1977 Taksim katliamıyla başlayan ve 1978 yılının son günlerinde Kahramanmaraş olaylarından sonra giderek artan şiddet ve anarşi tırmanışı birçok insanın yaşamını yitirmesine, sakat kalmasına ve can güvenliğinin tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Şehirlerde yaşanan etnik ve mezhep kökenli kitle eylemleri ve toplu ölümlerin yanı sıra üniversitelerde ve büyük şehirlerde yaşanan siyasal kökenli kavga ve suikastlar darbeye giden yolu oluşturmuştur. Elbette yaşanan bu olaylar 12 Eylül askeri darbesini meşru bir konuma getirmemektedir. Nitekim, bu olayların temelinde darbeye zemin oluşturma kaygısı yatmaktadır. Nitekim şiddet olaylarının zirveye ulaştığı günlerde olağanüstü hâl ilan edilmiş ve ordu şiddet olaylarını sonlandırmakla görevlendirilmiş ancak bir sonuç alınamamıştır.

1970'li yıllarda hem iç hem de dış politikadan kaynaklı olarak ülke ekonomisi büyük bir bunalıma girmiştir. 1977 yılından başlayarak değişen hükümetler 3 yıl içerisinde 5 tane ekonomik istikrar paketi açıklayarak ekonomide yaşanan bu tikanıklığı

açmaya çalışmışlardır. 24 Ocak 1980’de ilan edilen “Ekonomik İstikrar Programı” kendinden önce açıklanan programlara göre en ciddi olanı ya da en ciddiye alınarak uygulananı olmuştur. Bunun altında yatan temel neden ise 24 Ocak Kararlarının IMF ve Dünya Bankası gibi çeşitli uluslararası kuruluşların önerisi ve ABD gibi ülkelerin de isteğiyle alınmış kararlar olmasıdır (Çölaşan, 1989, s. 7).²

12 Eylül’ü daha doğru bir şekilde anlamak için öncesinde yaşanan ve özellikle son üç yılda artan şiddet olayları, suikastlar ve siyasal açmazlara bakmak gerekmektedir. Yalnızca 12 Eylül’ün öncesine bakmak yeterli olmayacaktır. Sonrasında yapılan anayasa, sivil yaşama geçiş denemesi ve toplumsal yapıda yaşanan değişimler de göz önüne alınmalıdır. Sosyal, siyasal ve ekonomik değişim ve dönüşümleri anlamak için 24 Ocak Kararlarını ve bu kararların etkilerini de iyi bir şekilde incelemek gerekir. Nitekim 24 Ocak Kararları devletin 57 yıllık geleneklerini kökten yıkan, yeni bir aşamaya girişi ve büyük bir değişimin başlangıcını oluşturmaktadır.

24 Ocak Kararlarının ekonomik sistem değişikliğinin yanı sıra 12 Eylül darbesi için de önemli bir eşik olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Eski Başbakanlardan Bülent Ecevit gazeteci Cüneyt Arcayürek’e (1985b) yaptığı açıklamada “... *O dönem açıklanan ekonomik istikrar programı sivil bir hükümetle uygulanamazdı böylesi radikal kararlar sadece askeri güçle uygulamaya konulabilir*” demiştir. İktisatçı Mustafa Sönmez’e (1982, s. 90) göre, 24 Ocak Kararlarına 12 Eylül kararları demek de mümkündür çünkü 12 Eylül olmasa 24 Ocak Kararları uygulanamazdı ve bunu, kararların mimarı ve uygulayıcısı Turgut Özal da dile getirmiştir. Diğer yandan darbeyi gerçekleştiren cuntanın başındaki Kenan Evren ise bir söyleşide Ecevit’in sözleri hatırlatılınca Ecevit’in haklı olduğunu ve sivil hükümetle bu ekonomik istikrar programının uygulanmayacağını belirtmiştir (Birand vd., 1999, s. 140).

12 Eylül’ü yalnızca anarşi, terör olayları ve 24 Ocak Kararlarına bağlamak da yetersizdir ve uluslararası ilişkiler bağlamında da değerlendirilmek gerekir. ABD’nin Türkiye’den, Yunanistan’ın NATO’nun silahlı kanadına şartsız dönüşüne onay verme, Kıbrıs Sorunu ve bazı askeri üslerle ilgili istekleri sivil hükümetlerin kabul edemeyeceği düzeylerdedir. 12 Eylül sonrasında gelen askeri yönetim bu isteklerin neredeyse

²24 Ocak Kararları, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in emriyle Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı Turgut Özal tarafından hazırlanan ve liberal ekonomi sistemine geçişi hızlandıracak ekonomi programıdır. Bu kararlarla birlikte devlet, korumacı ekonomi politikalarından vazgeçmiş, ihracat teşvik edilmiş, döviz kurları günlük ayarlanmaya başlanmış, faizler ve fiyatlar serbest bırakılmış ve yabancı sermayeye kapılar açılmıştır (Birand vd., 1999, s. 139; Çölaşan, 1989, s. 7-9).

tamamını şartsız kabul etmiştir (Arcayürek, 1985a; 1985b). Özellikle bu politikaları 12 Eylül'ün ABD yanlısı bir darbe olduğunu belirginleştirmektedir. ABD'nin dünyaya yaymak istediği kapitalist düzeni sağlamak için attığı bir adım olarak okunabileceği gibi onun karşısında duran her şeyi de ezebileceğinin örneği 12 Eylül süreci olmuştur. Türkiye'de bir darbe geleneği vardır ancak bu darbede ABD'nin politikalarının etkisi açıkça görülmektedir.

Bu arada 12 Eylül, ilk dönemlerinde doğal olarak hakkında olumsuz konuşmanın mümkün olmadığı yaklaşık 10 yıl geçirmiştir. Hatta bu dönemde Kenan Evren'in resimlerinin çarşıda esnaf dükkânlarında bile asılı olduğu ve Evren'in kahramanlaştırıldığı görülmüştür. 1990'lı yıllarda ise 12 Eylül'ün tartışılabilmesine ilişkin görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak 12 Eylül'e yönelik eleştiriler 2000'li yılların ilk 10 yılının sonlarına kadar gür bir sesle dile getirilememiştir (Göğçin Toker, 2017, s. 49; Sancar, 2016, s. 255). Bu dönemde 12 Eylül'ü gerçekleştiren ekibin isimleri İzmir, Manisa, İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerinde yer alan ve özellikle Kenan Evren ismini taşıyan ilkokul ve liselerde, İstanbul Fatih, Adana ve Aydın Kuşadası gibi birçok il ve ilçede caddelerde ve Ankara'nın Evren ilçesinde (eski adı Çakınağıl) yaşamayı sürdürmüştür.³ Bir anlamda 12 Eylül'ü gerçekleştiren cuntanın isimleri birer bellek mekânına dönüştürülüp bu şekilde bellek mekânlarında yaşatılarak olumlu imajlarının korunması sağlanmıştır. Yine 2000'li yıllara kadar 12 Eylül mağdurlarının varlığı da resmi anlamda kabul edilmemiş ve Sancar'ın (2016) deyiimiyle geçmişle bir yüzleşme gerçekleşmemiştir. 2010 yılındaki referandum sonrasında yaşanan sürece bakıldığında da tam anlamıyla bir yüzleşmenin gerçekleşmediğini ve bir negatif yüzleşmenin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Kısaca açıklandığı gibi bu konu ülkenin yönüne etki etmiştir. Dolayısıyla 12 Eylül'ün o dönemi yaşayan kişilerin ve Z kuşağından gençlerin belleğindeki etkisinin çalışılması önemlidir. Yukarıda belirtildiği gibi 12 Eylül, toplumun farklı kesimlerinde farklı izler bırakmıştır ve bunun sonucunda da toplumun farklı kesimleri tarafından farklı şekillerde anımsanması söz konusu olmaktadır. Farklı siyasal görüşlerden insanların 12 Eylül'e ilişkin farklı anıları ve kolektif bellekleri oluşmaktadır. Oluşan bu

³Bu tez çalışması sürecinde 21 Kasım 2019 günü Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekili Gürsel Erol, Kenan Evren ve diğer darbeci generallerin isimlerinin kamu kuruluşları, meydan ve cadde isimleri ve Ankara'nın Evren ilçesinden silinmesi ve bunun için de meclis araştırma komisyonu kurulmasını teklif etti. İYİ Parti, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Ak Parti'den öneriye destek gelirken bunun meclis araştırma komisyonu ile değil yerel yönetimlerle çözülecek bir işlem olduğu ve bu dört partinin elinde bulunan yerel yönetimlere çağrı yapılması kararı ile sonuçlandırıldı (www.cumhuriyet.com.tr).

anı ve izlenimlerin farklılığı ise yalnızca 12 Eylül'ü yaşayan bireyler için değil, 12 Eylül'den sonra doğanlar (2000 yılı ve sonrasında doğanlar) için yani 12 Eylül'e ilişkin doğrudan bir anısı olmayanlar için de geçerlidir. Bu durum, o bireylerin içerisinde bulundukları toplumsal yapı ile doğrudan ilişkilidir. Bir başka deyişle 12 Eylül'ün kolektif bellek kuramcılarının savunusuna uygun bir örnek olay olması ve toplum içerisindeki yeri bakımından incelenmesi gerekmektedir.

Yukarıda da açıklandığı gibi kolektif bellek dönemin şartlarına göre yeniden inşa edilen ve sürekli olarak yeniden oluşturulan bir alandır. Yani toplumsal bellek alanı ideolojik bir alandır ve tarih boyunca iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesi de toplumun genelini etkileyen bir olay olması dolayısıyla hafızanın taşınmasını sağlayan araçlar vasıtasıyla günün çıkarlarına uygun olarak yeniden inşa edilmektedir. Başka bir deyişle 12 Eylül üzerinde uzlaşımın olmadığı, iktidar kavgasının yaşandığı, farklı bağlamlarla hafızalarda yer alan ve yeniden inşa süreçlerinden geçen bir olaydır. Bu bağlamıyla 12 Eylül'ün bellek kuramı doğrultusunda incelenmesi gerekmektedir. Çalışmada, yapısal ve işlevsel özellikleri bakımından birer bellek mekânı olarak kabul edilen gazeteler, sosyal medya (bu çalışmada yalnızca Twitter kullanılmıştır) ve bireylerin hafızası değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmada, kolektif belleğin yeniden inşasında bellek mekânlarının nasıl bir rol oynadığına odaklanılmaktadır. Bu anlamda, 12 Eylül 1980 Darbesi, örnek olarak seçilen farklı siyasal görüşlerde yayın yapan gazetelerin ve Twitter'da (#) etiketler⁴ aracılığıyla düşüncelerini, anılarını ve izlenimlerini aktaran kullanıcıların kolektif belleği yeniden inşa etmesi incelenmiştir. Bu nedenle araştırmanın problemini, “Halbwachs'ın ortaya attığı ve Jan Assmann, Paul Connerton, Pierre Nora ve Michael Schudson gibi araştırmacıların geliştirdiği toplumsal bellek kavramının, 12 Eylül Askeri Darbesi örneğinde Türkiye'de yayın yapan yaygın basın ve Twitter'da anımsatma unutturma bakımından nasıl yeniden inşa edildiği ve darbeyi yaşayanlar ile yaşamayan gençler arasındaki algı farkının saptanması” oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın genel amacını; “12 Eylül Askeri Darbesinin bellek mekânları bakımından incelenmesi” oluşturmaktadır. Bu genel amaca bağlı olarak çalışmada

⁴Twitter'da gündem belirlemeye ya da belirli konularda geniş kitlelerin görüşlerini toplamaya yarayan bağlantılar. Toplum içerisinde hashtagler olarak da bilinmektedirler.

Cumhuriyet ve Ortadoğu gazeteleri örneğinde yaygın basın ile Twitter'ın toplumsal belleğin inşasındaki rolü, 12 Eylül Askeri Darbesi örneğinde ortaya çıkarılmış; 12 Eylül'ü yaşamış insanların (78 kuşağından kişilerin) ve yaşamamış gençlerin (Z kuşağından bireylerin) 12 Eylül algısı saptanmış ve bu algıda medyanın rolü ortaya konmuştur. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Geleneksel medya ve Twitter bellek inşasında nasıl bir rol oynarlar ve aralarında ne gibi farklar vardır?
2. Gazetelerin siyasi konumları bellek inşasında etkili midir?
3. Geniş kitlelerin Twitter'da içerik üretebilmesi toplumsal belleğin inşasında nasıl bir etki etmektedir?
4. Twitter'daki etiketlerle farklı kolektif bellekler inşa edilebilmekte midir?
5. 78 kuşağından bireylerin belleğinde 12 Eylül nasıl yer almaktadır?
6. 2000'li yıllardan sonra doğan bireylerin belleğinde 12 Eylül nasıl yer almaktadır?
7. 2000'li yıllardan sonra doğan bireylerin belleğinde oluşan 12 Eylül izleniminde yaygın basının ve Twitter'ın nasıl bir rolü vardır?

1.3. Önem

Dünya'da çeşitli araştırmalara konu olan toplumsal bellek çalışmaları özellikle son 10 yılda Türkiye'de hızla artmaktadır.⁵ Sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve mimarlık

⁵Bu çalışmada "hızla artmaktadır" ile bu bağlamda hazırlanan yüksek lisans tezlerine ve diğer çeşitli akademik çalışmalara bir gönderme yapılmıştır. Bu anlamda 2000 yılında başlayan toplumsal bellek çalışmaları hızla artmış ve çeşitli derleme, özgün çalışma ve çeviri kitaplarının yanı sıra hem yerel hem de uluslararası dizinlerde yer alan akademik dergilerde makaleler yayımlanmıştır. Türkiye'de hazırlanan çeşitli derleme kitap çalışmalarından bazıları şu şekildedir:

Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.; Erman, T. Ve Özaloğlu, Ş. (2017). *Bir Varmış Bir Yokmuş*. İstanbul Koç Üniversitesi Yayınları.; Fırat, D. (2014). *Sokağın Belleği*. Ankara: Dipnot Yayınları.; Gürkan Pazarcı, N. (2018). *Kültürel Belleğe Yolculuk*. Ankara: Epos Yayınları.; Yelsalı Parmaksız, P. (2012). *Neye Yarar Hatıralar?*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Türkiye'de hazırlanan derleme kitapların yanı sıra toplumsal bellek çalışmaları için temel kaynak olarak kabul edilen ve bu kuramı ortaya atan bazı düşünürleri çalışmalarını da içeren bazı çeviri çalışmaları da yapılmıştır. Bu anlamda örnek olarak:

Boyer, P. Ve Wertsch, J. (Der) (2012). *Zihinde ve Kültürde Bellek*. (Çev. Y. Aşçı Dalar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.; Connerton, P. (2011). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çev. K. Kelebekoğlu). İstanbul: Sel Yayıncılık.; Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*. (Çev. B. Uçar). Ankara: Heratik Yayınları.; Halbwachs, M. (2018a). *Kolektif Bellek*. (Çev. Z. Karagöz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.; Halbwachs, M. (2018b). *Kolektif Hafıza*. (Çev. B. Barış). Ankara: Heratik Yayınları.; Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (Çev. M. E. Özcan). İstanbul: Metis Yayınları.

Burada son on yılda toplumsal bellek konulu çalışmaların bir kısmı aktarılmıştır ancak bu dipnotta yer almamasına karşın çalışmanın kaynakçasında daha belirgin olarak görülecektir. Kaynakçada da

gibi bilim dallarında araştırma konusu olan kolektif bellek çalışmaları iletişim çalışmalarının da ilgi alanına girmektedir. Türkiye’de ilk toplumsal bellek çalışmasına imza atan Sancar’a (2016) göre, 1980’li yılların sonunda bellek çalışmalarında “bellek patlaması” olarak adlandırılabilir bir artış yaşanmıştır. Sancar’ın 2000 yılındaki ilk çalışmasının ardından artarak süren çalışmalar sonucunda iletişim alanında ilk doktora tezi 2007 yılında yayımlanmıştır. Gazetecilik alanında ise ilk doktora tezi 2010 yılında Gökçen Başaran İnce (2010) tarafından tamamlanmıştır. Gazetecilik anabilim dalında kolektif bellek konulu 10 doktora tezi yayımlanmıştır.⁶

Bu tez çalışmasında daha önce yapılmış toplumsal bellek çalışmalarından farklı olarak bir örnek olayın yaygın basında ve Twitter’da nasıl yer aldığı incelenmiştir. Hülya Göğçerçin Toker’in çalışması ile bu tez çalışmasının aynı örnek olayı ele almasına karşın bir benzeşme söz konusu değildir. Aynı örnek olay, farklı bağlamlarda incelenmektedir. Göğçerçin Toker, çalışmasında 12 Eylül’ü yaşamış ve bunu da hatıra olarak yazmış kişilerin basılı kitaplarını incelemiştir. Ancak bu çalışmada ulusal basında ve sosyal medyada 12 Eylül’ün nasıl sunulduğu dolayısıyla medyanın 12 Eylül’ü nasıl hatırlattığı ve unutturduğuna odaklanılmaktadır. Çalışmanın diğer tezlerden ve diğer bellek çalışmalarından farklı olarak sosyal medyaya yönelik bir çözümlemeyi de hedeflemesi ve bu bağlamda ülkemizde yapılan ilk tez çalışmasına aday olması nedeniyle de önemlidir. Bu çalışmanın hem sosyal medya hem de geleneksel medyaya yönelik olması ve ikisi arasında bir karşılaştırma yapmaya imkân vermesi de ayrıca önem taşımaktadır.

Çalışmanın araştırma konusunu önemli kılan iki temel nokta daha vardır. Bunlardan birincisi hatırlamanın ve hatırlama kültürünün öneminden kaynaklanmaktadır. İnsan yaşamında birçok anı olmakta ve insan belleği doğrudan yaşamadığı anı ve olayları da saklamaktadır. Medya, gelişimi ve insan yaşamının merkezi konumuna oturmasıyla birlikte insanların hatırlama ve unutma biçimlerini etkileyen bir konum elde etmiştir. Bu anlamda medyanın hatırlama kültürüne etkisine yönelmesi bu çalışmanın önemlerinden birisini oluşturmaktadır.

görüleceği gibi yeni çalışmaların yanı sıra daha önce hazırlanan çeşitli çalışmaların yeni baskıları da son on yılda artmıştır.

⁶YÖK Ulusal Tez Merkezi’nin internet sitesinde “Toplumsal bellek”, “Kültürel bellek” ve “Kolektif bellek” kavramları çerçevesinde bu veriler elde edilmiştir. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (erişim tarihi 04.05.2023)

Belirtilen öteki temel önem ise çalışmada 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin incelenmesidir. 12 Eylül toplumun genelinde önemli yaralar açmış ve toplumda büyük değişimlere neden olarak toplumsal bellekte yer edinmiş bir olaydır. 12 Eylül sürecinde gözüaltına alınan, yargılanan, mahkûm olan, vatandaşlıktan çıkartılan ve siyasi sığınmacı olarak ülkeden ayrılmak zorunda bırakılan kişi sayısı yaklaşık bir buçuk milyondur (Birand, vd., 1999, s. 238). Burada verilen rakamların yalnızca doğrudan işlem yapılan kişiler olduğu düşünüldüğünde ve bu kişilerin ailelerinin de hesaba katılmasıyla yaklaşık altı milyon ve üzerinde insanın 12 Eylül'den doğrudan etkilendiğini söylemek mümkündür. Böylesine geniş bir kitlenin toplumun çeşitli kesimlerine yayılacağı varsayılabilir. 12 Eylül'ün bu anlamda toplumun her kesimine farklı bir iz ya da yara bıraktığı söylenebilir. Toplumun farklı kesimlerinin 12 Eylül'ü kendi bağlamlarında hatırlamaları ve anmaları da çalışma için oldukça önemlidir. Çalışmada 78 kuşağından bireylerin 12 Eylül'e ilişkin belleğinin incelenmesi ve 12 Eylül'den sonra doğan bireylerin belleğinde 12 Eylül'ün nasıl yer aldığının incelenmesi de önemlidir. Bu bağlamıyla 12 Eylül bellek çalışmaları için oldukça önemli bir olaydır. Yukarıda belirtildiği gibi 12 Eylül sürecinde Türk toplumsal yapısında yaşanan değişim ve dönüşümler bağlamında 24 Ocak Kararları ile başlayan değişim ve dönüşümün önemi ortaya konmuştur. Bu anlamıyla 12 Eylül'ün bir araştırılmaya konu olması önemli hale gelmektedir. Bu çalışmanın bir bellek çalışması olması ve toplumda büyük değişimler yapmış ve etkileri devam eden bir olayın incelenmeye konu olması ayrıca önem taşımaktadır.

Bu araştırma, birer bellek mekânı olan geleneksel medyanın ve Twitter'ın kolektif belleğin inşası sürecindeki rolünü ve bir diğer bellek mekânı olan insanların hafızasında yer alan kolektif bellek algısındaki rolünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışma, konusu, hedeflediği sonuçlar, kapsadığı alan ve iletişim bilimlerinde bir ilke aday olması açısından bazı önemlere sahiptir. Bu önemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Bir kolektif bellek mekânı olarak medyanın bellek inşası ve aktarımındaki rolünün saptanması.
- Kolektif belleğin yeniden inşası ve aktarımında geleneksel basının rolü ve ideolojik konumunun belirlenmesi.
- Farklı belleklerin inşa edilmesine ve aktarılmasına olanak sağlayan sosyal medyanın bir bellek mekânı olarak değerlendirilmesi.

- Bellek aktarıcısı olan kişilerin bellek inşasındaki rolünün ortaya çıkarılması.
- Çalışmanın inceleme konusu olan 12 Eylül'ün Türk toplumuna etkisi ve bellekteki konumunun vurgulanması.
- 12 Eylül askeri darbesine yönelik ideolojik olarak inşa edilen farklı kolektif belleklerin belirginleştirilmesi.
- Farklı ideolojik grupların 12 Eylül'e ilişkin inşa ettiği ve aktardığı belleklerin benzerlik ve farklılıklarının belirlenmesi.
- Türkiye'de negatif bir etkisi olan 12 Eylül'ün kolektif bellekte hatırlatma, unutturma ya da yüzleşme/hesaplaşma stratejilerinden hangisiyle yer aldığının incelenmesi

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışmanın araştırması, örnek araştırma olan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin yıl dönümünü de içeren 12 Eylül haftasında yaygın basın ve Twitter'da temsili ile sınırlıdır. Örnekleme katılan iki gazetenin (Cumhuriyet ve Ortadoğu) basılı sayıları, Twitter'da 12 Eylül'ü anan etiketler ve 78 kuşağından 20 ve 12 Eylül sonrası doğmuş kişilerden 20 olmak üzere 40 kişilik araştırma grubu araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Twitter'ı kapsayan bir araştırma olması da bir sınırlama getirmektedir. Twitter'ın ülkemizde 2010 yılı sonrasında yaygınlaşması nedeniyle çalışmada 2010-2020 yılları arasındaki dönem incelenmiştir. Bu nedenle hem Twitter içerikleri hem de örnekleme katılan gazetelerin 2010-2020 yılları arasındaki sayıları incelenmiştir. Başka bir deyişle çalışma 12 Eylül'ün üzerinden 30 yıl geçtikten sonraki sürece odaklanmıştır. Çalışmaya 2020 yılında başlanması nedeniyle inceleme, 2020 yılında sonlandırılmıştır.

2. ALANYAZIN

Tez çalışmasının konusunu bellek mekânları oluşturmaktadır. Bu nedenle ilk olarak “bellek” kavramı ve çeşitleri irdelenmiştir. Bundan sonra bellek mekânlarını da kapsayan “kolektif bellek” kavramına geçilmiştir. Burada kolektif bellekte hatırlama ve unutma ile kolektif bellek ve tarih ilişkisine vurgu yapılmıştır. Bu başlık altında kolektif bellek bakımından ortaya konan kuramlara da yer verilmiştir. Daha sonra “Bellek Mekânları, Medya ve 12 Eylül” başlığı altında bellek mekânları açıklanmıştır. Bu açıklayış bellek mekânlarının medya ile ilişkisine uzanmış ve 12 Eylül Askeri Darbesi bellek mekânları etrafında değerlendirilmiştir. 12 Eylül Askeri Darbesi’nin genel çerçevesinin de verildiği bu alanda, söz konusu darbenin bellek mekânları bakımından dökümü yapılmıştır. Alan yazında son olarak araştırmanın uygulama alanlarından birini de oluşturan Twitter, bir kamusal alan ve bellek mekânı olması bakımından incelenmiştir.

2.1. Bellek Kavramı

Bellek kavramını açıklamaya sosyal bilimler içerisinde yer alan üç sözlükten tanım alarak başlamak yerinde olacaktır. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*’nde bellek, “*Zihnin geçmiş deneyimleri, bilgi, olay ve görüntüleri yeniden çağırma, hatırlama işlevi*” ve “*Beynin bilgi ve deneyimlerin depolanıp korunduğu bölümü*” (Acar ve Demir, 2005, s. 180) şeklinde tanımlanırken, *İletişim Sözlüğü*’nde “*Bilişin, geçmiş deneyimleri depolama ve yeniden çağırma kapasitesini dile getiren bir özelliği. Geçmiş deneyimlere ilişkin enformasyon önce varsayımsal bellek bankasına kodlanır, bu bankadan çağırılır, sonra da açılır*” (Mutlu, 2017, s. 50) gibi bir tanım getirilmiştir. Türk Dil Kurumu çevrimiçi sözlüğünde ise Bellek, “*Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin*⁷” olarak tanımlanmıştır. Sözlüklerde yer alan bellek tanımlamalarına dikkat edilirse, belleğin bir saklama/depolama ve geri çağırma özelliklerine vurgu yapılmıştır. Buna göre bellek, deneyimleri depolamaktadır ve gereksinim duyulduğunda geri çağırarak anımsama gerçekleşmektedir. Ancak bu tanımların belleğin unutma işlevi açısından eksik

⁷<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 04.02.2021)

olduğunu söylemek mümkündür. Bir anlamda belleğin biyolojik işlevinin ön plana çıkartıldığı anlaşılmaktadır.

Bellek, geçmiş deneyimlerin depolandığı ve bu deneyimlerin anımsandığı bir yetidir. Belleğin bu şekilde tanımlanması daha çok biyolojik işlevlerine gönderme yapılmasından kaynaklanmaktadır. Belleğin biyolojik veya nörolojik işlevlerini merkeze alan tanımlama ve konumlandırma doğal olarak onu bireysel bir varlık olarak kabul etmeyi de beraberinde getirmektedir. Ancak başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerde bellek bireysel bir yeti olarak kabul edilmemekte ve basit anlamda geçmiş depolama ve geri çağırmanın ötesinde bir işlevinin olduğu tartışılmaktadır.

Bellek kavramı, farklı disiplinler tarafından çeşitli boyutlarıyla incelenmektedir. Bu disiplinler arasındaki farklar kavrama getirdikleri tanımlarda⁸ ve yaklaşımlarda anlaşılmaktadır. Biyoloji, belleğin nörolojik özelliklerini ele alırken Psikoloji, belleğin temel işlevleri olan hatırlama, unutma ve bilinç üzerinden inceleme yapmaktadır (Sönmez, 2012, s.8-9). Felsefe alanında ise İlkçağ'dan başlayarak "belleğin ne olduğu, hatırlama ve unutmanın nasıl gerçekleştiği, belleğin bir bilgi olup olmadığı ve nasıl çalıştığı" gibi sorular çerçevesinde tartışılmıştır (Eyrek, 2019, s. 6). Belleği bireysel ve hatırlama unutma merkezli alan bu alanlara karşın sosyoloji ve iletişim sosyolojisi gibi alanlarda bellek, toplumsal olarak ele alınmış ve bireysel bir yeti olmanın dışına çıkartılmıştır. Belleğin bu anlamı çalışmada ele alınmaktadır. Disiplinlerarası bir konuma sahip olması nedeniyle bellek kavramına yönelik oldukça fazla yaklaşım ve araştırma alanı vardır. Bellek kavramı ve çalışmaları yalnızca bilim dallarının değil aynı zamanda Batı toplumlarının kamusal alanlarında da sıkça yer almaya başlamıştır. Bu durum özellikle, 1960'lı ve 70'li yıllardan sonra daha da genişlemiştir çünkü sosyal bilimler alanında bellek çalışmalarına yönelim artmıştır. Sosyal bilimlerin alanına girmesiyle bellek kavramının bağlamı da değişmeye başlamıştır. Başka bir deyişle her disiplin kendi çalışma alanı çerçevesinde bir tanımlama yapmakta ve o doğrultuda ele almaktadır (Traverso, 2019, s. 9-10).

8Bellek tanımı için ayrıntılı ya da farklı tanımlar için bakınız: Bergson, H. (2015). *Madde ve Bellek Beden-Tin İlişkisi Üzerine Deneme*. (Çev. I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi. Bilgin, N. (2016). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık. Draaisma, D. (2018). *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. (Çev. G. Koca). İstanbul: Metis Yayınları. Gordon, M. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. Jacoby, R. (1996). *Belleğini Yitiren Toplum*. (Çev. H. Atalay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Schacter, D. L. (2017). *Belleğin İzinde Beyin, Zihin ve Geçmiş*. (Çev. E. Özgül). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Williams, H. L. ve Conway, M. A. (2015). *Otobiyografik Anı Ağları*. P. Boyer ve J. V. Wertsch (Ed.). Zihinde ve Kültürde Bellek. (Çev. Y. A. Dalar). İçinde (s. 43-77). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sosyal bilimler alanında özellikle de sosyoloji alanında yapılan bellek çalışmaları, belleğin bir geçmiş bilgi ve anıları saklayan depo olduğu görüşünü reddetmiştir. Pascal Boyer'e (2015, s. 16) göre bellek, yapılandırıcı bir işleve sahiptir ve pasif bir depolama değil bilgileri aktif bir şekilde işleyen, ekleme ve çıkarma yapan bir yapıdadır. Belleğin bu yapılandırma işlemi, içinde bulunduğu kültürden etkilenmektedir. Bu anlamda belleğe göre, geçmiş şu anda hâkim olunabilir ve kavranabilir bir temsiller ağıdır. Bellek, bu bağlamıyla geçmişin sosyal olarak kendimize ve şimdiye uygun hale getirildiği bir yapı olmaktadır (Bilgin, 2008a, s. 35). Münir Göle (2007, s. 28) de belleğin bugüne göre şekillendiğini ve şimdinin gereksinimleri bakımından geçmişin kurgulandığını belirtmektedir. Göle'ye göre belleğin bu bağlamında mutlak güvenilirlik sorunlu hale gelmektedir. Belleğin bu yöndeki yorumlaması kolektif bellek tartışmaları içerisinde yer almaktadır. Belleğin sosyal yönüne vurgu yapan bu yaklaşım çalışma içerisinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bellek kavramına yönelik çalışmalarda çeşitli tanımlamaların yanı sıra birçok bellek çeşidi de ortaya atılmıştır. Belleği tanımlamaya yönelik birçok yaklaşım olduğu gibi kategorilere ayırma ve farklı bellek çeşitlerini belirleme anlamında da farklı yaklaşımlar olduğunu kabul edersek bu yaklaşımları incelemek yararlı olacaktır.⁹ Halbwachs'a (2018b, s. 45-46) göre, kolektif belleğin yanı sıra bireysel (otobiyografik) ve tarihsel bellek olmak üzere iki ayrı bellek daha bulunmaktadır. Kolektif bellek ile tarihsel belleğin temelde ayrıldığı noktalar olmasına karşın çalışma pratikleri ve kapsadıkları alan benzeşmektedir. Her ikisi de toplumun belleğine karşılık gelmekte ve hem toplumun konumunu hem de kimliğini inşa etmektedirler. Ancak tarihsel bellek "resmî bellek" olarak kabul edilmesi ve tamamen resmî kaynaklara ve ideolojiye dayanması bakımından ayrılmaktadır. Bireysel (otobiyografik) belleği ise biyoloji ve psikoloji bilimlerinin tanımladığı bir bireyin kendi belleği oluşturmaktadır. Her bireyin kendine ait olan belleğini Halbwachs da kabul etmektedir. Ancak ona göre bu üç farklı bellek birbirinden etkilenerek ve birbirini şekillendirerek var olabilmektedir.

⁹Farklı bilim dallarında yapılan bellek çalışmalarında farklı bellek tanımlamalarının yanı sıra farklı bellek çeşitleri de ortaya atılmıştır. Çalışmanın kapsamı çerçevesinde ortaya atılan bellek çeşitlerinden birçoğu çalışmaya alınmamıştır. Çalışmanın boyutunun gelişeceği kaygısıyla ortaya atılan bellek çeşitlerinin birçoğu burada ele alınmamıştır. Söz konusu farklı bellek çeşitleri açısından ayrıntılı bilgi için bakınız: Draaisma, D. (2018). *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. (Çev. G. Koca). İstanbul: Metis Yayınları. Schacter, D. L. (2017). *Belleğin İzinde Beyin, Zihin ve Geçmiş*. (Çev. E. Özgül). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. (Çev. A. Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Sözen, E. (1997). *Medyatik Hafıza*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Bellek çeşitlerine yönelik bir diğer yaklaşım ise Assmann'ın (2018, s. 27) ortaya attığı bellek çeşitleridir. Assmann, daha geniş bir perspektiften bakarak belleği ayrıntılı bir şekilde ayırmış ve bu doğrultuda tanımlama getirmiştir. Onun ayırımına göre, “*Mimetik Bellek, Nesneler Belleği, İletişimsel Bellek ve Kültürel Bellek*” yer almaktadır.

Mimetik Bellek, bireylerin davranışlarıyla ilgili bir bellektir. Gündelik yaşamda sergilenen birçok basit davranış bireylerin belleğinden çağrılır ve uygulanır. Bu davranışlar öğrenilerek bireylerin belleğinde yer almaktadır. *Nesneler Belleği*, bireylerin gündelik yaşamda sıkça kullandığı eşyalarla ilgili geliştirdiği belleğidir. *İletişimsel Bellek*, insanların dil yeteneği ve başkalarıyla anlaşmasını sağlayan bir bellektir. İletişimsel bellek ayrıca, bireyin sosyal yaşamda varlığını sürdürmesinde ve diğer belleklerini geliştirmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. *Kültürel Bellek* ise diğer üç bellek çeşidini de içinde barındıran kapsayıcı bir bellektir. Bireyin içinde bulunduğu toplum ve kültürün yansımaları oluşturan kültürel bellek, gelenek ve görenekler aracılığıyla üretilip aktarılmaktadır. Bir anlamda kültürel bellek, gelenek ve iletişimden beslenir ancak onlar tarafından belirlenmez (Assmann, 2018, s. 27-29).

Assmann'ın kültürel bellek yaklaşımı, bellek çalışmaları içerisinde belleğin bireysel bir yeti olmadığı savunusu için verilebilecek bir örnektir. Connerton'un (2019, s. 7) deyimiyle bellek, her ne kadar bireysel bir özellik gibi düşünülse de kolektiftir. Connerton, belleğin toplumsal ve kolektif konumunun göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda *Kolektif Belleğin* de bir bellek çeşidi ve bellek çalışmalarında bir alan olarak kabul edilmesi mümkündür. Nitekim kolektif bellek kavramı bazı çalışmalarda “Toplumsal Bellek”, “Kültürel Bellek” ve “Grup Belleği” gibi farklı kavramlarla kullanılmaktadır. Bunlar kavramın kullanımı ve tanımlanışına göre farklılık göstermesine karşın ortak paydada buluşmaktadır.

Bu aşamada bellek çalışmalarından söz edilebilir. Bellek çalışmaları en genel anlamıyla bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma süreçlerini incelemektedir. Bir anlamda hatırlama ve unutma birbirine bağlantılı düşünülmekte ve bağlantılı bir inceleme yapılmaktadır. Bellek çalışmalarının, geçmişi ele aldığı varsayılmasına karşın geçmiş kadar bugünü ve ikisi arasındaki ilişkiyi de dikkate aldığı söylenebilir (Neyzi, 2020, s. 1). Bu çalışmaların neredeyse insanlık tarihiyle aynı geçmişe dayanabilecek kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü insanlığın ilk ortaya çıkmasından başlayarak bellek yetisi ortaya çıkmış ve belleğin işlevleri görülmeye başlanmıştır.

Belirli bir süre sonra da bu yeti üzerinde düşünme ve çalışma ortamı oluşmaya başlamıştır.

Bellek kavramından söz etmişken belleğin tarihsel gelişimini de anlatmak yararlı olacaktır. İnsanların yaşamında yer edinmiş anıları ve söz konusu anıların hatırlanması ya da unutulması ile ilgili ilk çalışmaların Antik Yunan dönemine kadar dayandığı düşünülmektedir. Bu anlamda ilk görüş bildiren düşünürler arasında Sokrates, Platon ve Aristoteles yer almaktadır. Platon, hatırlama kavramının insanların en entelektüel eylemi olabileceğini belirtmektedir. Nitekim gerçek hatırlamanın insan ruhuna dayandığı düşüncesi Platon'un anımsama kuramının temelini oluşturmaktadır. Platoncu anımsama kuramı bir anlamda duyulara dayanmakta ve kısa süreli bir anımsamayı kabul etmektedir. *“Platoncu anımsama kuramına göre duyu algısı yalnızca duyuların kısa ömürlü uydurmalarını ortaya çıkarırken, bellek olanı –Sokrates’in Phaidon’da öne sürdüğü gibi, orijinalin kopyaları olarak atıfta bulunduğumuz iyi, güzel vb. bütün duyu algısı nesnelerini- ebediyen anımsar. Sokrates anımsamanın bu ontolojik önceliği nedeniyle, öğrenmenin aslında anımsama olduğuna dair meşhur tezini öncelikle Menon ve Phaidon’da geliştirir”* (Barash, 2007, s. 14).

İlk bellek çalışmalarının ya da bellek ile ilgili ilk görüşlerin ortaya atıldığı Antik Yunan’da bellek, insanın doğumundan başlayarak verili olarak var olan bilgilerin ortaya çıkartılmasını sağlayan bir süreçtir. Platon’un ‘anamnesis’i belleği eğitmeye yönelik bir şey değildir ya da bilinen yer ve nesneleri anımsama yöntemi de değildir. Platon’un bellek anlayışı, anlamlı sorular soran ve bu soruların yanıtlarını bulmaya çalışan diyalektik bir süreç ya da bir sanattır (Çağla, 2007, s. 219).

Bellek ile ilgili görüş bildiren ve bir kuram geliştiren bir diğer düşünür de Aristoteles olmuştur. Jeffrey Andrew Barash’a (2007, s. 15) göre, Aristoteles belleğin yalnızca insanlara özgü bir durum olmadığını, gelişmiş bazı hayvan türlerinde de görüldüğünü belirtmektedir. Ancak anımsama yalnızca insana özgü bir davranıştır. Aristoteles, belleği geçmiş deneyimlerin yer aldığı bir depo olarak görürken, anımsamayı geçmiş imgelerin bilinç seviyesine çıkması olarak kabul etmektedir. Aristotelesçi bellek kuramında anımsama aşamasında bellek, geçmiş imgeleri çağırarak bugüne uygun hale getirerek tutarlı bir anı oluşturmaya çalışmakta ve bu anlamda da geçmişini kullanmaktadır. Bir anlamda bellek ve anımsama hem işlevleri hem de konumları bakımından ayrılmakta ve ikili bir yaklaşım görülmektedir. Aristoteles’in bu yaklaşımında belleği bir bellek mekânı ve anımsamayı da inşa süreci olarak kabul

etmek mümkündür. Daha sonra da göreceğimiz gibi kolektif bellek ve bellek mekânlarının en kaba haliyle ilk izleri Aristotelesçi bellek kuramında görülmektedir.

Antik Yunan'daki bellek yaklaşımlarında temelde iki ayrım ortaya çıkmaktadır. Aristoteles, dışarıdan etkilenen ve insanın dışındaki bütün imgelerin belleğe katkı yaptığı görüşünü savunmaktadır. Buna karşın Platon'un bellek kuramı geçmiş bilgilerin anımsanması üzerinde temellenmektedir. Platon önceden edinilmiş bir belleğin diyalektik bir bağlamda sorular sorarak ve yanıtlar bularak anımsama işleminin oluşacağı bir sanatı savunmaktadır. Bir anlamda Aristoteles görüntü ve imgelere dayanırken Platon ideaları merkeze almaktadır (Çağla, 2007, s. 223). Antik Yunan'da bellek, bireysel bir yeti olarak kabul edilmektedir. İç ya da dış dinamikler aracılığıyla bir anımsama süreci kabul edilmekte ve bellek bu anlamıyla değerlendirilmektedir.

Roma dönemine gelindiğinde ise bellek, yerleri ve görüntüleri kaydetme, depolama ve bunları anımsama olarak görülmektedir. Bu dönemde belleğin anımsama işlevi bir sanat halini almıştır. Belleğin sanat olarak kabulü Roma döneminden Ortaçağ'a ve Rönesans'a kadar devam etmiştir. Bu dönemin ve bellek sanatı düşüncesinin en önemli temsilcisi Cicero olmuş ve Cicero anımsamayı retorikçi ya da hatibin amaçları doğrultusunda araçsallaştırabileceği şeklinde açıklamaktadır. Bellek, doğal ve yapay olarak ayrılmakta ve anımsamanın kendisinden çok neyin nasıl anımsandığı ön plana çıkmaktadır (Assmann, 2018, s. 37-38). Burada önemli olan nokta bugün tartıştığımız anlamda kolektif belleğin ilk izlerinin bu dönemde görülmesidir. Cicero'nun kuramında, belleğe seçici bir konum verilmesi ve anımsamanın amaçlar doğrultusunda şekillenebilir olması nedeniyle yeniden inşa edilen bir bellek kuramı ortaya atmaktadır.

Ortaçağ'da bellek çalışmalarında önemli isimlerden biri Agustinus olmuştur. Agustinus, Aristoteles'in görüşlerinden etkilenmiş ve belleğe yaklaşımı bu doğrultuda şimdici-inşacı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Başarn, İnce, 2010, s. 3). Ortaçağ kültürünün ve belleğinin sözlü geleneğe dayandığını düşünen Walter Ong'a (2018, s. 51) göre, Agustinus belleğin seçici karakterini ortaya koymaktadır. Bellek, sözlü aktarım ile oluşmakta ve tekrar ile pekişmektedir ve bu süreç içerisinde seçime maruz kalarak değişip dönüşebilmektedir. Geçmiş deneyimlerin pekiştirme sağlayan tekrarlarla aktarılmasına karşın sözlü kültürde belleğin önemi oldukça fazladır. Çünkü dışsal kaynaklarla iletişim olmasına karşın anımsamanın sağlanmasında dış bellek söz dışında neredeyse yoktur ve belleğe büyük iş düşmektedir.

Ortaçağ'da bellek, kültürün ve toplumsal yaşamın aktarılması ve devam etmesinde önemli bir yer edinmiştir. Kitapların, geleneğin, kültürün ve diğer gündelik durumların ezberlenerek korumaya alınması isteği belleği önemli hale getirmiştir (Ong, 2018, s. 53). Bir anlamda bu dönemde bellek yalnızca geçmişle ilişki kurma ve geçmişi anımsama işlevine sahip değildir. Bellek, daha geniş bir bağlamda insanlığın hizmetindedir.

17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında toplumların zaman algısı ve belleğin konumu oldukça değişmiştir. Bunun gerçekleşmesinde, teknoloji ve toplumsal yapılarda yaşanan değişim ve dönüşümler etkili olmuştur. Yazılı kültürün hâkim olduğu yeni bir düzen ortaya çıkmaya başlamış ve bu doğrultuda bellek kendini güncellemiştir. Matbaanın yaygın kullanımı sözlü kültürden yazılı kültüre geçişi tamamlarken bellek de içsel ve güçlü bellekten dış kaynaklardan destek alan konuma geçmiştir (Ong, 2018, s. 118). Bu dönemde ortaya çıkan dışsal belleğin, bellek mekânlarının ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Ricoeur'un (2017) "*hafızanın koltuk değnekleri*" olarak gördüğü bellek mekânları, yazılı kaynaklarla ortaya çıkmış ve belleğe dayanak olarak kullanılmaya başlamıştır denebilir.

Modern çağın başlaması, ulus devletlerin ortaya çıkması ve bürokratik toplumsal yapının inşasıyla birlikte belleğin önemi azalmaya başlamıştır. Toplumsal yapıda Ortaçağ'da önemli bir yere sahip olan bellek, dış kaynaklardan alınan desteklerle önemsiz hale gelmiştir. Aslında bu durum belleğin işlevlerini yerine getiren kaynakların çok ve ucuz olmasından dolayı olmuş ve hafızanın kullanılması değersizleşmemiş, aksine yaygınlaşmıştır. Ancak bu kullanımın bağlamı ve şekli değişmiştir. Geçmiş artık, bir bilgi kaynağı olarak görülmekte ve kendiliğinden bir durum olarak değil dil, din ve değerler gibi ortak toplumsal dayanaklarla oluşturulmakta ve tektipleştirilmektedir. Bu durum, ulus devletlerde kimlik inşası için oldukça önemlidir. Bir anlamda geçmiş, bir amaç doğrultusunda kullanılmaktadır ve geçmişin kullanımında bellek artık, hafıza deposu ya da sanat değil, bir bilim olma iddiasındadır (Başaran İnce, 2010, s. 5). Modern bellek çalışmaları içerisinde daha önce de değinildiği gibi farklı disiplinlerde çalışmalar yapılmaktadır. Bellek çalışmalarındaki modern yaklaşımlar ve bir bilim olarak bellek çalışmalarından biri olarak da "kolektif bellek" karşımıza çıkmaktadır. Kolektif bellek yaklaşımı sosyoloji disiplini içerisinde ortaya çıkmış bir bellek çalışma alanıdır.

2.2. Kolektif Bellek ve Kuramsal Yaklaşımlar

Bu başlık altında önce kolektif bellek kavramının tanımı genel çerçevesi ile açıklanmıştır. Bundan sonra da kolektif belleğe yönelik kuramsal yaklaşımlar olan inşacı yaklaşım ve muhafazakâr yaklaşıma yer verilmiştir.

2.2.1. Kolektif bellek

Kolektif bellek kavramı tarif edilirken, genellikle onu oluşturan bileşenlere dayanarak tanımlama yapılmaktadır. Bu süreçte başvurulmuş iki kavram vardır. Bunlar toplum ve bellek kavramlarıdır. Kolektif bellek kavramının tam anlamıyla herkes tarafından kabul edilen bir tanımının olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Çeşitli akademik çalışmalarda ve sözlüklerde farklı tanımlar bulunmaktadır. Kolektif bellek, Nuri Bilgin'in (2016, s. 214-215) *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*'ne göre, gruplara atfedilen ve ailevi, dinsel ya da sınıfsal vb. bellektir. Bunun yanı sıra kolektif bellek, Halbwachs tarafından geliştirilen ve bireysel belleklerin sosyal sistem tarafından şekillendirilerek yeniden inşa edilen bir grup uzlaşması olarak nitelendirilebilir. Gordon Marshal (1999, s. 291) ise kolektif belleği sosyal bir varlık olan bireyin sosyal aidiyeti ile edindiği belleği olarak tanımlamaktadır. Kolektif belleğe yönelik yapılan bir diğer tanıma göre ise yaklaşık yüz yıldır sosyal bilimlerde tartışma konusu olan bir kavram olarak belleğin toplumsal bir savunusu ön plana çıkmaktadır. Bellek bireysel bir yeti olarak kabul edilmemekte ve toplumun belleği oluşturduğu, şekillendirdiği ve sürekli yeniden inşa ettiği bir bellek yapısı söz konusudur. Kolektif bellek, toplumsal yapısı itibarıyla küçük bir gruba hizmet edebileceği gibi bütün ulusa da hizmet edebilmektedir. Bir anlamda etki alanı belleğe katılan bireylerin çokluğu ve dağılımına göre farklılık göstermektedir (Borlandi vd., 2011, s. 421).

Kolektif belleğin sözlüklerde tanımlanmasına ve konumlandırılmasına bakıldığında en genel bağlamı göz önüne alındığı görülmektedir. Bireysel olmaktan çok toplumsal, kolektif bağlamının ön plana çıkartıldığı bir tanımlama yapılmıştır. Bu anlamda kolektif belleğe “bir grup belleği ve sosyal yapının ya da sosyalleşmenin bir ürünüdür” demek doğru olacaktır. Böyle bir tanımlama kolektif belleği bireysel bellekten belirgin bir şekilde ayırmakta ve bireysel bellek ile arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Söz konusu fark, bireysel belleğin nörolojik temeline dayanmakta ve belleğin beynin bir parçası olarak kabul edilmesinden dolayı ortaya çıkmaktadır.

Sosyal bilimler alanında öncü bellek çalışmalarını yapan düşünürlerden bazıları da kolektif belleği tanımlamaya çalışmıştır. Onlardan biri olan Assmann'a (2018, s. 41) göre kolektif bellek, bireylerin geçmişte yaşanan olayları, içinde bulunduğu grubun ortak hafızası aracılığıyla anımsamasıdır. Burada geçmişi olduğu gibi anımsama söz konusu değildir. Geçmiş, grubun yeniden inşa ederek biçimlendirdiği bağlamda anımsanır. Schudson'a (2007) göre ise bellek tamamen toplumsal bir olgudur ve bireyler toplumsal yapı içerisinde oluşan belleklerini kullanmaktadırlar. Bellek, toplumsal bağlamda üretilir ve güncel çıkarlara göre inşa edilerek toplumu oluşturan bireylerin kullanımına sunulur. Bu üretim toplumun kendisi tarafından kendi meşruiyeti için yapılmaktadır. Kolektif belleğe yönelik bir diğer yaklaşım ise onu bugün üzerinden açıklama çabasıdır. Kolektif bellek yalnızca geçmiş ile açıklanamaz ve böyle bir açıklama eksik olacaktır. Bu anlamıyla kolektif bellek geçmişten beslenip bugün inşa edilen bir yapıdır ve kolektif bellek süreklilik göstermektedir (Blight, 2015, s. 303).

Sosyal bilimlerde kolektif bellek çalışmaları gerçekleştiren araştırmacıların yaptığı tanımlara da bakıldığında kolektif belleğin toplumsal konumunun ön plana çıkartıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre kolektif bellek, bireysel bellekten ve diğer disiplinlerin bellek çalışmalarından ayrılmaktadır. Bunun en belirgin yanı, belleğin bireyin içsel bir olgusu olduğu savunusunun tam aksine dışarıdan sosyalleşme ile edinilmesidir. Bu anlamıyla bellek, yeni bir perspektif kazanarak farklı bir işlev üstlenmekte ve ideolojik bir konum kazanmaktadır. Çünkü kolektif bellek biyolojik bir işlev ile çalışmamakta ve toplum tarafından inşa edilmektedir. Bunun sonucu olarak da bireysel bellekten ve belleğin temel işlevlerinden ayrılmaktadır.

Kolektif bellek kavramı ve çalışmaları ilk olarak 1920'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Fransız Sosyolog Maurice Halbwachs kolektif bellek kavramını sistematikleştirmiştir. Halbwachs, kolektif bellek kavramını ilk olarak *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (2016) kitabında ortaya atmış ve daha sonra *Kolektif Bellek* (2018a) ve *Kolektif Hafıza* (2018b) kitaplarıyla sistematikleştirmiş ve kavramın genel çerçevesini çizmiştir.¹⁰ Halbwachs'ın kolektif bellek kavramını sistematikleştirmesinden yaklaşık yarım yüzyıl

¹⁰Halbwachs (1877-1945), Fransa'da doğdu, öğrencilik yıllarında hem Emile Durkheim hem de Henri Bergson'un öğrencisi oldu ve ikisinden de etkilendi. Kolektif bellek kuramı da temelde Durkheim'in kolektivite çalışmalarına dayanmaktadır. Döneminin önemli entelektüellerinden birisi olarak kabul edilen Halbwachs Fransa'da çeşitli üniversitelerde dersler vermiştir. 1945'te Nazi kampında yaşamını yitirmiştir (Smith, 2007, s. 110). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* kitabını ilk olarak 1925 yılında yazmıştır. *Kolektif Hafıza* kitabı sağlığında tamamlanmasına karşın *Kolektif Bellek* kitabı ölmeden önceki çalışmalarının derlenmesiyle ortaya çıkmıştır.

sonra kolektif bellek çalışmalarına ilgi artmış ve kavrama yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu durum, kolektif belleğın tam anlamıyla bir tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Bir anlamda herkes tarafından kabul edilen net bir tanım olmamakla birlikte üzerinde uzlaşılan nokta ise bireylerin grup tarafından paylaşılan ortak bir bellek içerisinde olduğudur (Wertsch, 2015, s. 150; Roediger, Zaromb ve Butler, 2015, s. 176).

Bellek dendiğinde bunun içsel bir olgu olduğu yani bireyin beyninin içinde gelişen bir bellek varlığının olduğu anlaşılmaktadır. Bir anlamda bellek, bireyin beyin fizyolojisi, nörolojisi ve psikolojisi sonucunda olduğu düşünülmektedir. Ancak kolektif bellek içsel bir olgu olmanın dışında doğrudan dışsal etkilerle oluşan ve varlığını sürdüren bir yapıdır (Assmann, 2018, s. 26). Kolektif bellek kavramını ortaya atan ve geliştiren Halbwachs'a (2016, s. 16-17) göre bellek toplumsal bir olgudur. Birey anılarını toplumsal yapı içerisinde oluşturur, anımsar ve konumlandırır. Bir anlamda belleğın oluşumu ve işlemesi dış etkenlerden yani toplumdan etkilenmektedir. Halbwachs'a göre bu durum insanın doğası gereği ortaya çıkmaktadır. Nitekim insan doğası gereği sosyal bir varlıktır ve bellek de bu sosyalleşme sonucunda oluşmaktadır. Bireyin belleğinde yer edinen anılar sosyal olgunun bir sonucudur ve sosyal çevrenin yardımı olmaksızın o anıları hatırlamak mümkün değildir. İnsanların hatırlamak için her zaman başvuracağı tanıklar vardır. Bu tanıklar başta kendimiz olmak üzere içinde bulunduğumuz toplumdur ve o toplumla ortak bir belleği kullanarak hatırlarız.

Halbwachs'ın çerçevesini çizdiği kolektif bellek, bir toplum, zaman ve mekân ile sınırlıdır. Bunların içinde bulunan bireyler, anı ya da mekân hakkında farklı izlenimlere sahip olmasına karşın, anılarını içinde bulunduğu grupla özdeşleştirmektedir. Örneğin, Ankara'daki Kızılay Meydanı hakkında bir anısı olan ya da bu mekâna yönelik farklı izlenimi olan bireyler içinden geldikleri toplumsal gruba göre bunları anımsamaktadır. Başka bir deyişle bireyler, anı ya da izlenimini grupla özdeşleştirerek o doğrultuda belleğine işlemektedir. Bunun sonucunda da kolektif bir bağlamda anılar oluşturulmakta ve saklanmaktadır. Belleğın alışması kolektif anımsama dinamiklerine dayanmakta ve hiç anımsanmayan bir olay bile asla unutulmuş olmamaktadır. Eğer o anıyı anımsatacak bir ereve varsa o anının canlanması veya yeniden inşa edilmesi mümkündür. Anıyı anımsatma görevi ise topluma düşmekte ve birey toplum içerisinde anımsamaktadır (Halbwachs, 2016, s. 65).

Bu açıklamalar doğrultusunda kolektif bellek kuramcılarının bireylerin yalnızca kolektif bir belleğe sahip olduğunu mu iddia ettiklerini sorgulamak gerekmektedir.

Daha önce değinildiği üzere Halbwachs bireysel belleğin de olduğunu kabul etmekte ve her bireyin kendine özgü hiç kimsede olmayan bir belleğinin olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu bellekler bireysel anıları ve bireyin düşüncesinde oluşturduğu en mahrem anıları saklamaktadır. Ancak bu bireysel belleklerde yer alan anıların canlanıp hatırlanması da toplumsal sistemden bağımsız olamayacaktır. Başka bir deyişle bireylerin belleğinde yer alan anılar bireysel değil kolektiftir. Nitekim bireyler toplumsal sistemin yardımıyla belleğini harekete geçirmekte ve anımsama gerçekleşmektedir. Bireysel bellekler ait oldukları toplumlar tarafından şekillendirilmekte ve kolektif yapıya uygun olarak inşa edilmektedir. Böylece bireylerin hafızası kolektif hafızanın bir parçası haline gelmekte ve kolektif bellek oluşmaktadır (Halbwachs, 2016, s. 187).

Bireysel bellek ve kolektif bellek arasındaki ilişkiye değinen bir diğer düşünür ise Tarihçi Ricoeur (2017, s. 139) olmuştur. Ona göre bireysel bellekler anıları canlandırmak için kolektif belleğe başvurmaktadır. Bireysel belleğin, kolektif belleğe başvurması yalnızca ortak paylaşım alanlarında oluşan anıları canlandırmak amacıyla değildir. Aslında bu ortak belleğe başvuru isteği bir yere ya da bir topluma ait olma ve onlarla ortak bir geçmişe sahip olma ile ilgilidir. Söz konusu anılar yeniden canlandırılırken toplumsal yapının getirdiği değişim ve meşru duruma sokarak anıyı kontrollü bir geçmişe çevirme ise kaçınılmazdır. Nitekim birey, başkaları tarafından kurulan bir anıya katılmış ve anının bağlamı değişmiştir.

Halbwachs, kolektif belleği açıklarken bireylerin sosyalleşmesi sonucunda hatırladığını ve belleğinin oluştuğunu çeşitli örneklerle savunmaktadır. Halbwachs çalışmalarında açık bir şekilde belirtmemesine karşın çalışmalarından hiçbir toplumsal bağı olmayan ya da toplumsal yapılarla hiçbir teması olmayan yaban bir bireyin belleğinin olamayacağı sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim o, bellek ve kolektif bellek çerçevesini toplumsal yapı merkezinde kurmakta ve her iki kavram için de temel olarak toplumu göstermektedir.

Kolektif bellek kuramının, bireyin parçası olduğu toplumun belleğine katıldığı ve o toplumla ortak bir bellek çerçevesinde hatırladığını kabul edersek burada sormamız gereken bazı sorular bulunmaktadır. İlk olarak bireyin parçası olduğu toplumun tek bir kolektif belleği mi vardır? Yani bireyin içinde bulunduğu ulus ya da devletin ortak tek bir belleği mi vardır? Halbwachs'a (2018a, s. 51) göre bir ülkede hatta bir şehirde bile birden fazla kolektif bellek vardır. Birey kimliğini oluşturan üst toplumsal yapının

belleğini taşımakla birlikte parçası olduğu farklı alt grupların da belleğini taşımaktadır. Bu anlamda birey birden fazla kolektif belleğe sahiptir ve bu kolektif bellekler olayları anımsarken parçası olduğu gruba göre ve o grupla birlikte anımsamaktadır. Bu soruya verilen yanıt aslında kolektif belleğin sayısının yanı sıra sınırlarını da çizmektedir. Bakıldığında küçük bir bölgede bile birden fazla bellek olabilmekte ve kolektif belleğin sınırlarını ve süresini de toplumsal aidiyetin belirlediği sonucunu doğurmaktadır.

Kolektif belleği “*canlı bellek*” olarak tanımlayan Bilgin’e göre de toplumların birden fazla kolektif belleği vardır ve bu bellekler zaman zaman birbiri ile mücadele eder zaman zaman da birbirleriyle uzlaşırlar. Kolektif belleğin birden fazla olması ya da bireylerin birden fazla belleğe katılması doğal bir durumdur ancak bir ülkede yaygın olan ve resmî bellek diye ifade edilebilecek (tarih olarak kabul etmek de mümkündür) belleğin de birden fazla olması söz konusu olabilmektedir. Ancak bu durum doğal bir olgu değildir ve ideolojik değişimler, iktidar değişimleri ya da devletin değişmesi gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir değişim sonucunda oluşan kolektif belleklerin birbiriyle uzlaşması nadir görülen bir durumken, çatışmaları ve farklı bir gerçeklik anlatıları daha çok görülmektedir. Bir anlamda farklı ideolojilere göre inşa edilen gerçeklik ve bellekler çatışmaktadır. Bu durumda birey, çatışan bellekler arasında kaldığında ne yapar sorusu akla gelmektedir. Birey aidiyet duyduğu belleğe katılmaya devam etmektedir. Bir anlamda kendisini rahat hissettiği o gün kendi durumunu daha meşru kılan belleğin bir parçası olmaktadır (Bilgin, 2008a, s. 35-36).

Birden fazla toplumsal yapıya katılan bireylerin birden fazla kolektif belleği de olmaktadır tezi doğrultusunda bu kolektif belleklerin zamanla ve mekânla ilişkisini de sorgulamak gerekir. Bu anlamda yanıt aramamız gereken soru kolektif belleğin zaman ve mekân çerçevesi olmaktadır. Nitekim bireyin katıldığı kolektif belleklerin zamanları ve mekânın farklılığı da bu durumda etkili olabilmektedir. Bütün kolektif bellekler Serpil Özaloğlu’na (2017, s. 14) göre belirli bir zaman ve mekân çerçevesinde inşa edilmekte ve bu çerçeve ile sınırlı olmaktadır. Kolektif bellek zaman ve mekânda konumlandırılmaya gereksinim duymaktadır.

Kolektif belleğin mekân ile ilişkisi ve mekân üzerinden yeniden inşası, çalışmanın ilerleyen kısmında ayrıntılı olarak incelenecektir. Bunun için öncelikle kolektif belleğin zaman ile olan ilişkisi ve zaman aralığı saptanmalıdır. Hlabwachs’a (2007, s. 55) göre kolektif bellek zamanla sınırlıdır. Bellek belirli bir zamanın içinde kurulur, aktarılır, değişir ve yok olur. Bu zamanın aralığı toplumdan topluma değişmektedir. Bu anlamda

sorumuzun yanıtı kolektif bellek için zaman sınırı vardır ancak belirli bir aralıkta (örneğin 30 yıl gibi) saptamak mümkün değildir. Kolektif bellek bu zaman sınırının dışında kalan kişilere hiçbir şekilde ulaşamamaktadır. Ancak o zaman diliminin içinde ve belirli toplumsal gruplarla ilişki içerisinde olduğu sürece kolektif bellek inşa edilmeye devam edecektir.

Kolektif bellek kuramını ortaya atan Halbwachs, kolektif bellek ve zaman ilişkisini bireysel hafızaların dayanak noktası olmasından hareketle açıklamaktadır. Buna göre:

Her birey birçok grubun üyesidir, pek çok toplumsal düşünceye iştirak eder, vizyonu çok sayıda kolektif zamana art arda dâhil olur. Bu hâlihazırda bir bireysel ayrımlaşma unsurudur ve aynı süreçte, uzamın bir bölgesinde, farklı insanların bilinçleri aynı kolektif bütünlük içerisinde paylaşılmaz. Ancak, bunun yanı sıra, kişilerin düşünceleri geçmişte ya da her grubun kendi zamanında daha geriye veya daha ileriye, daha hızlı veya daha yavaş gider. Bilinçlerin, daha dar ya da daha geniş süreleri aynı aralıkta bir araya getirmesi de bu bağlamda gerçekleşir. Şöyle diyelim: Kişiler, yaşamış bir aynı toplumsal süre aralığına temsil edilen zamanın büyük veya küçük bir kapsamını yerleştirirler. Elbette aralarında bu bakımdan büyük farklılıklar da mevcuttur (Halbwachs, 2018b, s. 132).

Halbwachs'ın bu saptamasından anlaşılabileceği üzere, kolektif belleğin oluşumu için grupların belirli bir zamansal bağlama oturması gerekmektedir. Elbette belirli bir zaman aralığında birden çok grup ve buna bağlı olarak da birden çok kolektif bellek olacağı unutulmamalıdır. Her grup için zaman aralığı ya da zaman çerçevesi değişken olmakla birlikte belirli bir sınır içerisinde kolektif bellek inşa edilmektedir. Her grup için zamanın belirttiği aralık aynı olmayacaktır. Bu anlamda kolektif belleğin zaman aralığı şununla sınırlıdır gibi bir saptama eksik olacaktır.

Öte yandan tarih ya da resmî bellekte olduğu gibi kolektif bellek de şimdinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kolektif bellekte yer alan geçmiş, olduğu gibi saklanıp depolanmamakta ve şimdinin gereksinimlerine göre yeniden inşa edilmektedir (Halbwachs, 2018b, s. 66). Belleğin yeniden inşa edilmesi bir anlamda geçmişin bir seçme ya da elemeye maruz bırakılarak bugüne getirilmesidir. Bu anlamıyla kolektif bellek ideolojik bir işlev üstlenmektedir. Bunun bir sonucu olarak da geçmiş, doğru ve güvenilir olarak bellekte yer edinmemektedir (Bilgin, 2008b, s. 36). Belleğin seçici bir yapı ile oluşturulmasını Marc Auge (2020, s. 18) bahçıvan metaforuyla açıklamaktadır. Auge, “Anımsamak ya da unutmak, tıpkı bir bahçıvanın yaptığı gibi, ayıklamak ve budamak demektir. Anılar bitkilere benzer. Bazı bitkilerden hemen kurtulmak gerekir ki

diğerleri boy atsın, gelişsin, çiçek açsın. Kaderlerine uygun olarak gelişip serpilen bu bitkilerin değişmek için bir bakıma kendi kendilerini unuttukları söylenebilir” şeklinde belleğin iki temel dinamiği olan hatırlama ve unutmanın kullanılarak belleğin nasıl oluşturulduğunu açıklamaktadır. Auge’un budamak dediği süreç tam olarak belleğin bugüne uygun bir şekilde inşa edilmesi ve bugünkü durumu meşrulaştırma işlemidir. Bu durum ideolojik temelli olabileceği gibi basit bir şekilde de olabilir. Her ne olursa olsun birey ve toplum bir uzlaşa sağlamayı ve yaptığı şeyin doğru olduğunu kabul etmeyi istemektedir. Bunun sonucunda da anının anımsandığı günün şartları doğrultusunda anılar yeniden inşa edilerek bugüne uyarlanmaktadır.

Kolektif bellek, grup belleğinde yer alan anıların şekillendirilip inşa edilmesi gibi grubun kimliğinin inşası sürecinin de temel dayanağıdır. Burada söz edilen grup daha genel anlamda ulus olarak kullanılabilir. Ulus inşası ve ulusun kimliğinin oluşturulması süreci tarih ve resmî bellekten olduğu kadar kolektif bellekten de beslenmektedir.¹¹ Bu anlamıyla kolektif bellek politik bir süreçtir (Susam, 2015, s. 16). Ulusun kimliği inşa edilirken geçmiş bir eleme sürecinden geçirilerek kahramanlıklara, şanlı zaferlere ve ulusu olumlu gösteren örneklerle dayanarak oluşturulmaktadır. Ulusun ya da devletin çok eski geçmişinde, oluşum sürecinde veya bugüne gelirken belirli bir noktada yer alan olumsuzluklar görmezlikten gelinmektedir. Ulusun kimliğini oluşturma anlamında görmezden gelinemeyecek olaylar olduğunda ise burada bir haklılık bağlamı oluşturulmakta ve belleğe o şekilde sokulmaktadır. Kahramanlık hikâyelerine dayalı bir belleğin olmasını zorlayan durumlarda ise bir mağdur kimliği oluşturulmakta ve bu kimlik doğrultusunda ulus ve kolektif bellek inşa edilmektedir (Sancar, 2016, s. 18).

Belleğin yeniden inşa edilmesi ve bugüne uygun bir şekilde kurgulanması sürecini Schudson (2007) kolektif belleğin çarpıtılması olarak kabul etmektedir. Toplumsal yapılar ve bu yapılarda yaşanan değişimler, tarihin kendisi ve değişen iktidarların

¹¹Burada kimlik inşası veya kimliği yüceltme olarak görülen durum aslında kolektif belleğin bir işlevidir. Bilgin’in (2008a, s. 38) Licata, Klein ve Gely’den aktardığı üzere kolektif belleğin temelde dört işlevi vardır. Bunlar, *kimliği tanımlama, kimliği yüceltme, grubun eylemlerini meşrulaştırma ve grubu harekete geçirme* şeklindedir. Bu anlamda kimlik tanımlama, kimliğin inşa edilmesi, grubun kim olduğu, nereden gelip nereye gittiği gibi özelliklerini anlatır. Kimlik inşa edilirken doğal olarak kimlik yüceltilir ve ne kadar şanlı bir topluma ait olma hissi üyelerine verilmeye çalışılır. Bu işlem başarıların ön plana çıkartılması ve olumsuz eylemlerin görmezden gelinmesi mantığına dayanmaktadır. Grup eylemlerini meşrulaştırma da hem geçmiş hem de gelecek bağlamında değerlendirmeye uygundur. Hem geçmişte yaşanan bir şeyi hem de şimdiyi meşru kılmak kolektif belleğin önemli işlevlerinden biridir. Böylece kolektif bellekle grup birlikteliği sağlandığında gelecek için grubun harekete geçirilmesi daha kolay olacaktır. O anlamda ilk üç işlev dördüncü işlevi de ortaya çıkartmakta ve başarılı bir kolektif bellek inşası oluşmaktadır.

ideolojik konumları düşünüldüğünde çarpıtma kaçınılmaz bir durumdur. Buna ek olarak bellek her durumda ve her zaman seçici bir konumda olması nedeniyle de çarpıtma kaçınılmazdır. Kolektif bellekte yaşanan çarpıtma süreci yani belleğin yeniden inşası kendiliğinden ve doğal gereksinimler sonucunda olmamaktadır. Kolektif belleğin çarpıtma dinamikleri vardır ve bu anlamda Schudson 4 ayrı çarpıtma dinamiği saptamıştır. Bunlar, “*Uzaklaştırma, Araçsallaştırma, Öyküleştirme ve Bilişselleştirme ve Uzlaşım sallaştırma*” şeklindedir.

Kolektif belleğin çarpıtma dinamikleriyle yeniden inşası sürecinde kullanılan tekniklerden ilki olan *Uzaklaştırma*, geçmişin geri çekilmesi olarak da nitelenmektedir. Daha eski anıların anımsanmasına karşın yakın geçmişte olan bazı acı olayların bellekte silikleşmesi bu anlamda bir çarpıtma dinamiği olmaktadır. Bir diğer çarpıtma dinamiği olan *Araçsallaştırma* ise geçmişin kullanılmasıdır. Bellek, seçici bir kullanım ile oluşturulmakta ve güncel çıkarılara uygun olarak anılar inşa edilmektedir. Araçsallaştırma bir olayı abartılı bir şekilde ön plana çıkartma, bastırma yoluyla unutturma ve bir olayı seçip belirli boyutlarıyla anımsama şeklinde olmaktadır.¹² *Öyküleştirme*, bellekte yer alan anıların ilginçleştirilmesidir. Temelde geçmişi anlatma mantığına dayanan bir çarpıtma dinamiği olan öyküleştirme geçmişi yalnızca anlatma değil ilginç bir şekle sokma amacındadır. Bu anlamda hikâye çarpıtılmakta ve bağlamından kopartılarak bir kahramanlığa dönüştürülmektedir. Son çarpıtma dinamiği olan *Bilişselleştirme ve Uzlaşım sallaştırma* ise temelde geçmişin bilinebilir hale getirilmesidir. Birçok insanın aynı olmamakla birlikte birbirine çok benzer anıları bulunmaktadır. Bu durum yalnızca bireysel anılar için geçerli değildir çünkü kolektif anılar da önceden bilinebilir bir form içinde bulunmaktadır. Bunu sağlayan en önemli şey ise bellek mekânları olmaktadır. Bazı bellek mekânlarının hem bireysel hem de kolektif anıların merkezini oluşturması nedeniyle anıların bilinebilir olması daha kolay hale gelmektedir (Schudson, 2007, s. 182-195).

Kolektif belleğin birçok işlevi vardır ancak bunların en belirgin olanı hatırlama ve unutmadır. Pascal Boyer (2015), “Bellek Ne İşe Yarar?” adlı makalesinde bu soruya

¹²Kolektif belleğin araçsallaştırılması yalnızca bellek çalışmalarıyla değil birçok akademik ve edebi çalışmada yer alan örneklerle desteklenmektedir. Schudson (2007, s. 184) kolektif belleğin araçsallaştırılması sürecini şu sözleriyle vurgulamaktadır: “*Araçsallaştırmanın çok sayıda örneği bulunabilir. Gerçekten de, asıl sorun, kolayca güncel çıkarların gerçek karşısındaki zaferi olarak anlaşılmayacak kültürel bellek örnekleri bulmakta yatmaktadır. Orwell'in 1984'ü uç bir örnektir. Ancak yöneticilerin geçmişi kendi amaçları doğrultusunda kullanmanın araçsal değerini görmeleri için yirminci yüzyıl totalitarizmini beklemeye ihtiyaç yoktu.*”

yanıt aramakta ve en basit bağlamda hatırlama ve unutmayı ön plana çıkarmaktadır. Bu anlamda hatırlama ve unutma birbiriyle ilişkilidir ve unutma olmadan hatırlama olamayacağı gibi bu iki kavram birbirinin değerini de ortaya koymaktadır. Ancak basit anlamda hatırlama ve unutma söz konusu değildir. Belleğin şimdiye uygun hale getirilmesi hatırlama ve unutma üzerinden bir kurguyu da beraberinde getirmektedir. Bu durumun kolektif bellekte daha belirgin olduğu düşünüldüğünde hatırlama ve unutmanın bu bağlamda değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kolektif belleğin inşasında ve şimdiye uygun hale getirilmesinde uygulanan teknikler belleğin kendisinin de dayandığı iki temelden beslenmektedir. Bunlar hatırlama ve unutmadır. Kolektif bellek bazen unutma üzerinden kurularak geçmiş silinmektedir. Bazen de tam aksi olarak hatırlama üzerinden bir bellek inşa edilmektedir. Jeffrey Olick (2014, s. 176) kolektif belleğin bu konumunu politik olmasına bağlamaktadır. Belleğin en temel işlevleri bile politik bir bağlamda gerçekleşmektedir. Bu anlamıyla bellek, seçici bir karakterle anımsama ve unutma ortaya koymakta ve bunu da politik bakımdan çarpıtarak yapmaktadır.

Belleğin toplumsal bağlamında ve bu belleğin hatırlama ve unutma pratiklerinin politik olarak konumlandırıldığında hafızanın ne işe yaradığı sorusu daha önemli hale gelmektedir. Nitekim kolektif belleğin politik konumunu daha belirgin kılan nokta ise toplumların neyi hatırladığı ve nasıl hatırladığıdır. Elbette bu durum unutma üzerinden de sağlanmaktadır. Nitekim kolektif bellek çalışmaları için toplumların neyi unuttuğu ve nasıl unuttuğu da oldukça önemlidir. Kolektif bellekte toplumsal bağlamda hatırlama ve unutma eylemlerinin gerçekleşmesiyle ilgili belleğin hatırlama ve unutmayı konumlandırışı belleğin inşasındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Bellek yalnızca geçmiş kaydetme aracı olsaydı biyolojik bağlamda değinildiği anlamıyla gerçek bir anı var olabilirdi. Nitekim bellek yalnızca geçmiş depolama aracı değildir ve bilgiyi depolamanın yanı sıra stratejik olarak geri çağırma ve anı inşa etme işlevi de vardır. Belleğin bu bağlamı toplumsal, psikolojik ve tarihi etkilerle ortaya çıkmaktadır (Schudson, 2007, s. 181). Bellek toplumsal bir olgu olarak hatırlama ve unutma süreçlerini politik olarak kurmaktadır. Hatırlama ve unutma süreci daha önce değinilen çarpıtma dinamikleriyle şekillendirilmektedir. Bu anlamıyla hatırlama ve unutma süreci daha sonra değinilecek olan inşacı yaklaşımın izlerini sergilemektedir.

Kolektif belleğin yeniden inşası sürecinde hatırlamanın daha önemli olduğunu düşünen Assmann'a (2018, s. 40) göre geçmiş, hatırlama yoluyla yeniden

kurulmaktadır. Dolayısıyla geçmiş, hatırlandığı güne taşınarak bir anlamda bağlamından kopmaktadır. Akla getirilen anının geçmişte nasıl olduğunun bir önemi kalmamakta ve anımsandığı hali ile bir geçmiş oluşturulmaktadır. Bu anlamda anımsama, topluma kimlik kazandırma ve meşruiyet sağlama bağlamında araçsallaşmış olmaktadır. Böylece kolektif belleğin bir seçme ve eleme işlemiyle oluşturulduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir. Gerçek anlamıyla geçmişin bir önemi kalmazken hatırlanan geçmiş ön plana çıkmaktadır. Seçilerek hatırlanan geçmiş bireylerin parçası olduğu topluma bağlılığını arttırmayı amaçlamaktadır (Assmann, 2018, s. 60).

Toplumların hatırlama dinamiklerini ayrıntılı olarak inceleyen Connerton (2019, s. 15) ise toplumun en küçük biriminden tamamına kadar her türlü yapıda yaşanan her başlangıcın altında anımsamanın yattığını düşünmektedir. Bu anlamda anıları canlandıracak ve hatırlamanın tamamlanmasını sağlayacak her şey toplumun içinde vardır.¹³ Bireyler ve gruplar, içinde bulundukları toplumla sosyalleşirken bunlarla temas ederek hatırlamayı gerçekleştirmektedirler.

Connerton’a göre anımsamanın toplumsal yaşamın bir parçasıdır. Bunun yanı sıra her türlü ilişkinin bir anı canlandırma işlevi olduğu tezi bulunmaktadır. Söz konusu tezde de kendiliğinden bir hatırlama içerilmemektedir. Toplumlar anılarını canlandırmak için bazı hatırlama dinamiklerine başvurumaktadırlar. En önemli başvuru kaynakları ise törenler, ritüeller ve tekrara dayanan eylemler olmaktadır. Hatırlamaya yardımcı olan bu kaynaklar, büyük bir oranda planlı olmakta ve tekrara dayanarak bellekte yer edinmektedir. Tören ve ritüellerin resmî bir bağlamının da olduğu düşünüldüğünde kolektif belleğin anımsama aşamasında çarpıtılması ve anıların güvenilirliği sorunu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bir anlamda dış kaynaklarla canlanan anıların hatırlanması pratiği politik kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır (Connerton, 2019, s. 77).

Hatırlama eyleminin kolektif bellekte politik bir bağlamda gerçekleşmesi kurgulu bir hatırlamanın yanı sıra unutmama üzerinden de kurulmaktadır. Hatırlama isteği ya da Ricoeur’un (2017) deyiimiyle “hafıza ödevi”, unutmama ve gelecek kuşaklara aktarma üzerine temellenmektedir. Unutmamak ve belleği canlı tutmak için temel kaynak ise

¹³Connerton, toplumların belleğinde yer edinen anıların anımsanmasına yardımcı olan şeylerin aslında bu anımsamanın dinamiği olduğunu belirtmektedir. Bu tezi ile açık bir şekilde belirtmemekle birlikte toplumsal yaşamda bellek mekânlarının konumunu ortaya koymaktadır. Toplumsal alanlar ve toplumu oluşturan parçaların her biri birer bellek mekânı işlevi görerek anımsamayı sürekli hale getirmektedir. Daha sonra değinilecek olan planlı hatırlamanın yanı sıra olağan ya da sıradan hatırlama için de bellek mekânlarının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

bellek mekânları olmaktadır. Anımsamayı oluşturacak her şey bellek mekânı olarak değerlendirilirken anımsamayı sağlayacak olan “bellek kişileri” de (Schick, 2020, s. 30) elbette bellek mekânı olarak değerlendirilebilir. Aslında bellek mekânları yalnızca hatırlatma işlevi üstlenmemektedir. Unutma da bellek mekânları üzerinden yapılmaktadır.¹⁴ Kolektif belleğin inşasında bir diğer unsur olan unutma da bellek ve kimlik inşasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Başka bir deyişle tıpkı hatırlamada olduğu gibi unutma da politik bağlamda gerçekleşmektedir. Bu anlamda belleği yalnızca hatırlama üzerinden tartışmak eksik bir tartışma olacaktır.

Unutmak hem birey için hem de toplum için bir zorunluluktur. Çünkü zamanı şimdiye göre kurgulamak için geçmişte takılıp kalmamak gerekmektedir. Bu anlamda belleğin kendini yenileyebilmesi için unutmaya gereksinimi vardır. Daha önce de değinildiği gibi unutmak hatırlamanın doğal uzantısıdır. Bazı şeyleri hatırlayabilmek için bazılarını unutmak gerekmektedir. Marc Auge, “... her şey geçmişe aitse, hiçbir şey gerçekten geçmişe ait olamaz...” sözüyle bellek için unutmanın önemini ortaya koymuştur. Bu bağlamda bellek, geçmişten geriye kalan izler yani unutmanın sonunda elimizde kalanlar olarak değerlendirilebilir (Auge, 2020, s. 7-20).

Unutma birçok bağlamda gerçekleşmektedir. Kolektif belleğin inşasında unutma kendiliğinden olan bir şey değildir. Belirli formlar çerçevesinde unutma ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Auge, unutmanın üç ayrı biçimini saptamıştır. Bunlar şöyledir:

Birinci unutma biçimi ya da figürü geriye dönme’dir (retour). Bu figürün gerçekleştirmeye çalıştığı şey, şimdiki zamanı ve ondan farksız hale gelmeye başlayan yakın geçmişi unutarak, kaybolmuş bir geçmişi yeniden bulmak, böylece en eski geçmişle bir süreklilik sağlamak, “basit” bir geçmiş zamanı öne çıkarmak üzere, “bileşik” geçmiş zamanı saf dışı etmektir. (...) İkinci unutma biçimi ya da figürü olan erteleme’nin (suspens)

¹⁴Connerton (2019), *Modernite Nasıl Unutturur* isimli kitabında unutmanın modern çağın bir sorunu olduğunu belirtmektedir. Bugün insanlar, bir hız çağı içerisinde yaşamakta ve karşılaştığı bilgileri ya da olayları özümseyemeden bir yenisiyle karşılaşmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da belleğe dayanak oluşturacak anıtlar, törenler ve diğer kaynaklar ile unutmanın önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Nitekim belleğe destek olması için inşa edilen bellek mekânları unutmayı hızlandırmaktadır. Çünkü nasıl olsa onu unutturmayacak şeyler vardır ve insanlar artık, belleğinde ona yer ayırma gereği duymayacaktır. Bu anlamda hatırlatma işlevi gören bellek mekânlarının karşı bir düşünceyle unutmayı da ortaya çıkarttığı iddia edilebilmektedir. Bellek mekânlarının unutturma işlevine gönderme yapan bir başka görüş ise Reyhan Ünal Çınar’ın (2020) mekânlara baskı yoluyla unutturma işlemidir. Burada, unutturma nasıl olmaktadır? sorusu önemli hale gelmektedir. Aynı zamanda burada bellek mekânlarının bağlamının değiştirilmesi de söz konusudur. Mekânın bağlamı değiştirilerek fiziki mekân var olmasına karşın hatırlatma işlevi ortadan kalkmaktadır. Bu tarz baskı da içeren mekânın, belleği silmesi iktidar değişimleri veya güç paylaşımında otorite ortaya koyma amacıyla olmaktadır. Yeni bir bellek inşa etmek için bellek mekânları ve hatta belleğin kendisi değiştirilmektedir.

gerçekleştirmeye çalıştığı şey, şimdiyi yeniden bulmaktır. Bu amaçla şimdiyi bir süre için geçmişten ve gelecekte uzaklaştırmaya, daha doğrusu geleceği, geçmişin geri dönüşüyle özdeşleştiği ölçüde unutmaya çalışır. (...) Üçüncü unutma biçimi ya da figürü yeniden başlama'dır (re-commencement;...). Bu üçüncü biçimin gerçekleştirmeye çalıştığı şey, yani geçmişini unutarak geleceği yeniden bulmak, tanım gereği, mümkün bütün geleceklere ayrıcalık tanımaksızın yeni bir doğuşun koşullarını sağlamaktır. Yeniden başlama'nın alegorik rituel biçimi, her zaman, dünyaya geliş ve doğum olarak sunulan kabul edilmeye ya da kabul törenidir.

Bu üç biçim, unutmanın temelini oluşturmaktadır. Söz konusu unutma tekniklerinden biri kullanılarak unutma sağlanmaktadır (Auge, 2020, s. 47-49). Bu anlamda unutma planlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Nitekim kolektif bellek doğası gereği inşa edilmekte ve kurgulanmaktadır ve elbette unutma da planlı ve kurgulu bir şekilde gerçekleşmektedir.

Unutma, kolektif bellekte kendine bir çerçeve bulamayan bir geçmiş deneyimin ortadan kalkmasıdır. Bu durumda toplumda çerçeve bulamamanın dinamiklerini incelemekte fayda vardır. Toplumda çerçeve bulamayarak unutma, bazılarına göre kimliğin inşası ve grup birlikteliği (Neyzi, 2013; Neyzi, 2020), bazılarına göre toplumsal mutabakat¹⁵ için olmaktadır. Başka bir deyişle bu çerçevelerin dışında kalan olaylar bellekten çıkmakta ve unutulmaktadır. Peki, unutma işlemi kendiliğinden mi olmaktadır? Elbette kendiliğinden yani yaşamın akışı içerisinde toplumun çerçevesinden çıkarak kolektif bellekte unutulmuş anılar olacaktır. Ancak kolektif belleğin inşasında bilinçli olarak ve baskı aracılığıyla unutturma da söz konusu olmaktadır (Sancar, 2016, s. 53). Bu durum Tanıl Bora'nın deyimiyle yalnızca resmî ideoloji ile inşa edilen kolektif bellekte geçerli değildir. Ne yazık ki toplumun genelinde ve popüler kültürde bilinçli bir unutma üzerine kurulu kolektif bellek siyaseti vardır.¹⁶

¹⁵Rıfat Bali (2012), 2. Dünya Savaşı döneminde uygulamaya konan Varlık Vergisi'nin Ermeni ve Rum toplumlarında unutulmamak için çabaladığını ancak bu vergiden mağdur olan bir diğer toplum olan Yahudi toplumu tarafından ise böyle bir amaç güdülmeksizin unutulduğunu belirtmektedir. Bali'ye göre bu durumun temel nedeni toplumsal mutabakattır. Yahudi toplumu herhangi bir baskı olmaksızın bu durumu olağan kabul etmiş ve belleklerde acı izler bırakabilecek o olayı unutmayı tercih etmiştir. Varlık Vergisi tıpkı 12 Eylül darbesinin meşrulaştırma çalışmalarında olduğu gibi "dönemin şartlarında bu gerekliydi" argümanı ile savunulmuş ya da meşrulaştırılmıştır. Bir anlamda Yahudi toplumu kendiliğinden baskılayarak unutma stratejisiyle kolektif belleğini şekillendirmiştir. Nitekim Yahudi toplumu genel anlamda unutmayı merkeze alan bir bellek ile toplumsal mutabakatı sağlamayı amaçlamasına karşın Varlık Vergisi'ni çıkartan dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu için aynı tutumu göstermemiştir. Şükrü Saraçoğlu ismi Fenerbahçe Stadına verildiği zaman Yahudi toplumunun önde gelen isimleri imza kampanyası başlatarak bu ismin bir bellek mekânı olmasına karşı direniş göstermiştir.

¹⁶[Unutmak, her şeyi unutmak... - Radikal 2 Haberleri - Radikal](#) (erişim tarihi: 22.01.2021)

Sonuç olarak kolektif belleğin devamlılığında hatırlama ve unutma ön plana çıkmaktadır. Bireyler toplum içerisinde etkileşimde bulunarak ortak bir bellek ortaya çıkartırken bu bellek seçici bir karakterle inşa edilmektedir. Hatırlama ve unutma da seçici bir bağlamda oluşmaktadır. Elbette bu seçici karakteri toplumların çerçeveleri belirlemektedir. Bu çerçevelerin içinde kalan geçmiş anılar ise belleğe girmektedir. Aksi durumda olanlar yani toplumsal çerçevenin dışında kalanlar da unutulmaktadır. Bir anlamda her hatırlama biçimi kendi içinde bir unutma biçimini de barındırmaktadır. Toplumun devamlılığı bu ortak mutabakat ile mümkün olmaktadır. Bellek mutabakatı ise daha önce değindiğimiz Schudson'ın çarpıtma dinamikleriyle sağlanmaktadır.

Kolektif bellek geçmişi bugüne getirerek bireylerin ve toplumun geçmiş hakkında konuşmasını ve onu anımsamasını sağlamaktadır. Burada bireysel geçmiş olabileceği gibi toplumun geçmişi de söz konusu olabilmektedir. Toplumların geçmişiyle ilgili konuşan ve geçmişi aktaran yalnızca kolektif bellek değildir. Tarih de toplumların geçmişini aktarma amacıyla hareket etmektedir. Bu anlamıyla bellek ve tarih, aynı alana yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu nedenle de kolektif bellek ve tarih, zaman zaman birbirleriyle karıştırılmakta ve aynı şeyi anlattığı yönünde görüş bildirilmektedir. Ancak göreceğimiz gibi bu iki alan arasında benzerliklerden fazla farklar vardır ve iki alan birbirinden ayrılmaktadır.

Tarih, *“Toplumlari, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilim.”*¹⁷ olarak tanımlanmaktadır. Sosyal Bilimler Sözlüğünde ise, *“Niceliksel zaman açısından geçmişte olup bitenleri, toplumların geçirdikleri dönemleri yer ve zaman belirterek anlatan; geçmişte yaşanan olaylar arasında nedensel ilişkiler kurmaya çalışarak bu ilişkileri belge ve kalıntılara dayandırarak sistematik olarak incelemeyi konu edinen disiplin”* (Acar ve Demir, 2005, s. 392) şeklinde ifade edilmiştir. Tanımlarda da görüldüğü gibi kolektif bellek ve tarihin inceleme alanı birbirinden oldukça farklıdır. Bir anlamda aralarındaki farklılık tanımlarında ve inceleme alanlarına giden yollarda belirgin hale gelmektedir.

Geçmiş hakkında konuşma ve tartışma hakkı, Beartiz Sarlo'ya (2012, s. 9) göre bellek ve tarihe aittir. Nitekim her iki alan da geçmişten beslenmektedir. Hem tarih hem

¹⁷<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 08.02.2021)

de bellek, geçmişten beslenmelerine karşın geçmişi ele alış tarzları ve geçmişi işleyerek bir ürün ortaya koyuş şekilleri birbirinden çok farklıdır. Bir anlamda birbirine çok yakın iki alan gibi görülen bellek ve tarih hem geçmişe yaklaşım olarak hem de geçmiş anlatısında kullandıkları yöntem bakımından ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra ortaya koydukları ürünün amaçları da birbirine çok uzaktır. Buna göre geçmişten beslenen iki ayrı alanın ayrıştığı noktaları belirlemek kolektif belleğin ne olmadığını görme anlamında da faydalı olacaktır.¹⁸

Kolektif bellek kuramını geliştiren Halbwachs’a (2018a, s. 96-98) göre tarih ve kolektif bellek aynı şey değildir.¹⁹ Tarih ve kolektif bellek karşılaştırmasının ya da benzetmesinin nedeni ise her ikisinin de geçmişten beslenmesi ve her ikisinin de belirli bir gruba ya da topluma seslenmesidir. Buna karşın kolektif bellek, en az iki açıdan tarihten farklıdır. Bunlardan ilki, kolektif belleğin geçmişten beslenirken grup içinde hâlâ canlı olanı ya da canlı kalabilecek olanı seçip bu bağlamda yeniden inşa etmesidir. Bir anlamda kolektif bellek süreklilik sağlamaktadır. Bir diğeri ise tarihin geçmişin belirli noktalarına odaklanarak geçmişi anlatma amacında olmasıdır. Başka bir deyişle kolektif bellek şimdiye odaklanıp kurgulanırken, tarih, geçmişi arşivler aracılığıyla aktarma amacındadır. Bu anlamıyla da tarih, canlı ve süreklilik göstermeyen bir yapıdadır ve belleğin bittiği yerde unutulmamak adına kayıt altına alma işlemleri başlayarak tarihi ortaya çıkartmaktadır.

Kolektif bellek ile tarih arasındaki bir diğer fark ise zaman ve mekân kavramlarının sınırlarıyla ilgilidir. Tarih, belirli sınırlar içerisinde ve belirli bir zaman anlatısında bulunmaktadır. Nitekim kolektif belleğin devamlı gelişimi de düşünüldüğünde tarihte olduğu gibi açıkça çizilmiş bir sınırı yoktur. Her iki alan da geçmişten beslenmesine karşın, kolektif bellek için geçmiş artık yoktur; o şimdiye

¹⁸Çalışmanın bu kısmında tarih ve kolektif bellek arasındaki farklar çoğunlukla ortaya konmuştur. Ancak benzer yönlerinin olduğunu da söylemek gerekmektedir. Öncelikle her ikisi de ortak bir kaygıdan doğmuş ve geçmişi anlatma ve açıklama çabasındadırlar. Bir anlamda her ikisi de geçmişte yaşanmış olan olayları anlatı haline getirmeye çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirirken farklı yöntemleri kullanmakta ve doğal olarak farklı sonuçlar da elde edebilmektedirler. Belleğin biyolojik işlevlerini düşündüğümüzde tarihin, belleğin içinden doğduğunu ve tarihin, belleğin bir boyutu olduğunu söylemek mümkündür (Traverso, 2019, s. 19-20). Tarihi Ricoeur (2017) da tarihin arşivlenmiş bellek olduğunu düşünmektedir. Bir anlamda tarih, geçmişin önemli olaylarının kayıt altına alınması ve unutulmamasını sağlamaktadır. Ricoeur’un, tarih ve bellek arasında kurduğu ilişki tarihi, bir bellek mekânı olarak düşünmek için zemin oluşturmaktadır.

¹⁹Bu çalışmada daha önce de değinildiği gibi Halbwachs, tarihi ya da tarihi olayların bellekte kapladığı alanı farklı bir bağlamda değerlendirmekte ve “tarihsel bellek” kavramını kullanmaktadır. Buna göre tarihsel bellek, tarih biliminin çıktılarını yansıtan ve resmi bir bağlamı olan bellek türüdür. Böylesi bir ayrıma giderek tanımlama çalışmasında olan Halbwachs’ın, tarih bilimi ile kolektif bellek arasındaki farkları ön plana çıkartması, beklenen bir durum olacaktır.

getirilmiştir ama tarih için hem geçmiş hem de şimdi çok önemlidir. Bunun yanı sıra tarih tek bir anlatıya dayanırken kolektif bellek birden fazladır (Halbwachs, 2018a, s. 101-102).

Tarih ve kolektif bellek arasında bir ayrım yapmaya çalışan Bilgin'e (2008b, s. 35) göre en belirgin fark, kullanılan yöntemden kaynaklanmaktadır. Tarih, akademik bir disiplin olarak araştırma alanıdır ve arşivlere, kayıtlara ve resmî kaynaklara dayanarak oluşturulur ve nesnel bir dil kullanılır.²⁰ Kolektif bellek ise tanıklara ve olayı aktaran kişilere başvurur ve güvenilirlik açısından sorgulanmaya açıktır ve öznel bir dille "biz" anlatısı söz konusudur.

Tarihçi Pierre Nora (2006, s. 19), bellek ve tarihin kesinlikle aynı şey ya da benzer kavramlar olamayacağını belirtmektedir. Nitekim bellek ve tarihin ayrıştığı birçok noktayı saptamak mümkündür. Tarih bugün var olmayan şeyleri aktarmayı amaçlarken, bellek canlıdır. Bu anlamıyla bellek kendisini besleyen unsurlarla ilişki içerisinde ve duygulara seslenir ama tarihin böyle bir işlevi söz konusu değildir. Tarih analitik bir yapı olarak analiz ve eleştiri formu geliştirirken, bellek duygulara seslenip anıları kutsallaştırmaktadır. Son olarak da kolektif bellek canlı ve sürekli yeniden inşa edilmesinin de bir sonucu olarak değişken ve birden fazla forma sahiptir. Tarih ise bir disiplin olarak tektir.

Kolektif bellek ve tarih arasındaki farklılıkları ve kolektif belleği daha belirginleştiren unsurları maddeler halinde ele alan James Wertsch (2015, s. 162) ilk olarak kolektif bellek, geçmişe ilişkin olayları bugün üzerinden anlamlandırır. Tarih ise geçmiş bir zamanlar var olduğu formuyla günümüze aktarır. Tarih, belirli bir topluma ya da sosyal yapıya ait değildir ancak bellek, belirli bir gruba aittir. Tarih, belirsizliklere ölçülü yaklaşır kabullenirken, kolektif bellek, belirsizlikleri kesinlikle kabul etmemektedir. Kolektif bellek ve tarihin ayırıcı özelliklerinden bazılarını bu şekilde sıralamak ve kolektif belleğin ne olduğunu daha belirgin hale getirmek mümkündür. Bu anlamda iki kavramın birbirinden oldukça farklı olduğu tezi de daha belirgin hale

²⁰Asuman Susam'a (2015, s. 47) göre, tarih de kolektif bellek gibi kurgulanıp yeniden inşa edildiği için bir bilim dalı olmasına karşın nesnel değildir. Nitekim tarih bir bilim olmaktan çok iktidarların konumuna göre şekillenen ve yeniden yazılan bir ürün haline gelmektedir. Bir anlamda tarih, güç kimin elindeyse onun bakış açısını sunan bir yapı kazanmıştır. Bu noktada kolektif bellek ile tarih arasında bir benzeşim olduğu söylenebilir ancak tam aksine tarihin kurgulanması kolektif bellekle arasında bir gerilime neden olmaktadır. Geçmişin anımsattıklarıyla farklı bir tarih kurgusu oluşturulduğunda bu gerilim kaçınılmaz olacaktır. Başka bir deyişle bu durumda büyük tarih anlatısı karşısında toplumun isyanı, acıları ve belleği yer almaktadır.

gelmiştir. Nitekim bütün farkları bununla sınırlı olmadığı gibi bazı benzer noktalarının olduğunu da kabul etmek gerekir.

Bellek ve tarih arasındaki farklar ve benzerlikler üzerine tartışan Enzo Traverso (2019, s. 30-31) ise şu saptamayı yapmıştır:

Bellek “duygulara hitap eder ve büyü”dür; anıları kutsallaştırmaya meyillidir; oysa tarih, geçmişe seküler bir bakış yöneltir ve yine bu geçmiş üzerine “eleştirel bir söylem” inşa eder. Beleşin, bireylerin ve grupların öznelliğine bağlı, tekil bir yönelimi vardır; tarihin yönelimi ise evrenseldir. Bellek bir mutlaklıktır; tarih ise ancak göreliliği tanıır. Bu tespitten yola çıkan Nora, tarih ile bellek arasında ancak tek bir ilişki tahayyül edebilir: tarihin de parçası olduğu toplumsal bilimlerin yöntemlerine uygun olarak bellek analizi ve yeniden inşa ilişkisi. Bu perspektif dâhilinde, son derece iddialı bir tarihyazımsal çalışma alanı açar: topraktan manzaralara, sembollerden anıtlara, anmalardan arşivlere, amblemlerden mitlere, gastronomiden kurumlara, Jeanne d’Arc’tan Eiffel Kulesi’ne dek “bellek mekânları” etrafında ulusal tarihi yeniden inşa etmek.

Sonuç olarak geçmiş anlatma amacındaki iki ayrı alan olan bellek ve tarihin oldukça farklı bir yapıya sahip olduğu kabul edilmektedir. Daha önce de değinildiği gibi benzer yönleri olmasına karşın geçmiş farklı bir bağlamda incelemeleri ve geçmişte bulmaya çalıştıkları şeylerin farklılığı nedeniyle bellek ve tarihin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Elbette iki alan zaman zaman birbirlerini destekleyecek ve aynı düzlemde olacaktır. Ancak bellek, ayırıcı özellikleriyle farklı bir alan olarak varlığını sürdürecektir.

2.2.2. Kolektif bellek kavramına yönelik kuramsal yaklaşımlar

Kolektif belleğe yönelik kuramsal yaklaşımlar bellek kavramının tanımlanması ve işlevlerinin belirlenmesinden hareketle ortaya çıkmaktadır. Bellek, en kısa olarak geçmiş deneyim, bilgi ve imgeleri saklama, yeniden çağırma ve hatırlama olarak tanımlandığında var olan kuramsal yaklaşımlar da bu doğrultuda olacaktır. Geçmiş deneyimlerin hatırlanması, hatırlama biçimi ve hatırlama eyleminin bugünün şartları doğrultusunda şekillenmesi bellek çalışmalarında farklı yaklaşımları ortaya çıkartmıştır. Söz konusu farklı yaklaşımlar belleği ve kolektif belleği açıklamayı amaçlamıştır ancak bu yaklaşımların ortak özellikler taşıması nedeniyle yalnızca bir tanesi burada açıklanmıştır. Bu çalışmada Barry Schwartz tarafından geliştirilen kolektif bellek yaklaşımları ele alınmıştır.

Barry Schwartz’a (1991, s. 221-223) göre, bellek çalışmalarını ve bu çalışmalar bağlamında geliştirilen geçmiş algısını açıklamaya yönelik iki yaklaşım vardır. Bunlar: *Şimdici/İnşacı Yaklaşım* ve *Muhafazakâr Yaklaşım* olarak ayrılmaktadır. Kolektif bellek çalışmalarında bu yaklaşımlardan inşacı yaklaşım daha fazla kabul görmektedir. İnşacı yaklaşım temelde geçmişin, şimdinin gereksinimlerine hizmet edecek şekilde yeniden inşa edilmesine dayanmaktadır.

Bu iki yaklaşım, belleğe farklı perspektiflerden bakmalarına karşın belleğin sosyal bir olgu olduğu ve sosyal sistem içerisinde yeniden üretildiği noktasında birleşirler. Ancak bu yeniden üretim sürecine bakışları ya da süreci kabul etme bağamları birbirinden ayrılmaktadır. Bu ayrışma, tarihi ve geçmişini konumlandırma noktasında olurken inşacı yaklaşım, tarihi, devamlılıktan çıkartma tehlikesi ile karşı karşıya kalırken muhafazakâr yaklaşım da geçmişe sadık kalmayı merkeze alarak yeniden üretim süreci savunusuyla çelişmektedir (Schwartz, 1996, s. 909).

İnşacı yaklaşım, anımsama sürecinin şimdinin gereksinimlerine göre yeniden inşasına dayanmaktadır. Buna göre, yeniden inşa süreci bilinçli bir işlem olmakta ve belirli amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda toplumun değişen değerleri, gelenekleri, inançları geçmişin inşa sürecinde etkili olmaktadır (Schwartz, 1991, s. 222). Kolektif belleğin yeniden inşası sürecinde yaşanan işlem Micheal Schudson’a (2007) göre çarpıtmadır. Schudson, belleğin çarpıtma dinamiklerini ortaya atmış ve bu doğrultuda belleğin inşa edildiğini iddia etmiştir. Söz konusu çarpıtma, belleğin sistematik bir şekilde bugüne uygun hale getirilmesidir. Belleğin yeniden inşasında birçok bellek mekânı da önemli işlevleri yerine getirmektedir. Kolektif belleğin taşıyıcıları olarak bellek mekânı olan gelenekler ve ritüeller bellek inşasında önemli rol oynamaktadır. Eric Hobsbawm’a (2020, s. 7-8) göre, gelenek ve ritüeller başta olmak üzere toplumun kültürünü ve yaşam pratiklerini etkileyen birçok gelenek yakın bir tarihte icat edilmektedir. Bir anlamda onlar, yakın bir zamanda oluşturulup belirli bir köke dayandığı varsayımı ile topluma kabul ettirmeye çalışılmaktadır. Belleğin taşıyıcıları da belleğin kendisi gibi inşa edilmektedir. İnşacı yaklaşımın temeli, geçmişin sabit bir şekilde depolanması ve geri çağırılması olarak kabulünü değil bugünün ideolojisine, çıkarlarına ya da iktidarına göre değişmesine ve yeniden inşa edilmesine dayanmaktadır. Bir anlamda geçmiş güncellenmekte, günün gereksinimlerine göre seçilmekte ve o bağlamda toplumsal yaşamda var olabilmektedir.

Kolektif bellek çalışmalarında en sık başvurulan yaklaşım olan inşacı yaklaşımın temelleri Annales Ekolüne dayanmaktadır. İnşacı yaklaşımın en önemli temsilcileri olan Halbwachs ve Nora, Annales Ekolü üyeleridir (Bařaran İnce 2010, s. 33). Bu iki dūřınurun yanı sıra kolektif bellek çalışmalarında öncü isimler olan Assmann, Connerton ve Schudson gibi araştırmacılar da inşacı yaklaşımı benimsemiştir. Bařka bir deyişle kolektif bellek kavramını ortaya atan Halbwachs'ın, inşacı yaklaşımı benimseyerek kolektif belleğin bugünün çıkarları ve şartları doğrultusunda yeniden inşa edildiğini savunması inşacı yaklaşıma merkezi bir konum kazandırmıştır. Gökçen Bařaran İnce'ye (2010) göre inşacı yaklaşım kolektif bellek çalışmalarında en fazla kullanılan kuramsal temeli oluşturmaktadır.

Kolektif belleğe inşacı yaklaşım, belleğin inşası sürecinde toplumun ya da ulusun da yeniden oluşturulduğu sonucunu doğurmaktadır. Benedict Anderson'a (2020, s. 226) göre ulusun inşasında en temel nokta ortak bir bilinç ve bellek oluşturmaktır. Ulus inşasında belleğin iki dinamiği olan hatırlama ve unutma etkin bir şekilde kullanılarak inşa edilmek istenen ulus ortaya çıkartılmaktadır. Ulus ve bellek inşasında hatırlama ya da unutma aşamasında başarı, unutma ile değil "zaten unutmuş olmak" ile sağlanmakta ve ideolojik amaç kendini bu şekilde tamamlamaktadır. Bir anlamda hayal edilen ve amaçlanan toplumsal yapı için söz konusu inşa süreci çok önemli ve gereklidir.

İnşacı yaklaşım, geçmişi şimdinin ideolojik konumuna ve çıkarlarına göre araçsallaştırdığı ve bağlamından kopardığı için eleştirilmektedir. Ancak bu eleştiri kolektif bellek kavramının doğasına aykırı bir eleştiridir. Dikkat edilirse kolektif belleğin tanımı ve temel işlevleri, tam olarak bu eleştirinin aksi yöndedir. Kolektif bellek, topluma ve ulusa meşruiyet kazandırmak için yeniden inşa edilmektedir. Bu anlamda kolektif bellekte geçmiş olduğu gibi kalmaz. Kolektif bellek bazen grup içi motivasyonu sağlamaya çalışırken bazen de ulusal kimliğin inşasını oluşturmaktadır (Başaran İnce, 2010, s. 42). Bir anlamda inşacı yaklaşımın geçmişi araçsallaştırması eleştirisi kolektif belleğin doğasına aykırıdır. Nitekim kolektif bellek, doğası gereği politik bir konuma sahiptir ve yeniden üretilme olağan bir durumdur.

İnşacı yaklaşımın temel savunusu doğrultusunda toplumun belleğinin yanı sıra kimliğinin de inşa edildiği ve dönemin şartlarına göre oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Belleğin, tarihin ve toplumun temel dinamiklerinin şimdinin şartlarına göre inşa edildiği bir gerçeklikte, kimlik de o kimliği oluşturan değerler de bir seçme ve eleme yoluyla oluşturulmaktadır.

Muhafazakâr yaklaşım, şimdinin, geçmiş deneyimlerin birikmesi sonucunda oluştuğunu ve bu anlamıyla şimdinin, geçmişin bir ürünü olduğunu savunur. Bir anlamda bu yaklaşımda inşacı yaklaşımın şimdinin, geçmişi belirlemesinin ya da şekillendirmesinin tam aksi yönde bir iddia ile geçmişin, şimdiyi belirlediği ve şekillendirdiği görüşü hâkimdir. Muhafazakâr yaklaşım, geçmişin olduğu gibi korunduğu ve kuşak farklılıkları oluşmasına karşın geçmişin, bugünü belirlemede önemli bir gücü olduğu savunulmaktadır. Buna göre, toplumlar çağlar boyunca sürekli değişmesine karşın, onların kolektif bilinçleri aynı kalmaktadır (Schwartz, 1991, s. 222).

Muhafazakâr yaklaşımın en önemli temsilcisi Edward Shills'dir. Shills'e göre toplumlar asla gelenekten kopmamaktadırlar ve gelenekten kopulduğunun ciddi anlamda düşünüldüğü günlerde bile toplumun, geçmişiyile bağı var olmaya devam etmektedir. Bu anlamıyla muhafazakâr yaklaşımın en iyi açıklaması geçmişin, şimdinin koşullarını gerçekleştirerek bir ürün ortaya koyulmasıdır. Bireylerin, geçmişe ilişkin atalarından ya da diğer bellek aktarıcılarından aldığı ortak anılar kolektif bellek ile daha doğrusu bellek mekânları aracılığıyla kuşaklardan kuşaklara miras kalmaktadır. Shills'in bu düşüncesi kuşaklar arasında hiç kopmayan ve hafıza aracılığıyla korunarak gelen bir kolektif bellek ortaya atmaktadır. Bir anlamda belleğin muhafazakâr bağlamı kuşaklar arasında zamansal bütünleşme sağlamaktadır (Schwartz, 1991, s. 222).

Muhafazakâr yaklaşıma göre geçmiş ve şimdi arasında sürekli bir akış vardır. Geçmiş, sürekli birikerek şimdiyi oluşturmaktadır. Kültür içerisinde değerlendirilebilecek her şey muhafazakâr yaklaşımın iddia ettiği bağlamda geçmişin devamlılığını simgelemekte ve toplumların kimliği de böylece oluşmaktadır. Bir anlamda gelenek ve kuşaklar boyu aktarılan geçmiş, toplumun temel dinamiği olmaktadır.

2.3. Bellek Mekânları, Medya ve 12 Eylül

Bu başlık altında önce bellek mekânları anlatılmıştır. Bundan sonra bellek mekânlarının medya ile ilişkisi ortaya konmuştur ve bir bellek mekânı olarak medyanın konumu saptanmıştır. Son olarak da konu 12 Eylül Askeri Darbesi bakımından ele alınmıştır.

2.3.1. Bellek mekânları

Kolektif bellek çalışmaları yapan ve bellek mekânları kavramını ilk kullanan Nora (2006, 171) bellek mekânlarının tanımını şu şekilde yapmaktadır: “*İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öge haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birim*”. Bellek mekânları başka bir kaynaktan, “*Kaybedilmiş bir geçmişin kalıntılarından hareketle topluluk kimliğinin yeniden kurgulandığı ‘hatırlatıcı figürlerdir’*” (Gülpınar, 2012, s. 83) şeklinde tanımlanmıştır. Bir diğer tanıma göre bellek mekânları, insan gruplarının kamusal eylemlerde grubun birlik duygusunu ve kendine özgülüğünü oluşturan geçmişe ait ortak bir bilgiyi ifade etmek için kullanılan yerlerdir. Bu anlamıyla bellek mekânları yalnızca grubun belleğini aktarmakla kalmaz, grup üyesi bireylerin belleğe yeni anlamlar yüklemesine de yol açar (Winter, 2015, s. 321).

Tanımlara bakıldığında bellek mekânlarının geçmişten gelen yerler ya da simgeler olması ön plana çıkartılmaktadır. Planlı ya da plansız bir şekilde belleğe yardımcı olacak şeyleri genel anlamda bellek mekânı olarak kabul etmek mümkündür. Bellek mekânlarının taşıma ve hatırlatma işlevlerinin daha belirgin olarak vurgulanmasına karşın daha önce değinildiği gibi unutturma işlevleri de bulunmaktadır. Bu anlamda bellek mekânlarını kolektif belleğin bütününe etki eden unsurlar olarak kabul edebiliriz. Bir anlamda bellek mekânları kolektif belleğin içinde yer alan onu oluşturan aktaran ve sürekliliğini sağlayan şeylerdir. Başka bir deyişle bellek mekânları kolektif belleğin bir parçasıdır.

Kolektif bellek çalışmalarında belleğin inşa edildiği ve aktarıldığı kabul edilmektedir. Yani bu inşa ve aktarım sürecinde bazı araçlar kullanılmaktadır. Söz konusu inşa ve aktarım bellek mekânları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak kolektif belleğin inşa edilmesi ve aktarılmasını sağlayan araçlar birçok çalışmada sistematik bir şekilde incelenmemiştir. Çalışmanın konusuna göre belirli bir üretim ya da aktarım aracı ele alınmış ya da birden fazla araç ele alınmasına karşın bir konumlandırma yapılmamıştır.²¹ Ancak bellek çalışmalarına ilginin arttığı 1980’li

²¹ Toplumsal belleği inşa eden, taşıyan ve diğer kuşaklara aktaran bazı unsurlar vardır ve bunlar aracılığıyla toplumsal bellek oluşturulup aktarılmaktadır. Bu anlamda “*kolektif bellek kişileri, kolektif bellek olayları, kolektif bellek taşıyıcıları, kolektif bellek mekânları ve tarihleri*” ön plana çıkmaktadır (Bilgin, 2013, s. 78-82). Nuri Bilgin’in de aktardığı bellek inşa ve aktarımında rol oynayan kavramların her biri oldukça önemlidir ve her bir kavram ayrı bir çalışmaya konu olacak kapsamdadır. Bu çalışmada bellek mekânları aracılığıyla belleğin inşasına ve yayılımına odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda bellek mekânları ayrıntılı olarak incelenmiş ve çalışmanın çözümlemesi yapılmıştır. Çalışmanın merkezine bellek mekânlarının alınmasının temel nedeni ise bu kavramı ortaya atan Fransız Tarihçi Pierre Nora’ya (2006) göre “hafıza mekânlarının” bellek çalışmalarının neredeyse her alanını kapsayacak anlamda geniş

yıllarda bu anlamda bir kırılma yaşanmıştır. Fransız Tarihçi Pierre Nora (2006) yaklaşık üç yıl süren seminerleri ve çalışmaları sonucunda ortaya koyduğu eserinde “hafıza mekânları” kavramını kullanmıştır. Bellek mekânlarını böylece, kolektif bellek çalışmalarının gündemine girmesine karşın hâlâ gözardı eden birçok araştırmacı vardır. Nitekim bellek mekânları, kolektif belleğin inşası ve aktarımı sürecini en kapsamlı olarak açıklayan kavram olma kapasitesine sahiptir. Bu iddianın içeriği, kavram ayrıntılı olarak ele alındığında daha belirgin olacaktır.

Kolektif belleğin genel çerçevesini çizdiğimiz bölümde de değinildiği gibi onun ortaya çıkması ve süreklilik sağlaması için belirli bir gruba gereksinim olduğu kadar belirli bir mekâna da gereksinim vardır. Gündelik yaşamımızın geçtiği fiziksel çevre aslında oluşmakta olan kolektif belleğin de mekân anlamında bağlamını oluşturmaktadır. Mekânın varlığı dışarıdan bir müdahale olmadığı sürece değişmeyeceği için bellekte sürekliliğin sağlanması ve aktarımı da mekân aracılığıyla olacaktır. Bir anlamda mekânlar, kolektif belleği şimdiki zamana taşıyarak güncelliğini de sağlamakta ve gelecekte var olmasını da güvence altına almaktadır (Özaloğlu, 2017, s. 13). Toplumsal mekânlar²² ya da kamusal alanlar toplumların buluşma yerleri olmaları açısından da kolektif bellekte ayrıca öneme sahiptir. Kolektif belleğin dayanağı olan bellek mekânlarının çoğu da toplumsal mekânlardan çıkmaktadır.

Bellek mekânları, toplumsal bellek çalışmalarında son zamanlarda oldukça sık kullanılan bir kavramdır ve üzerinde tartışmaların devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu kavramı ilk kullanan Nora’ya (2006, s. 9) göre bellek, belirli mekânlarda ortaya çıkar ve bu mekânlar insanların iradeleriyle ya da yüzyıllar içinde simgelerle oluşmaktadır. Bellek mekânları içinde “bayramlar, amblemler, anıtlar ve anma törenleri, övgü söylevleri, sözlükler ve müzeler” yer almaktadır. Nora’ya (2006, s. 17) göre hafıza artık yok olmuştur ve onun yerine bellek mekânları vardır. Bundan dolayı da süreklilik duygusunun kökü mekândadır.

Kolektif bellek açısından bellek mekânlarını ve taşıdıkları değeri Nora (2006, s. 23) şöyle anlatmaktadır:

olmasıdır. Nora’nın, farklı kavramlarla kategorileştirilen bellek inşa ve aktarıcılarını da bellek mekânı olarak kabul etmesi nedeniyle kapsayıcı bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, çalışmada bellek mekânları kavramı çerçevesinden yaklaşarak 12 Eylül bellek mekânlarına yönelik bir çözümleme yapılmıştır.

²²Toplumsal mekânlar ve işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hafıza mekânları, öncelikle kalıntılardır. Bir tarih içindeki anma bilincinin sürüp gittiği uç tarz; bu tarih bu biçimi davet eder, çünkü onu bilmez. Ulusu ortaya çıkaran şey dünyanın rimellerden arındırılmasıdır. Baştan aşağı değişime ve tazelenmeye sürüklenmiş bir toplumun oyunla ve bilerek çıkardığı, kurduğu, düzenlediği, ilan ettiği ve sürdürdüğü şeydir bu. Doğası gereği yeniye eski üzerinde, genci yaşlı, geleceği geçmiş üzerinde saymak demektir bu. Müzeler, arşivler, mezarlıklarla koleksiyonlar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşımlar, tutanaklar, anıtlar, kutsal yerler, dernekler, bunlar bir başka çağın tanıkları, sonsuzluk hayalleridir. Bu saygın, dokunaklı ve soğuk girişimlerin, nostaljik görünümün kaynağı buradan gelmektedir. Bunlar riti olmayan bir toplumun ritleridir; kutsallığı olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerel ya da bölgesel özellikleri bertaraf eden bir toplumun farklılaşmalarıdır; yalnızca eşit ve benzer bireyleri tanımaya yarayan bir toplumda gruba aitlik işaretleridir.

Bellek mekânları, kendiliğinden hafızanın var olmadığı düşüncesiyle oluşturulmaktadır. Çünkü bellek mekânı olarak aldığımız şeyler anma törenleri, yıldönümleri, ayinler, müzeler, arşivler, belgeler vb. olağan ya da kendiliğinden şeyler değildir. Eğer bunlar üretilmese ve anma ile yeniden üretilip devamlılığı sağlanmasa tarih ya da zamanın akışı hafızayı ortadan kaldıracaktır. Başka bir deyişle hafıza söz konusu mekânlara dayanmaktadır (Nora, 2006, s. 23). Ancak bu mekânların bellek mekânı olarak kabul edilmesi için toplum tarafından bir anlaşma sağlanacak temelin olması da gerekmektedir. Temmuz ayı her zaman vardır ve 14 Temmuz günü her yıl tekrar etmektedir ama bir bellek mekânı olabilmesi için 1880’de Fransa’da ulusal bayram ilan edilmesiyle 14 Temmuz bir bellek mekânı olmuştur.²³ Bir anlamda genel kabul gören bir durumun o tarihe işaretlenmesi ile bellek mekânı ortaya çıkmıştır (Nora, 2006, s. 24).

Kolektif bellek çalışmalarında önemli bir yeri olan Halbwachs’a (2018a, s. 174) göre de her türlü kolektif bellek, mekânsal çerçevede oluşmaktadır. Çünkü mekân, süregiden bir gerçekliktir. Eğer mekân olmasaydı insanların izlenimleri bir zemine oturmaz ve birbirini kovalayarak uçup gider, akılda da bir şey kalmazdı. Bu anlamda Halbwachs, bellek mekânlarının hatırlatıcı işlevine değinmektedir. Hatırlamanın ve kolektif belleğin mekânla ilişkisine değinen bir diğer isim de Ricoeur olmuştur. Ona

²³Fransa’da 14 Temmuz 1880 tarihinde Cumhuriyetin ilanı nedeniyle 14 Temmuz ulusal bayram ilan edilmiş ve Fransız toplumunun kolektif belleğinde bu tarihin yer alması süreci başlamıştır. Bunun sonucunda da 14 Temmuz bağlamında bir kolektif bellek inşası başlamıştır. Bu anlamda 12 Eylül tarihi de Türkiye için bir bellek mekânına dönüşmüştür diyebiliriz. Çünkü Eylül ya da 12 Eylül her zaman vardır ancak toplumun belleğinde yer edinmesi 12 Eylül 1980 sabahı mümkün olmuştur. Darbenin gerçekleşmesiyle ve getirdikleriyle toplumun belleğinde yer edinmiş ve 12 Eylül belleği inşa edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda 12 Eylül günü darbenin ilk bellek mekânı olarak kabul edilebilir.

göre anımsanan her şey mekânla ilişkilidir ve bunun dışı vurumu da gündelik yaşamda sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bellek mekânları tarihsel bilgiye dönüşmeden önceki ilk hatırlatıcı noktadır. Bellek mekânlarının hatırlatıcı işlevine vurgu yapan Ricoeur (2017, s. 59-60), “...yani hem hatırlamaya yönelik işaretler, hem gitgide zayıflayan hafızanın koltuk değnekleri, hem de unutuşa karşı verilen savaşta yardımcı kuvvettirler, hatta ölü hafızanın yerine geçmiş yedek hafızadırlar” sözüyle bellek mekânlarının en kısa ve en kapsayıcı betimlemesini yapmıştır.

Mekânın ve mekânsal imgelerin kolektif bellek üzerinde önemli bir işlevi olduğu söylenebilir. Bir mekân –belirli bir bölge ya da şehir- belirli bir süre bir grubun kontrolünde olduktan sonra o grubun izlerini taşımaya başlar ve grubun kontrolünden çıksa bile üzerinde yer alan izler var olmaya devam eder. Bir anlamda mekân ve grup karşılıklı olarak birbirlerinin izlerini taşımayı sürdürürler. Bu durumda grup belleği mekânsal bağlamda varlığını devam ettirir (Halbwachs, 2018a, s. 162). Bilgin’e (2013) göre de kentlerde rastlanan tarihsel izler belleğe gönderme yapar ve geçmiş olay ya da şahsiyetlerin anımsanmasına hizmet ederler. Bir kentin kolektif bellekteki yer edişini Bilgin şu şekilde açıklamaktadır:

Kentin tarihsel inşası, kentin ortak anılar ve kolektif bellek üzerine oturtulmasını; bir başka deyişle kentin veya kentteki bazı mekânların, anıt ve binaların, ev veya sokakların bir ‘bellek yeri’ne dönüştürülmesini içerir. Tüm modern kentler kent alanlarının yıkım ve yeniden yapım diyalektiği içerisinde yeniden inşasını yaşamıştır. Koruma altına alınan sit alanları ve yapılar, kenti işaretlemenin ve kente sahiplenmenin en etkin yollarından biridir. Halkın belleğinde iz bırakan kişilerin yaşadığı ve olayların cereyan ettiği yerlerin korunması, kültürel varlık statüsüne kavuşturulması, restorasyonu, yeniden isimlendirilmesi, eski isimlerin rehabilitasyonu, bu temele dayanmaktadır (2013, s. 67-68).

Buraya kadar çoğunlukla bellek mekânlarının hatırlatıcı işlevine değinilmiştir ama bellek mekânlarının tek işlevi bu değildir. Belleğin doğası gereği hatırlamanın var olduğu kadar unutma da var olmak zorundadır. Hatırlatma işlevi olan ve hafızanın koltuk değnekleri dediğimiz bellek mekânları, unutturma işlevini de tıpkı hatırlatmada olduğu gibi kolektif belleğin temel yapısı ile oluşturmaktadır. Kolektif belleğin inşa edilen bir olgu olması nedeniyle unutturma da inşa sürecinin bir sonucu olacaktır. Eğer bellek mekânlarını da belleğe uygun bir şekilde inşa edersek hatırlama olduğu gibi unutma da mümkün olacaktır. Nora (2006, s. 17) “...artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânları vardır” diyerek aslında unutmanın ne kadar da kolay bir olasılık

olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bellek mekânlarının anımsatma işlevinde olduğu gibi unutturma işlevi de kendiliğinden değildir.

Bu konuda görüş açıklayan Connerton'a (2018) göre, bellek mekânlarının unutturması ilk olarak mekânların kendisinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu kaynaklar belleğe yardımcı olmanın ötesine geçerek bir rahatlama vermekte ve artık, hatırlama için çabaya gerek olmadığı hissine neden olmaktadır. İkinci unutturma pratiği ise özellikle toplumun geneli tarafından bilinen olaylar, bağlamından koparılmakta ve mekânda çakılı hale getirilerek sıradanlaşmaktadır. Birçok insan bir yeri ya da yer adını bilmesine karşın onun taşıdığı anlamı bilmeyerek unutmaktadır. Son unutturma işlevi ise çok fazla bellek mekânı oluşmasıdır. Bu durum daha çok, belirli bir olay hakkında çok fazla kaynak ve bilgi olması sonucunda artık, hatırlanamayacak ya da çok farklı bir bağlamda konumlanarak hatırlanacak noktaya gelmesi ile unutmama işlemi gerçekleşmektedir. Connerton'un sıraladığı bellek mekânlarının unutturma işlevlerini Huyssen de (1999) kabul etmekte ve bellek mekânlarının belleği rahatlattık ve hafızadan silmek için kaçış olduğunu iddia etmektedir. Huyssen özellikle medyanın bu bağlamda önemli bir işlevinin olduğunu düşünmektedir. Nitekim ona göre medya, toplumsal yaşama ilişkin bilgileri aktarırken kolektif belleğe yönelik birçok veri sunmakta ve insanlara bellekte olan şeylerin unutulmadığı hissini vermektedir. Bu bakımdan medya, kolektif bellekte yer edinen anıları işleyerek yeniden üretme ve insanların o konularda rahatlaması işlevlerini üstlenmektedir.

Bellek mekânları aracılığıyla unutturmanın bir diğer yöntemi ise ideolojik temelli olarak bellek mekânlarını yok etmek ya da onlara alternatif bellek mekânları inşa etmektir. İktidarlar kendi meşruiyetlerini sağlama ve kendi ideolojilerini yayma anlamında bu tekniğe sık sık başvurmaktadır. Bu anlamda yer isimlerinin değiştirilmesi, eski bellek mekânlarının yıkılması ve onların önemini azaltacak bir belleğin inşası söz konusu olmaktadır. Bellek mekânlarının bu bağlamdaki unutturma işlevi aslında başka bir kolektif belleğin inşası ve hâkim kılma çalışması yani bellekler arası mücadeledir (Ünal Çınar, 2020).

Bellek mekânlarına yönelik bu temel açıklamalardan sonra bellek mekânlarının işlevlerine değinmekte yarar vardır. Bellek mekânları birçok işleve sahiptir ve önemli buluşma yerleri olarak da kabul edilmektedir. Bellek mekânları, işlevini yerine getirirken bazı boyutları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu anlamda ilk olarak, aslında bu yerlerin tarihin tarihi olduğu kabul edilmekte ve tarih yazımı ya da tarihin

üretilişi açısından önemli bir konumu bulunmaktadır. Bellek mekânlarının bir diğer boyutu ise psikolojik boyuttur. Bireyin, kalabalığın içinde yer alması ve bireysel anlamda açık ve net bir şekilde var olamayan ya da tanımlanamayan kavramların var olması nedeniyle toplumsal alanın göz önünde olması gerekmektedir. Bellek mekânlarının etnografik boyutu vardır. Burada bireyin bildiği ait olduğu ortamdan kopup alışkanlıklarından uzaklaşması söz konusudur. Böylece hafızanın coğrafya haritası çizilebilir. Son olarak bellek mekânlarının siyasi boyutu vardır. Nora, siyaset derken güç ve iktidar kullanımını ve bu doğrultuda gerçekleri değiştirmeyi kastetmektedir. Bu anlamda hafızayı bir içerik olarak değil çerçeve olarak ele almak, her zaman bir koz ya da strateji olarak görmek mümkündür. Bu bağlamıyla hafıza, varlığından çok kullanım şekliyle bir değer taşımaktadır (Nora, 2006, s. 10).

Bellek mekânları üzerine uzun bir süredir çalışmalar yürüten Nora, çalışmalarında genel olarak somut, simgesel ve fiziki nesnelerin bellek mekânı olarak önerildiğini belirtmektedir. Ancak bellek mekânlarının yalnızca fiziki, elle tutulabilen ve görünür nesneler olmadığını da eklemektedir. Somut nesneleri daha çok önermesi ve kabul etmesinin nedeni olarak da hatıra nesnelerinin doğasından kaynaklandığını savunmaktadır. Buna göre simgesel olan ve içerikleri de hafıza olan çeşitli nesnelerin, hatıraları canlandırma noktasında etkili olacağı düşüncesi bulunmaktadır (Nora, 2006, s. 171).

Farklı kaynaklarda farklı bellek aktarıcılarının varlığı kabul edilmektedir. Biz bunların hepsini bellek mekânı olarak kabul ediyoruz. Belleği inşa eden ve aktaran bu bellek mekânları nelerdir? Bellek mekânları kavramını geliştiren Nora'ya (2006) göre başta insan hafızası olmak üzere somut olarak görülemeyen yerler ya da nesneler²⁴ olabileceği gibi birçok somut örnek de sayılabilir. Bunların başlıca örnekleri; müzeler, arşivler, resmî belgeler, kişisel yazılmış günlükler, mezarlıklar, anıtlar, belirli tarihler, belirli yerler ve okullarda okutulan ders kitapları vb. şeklinde uzayıp gitmektedir. Nora özellikle arşiv ve basılı kaynaklara dayanan bellek mekânlarını Gottfried Leibniz'in "kâğıttan hafıza" kavramına dayandırmaktadır. Connerton (2019) ise bellek mekânı olarak anma törenleri ve ritüelleri vurgulamaktadır. Assmann (2018) ise belleğin

²⁴Fiziki olarak var olmayan nesnelerin bellek mekânı olarak kullanılması çeşitli akademik ve edebi çalışmalarda (Marcel Proust'un Kayıp Zamanın İzinde romanında olduğu gibi) görülmektedir. Bu anlamda koku ya da tat birer bellek mekânı olarak kabul edilmektedir. Bazı yemeklerin ya da farklı nesnelerin kokusu insanların belleğini harekete geçirebilmektedir. Yıllardır yeme fırsatı bulunamayan bir yemeğin kokusunu almak ya da bir yemek sırasında alınan tat belleği canlandırıp bellek mekânı işlevi görebilmektedir (Hendrich, 2020, s. 95).

aktarımında mekânların etkisini kabul etmekle birlikte kişileri ön plana çıkartmaktadır. Bu anlamda bellek kişileri olabilecek öğretmenler, şairler, halk ozanları, yazarlar ve bilgi aktarımında bulunabilecek kişiler bellek mekânı olarak kabul edilebilir. Burada başka bir bellek mekânı ya da aracı kabul etmek gerekmektedir ve o da dildir. Assmann, iletişimsel bellek bağlamında ve toplumun sosyal konumuna gönderme yapmaktadır. Nitekim “dil”in kendisi de başlı başına bir bellek mekânı olarak kabul edilmelidir (Kaplan, 2012, s. 21). Elbette insanların sosyal bağlamı ve iletişimin bellek mekânı olarak kabul edildiğinde kitle iletişimi de gözardı edilmemelidir. Bu anlamda medya da bir bellek mekânıdır (Susam, 2015, s. 94). Bellek mekânlarını daha geniş bir bağlamdan değerlendiren Bilgin’e (2013) göre ise insan yaşamının çerçevesi içerisinde olan her yer bellek mekânıdır. Bunun en başında ise yaşamımızın büyük çoğunluğunun geçtiği evlerimiz gelmektedir. Aslında gündelik yaşamımızda temas ettiğimiz her şey belleğimizi etkilemektedir ve bu anlamıyla özel bellek mekânları ayrımı yapmak kavramı daraltmak olacaktır. Bu özel bir bellek inşası için kullanılan kamusal alanların bellek mekânı olarak kabul edilmemesi anlamına gelmemektedir. Bu anlamda bellek mekânlarını tam ve bir bütün olarak listelemek mümkün olmayacaktır. Nitekim bu çalışmanın amacı ve kapsamı da bunun için elverişli değildir.

Bellek mekânlarının izlerini yalnızca akademik kolektif bellek çalışmalarında görmeyiz. Farklı alanlarda hatta yaşamın içinde fark etmeksizin bellek mekânlarının izleri vardır. Bu anlamda, Milan Kundera’nın (2018) *Gülüştün ve Unutuşun Kitabı* adlı romanında “Kayıp Mektuplar” başlıklı bölümde Tamina’nın Prag’da kalan mektupları da farklı bir bağlamda bellek mekânı olarak kabul edilebilir. Söz konusu mektuplar Tamina’nın hem geçmişiyile olan tek bağıni oluşturmakta hem de bugününü etkilemektedir. Tamina, belleğinde oluşan boşlukları doldurmak için ve unutmayı engellemek ya da ertelemek için mektuplara yani bellek mekânlarına başvurmaya çalışmaktadır.

Bellek patlaması diye ifade edilen sürecin başlamasıyla birlikte müzelere, anıtlara, abidelere, törenlere ve buna benzer şekilde belleğe gönderme yapan durumlara ilgi artmıştır. Elbette bu bellek mekânları yeni kuşağın hafıza boşluklarına karşı tepkisel bir işlev üstlenmektedir. Bir anlamda kuşaklar arasında bağ kurarak geçmiş ile geleceğin birbirini şekillendirmesi söz konusudur. Nitekim bu şekillendirme bilinçli ve bir amaç doğrultusunda gerçekleşmektedir (Susam, 2015, s. 79). Geçmişin ya da geçmişe dayandığı söylenen belleğin yeniden inşası dönemin şartlarına göre şekillenmektedir.

Belleğin inşası doğal olarak bellek mekânlarının inşasını ve değişimini de etkilemektedir. Bir anlamda ideolojiler, rejimler ve hegemonyalar değiştiğinde yeni bir tarih ve şimdi inşa etmek için önce bellek mekânları tahrip edilir (Susam, 2015, s. 79). Yeni iktidar kendi belleğini inşa etmek için kendi bellek mekânlarını inşa etmeye başlar. Bu doğrultuda başta Nora olmak üzere birçok bellek mekânları çalışmaları gerçekleştiren araştırmacıların sıraladığı çeşitli bellek mekân türleri inşa edilmeye başlanır. Yeni bellek mekânları inşa edilirken hiç olmayan bir şey üretilebileceği gibi zaten var olan ve toplumun belleğinde yer edinmiş mekânların isim ya da anlamını değiştirerek yeni bir bellek mekânı ortaya çıkartmak da mümkün olmaktadır.

Bellek mekânlarının kolektif bellekte kapladığı yeri saptamaya çalışan Jay Winter'a (2015, s. 322) göre anma eylemleri ve anma eylemlerinin gerçekleştiği tören alanları bellek mekânlarının en kısa tanımıdır. Nora'ya (2006, s. 225) göre ise bellek mekânları tuhaf bir şekilde, ortaya çıkışının ve iddiasının tam aksi yönde anlaşılmış ve algılanmıştır. Bellek mekânları, anma karşısı bir tarih istemiş ama anma törenleriyle özdeşleştirilmiştir. Nora, bu durumun ortaya çıkmasını, *“Kutlama tehlikesini bertaraf etme, köklerden beri süregelen söylemdeki övgüyü kırma, ulusal tarih sistemini nesnelleştirip öğelerine ayırma istekleri o kadar güçlü olmuştur ki bizzat anmaları çözümlenişlerinin ayrıcalıklı bir nesnesi haline getirmişlerdir.”* şeklinde açıklamaktadır.

Sonuç olarak bellek mekânları, Nora'nın deyimiyle tam olarak sınırları belirlenememesine karşın belleğin inşasında ve aktarımında önemli bir role sahiptir. Bellek mekânları üzerine çalışan başta Nora olmak üzere hiçbir araştırmacı açık bir şekilde söylememesine karşın bellek mekânları belleğin varlığı ve devamlılığı için olmazsa olmazdır. Bu anlamda kolektif belleklerin varlığı ve sürekliliği bellek mekânları üzerinden değerlendirilmelidir. Çalışmada bellek mekânları, Nora'nın ve diğer kolektif bellek kuramının öncülerinin tanımladığı ve çerçevesini çizdiği anlamda kabul edilmiştir. Bu doğrultuda incelemeye alınan bellek mekânları kolektif belleğin inşası ve aktarımının parçaları olarak kabul edilip çözümleme gerçekleştirilmiştir. Daha önce de değinildiği gibi birçok bellek mekânı belleğin hizmetindedir ancak bugün medyanın belleklere etkisi azımsanamayacak noktadadır. Bir bellek mekânı olarak medyanın ayrıntılı bir şekilde incelenmesi yararlı olacaktır.

2.3.2. Bellek mekânı olarak medyanın değerlendirilmesi

Kolektif bellek, inşa edilen ve kuşaklar arası aktarım yoluyla süreklilik kazanan bir olgu olarak kabul edilmektedir. Kuşaklar arası aktarım ya da aynı kuşak içerisinde aktarım, bellek mekânlarında da değinildiği gibi farklı yollarla olabilmektedir. İletişim ise bu yolların belki de en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır ve bireysel iletişimden çok kitle iletişimi daha belirgin bir etkiye sahiptir. Kitle iletişimini gerçekleştiren medya, Başaran İnce'ye (2010, s. 17) göre her şeyden önce bir anlatı aracı olması nedeniyle kolektif belleğe etki etmektedir. Medyanın farklı formları kendi bağlamlarında bugünün ya da geçmişin hikâyelerini anlatmaktadır ve bunların bir kısmı toplumun belleğinde yer edinmeye uygun olaylardır. Bu anlamda medya kolektif belleği hem inşa etmekte hem de aktarmaktadır.

Medyanın, kolektif bellek üzerine etkisini ayrı bir kavram çerçevesinde değerlendirmek gerektiğini düşünen Edibe Sözen'e (1997, s. 13) göre "medyatik hafıza" kavramı yerinde bir kullanım olacaktır. Sözen, medya içerikleriyle inşa edilen bir toplumsal bellek ya da bilinç olduğunu ve bu belleğin genel anlamda var olan kolektif bellek ile bazen dayanışma içerisinde yer alırken bazen de çatışma içerisinde bulunduğunu belirtmektedir. Kolektif bellek ve medya ilişkisine ilişkin bir diğer yaklaşıma göre ise yeni bir kavram bulmak mümkün olabileceği gibi ("Medya bellek" şeklinde) medyanın inşa ettiği belleği kolektif bellek içerisinde değerlendirmeyi de mümkün görmektedir. Medya, geçmişi bugüne taşıma ve geçmişi bugüne göre yeniden inşa etme gücüyle kolektif belleğe oldukça önemli bir katkı sağlamaktadır. Medyanın kolektif belleğe etkisi tartışmasız bir şekilde ideolojik bir bağlamda ve planlı bir şekilde olmaktadır. Çünkü medyanın ekonomi politik konumu bunu kaçınılmaz kılmaktadır (Atik ve Bilginer Erdoğan, 2014, s. 8). Burada belirtilen her iki kavram da temel de medyanın kolektif belleği inşa ettiği ve aktardığı düşüncesini kabul etmektedir. Ancak yeni bir kavram ortaya atma düşüncesi medyanın diğer bellek mekânlarından ayrıldığı noktalar nedeniyledir. Nitekim medya, diğer bellek mekânları ile karşılaştırıldığında daha dinamik olması ve sürekliliğe sahip olması bakımından ayrılmaktadır. Bu anlamda yeni bir kavram ile açıklamak yerine medyayı bir bellek mekânı olarak kabul etmek yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Kolektif bellek ve medya ilişkisi Susam'a (2015, s. 93-94) göre bellek inşa sürecinde Nora'nın ortaya koyduğu bellek mekânları arasında medyanın da yer alması şeklindedir. Medya hikâye anlatarak belleklerin oluşmasını ya da canlanmasını sağlamaktadır. Bu anlamda kitle iletişiminin ilk ortaya çıktığı günden bugüne birer

bellek mekânı işlevi gördüğünü söylemek mümkündür. Ancak medyanın bellek mekânı olarak belirgin bir hal alması bellek çalışmalarında yaşanan patlamayla aynı zamanlara denk gelmiştir. Huyssen (1999), 1980’li yıllarda başta Yahudi Soykırımı olmak üzere kolektif bellekte yer edinmiş bazı olayların sinema ve televizyon aracılığıyla belleğe yeniden sunulduğunu belirtmektedir. Bu durum aslında negatif geçmişle toplumların bir bütün olarak yüzleştiğini ve hatırlama sürecine girdiğini de göstermektedir. Türkiye’de de dünyadakilere benzer bir durum yaşanmış ancak yaklaşık 20 yıl sonra bu dalga Türk toplumuyla birlikte medyasına da uzanmıştır. 2000’li yıllarda kolektif bellekte acı izleri bulunan olaylar sinema ve televizyonda işlenmeye başlamıştır.²⁵ Bir anlamda Türkiye’de de medya hatırlatıcı ve canlandırıcı bellek mekânı işlevini üstlenmeye başlamıştır (Şahin Kaya, 2011, s. 105).

Medya, hem geçmişi aktarma hem de bugünü kurgulama anlamında birer bellek mekânı olarak işlev görmektedir. Geleneksel medya bakımından bellek mekânları medya ilişkisi göz önüne alındığında, gazeteler haberleriyle, yazılarıyla ve diğer içerikleriyle yalnızca bir bilgi aktarımı yapmamakta, güncel tarihi yazmakta ve şekillendirmektedir. Bu anlamıyla bellek inşacısı ve aktarıcısı olarak kabul edilmektedirler. Gazetelere benzer şekilde sinema ve televizyon da içerikleriyle hem belleği canlandırma hem de aktarma işlevi görmektedir. Hatırlama anlamında özellikle sinema ve televizyon ön plana çıkmakta ve teknolojisinin olanaklarından da yararlanarak belleklere işlemektedir. Medya, kolektif belleğin oluşumuna ve aktarımına katkı sağlayarak kimlik inşasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bugün toplumların yapısı ve başvuru kaynaklarına bakıldığında medyanın ne kadar önemli bir bellek mekânı olduğu görülecektir.

Teknolojik gelişmeler ve toplumsal yapıda yarattığı değişimler bellek mekânlarına eklenebilecek mekânları arttırmıştır. Bu anlamda eklenebilecek bir diğer bellek mekânı da “yeni medya ya da sosyal medya²⁶” olarak ifade edilen mecradır (Susam, 2015, s.

²⁵Bu çalışmanın konusunu da oluşturan 12 Eylül Askeri Darbesi başta olmak üzere siyasi tarihimizde yer alan diğer darbeler, azınlıkların yaşadığı mağduriyetler ve bellekte yer edinen olaylar medyada yer almaya başlamıştır. Özellikle 12 Eylül’ü ele alan ve toplumun hatırlama ya da unutmasına yardımcı olmaya çalışan çeşitli içerikler görülmüştür. Bu anlamda yapılan çalışmalar ve ayrıntılı bilgi için bakınız Şahin Kaya, Ş. (2011). Televizyon, Tarih ve Toplumsal Bellek. *Sosyoloji Dergisi.*, 25, 103-123.

²⁶Sosyal medya, “...zaman ve mekân sınırlaması olmayan, dijital tabanlı, katılım ve paylaşımın esas olduğu yeni bir küresel iletişim şeklidir” olarak tanımlanabilir (Biçel, 2012, s. 47). Bu anlamıyla sosyal medya anaakım medyadan farklı bir konumda bulunarak farklı bir şekilde kolektif bellek inşa etmekte ve aktarmaktadır. Bu farklılık doğal olarak sosyal medyanın kolektif bellek ile olan ilişkisini farklı bir bağlamda tartışmayı gerektirmektedir.

94). Geleneksel medyaya yönelik bellek bakımından yapılan bu açıklamaların içeriğinin, konu yeni medya ve özellikle sosyal medya olduğunda değiştiği söylenebilir. Sosyal medyanın bir bellek mekânı olarak kabul edilip kolektif bellekle ilişkisi düşünüldüğünde söz konusu bellek mekânını soyut bir mekân olarak kabul etmek gerekmektedir. Sosyal medya sınırları olmayan bir bilgisayar ya da bilgisayar tabanlı iletişim ağlarının içinde yer alan bir mecra olduğu için sanal ve mekânda sonsuz yayılım hakkı veren bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamıyla çok geniş bir kullanım alanı olan yeni bir bellek mekânı ortaya çıktı demek yanlış bir saptama olmayacaktır (Biçel, 2012, s. 54). Yeni bellek mekânı olarak sosyal medyanın bellek mekânı oluşturma işlevi anaakım medyadan farklılaşmaktadır. Sosyal medyanın bellek mekânı olarak oluşturduğu bağlama göre de teknolojinin verdiği olanaklarla toplumu oluşturan bireyler hem kolektif bellekten etkilenen hem de onu etkileyen konumda bulunmaktadır. Özellikle Web 2.0 tabanına dayanan sosyal medyalar kullanıcıları hem üretici hem de tüketici (üretüketici ya da üreten tüketici) konumuna getirmesi bu bağlamı belirgin kılmıştır. Sosyal medyanın bellek mekânı olarak bir diğer farklılığı ise sınırları kaldıran sanallığında doğmuş ve küresel bellekler inşa etmeye ve aktarmaya başlamıştır (Yelsalı Parmaksız, 2019, s. 12).

Son yıllarda oldukça yaygın kullanılmaya başlanan Facebook, Twitter, Instagram, Wikipedia ve diğer sözlükler birer sosyal medya olmaları nedeniyle bellek mekânı olarak da işlev görmeye başlamıştır. Sosyal medya, belleğe anıları canlandıracak ve taşıyacak içerikler ile katkı sağlamanın yanı sıra sanal kabul edilmesine karşın gerçek dünyaya taşıyacak bazı organizasyonların oluşmasına da olanak vermesi bakımından fark yaratmaktadır. Bir anlamda yeni kabul edilebilecek bu bellek mekânı, belleği daha fazla desteklemekte ve daha canlı bir bellek oluşturmaktadır²⁷ (Biçel, 2012, s. 69; Yelsalı Parmaksız, 2019, s. 12).

Sosyal medyanın sınırsız bir mekân sunması kolektif bellekle olan ilişkisini de farklı bir noktaya taşımaktadır. Bu sınırsız sanal mekân unutmayı da hatırlamayı da

²⁷Sosyal medyanın yeni bir bellek mekânı olarak kolektif belleğe yeni bir bağlam kazandırdığı etkileşimli aktarım ile daha aktif bir bellek mekânı olduğu iddia edilmektedir. Ancak burada Assmann'ın iletişimsel bellek kavramı ve Ong'un sözlü kültür tartışması akla gelmektedir. Assmann'ın (2018), belleğin iletişim yoluyla da aktarıldığını ve iletişim yoluyla aktarımın aslında doğal bir aktarım olduğunu belirttiğini hatırlandığında, aslında sosyal medyanın bir bellek mekânı olarak ön plana çıkmasıyla geçmişe dönüşün sağlandığı söylenebilir. Söz konusu geçmişe dönüşte bağlam ve uygulama şekli değişmesine karşın toplumu oluşturan bireylerin bellek oluşumunda ve aktarımında etkili olması önemlidir. Bu anlamıyla sosyal medyanın bellek mekânı olması teknolojik gelişmelerle birlikte yeniden bireyin ön plana çıktığı bir bellek süreci ortaya çıkartmıştır diyebiliriz.

daha görünür kılan bir bellek çalışması içindedir. Tuhaf bir şekilde Nora'nın "*bellek mekânlarının makûs talihi*" dediği anma günleri, sosyal medyada adeta patlama yapmıştır. Sosyal medya ortamları özellikle anma eylemleri üzerinden bir mekân oluşturmakta ancak anma ile ilgili üretilen anlamı değersizleştirmekte ve bağlamından koparmaktadır. Bu durum çok fazla sayıda anma ve bilgi bolluğundan olduğu kadar anma günlerinin bolluğundan da olmaktadır. Sosyal medyada neredeyse her gün "bir şey günü" olarak anılmakta ya da kutlanmaktadır. Hem kimlik hem de bellek inşası için sosyal medya adeta bir bilgi yığınınına dönüşmüştür (Biçel, 2012, s. 70).

Yalnızca sosyal medyanın değil genel anlamda medyanın tamamının bellek fazlalığı yarattığını düşünen Connerton'a (2018, s. 138) göre buralardan gelen hiçbir bilgi bellekte kalıcı olamamaktadır. Bunun temel nedeni de aşırı derecede fazla belleğe maruz kalmak ve insan belleğinde tutamayacak kadar çok bellek olayı ile karşı karşıya kalmaktır. Nitekim modern çağ o kadar hızlı akmaktadır ki insanlar bak geç mantığı ile çağa ayak uydurmaya çalışmakta hiçbir şeyi tam anlamıyla özümseyememektedirler. Medyanın bellek aktarımında bulunmasının tek olumlu yönünün kayıt altına alınma olduğunu belirten Huyssen (1999, s. 182) ise dijital verilere kaydedilen belleklerin yalnızca bellek mekânında var olabildiğini iddia etmektedir. Çünkü Huyssen de çok fazla belleğe maruz kalındığı için bazılarının silindiği ve dış kaynak kayıtlarının işleme alındığını düşünmektedir. Her iki düşünür de aslında sosyal medyanın çok yaygın olmadığı bir dönemde belleğin medya içerikleriyle bellek fazlalığı ile karşı karşıya kalacağını düşünmüştür. Daha önce değinildiği gibi sosyal medya ve onun sağladığı olanaklarla birlikte bu durum çok daha farklı bir boyuta ulaşmıştır.

Sosyal medyanın bellek mekânı olması yalnızca bellek bolluğuna ve bu anlamıyla olumsuz bir etkiye mi neden olmuştur? Bu sorunun yanıtı kesinlikle hayır olacaktır. Çünkü hiçbir mecra tek yönlü olmayacaktır ve sosyal medya ve onun sağladığı olanaklar da çok yönlüdür. Sosyal medya ve yeni medya teknolojileri, bellek mekânı olarak doğru kullanımı halinde modern arşivler olarak işlev görebilecektir. Aynı şekilde birçok müze, anıt ve diğer bellek mekânlarını dijital olarak görme ve deneyimleme olanağı da sunacaktır. Bu anlamıyla birden fazla bellek mekânını bir araya getirerek kendi özüne uygun bir yapı da kazanabilecektir. Ancak günümüzde kullanımına bakıldığında hem arşiv olma hem de nitelikli farkındalık merkezi olmadan oldukça uzak ve doküman, bilgi ve bellek nesnelerinin yığıldığı bir çöplük olma yolundadır (Susam, 2015, s. 94).

Teknolojinin getirdiği ile modern çağın sunduğu olanakların Connerton’a (2018, s. 139) göre her şeyden önce bir bolluk (arşiv, mekân vb.) oluşturarak kültürel unutmaya değil kültürel bellek fazlalığına neden olduğu da savunulabilir. Modern dönemde veriler çok etkin ve yaygın bir şekilde kullanılmakta; fotoğraflar, ses ve video kayıtları gibi arşiv malzemeleri uzun süre varlığını koruyabilmektedir. Bu durum aşırı enformasyon içermesi nedeniyle olumsuz görülebilir. Ancak Connerton’a göre enformasyona gereksinim yoktur çünkü zaten bolca enformasyon vardır ve bu çağda enformasyonu reddetmek daha önemlidir. Sanat, medya piyasası ve kitle iletişim araçları oldukça birbirine girmiş ve bir bütün oluşturmuş durumdadır. Bu durum “kayıtsız” kalabilecek kadar yaratıcı insanları oldukça zor durumda bırakmaktadır. Kitle iletişim araçları sürekli olarak arşiv oluşturma karmaşık tekrarını oluşturmaktadır. Bir anlamda enformasyonu ve kitle iletişimini (hem anaakım hem de sosyal medya anlamında) seçici kullanma önemli hale gelmektedir. Seçici ve bilinçli medya kullanımı hem belleği destekleme hem de diğer anlamlarda yararlı bir kullanım sağlayacaktır.

Sonuç olarak kitle iletişimi uzun zamandır bir bellek mekânı olarak kolektif belleğe katkı sağlamaktadır. Yeni medya teknolojilerinin gelişmesi ve sosyal medya ağlarının yaygınlaşması, sosyal medyanın, bellek mekânı olarak belirgin bir işlev üstlenmesini de beraberinde getirmiştir. Sosyal medyanın dayandığı teknolojinin olanakları ve modern çağın getirisiyle oldukça faydalı olabilecek bir bellek mekânının bellek fazlalığına neden olduğunu söylemek de olasıdır. Elbette seçici kullanım ile bu durumu azaltan bireyler ve belirli kolektif bellekler de vardır. Ancak bugün sosyal medyanın bellek mekânı olarak genel görünüşü, nitelikli anma ya da arşiv olmadan uzaklaşıp bu bağlamda bir çöplük olmuştur. Bunun temel nedenleri arasında elbette bu mecraların eğlence merkezli düşünülmesi ve çok ciddi bellek mekânı olan olayların bile troller tarafından eğlence, dalga geçme ya da gırgır konusu yapılması gibi etkenler de etkili olmaktadır.

2.3.3. 12 Eylül askeri darbesinin bellek mekânları bakımından değerlendirilmesi

Kolektif bellek ve bellek mekânları bakımından 12 Eylül’ü incelemeye geçmeden önce belleğin inşa edildiği alan olan toplumsal yapıya ve toplumsal yapıda yaşanan değişimlerin dinamiğine bakmakta yarar vardır. Toplumsal yapının temelini oluşturan toplum belirli bir coğrafi alanda birlikte yaşayan insanların oluşturduğu düzendir. Bu

bakımdan toplum, içinde kurallar, otorite, ekonomi, dil ve din gibi dinamikleri barındırarak varlığını sürdürmektedir (Yasa, 1973, s. 1; Gökçe, 1996, s. 1). Toplumların dinamik yapılar olduğunu düşünen Faruk Alpkaya'ya (2019, s. 7) göre, toplumsal yapı ve toplumsal değişme kavramları birbirinden bağımsız düşünülemez. Bu anlamda toplumsal yapı, toplumu oluşturan parçaların birbiriyle sistematik ilişkileri bütünü olarak tanımlanırken, toplumsal değişme ise bu ilişkilerde yaşanan değişim ve dönüşümlerdir. Toplumsal yapıyı daha geniş bir bağlamda inceleyen Birsen Gökçe'ye (1996, s. 3) göre ise toplumsal yapı, bir toplumun sürekli örgütlenmiş ilişkilerinden oluşmaktadır. Buna göre, toplumsal yapı süreklilik gösteren grup ve kurumlardan oluşmaktadır. Bu bakımdan toplumsal yapıyı bir süreç içerisinde oluşmakta ve değişmektedir.

Türkiye'nin toplumsal yapısı ve siyasal düzeni Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı mirasın üzerine kurulmuş ve ondan etkilenmiştir. Osmanlı'nın bıraktığı miras ise, 18. Yüzyılda başlayan ve 19. Yüzyılda olgunlaşan modernleşme hareketiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Türk toplumunda modernleşmenin merkezi Batı olmuş ve bu süreçte ortaya çıkan toplumsal yapı da Osmanlı-Batı sentezi olmuştur. Bir anlamda Türk toplumsal yapısının ve siyasal düzeninin oluşumunda motor gücü bir yanda Osmanlı'dan kalan kültür, inanç ve değerler diğer yanda da aklı, bilimi, teknolojiyi ve bireyi merkeze alan Batı olmuştur (Kongar, 2007, s. 15; Özkazanç, 2019, s. 71). Türkiye'nin toplumsal yapısını etkileyen bu miras toplumsal yapıda yaşanan değişimleri ve bu değişimlerin dinamiklerini de etkilemiştir.

Toplumsal yapıda yaşanan değişimler iki ayrı bağlamda olmaktadır. Bunlardan ilki tabandan gelen ya da halk hareketi olarak ortaya çıkan ve toplumun gereksinimlerine göre şekillenen değişimlerdir. İkincisi ise tabandan gelmeyip tepeden inme bir şekilde yapılan değişimler ve yeniliklerdir. Birçok sosyal bilimciye göre yaşanan değişimlerde ve yeniliklerde en başarılı, kalıcı ve benimsenenler tabandan gelen istekle ortaya çıkanlardır. Behice Boran ve İdris Küçükömer bu konuda görüş bildiren sosyal bilimciler arasında yer almaktadır. Bu düşünürlere göre halktan gelen değişimler toplumda kendisine yer bulurlar ve daha asil değişimlerdir. Buna ek olarak halka karşın halkçılık yapılamaz ve ortaya çıkan tablo da yeterince parlak olmayacaktır (Öztürk, 2011). Ancak tarihsel olarak bakıldığında Türk toplumunda tabandan gelen toplumsal değişim oldukça azdır. Türk toplumunda değişimler seçkinci bir bağlamda oluşmaktadır (Berkes 2019).

Osmanlı-Türk toplumunda yaşanan değişim ve dönüşümler toplumsal yapının bir sonucu olarak dar bir çevrenin çalışmalarıyla şekillenmiştir. Bu dar çevre, yönetici gruptan çıkmış ve politik tabaka bu anlamda etkili olmuştur. Başka bir deyişle değişim yukarıdan gelen istekle yaşanmıştır. Osmanlı döneminde Türk toplumunda yapılan birçok yenilik ve değişiklik padişah ya da güç sahibi birisinin özel ilgisi sonucu oluşmuştur. Niyazi Berkes, Osmanlı-Türk toplumundaki değişim ve dönüşümlerin başlangıcı olarak 1700’lü yılları almaktadır. Ancak bu süreç 1808 sonrasında hızlanmış ve yenilikler için çalışan yönetici kadrolar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu değişiklik ve yenilikler, eğitimden askeriye ve sağlıktan ekonomiye kadar farklı alanlarda çeşitlilik göstermiştir. Osmanlı’nın mirası üzerine kurulan Cumhuriyet döneminde de buna benzer bir tutum söz konusu olmuştur. Yaşanan devrim bir kitle seferberliği olmaktan çok “tepeden devrim” ya da “yukarıdan modernleşme” niteliğinde olmuştur (Berkes, 2019; Mardin 2017a, s. 193; Mardin 2017b, s. 252; Özkazanç, 2019, s. 74). Türk toplumundaki bu değişim ve modernleşme genel anlamda seçkinci ya da yukarıdan modernleşme bağlamında kabul edilse de yukarıdan modernleşme ya da toplumsal yapıya siyasal etkilerde dönemsel farklılıklar görülmektedir.²⁸

Türkiye’nin toplumsal yapısının siyasal seçkinler tarafından belirlenen bir bağlamda oluşması yani toplumsal yapının yukarıdan oluşturulması nedeniyle toplumun konuştuğu ve tartıştığı alanların oluşması da yukarıdan belirlenmektedir. Bu anlamda tezde incelemeye alınan bellek mekânları da siyasal alanın oluşturduğu toplumsal yapının bir alt alanı olarak ortaya çıkmaktadır. 12 Eylül’e ilişkin bellek mekânlarının inşası ve toplumun bunları tartışması yukarıdan belirlenen yapının bir alt alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamıyla ortaya çıkan 12 Eylül bellek mekânları, içinde bulunduğu toplumsal yapı ile ilişkili olarak değerlendirilmeli ve yapılacak çözümleme bu doğrultuda yapılmalıdır.

Askeri darbelerin toplumsal yapıya etkisi ve bu toplumsal yapının hangi çerçevede bir kolektif bellek inşa ettiğini saptamadan önce toplumsal yapının ne olduğuna bakmakta yarar vardır. Bu anlamda toplumsal yapının tanımı ve Türkiye’nin toplumsal yapısının hangi temeller üzerine inşa edildiği önemlidir. Çalışmada da görüldüğü gibi Türk toplumsal yapısı Osmanlı’nın toplumsal yapısının mirası üzerine

²⁸Örneğin Cumhuriyetin ilanından 1950 yılına kadar olan seçkinci yapı ile 1960 ya da 1980 yıllarında var olan seçkinci yapı birbirinden oldukça farklıdır. Bu anlamıyla modernleşmenin ve toplumsal yapıdaki değişimlerin değerlendirilmesi dönemsel farklılıkları göz önüne alınarak yapılmalıdır.

kurulmuş ve gelişmiştir. Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşme hareketleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan modernleşme süreci Türk toplumsal yapısının temelini oluşturmuştur. Söz konusu temel askeri ve seçkin bir bağlamda oluşmuş ve bu doğrultuda gelişen toplumsal yapı kolektif belleğin inşasında belirleyici olmuştur.

2.3.3.1. 12 Eylül askeri darbesinin genel çerçevesi

12 Eylül 1980 gece saat 04.00'da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, emir komuta zinciri içerisinde ülke yönetimine bütünüyle el koyduğu açıklanmıştır. Ordunun yönetime el koymasıyla birlikte anayasa askıya alınmış, TBMM feshedilmiş, siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuş, ek olarak milletvekillerinin dokunulmazlığı da kaldırılmıştır. Daha önce de değinildiği gibi ülkenin yönetimi, dönemin Genelkurmay Başkanı'nın başkanlığında ve dönemin kuvvet komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan MGK tarafından yürütülmüştür (Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 1981, s. 193; Evren, 1994).

MGK kendini bildirilerle açık etmiştir. MGK'nın bir numaralı bildirisine göre darbenin en temel nedeni olarak hem fikri hem de fiziki anlamda devletin güçsüz düşürülmesi gösterilmiştir.²⁹ MGK, bir numaralı bildirisinde darbenin amaçlarını da, "Ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır" şeklinde açıklamıştır (Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 1981, s. 193).³⁰

²⁹Bir numaralı bildiride devleti güçsüz ve aciz duruma düşüren nedenler şu şekilde sıralanmıştır: "Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği, ülkesi ve milletiyle bir bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine artırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür."

³⁰ 12 Eylül gecesinde darbenin açıklanmasının hemen ardından Türk medyası yıldırım baskıları hazırlayarak darbeyi haber vermiştir. Nitekim 12 Eylül günü için hazırlanan gazetelerde darbe haberleri yer almamış ve 13 Eylül günü bütün gazeteler neredeyse sayfalarının tamamını darbe ve MGK'ya ayırmıştır. 13 Eylül günü basında önemli bir yere sahip olan gazetelerden Cumhuriyet "Ana Hedef Atatürkçülük", Hürriyet "Atatürk Yolunda Devam", Milliyet "Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı" ve Tercüman "Yeni Anayasa Hazırlanacak" manşetiyle çıkmıştır (13 Eylül 1980 Cumhuriyet Gazetesi; Hürriyet Gazetesi; Milliyet Gazetesi ve Tercüman Gazetesi). Bu süreçte dönemin gazetelerinden

12 Eylül sabahı Meclis'te temsil edilen dört siyasi partinin genel başkanına kendileri için belirlenen yerlerde gözetim altında kalmaları bildirilmiştir.³¹ Kenan Evren, radyo ve televizyonda yayınlanan konuşmasında siyasi parti liderlerinin güvenliğinin sağlanması için bu yolu seçtiklerini belirtmiştir. Cuntanın bu isteği ilk gün yalnızca MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş için gerçekleşmemiş ve diğer üç parti lideri gözetim altına alınmıştır. Konseyin 13 numaralı bildirisi Alparslan Türkeş'in 2 gün içerisinde teslim olması yönünde olmuş ve eğer teslim olmazsa suçlu duruma düşeceği açıklanmıştır. Türkeş'in de teslim olmasının ardından liderler için gözetim altında yaşam başlamıştır.³²

Darbenin hemen ardından cunta yönetim kadrolarını oluşturmaya ve ülkeyi yönetecek ekibi açıklamaya başlamıştır. Meclisin feshedilmesi ve birçok hükümet yetkilisinin gözetim altına alınması nedeniyle öncelik yeni bir hükümet kurmakta olmuştur. Bu doğrultuda cunta daha önce yaptığı hazırlıklara da dayanarak darbeden bir hafta sonra yeni hükümeti oluşturmuştur. Darbe sonrası kimin hükümet kuracağı daha önceden konuşulmuş ve bakanlık teklifi yapılacak kişiler belirlenmiş ve Turhan Feyzioğlu başbakanlığında bir hükümet planlanmıştır. Ancak hükümette olması düşünülen Turgut Özal gibi bazı isimlerin ve bazı generallerin Feyzioğlu için olumsuz görüş bildirmesi nedeniyle bundan vazgeçilmiştir. Darbe hazırlıklarının Deniz

Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet'te darbenin gerçekleştiği yılda darbeyi ve darbe yönetimini olumsuz gösteren haber ya da yazıya rastlanmamıştır. Kenan Evren de gazete arşivlerinde yer alan haber ve köşe yazılarını kendinin pozitif bir iş yaptığını ve o dönemde takdir edildiğini göstermek adına *Kenan Evren'in Anıları 2* adlı anı kitabında doğrudan alıntı yoluyla aktarmaktadır (Evren, 1991, s. 17-53). Ancak bu durum hiçbir eleştirel yaklaşımın olmadığı anlamına gelmemektedir. Yazılara ve haberlere uygulanan sansürler ve gazetecilerin tutuklanıp hapse mahkûm edilmesi nedeniyle yalnızca olumlu gösteren durumlar görünür kalmıştır. Bu anlamda 12 Eylül sürecinde gazeteci ve yazarlara verilen cezalara bakılırsa yaşanan süreçte toplumsal hafızayı etkileyecek bir çatlak sese izin vermemek için aşırı bir çabanın sarf edildiği görülecektir (İlıcak, 2012; Sucu, 2005).

³¹BBC TV II hem 12 Eylül darbesini hem de siyasi parti liderlerinin gözetim altına alınmasını dünyaya şöyle duyurmuştur: "Nihayet gerçekleşti. Ve bu akşam Demirel, Ecevit ve diğer Türk politikacıları, resmi deyimle ordunun güvencesi ve gözetimi altında ilk gecelerini geçiriyorlar. Bu, hiçbir için de sürpriz olmadı..." (Cemal, 1986, s. 28). Bir anlamda BBC kanalına göre 12 Eylül darbesi beklenen ve hiç de şaşırtıcı olmayan bir durumdur. Dolayısıyla hem ulusal hem de uluslararası medya kuruluşları tarafından darbeyi olumlu gösteren bir dil benimsenmiştir denebilir.

³²Gözetim altına alınan siyasi parti liderlerinden AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Çanakkale Gelibolu'daki Hamzaköy'e gönderilmiştir. MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ise İzmir Uzunada'da gözetim altına alınmıştır. Darbeden bir ay sonra Demirel ve Ecevit'in evlerine dönmesine izin verilmiş ve hiçbir konuda beyanat veremeyeceklerini belirten bir belge de imzalatılmıştır. Böylece liderlerin susmasını garanti altına alıp muhalefetin oluşması engellenmiştir. Erbakan ve Türkeş ise tutuklanmış ve Ankara'da Dil Okulu olarak bilinen Askeri Cezaevine sevk edilmiştir (Cemal, 1986, s. 89 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf (erişim tarihi: 5 Mayıs 2020)).

Kuvvetleri Komutanı olarak sürece hâkim olan Bülend Ulusu, Başbakan olarak atanmıştır. Darbe öncesi cunta ile bağlantılı olan Adnan Başer Kafaoğlu, Zeyyat Baykara ve İlhan Öztrak gibi isimler ile birlikte Turgut Özal da kabinede yer almıştır. Özal, ekonominin başındaki kişi olarak kabineye girmiş ve Maliye Bakanı'nı da kendisi belirlemiştir (Cemal, 1986; s. 67; Evren, 1991, s. 68).

Öte yandan 12 Eylül'e giden süreçte ilk olarak 1978'in son günlerinde yaşanan Kahramanmaraş olaylarından sonra sıkıyönetim ilan edilmiştir.³³ Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, orduya anarşinin bitirilmesi için geniş kapsamlı bir sıkıyönetim önerisinde bulunmuş ancak Kenan Evren ordunun o kadar gücü olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine yalnızca 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir (TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, s. 729). Ne var ki bundan 2 yıl sonra 12 Eylül 1980 günü ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bir numaralı MGK Bildirisinde açıklanan ülke genelindeki sıkıyönetimin nasıl olacağı ve sıkıyönetim idarelerinin kimler tarafından yönetileceği ise iki numaralı bildiri ile açıklanmıştır. Buna göre ülke 13 sıkıyönetim bölgesine ayrılmış ve bu bölgelerin yönetiminde en üst yetki sıkıyönetim komutanlarında olmuştur. Sıkıyönetim komutanları bölgelerinde huzuru, can ve mal güvenliği, asayiş ve emniyeti sağlamak için tam yetkilidirler. Vatandaşların da sıkıyönetimin işini kolaylaştırması ve yapılan bildirilere uyması belirtilmektedir.³⁴

12 Eylül cuntası, kudretini her alanda hissettirmeye başlamıştır. Örneğin ülke, bildirilerle yönetilmeye başlanmıştır. Sıkıyönetim ilanının hemen ardından yayımlanan ilk MGK bildirilerinden biri olan beş numaralı bildiri ile yurtdışına çıkış yasağı getirilmiştir. Ancak bu yasaklar 11 numaralı bildiri ile öğrenciler, yurtdışında çalışan işçiler ve hasta ve hasta yakınları için kaldırılmıştır. 18 Eylül 1980 00.00'dan başlayarak 19 numaralı MGK Bildirisi ile yurtdışın seyahatleri güvenlik kuvvetleri ve Sıkıyönetim Komutanlıklarınca "sakıncalı" bulunan vatandaşlar dışında serbest bırakılmıştır.³⁵ Söz konusu dönemde insanların "sakıncalı" kabul edilmesi askeri yönetimin inisiyatifinde olması nedeniyle yalnızca askeri yönetimin izin verdiği

³³Kahramanmaraş olaylarının sunumu için bkz. Dağtaş, E. ve Ateşgöş, K. (2014). 1978'in Kara ve Kanlı Kışı: "Maraş Katliamı"na İlişkin Cumhuriyet ve Tercüman Gazetelerinin Yaklaşımı. Ö. Özer (Ed.). *Masumdular 1970'li Yıllardaki Önemli Olayların Basındaki Yansımaları*. İçinde (s. 505-556). Konya: Literatürk Yayınları.

³⁴https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf (erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

³⁵https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf (erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

kişilerin yurtdışına çıkış yapabildiğini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle yurtdışına çıkışlar serbest bırakılmış ya da bırakıldığı açıklanmış ancak tam anlamıyla bir serbestlik söz konusu olmamıştır. Bu anlamda sıkıyönetim şartlarından da yararlanarak yurtdışına çıkışların daha fazla denetlendiği söylenebilir.

12 Eylül cuntasının hemen el attığı alanlardan biri de sendikalar olmuştur. Örneğin 12 Eylül’de darbe olduğunda kullanılmakta olan 1961 Anayasası işçi ve memurlara çeşitli yasal haklar tanımaktadır. Bu haklar içerisinde sendikal örgütlenme, grev ve lokavt gibi haklar da yer almaktadır. Darbe yönetimi sendikaları kapattıktan sonra yayımladığı bildirilerden 15 numaralı bildiri ile de grev ve lokavt hakkını ikinci bir emre kadar kaldırmıştır. 15 numaralı bildiride “Vefakâr ve fedakâr Türk memur ve işçisinin” işlerini ve görevlerini vatanseverlik duyguları içinde yapması beklenmekte ve buna engel olan durumlar bir anlamda ortadan kaldırılmaktadır.³⁶

12 Eylül cuntası darbeye gerekçeler üretmiştir. Bu anlamda 12 Eylül günü hem Kenan Evren’in radyo ve televizyonlarda yaptığı konuşmalarda hem de MGK tarafından yapılan bildirilerde darbenin oluşmasında darbeye gerekçe olarak gösterilen olaylar sıralanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: İlk olarak ülkede artan anarşi ve şiddet olayları gösterilmiştir. Özellikle de 5 Haziran 1977 ile darbenin gerçekleştiği tarih arasında hızla artan şiddet olayları darbeye temel dayanak olarak açıklanmıştır.³⁷ Darbeye ikinci gerekçe olarak gösterilen durum ise irtica tartışmaları ve Konya Mitingi

³⁶15 numaralı bildiriye göre işçilerin neredeyse bütün güvenceleri kaldırılmıştır. Bildiride işçilere verilen yeni iş güvencesi ise “Grev ve lokavtı ertelenen işyerlerinde; erteleme süresince işçinin kendi isteği, ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ile sağlık sebepleri dışındaki herhangi bir nedenle işçi işten çıkarılmayacaktır.” cümlesi ile belirtilmiştir. Başka bir deyişle işçiler, işverenin insafına terk edilerek savunmasız ve güvencesiz bir şekilde bırakılmıştır. 12 Eylül rejimi bu adımlarla daha ilk günden sermayenin önünü açmaya başlamış ve bu bağlamda bir zemin oluşması için çalışmaya başlamıştır. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf (erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

³⁷Bu dönemde yaşanan şiddet olaylarının tamamı Türk toplumunu derinden etkileyen olaylardır. Bu olayların birçoğunun 12 Eylül’ü gerçekleştirebilmek için provokasyon olduğu toplumda kabul görmektedir. 12 Eylül anlatısının bütünlüğü içinde ayrıntılı olarak ele alınması gereken olaylardır. Ancak 12 Eylül sürecine siyasal bilimler ya da siyasi tarih alanından yapılan çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde açıklanması gereken olaylardır. Bu olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bakınız Arcayürek, C. (1985a). Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978. Ankara: Bilgi Yayınevi. Arcayürek, C. (1985b). Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979. Ankara: Bilgi Yayınevi. Arcayürek, C. (1986). Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 –Nisan 1980-Eylül 1980. Ankara: Bilgi Yayınevi. Tuşalp, E. (1988). Eylül İmparatorluğu Doğuşu ve Yükselişi. Ankara: Bilgi Yayınevi. Ayrıca resmi söylem ya da resmi bellek için bakınız; Evren, K. (1990). Kenan Evren’in Anıları 1. İstanbul: Milliyet Yayınları. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği (Haz) (1981). 12 Eylül Öncesi ve Sonrası. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu (2012).

olmuştur.³⁸ Üçüncü gerekçe olarak da siyasi anlaşmazlıklar (siyasi istikrarsızlık³⁹) ve Cumhurbaşkanı seçilememesi gösterilmiştir.⁴⁰ Darbeye yönelik üretilen son gerekçenin de ekonomik sıkıntılar olduğu belirtilmiştir.⁴¹ Ancak Evren'e (1990, s. 159) göre 12 Eylül'e giden süreçte başlangıç noktası ve en etkili olan şey de 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimleridir. TSK'nin adayı olan Genekurmay eski Başkanı Faruk Gürler seçilmemiş ve AP ile CHP anlaşarak Fahri Korutürk'ü seçmiştir.⁴² Evren, bu durumu TSK'nin kendisiyle oyun oynanması olarak okuduğunu ve imaj kaybı olduğu için de darbenin

³⁸Ordunun, darbenin nedenlerinden birisi olarak açıkladığı irtica tartışmalarının en başında Konya Mitingi yer almaktadır. Darbenin planlayıcılarından olan Org. Haydar Saltık, darbenin üzerinden yaklaşık bir ay geçtikten sonra yaptığı bir açıklamada, "*Konya Mitingi 12 Eylül'e gelinmesinde bardağı taşıran son damla olmuştur*" demiştir (TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu, 2012, s. 862). Milli Selamet Partisi (MSP) önderliğinde İsrail'in, Kudüs'ü başkenti ilan etmesini protesto etmek için "Kudüs'ü kurtarma günü" adı altında düzenlenen mitingde yaşananlar irtica tartışmalarına neden olmuştur. Mitingde İstiklal Marşı'nın ısıklanmış, "marş değil ezan isteriz" şeklinde slogan atılmış ve yeşil sarıklı cüppeli kişiler görülmüş ve irtica söylentileri de bunlara dayandırılmıştır (Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 1981, s. 187). Ancak dönemin Konya Belediye Başkanı Mehmet Keçeciler mitingde yaşananların provokasyon olduğunu ve belirli kişilerin kullanılarak bu durumun ortaya çıkartıldığını iddia etmektedir (https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/tutanak_son/12_eylul_alt_komisyonu/12_eylul_alt_komisyonu/31.10.2012/Mehmet%20Ke%C3%A7eciler-31.10.2012.pdf (erişim tarihi: 1 Mayıs 2020). Keçeciler'e benzer şekilde dönemin CHP milletvekillerinden Kemal Anadol (1987, s. 64) da Konya Mitinginin bir provokasyonun sahnelendiğini düşünmektedir.

³⁹MGK Genel Sekreterliğince hazırlanan kitapta da siyasi istikrarsızlık ve siyasi uyumsuzluğa özellikle vurgu yapılmaktadır. Ordu elitleri uyumsuzluğun tek bir çözüm yolu olduğunu düşünmektedir. Buna göre ordu, anlaşmazlık giderilerek iki büyük partinin (AP ve CHP) bir araya gelip büyük ya da geniş tabanlı bir koalisyon kurulmasını istemektedir. Ancak iki partinin de bu duruma yanaşmaması orduda rahatsızlık yaratmış ve bunu da darbe nedenlerinden biri olarak kabul etmişlerdir (MGK Genel Sekreterliği, 1981, s. 113-127).

⁴⁰Siyasal istikrarsızlığı ve anlaşmazlığı en üst derecede hissettiren olay ise Mart 1980'de başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Korutürk'ün görev süresi dolmadan 15 gün önce başlayan seçim maratonu boyunca 124 tur oylama yapılmış ancak Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Sonuç olarak meclis darbenin yapıldığı 12 Eylül 1980 tarihine kadar bir Cumhurbaşkanı seçememiştir. Korutürk'ün görev süresinin dolmasından sonra Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil vekil olarak Cumhurbaşkanlığı makamına çıkmış ve darbeye kadar bu görevi yerine getirmiştir (Cılızoğlu, 2018, s. 203). Evren, siyasi partilerin anlaşarak Cumhurbaşkanı seçimini yapamayacaklarını ve bunun da işlerini kolaylaştıracağını dile getirmiştir. Çünkü Cumhurbaşkanı'nı seçememiş ve işlemeyen bir meclise ya da hükümete darbe yapmanın toplumdan daha az tepki çekeceği ordu kulislerinde düşünülmekte ya da konuşulmaktadır (Evren 1994, s. 160).

⁴¹12 Eylül cuntasının ekonomik bozukluğun da müdahalenin oluşmasında etkili olduğunu açıklamasına karşın ekonomi alanında hiçbir adım atmamıştır. Bir anlamda ekonomik şartları değiştirmek için herhangi bir adım atılmamasının yanı sıra eski ekonomi politikalarına aynen devam edileceği de henüz ilk günden açıklanmıştır. MGK'nın 16 numaralı bildirisinde ekonomi programında bir değişiklik yapılmaksızın aynen devam edileceği duyurulmuştur. Buna ek olarak 12 numaralı bildiride de dış ticaret için hem ithalat hem de ihracatta daha önce yürürlükte olan uygulama ve tarifelerin devam edeceği belirtilmiştir.

⁴²12 Eylül öncesinde Cumhurbaşkanlığına vekâlet eden İ. Sabri Çağlayangil de Faruk Gürler'in adaylığının ordu ve devletin kaderine önemli bir etki ettiğini düşünmektedir. Bu etki yalnızca darbe için orduda bir kırılmaya neden olması anlamında değil ayrıca Gürler, aday olmayıp Genekurmay Başkanlığı görevini sürdürse Evren emekli olacak ve Genekurmay Başkanı olma imkânı yakalayamayacaktır. Çağlayangil'e göre 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi bu anlamda da 12 Eylül'e etki etmiş ve cuntanın oluşma yolunu açmıştır (Cılızoğlu, 2018, s. 206)

düşünülmeye başladığını belirtmiştir. Kuşkusuz altı çizilerek belirtilmeli ki, darbeyi hiçbir neden ve gerekçe meşru gösteremez. Örneğin yukarıda değinilen ve Bülend Ecevit'in yetki verdiği Kenan Evren neden o zaman görevini yapmadı sorusu akla gelmektedir.

Yaklaşık üç yıl boyunca planlanan ve şartların olgunlaşması beklenen askeri darbe 12 Eylül 1980'de gelmiş ve Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısında önemli değişimler yapmıştır. Darbeciler darbeyi yaptıklarında ülkede akan kanı durdurmak, huzur ve güven ortamını sağlamak ve ekonomik darboğazı ortadan kaldırmak için bu girişimde bulunduklarını söylemelerine karşın toplumda yeni bir huzursuzluk yaratmışlardır. Darbe yönetimi meşruiyetini sağlama, ideolojisini yayma ve muhalefeti ortadan kaldırmak için çok sert bir tutum takınmıştır. Bu durum toplumun bazı değerlerinin yitirilmesine neden olurken birçok acıyı da berberinde getirmiştir. Bu acılar suçsuz gözaltı, işkence, faili meçhul ölümler, akıbeti belirsiz kayıplar ve idamlar şeklinde topluma yansımıştır.⁴³

12 Eylül sonrasında cunta meşruiyetini sağlamak için yoğun bir gözaltı sürecine başlamıştır. Askeri seçkinler, bu sürecin de tek bir elden yönetilmesini istemiştir. Daha önce sıkıyönetim bölgelerinde polis sıkıyönetime bağlı çalışmıştır ancak darbe sonrasında dokuz numaralı bildiri ile Emniyet Genel Müdürlüğü bütün teşkilatlarıyla Jandarma Genel Komutanlığı bünyesine alınmıştır. Yine aynı bildiride Emniyet Genel Müdürü olarak Korgeneral Hayrettin Tulunay atanmıştır. Darbeciler böylece kolluk kuvvetlerini bütün olarak kullanacak ve geniş bir gözaltı süreci başlatacaktır.⁴⁴ Darbeciler, polisi jandarmanın kontrolüne vererek koordinasyon sağlamayı hedeflemiştir. Arama ve izlemeler için oldukça sistemli bir kontrol mekanizması oluşturulmuş ve polis tarafından aranan kişiler için P kodu jandarma tarafından aranan kişiler için J kodu kullanılmıştır. Böylece sıkıyönetim daha önce yapmadığı sistemleri ortaya çıkartarak başarı sağlamayı amaçlamıştır. Öte yandan gözaltı süresi ilk MGK toplantısında 30 güne çıkartılmış ancak kısa bir süre sonra da 90 güne yükseltilmiştir. Bir anlamda insanlar suçlu olmasa bile neredeyse üç ay gözaltında kalabilmişlerdir. Bu süreçte darbe öncesi yürürlükte olan Anayasaya göre suç olmayan gösteri, protesto ve

⁴³Darbe döneminde yapılan toplam gözaltı, tutuklama, idam ve faili meçhul ölümlerle ilgili ayrıntılı rakamlar çalışmanın giriş kısmında verilmiştir. Ayrıca bakınız hukukçu Fikret İlkiz'in Mehmet Sucu'nun (2005, s. 125) *12 Eylül Yasakları* adlı kitabına yazdığı sonsöz bölümü.

⁴⁴https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf (erişim tarihi: 5 Mayıs 2020) s. 7.

grev gibi eylemler yapan ya da sendikalara üye olan neredeyse herkes gözaltına alınmıştır. Anayasa ve yasalarla tanınan birçok kişilik hakları bu gözaltılar sırasında ihlal edilmiştir (Evren, 1991, s. 69; Tuşalp, 1986, s. 92; Tuşalp, 1988, s. 110).

12 Eylül sabahı siyasi parti liderlerinin gözetim altına alınmasıyla başlayan süreç milletvekili ve senatörlerin gözaltına alınmasıyla devam etmiştir. Adresleri belirlenen milletvekili ve senatörler birer birer gözaltına alınmış ve belirli bir süre gözaltında kaldıktan sonra bazıları serbest bırakılmış bazıları ise tutuklanmıştır. Darbeden bir ay sonra birçok milletvekilinin serbest bırakıldığı açıklanırken 28 MHP'li milletvekili ve Alparslan Türkeş tutuklanmıştır. Bunun hemen ardından MSP'li vekiller de tutuklanmış ayrıca tutuklanan bazı CHP'li vekiller ve bazı bağımsız milletvekilleri ile birlikte Ankara'da Dil Okulu olarak bilinen askeri bölgede çok sayıda tutuklu parlamenter oluşmuştur. Böylece çok sayıda eski dönemin milletvekili ve senatörü için tutukluluk yaşamı başlamıştır. Haklarında tutuklama kararı verilen milletvekili ve senatörler diğer gözaltındaki ya da tutuklu vatandaşlardan ayrılmamış ve onlar da oldukça zor şartlar altında tutukluluk yaşamıştır. Elbette bu zorlukların arasında haksız gözaltı ya da tutuklama, kötü muamele ve olumsuz şartlar da yer almıştır. Tutuklu milletvekillerinden soğuk nedeniyle hasta olanlar bile görülmüştür (Anadol, 1987, s. 43-46; Kutan, tarihsiz).

12 Eylül darbesi Türk toplumunda ekonomik, siyasal, toplumsal yapı ve gündelik yaşam başta olmak üzere neredeyse her alanda değişim dönüşüm getirmiş ve her birinde farklı bağlamlarıyla sonuçlar ortaya çıkartmıştır. Nitekim yaşanan bu sürecin temelini ekonomik ve siyasi alanların oluşturması nedeniyle bu alanlarda yaşanan değişimler darbenin sonuçları olarak kabul edilmekte ve tartışılmaktadır. Bir anlamda toplumsal yapıda ya da diğer alanlarda darbenin sonucu olarak ortaya çıkan dönüşümler ekonomik ve siyasi sonuçların altında okunmaktadır. Darbe sonrasında hem siyasi hem de ekonomik anlamda liberal daha doğrusu neoliberal bir yapılanma ortaya çıkmış⁴⁵ ve her iki alanda da neoliberal güçlerin etkinliği ya da iktidarı görülmeye başlanmıştır (Boratav, 2006, s. 149).

⁴⁵Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan başlayarak korumacı ekonomi politikaları benimsemiş ve üretme merkezli kendi kendine yetebilmeyi temel politika olarak almıştır. Bir anlamda Cumhuriyet rejimi kendine özgü bir ekonomik model benimsemiştir. Söz konusu ekonomik model liberal modele benzeyen ama liberal olmayan, sosyalist modele benzeyen ama sosyalist olmayan ve özel mülkiyetin olmasına karşın yatırımları (özellikle büyük yatırımları) devletin yaptığı bir ekonomi modelidir. İthalat ve ihracatın sınırlandırılması ve kontrollü bir şekilde yapılmasına izin verilmesiyle de içeride yapılan üretim doğrudan tüketime yönelik olmuş ve bir denge sistemi de kurulmuştur (Zürcher, 2013, s. 287-295).

Türkiye’de daha önce liberal ekonomiye geçiş denemeleri yapılmış ancak bu denemeler başarısız olmuştur.⁴⁶ Nitekim liberal pazar sistemine tam anlamıyla geçişi sağlayacak program 12 Eylül’den 8 ay önce uygulamaya konmuştur. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal’ın önderliğinde hazırlanan ekonomi programı 24 Ocak 1980 günü duyurulmuş ve Türkiye’nin siyasi ve ekonomik yaşamında büyük değişimlere neden olmuştur (Çölaşan, 1989, s. 7-8; Zürcher, 2013, s. 382). Gazeteci Emin Çölaşan’a (1989) göre, 24 Ocak Kararları sonrasında Türkiye liberal ekonomi politikalarını tam anlamıyla benimsemiş ve uygulamak için çalışmalara başlamıştır. Kararları takip eden süreçte hem darbe öncesi hükümet hem darbe rejimi hem de sivil yaşama dönüş sonrası kurulan hükümetlerin ortak paydası liberal ekonomi ve liberal siyasi politikaları olmuştur. Bu anlamda döviz kurunun serbest bırakılması, özelleştirme ve uluslararası sermayenin girişine izin verilmesi gibi ekonomik politikalar⁴⁷ benimsenmiş ve siyasal anlamda da başta ABD ve Avrupa Birliği (AB) olmak üzere çeşitli ülke ve uluslararası kuruluşlarla ilişkiler güçlendirilmeye başlanmıştır.

12 Eylül’ün siyasal sonuçları ise toplumsal bağlamda da değerlendirilebilecek sonuçları içermektedir. Nitekim 12 Eylül kurduğu baskı rejimi ve oluşturduğu baskıcı kurumlarıyla toplumu kontrol eden ve siyasal anlamda pasif ve apolitik bir toplum inşa etmiştir. Bunun sonucu olarak da 12 Eylül sonrasında ülkede neoliberal sağ iktidarlar hüküm sürmeye başlamıştır. Ancak neoliberal sağ iktidarlar dönemi uzun yıllardır sürmesine karşın (Anavatan Partisi’nin 1983-1991 ve Ak Parti’nin 2002 – arası dışında) bir istikrarsızlık söz konusudur ve sık sık sağ merkezli koalisyon hükümetleri görülmüştür. Bir anlamda aynı görüşü savunan ve birbirine benzer politikaları benimseyen sağ görüşlü partiler sık sık iktidara gelmiş, koalisyonlar kurmuş ve yer değiştirmişlerdir (Çokgezen, 2010, s. 95-102).

12 Eylül sonrasında oluşan toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıya bakıldığında ülkenin darbe öncesine göre oldukça büyük değişimler yaşadığı görülmektedir. Küresel

⁴⁶Türkiye’de liberal ekonomiye geçişin ilk denemesi 1950’de DP’nin iktidara gelmesiyle olmuştur. Ancak 1950-1960 arasında bu tam anlamıyla başarılı olamamış ve 60’lı yıllarda yeniden korumacı sistem hâkim olmaya başlamıştır. 1970’li yılların sonlarında hızla artan ekonomik sorunlar yeni arayışlara neden olmuş ve 1979 yılında liberal sisteme geçişin temelleri atılmıştır (Çölaşan, 1989, s. 7-8; Zürcher, 2013, s. 382).

⁴⁷24 Ocak Kararları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Çölaşan, E. (1989). 24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası. İstanbul: Milliyet Yayınları.

ekonomi ve politikalara bağımlı sağ liberal bir sistem ortaya çıkmıştır.⁴⁸ Bu anlamda 12 Eylül'ün en önemli sonucu, ülkenin ekonomik ve siyasal anlamda tek bir merkeze bağlandığı ve uluslararası politika anlamında dışa daha bağımlı hale getirdiğini söylemek mümkündür.

2.3.3.2. 12 Eylül'ün bellek mekânları

Belleğe kuramsal yaklaşımlar ve bellek mekânlarında ayrıntılı olarak incelendiği üzere toplumlar ve iktidarlar kendi belleklerini inşa etme eğilimindedir. Bunu temelde toplumu bir arada tutmak ve toplumsal mutabakatı sağlamak için yapmaktadırlar. 12 Eylül rejimi de iktidara geldiği 12 Eylül 1980'den başlayarak gücünü koruduğu süre içerisinde bir bellek inşa etmeye çalışmıştır. Ancak 12 Eylül Askeri Darbesinin yalnızca cunta tarafından inşa edilen belleği olmamıştır. Buna ek olarak 12 Eylül belleği canlı bir bellek olarak etkisini sürdürmektedir. Toplumlara etkileyen diğer bazı belleklerde olduğu gibi 12 Eylül belleği de hem iktidar (Bu 12 Eylül için darbenin yönetim kadrosudur) hem de halkın karşıt duruşu aracılığıyla belirli bellek mekânlarında inşa edilmektedir. Bu anlamda çalışmanın amaçları doğrultusunda 12 Eylül'ün bellek mekânlarını kategorilere ayırmak ve tartışmak yararlı olacaktır.

Bellek mekânları çalışmalarında da belirtilen ve yukarıda değindiğimiz bellek mekânı kategorilerinin birçoğunun 12 Eylül belleği için de geçerli olduğunu belirtmek mümkündür. Bu anlamda 12 Eylül belleğini inşa eden ve taşıyan bellek mekânları hem darbeyi gerçekleştiren cunta iktidarının inşa ettiği bellek hem de karşıt bellek olan halkın kolektif belleği bağlamında kategorileştirilebilir. Ancak bazı bellek mekânları her ikisinde de yer alabileceği gibi karşıt bellek olan halkın belleğinde de farklı kolektif bellekler için bellek mekânı olabilmektedir. Bu nedenle bellek mekânlarını kapladıkları alan ve işlevleri anlamında kategorilere ayırmak daha kolay olacaktır. 12 Eylül belleğini inşa eden ve aktaran bellek mekânları arasında kamusal alanlar ve müzeler, çeşitli yer isimleri, resmî belgeler ve arşiv, kişilerin anı ya da günlük kitapları, anma törenleri, tanıklar (kişilerin hafızası) ve medya yer almaktadır. Söz konusu kategoriler, bölümün

⁴⁸Bu çalışmada daha önce de belirtildiği gibi 24 Ocak Kararları sonrasında başlayan neoliberal ekonomi politikalarına geçiş aslında 12 Eylül'ün sonuçları değil sebebidir. Nitekim çalışmada değinildiği gibi hem dönemin başbakanları Demirel ve Ecevit hem de darbeci Evren 24 Ocak'ın uygulanması ve bu sisteme geçiş için muhalefetin olmadığı ve güç kullanabilecek bir iktidara gerek olduğu belirtilmiştir. Bu anlamıyla neoliberal ekonomi politikalarına geçiş bir sonuçtan ziyade sebep olarak kabul edilmelidir. 12 Eylül bir anlamda bu bağlamın bir tamamlayıcısı olarak kabul edilebilir.

bellek mekânları başlığında yer alan ve kuramcılar tarafından belirtilen bellek mekânlarına dayanarak yapılmıştır. Bu anlamda 12 Eylül'ün bellek mekânları kategorik olarak listelenirken ve kısaca örnekler verilirken kuramsal temele bağlı kalınmıştır.

Nora, bellek mekânlarını kategorik olarak ayırırken ilk olarak kamusal alanlar ve müzeleri göstermektedir. 12 Eylül'ün bellek mekânı olarak gösterilebilecek en önemli müze ise Ulucanlar Cezaevi Müzesi'dir. Ulucanlar Cezaevi müzesinin yanı sıra müze olarak kabul edilmemekle birlikte bazı cezaevleri 12 Eylül'ün belirgin bellek mekânları arasındadır. Özellikle Metris, Diyarbakır ve Sinop gibi cezaevleri hem çeşitli idamların gerçekleştiği hem de işkence yerleri olmaları bakımından önemli bellek mekânlarıdır. Bu bellek mekânları insanlarda başta yaşanan işkenceler olmak üzere bazı acıları canlandırma anlamında bellek mekânı işlevi görmektedir.

Bellek mekânları dendiğinde ilk akla gelen yerler olan kamusal alanlar ve bu alanlara verilen isimler anlamında da 12 Eylül bellek mekânları vardır. Ünal Çınar (2020) kurucu iktidarların özellikle yer isimleri üzerinden bellek inşasına giriştiklerini belirtmektedir. Örneğin 12 Eylül belleğini destekleyen oldukça fazla yer ismi vardır. Kenan Evren'in ismi bir ilçe, 17 mahalle, 9 köy ve çeşitli bulvar, cadde ya da sokak ismi olarak toplam 432 noktada yer almaktadır.⁴⁹ Söz konusu isimler Evren'in Cumhurbaşkanı olduğu dönemde verilmiş ve günümüze kadar bu isimlerle anılarak bellek mekânı işlevi görmüştür. Ayrıca Evren'in memleketi Manisa'da hem kendi hem de eşinin adını taşıyan iki ayrı lise bulunmaktadır. Buna ek olarak Anadolu'da çeşitli il ve ilçelerde farklı düzeylerdeki okullara Kenan Evren ismi verilmiştir. Manisa'nın Alaşehir ilçesinde bulunan Kenan Evren Parkı ve heykeli de düşünüldüğünde darbeyi gerçekleştiren cunta liderinin ismiyle birçok noktada bellek mekânı inşa edilmiştir. Bu mekânlar genellikle Ünal Çınar'ın deyimiyle yeni kurucu iktidar politikası olarak isim değiştirme anlamında olmuştur. Elbette yeni açılan yerlere de isim verme anlamında da bellek mekânı inşa edilmiştir. Bütün bu yer isimleri ve taşıdıkları işlev göz önüne alındığında 12 Eylül iktidarı sistematik bir bellek inşa süreci yürütmüştür.

Nora, bellek mekânlarını kategorik olarak sınırlarken ele aldığı bir diğer bellek mekânı olarak da resmî belgeleri belirtmektedir. Bu doğrultuda 12 Eylül'ün bellek mekânları ilk olarak resmî belgelerde olmuştur. Darbenin gerçekleştirildiği, bir MGK bildirisi ile duyurulmuş ve devlet yönetimi de bir süre MGK bildirileriyle

⁴⁹<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kenan-evren-ismi-432-noktada-tabeladan-silinecek/1664421> (erişim tarihi: 09.03.2021).

gerçekleştirilmiştir. Bu anlamıyla MGK bildirileri, meclis tutanakları ve cuntanın hazırladığı 1982 Anayasası başta olmak üzere dönemin bütün resmî evrakları 12 Eylül bellek mekânları olarak kabul edilebilir. Söz konusu bellek mekânlarının bazılarının arşivlerde yer alması nedeniyle bu arşivler de 12 Eylül bellek mekânı olarak kabul edilecektir. Elbette bu bellek mekânları aynı zamanda iktidarın yani resmî belleğin inşa ve aktarıcıları olarak yer almaktadır. Ancak bu çalışmada da kısaca değinilecek olan 2010 sonrasında TBMM’de açılan Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu resmî belleğin bağlamının değişmesi anlamında değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle iktidar değişimi, belleği ve bellek mekânlarının konumunu da değiştirmiştir.

Nora, bir diğer bellek mekânı olarak, anı kitapları ve kişisel günlükleri belirtmektedir. 12 Eylül iktidarının bellek inşası bağlamında Kenan Evren’in 6 cilt olarak basılan *Kenan Evren’in Anıları* kitabı bir bellek mekânı olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde Kenan Evren’in 2 cilt olarak basılan *Zorlu Yıllarım* kitabı da bellek mekânı olarak yerini almıştır. Resmî belleği yansıtan bellek mekânları gibi halkın belleğini yansıtan birçok bellek mekânı olan anı ve günlük kitapları da yayımlanmıştır. Bu anlamda çalışmada da yararlanılan Hasan Cemal, Cüneyt Arcayürek ve Mehmet Sucu gibi gazetecilerin yanı sıra Recai Kutan gibi siyasetçilerin ve bu çalışmada yer alamayan birçok kişinin anı ve günlük yazıları⁵⁰ 12 Eylül bellek mekânı olarak yerini almıştır.

12 Eylül’ün bir diğer bellek mekânı ise anma törenleridir. Bu anlamda farklı 12 Eylül bellekleri ve bellek mekânları vardır. Nitekim dönemin şartları düşünüldüğünde farklı siyasal görüşlerin çatışmaları ve bu siyasal görüşlerin inşa ettiği farklı bellekler bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da farklı anma etkinlikleri ve anma yerleri vardır. Bu çalışmanın kapsamı doğrultusunda medya dışında kalan anma mekânları ayrıntılı olarak incelenmeyecektir. Ancak idam edilen kişilerin mezarları gibi bazı mekânlar da anma mekânı olarak yer almaktadır. 12 Eylül belleği anlamında bellek mekânı olarak inceleyeceğimiz medya ve özellikle de sosyal medya birer bellek mekânı

⁵⁰Bu çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları düşünüldüğünde bütün anı ve günlük yazılarının çalışmada yer alması mümkün değildir. 12 Eylül’ün çok geniş bir kitleyi etkilemiş olması ve bunun sonucu olarak da bu konuda yazılmış çok fazla yayının olması nedeniyle yalnızca çalışma için yararlı olacağı düşünülen kaynaklar seçilip kullanılmıştır.

işlevi yürütmektedir. Sosyal medya, 12 Eylül'ü anma anlamında özellikle yıl dönümü⁵¹ gibi belleği canlandıran günlerde oldukça fazla, bellek mekânı işlevi görmektedir.

12 Eylül'ün bellek mekânları arasında elbette kişilerin hafızasını da saymak mümkündür. Kişilerin bireysel hafızaları kolektif bellek çerçevesinde oluşmasına karşın o belleği taşıma ve aktarmaları bakımından birer bellek mekânıdır. Darbe dönemini yaşayan ve tanık diyebileceğimiz kişilerin anıları bir anlamda 12 Eylül'e ilişkin kolektif bellek inşa etme aşamasında önemli olmaktadır. Bu anlamda hem darbeyi gerçekleştiren ya da daha doğrusu darbe olduğu dönem asker olan kişilerin ve o dönem gözaltına alınan, tutuklanan, işkence gören veya bunların hiçbirine maruz kalmasa da gündelik yaşantısında darbeden etkilenen kişilerin belleği birer bellek mekânıdır. Elbette 12 Eylül Darbesinden sonra doğan bireylerin belleği de ait oldukları kolektif bellekleri bağlamında bellek mekânıdır. Bellek kişileri iletişim yoluyla belleğin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedirler.

12 Eylül'ün bellek mekânı olarak medyayı düşündüğümüzde oldukça geniş bir bellek mekânı görmek mümkündür. Gazeteler her yıl 12 Eylül'ü hatırlatmakta ve etkilerini tartışmaktadır. Televizyonlarda haberler, belgeseller, diziler ve çeşitli açık oturum programlarıyla 12 Eylül sunulmakta ve belirli bir bellek bağlamında hatırlatılmaktadır. Sinema filmleri de 12 Eylül'ü hatırlatmayı ve yüzleşmeyi amaçlayarak birere bellek mekânı olmuştur. Burada bellek mekânı olan çeşitli medya içerikleri daha önce değindiğimiz için tekrar ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Sosyal medya da 12 Eylül'ü hatırlama ve belleğini inşa etme anlamında önemli bir işlev görmektedir. Medya belleği hem sosyal medya hem de anaakım medyada farklı görüşleri ve farklı bellekleri yansıtmada anlamında önemli bir bellek mekânıdır. 12 Eylül'ün toplumsal yapıya etkileri düşünüldüğünde toplumun tamamı tarafından farklı kolektif belleklerin üretildiği bir alandır. Medya söz konusu kolektif belleklerin inşa edilmesinde önemli bir işlev üstlenmektedir.

Sonuç olarak farklı bağlamlarda ve işlevlerde yer alan 12 Eylül belleğinin bellek mekânları belleği inşa etmekte ve aktarmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı çerçevesinde 12 Eylül belleğinin bellek mekânlarının tamamını ele almak mümkün olmayacaktır.

⁵¹Daha önce de değinildiği gibi Nora, Eylül ya da 12 Eylül'ün kendisini de bir bellek mekânı olarak kabul etmektedir. Bir anlamda anma etkinlikleri birden fazla bellek mekânını bir araya getirmektedir. Başka bir deyişle anmanın ve ritüellerinin kendisinin bellek mekânı olduğu göz önüne alındığında birden fazla bellek mekânının bir araya geldiği bir yapı oluşmaktadır.

Ancak kategoriler ve kabaca belirtilen örnek bellek mekânları 12 Eylül belleği için geniş bellek mekânlarının olduğunu daha belirgin hale getirmektedir. Bu çalışmada aşağıda verilen bilgilerde de görüleceği gibi 12 Eylül Türk toplumunun neredeyse tamamını etkilemiş ve toplumsal yapıda değişime neden olmuştur. Bu anlamıyla 12 Eylül belleğiyle ilgili bellek mekânlarının çok olması, beklenen bir durum olacaktır. Çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları bağlamında bellek mekânları kategorik olarak kısaca alt başlıklar halinde incelenmiştir. Bu yapılırken tanıklar ve medya ile ilgili inceleme çalışmanın uygulama kısmında ayrıntılı olarak yer alacağı için bu bölümde ele alınmamıştır. Buna göre diğer 12 Eylül bellek mekânları, belirli bir bağlamı da göz önüne alınarak ve toplum içerisindeki karşılığını da göstermek amacıyla kısaca açıklanmaya ve daha görünür hale getirilmeye çalışılmıştır.

12 Eylül bellek mekânı olarak kamusal alanlar ve müzeler: Her bellek mekânı, bellekte farklı bir şeyi canlandırmakta ve bellekte farklı bir işlevi yerine getirmektedir. 12 Eylül bellek mekânı olan kamusal alanlar ve müzeler (En önemlisi Ulucanlar Cezaevi Müzesi'dir.) de bellekte farklı işlevleri üstlenmektedir ancak en fazla, işkence ve olumsuz olayları canlandırmaktadır. Bu anlamda birçok kamusal alan ve cezaevi 12 Eylül günlerinin acı hatıralarını canlandırmakta ve kolektif belleğin yeniden inşasında aktif rol almaktadır. Bu dönemi yaşayan kişilerin anlatıları ve bu anlamda yapılan araştırmalar 12 Eylül'ün bu anlamdaki belleğine ışık tutmaktadır. Kamusal alanların ve cezaevlerinin bellekte oluşturduğu duruma ilişkin kısa bir bakış da çalışmanın bu kısmında yer almaktadır.

12 Eylül'ün uyguladığı işkencelere özellikle vurgu yapmak son derece yararlı olacaktır. Gözaltına alınan ya da tutuklanan vatandaşların bir kısmı darbeciler tarafından daha önceden belirlenerek bir kısmı da gözaltına alınanların verdiği isimlerle oluşmuştur. Bir anlamda suç ortağı yaratma stratejisi ile insanlara işkence uygulanmış ve yeni gözaltı yapılacak kişiler belirlenmiştir. Doğal olarak da gözaltında ya da tutuklu bulunan vatandaşlara işkence yapıldığı söylentileri 12 Eylül rejimi ile adeta özdeşleşmiştir. Gözaltında bulunan kişilere işkence yapıldığına ilişkin söylentiler hem dönemin resmî makamlarınca küçültülerek de olsa hem de gazeteciler ve sivil toplum temsilcileri tarafından dile getirilmiştir. 12 Eylül döneminde işkence, yalnızca belirli kişilere ya da belirli gruplara değil o dönemde yolu polis, asker ya da MİT sorgu

odalarına düşen herkese uygulanmıştır.⁵² Uygulanan işkencenin farklı gruplar arasındaki tek farklılığı işkencenin dozunda olmuş ama nerdeyse herkese işkence uygulanmıştır. Bu dönemde gözaltına alınan askerler bile meslektaşları tarafından işkence görmüştür. Kaba bir hesaba o dönemde gözaltına alınan kişilerin üçte ikisine ağır işkenceler yapıldığı söylenebilir (Cemal, 1986, 249; Tuşalp, 1986, 241).

12 Eylül günlerinde ülkenin bütün il ve ilçelerinde çeşitli dozda işkenceler yapılırken kamuoyu tarafından tanınan pek çok insan da bu işkencelere maruz kalmıştır. Akademisyen, sanatçı, şair, sendikacı ve politikacı gibi birçok alanda tanınan kişiler gözaltı ya da tutuklulukları sırasında işkenceye maruz kalmıştır. Bu işkenceler sırasında hayatını kaybedenler de olmuştur. Sol Yayınlarının sahibi İlhan Erdost ve abisi Onur Yayınlarının sahibi Muzaffer Erdost gözaltında dövülmüş ve o kadar sert ve faza gelen darbeler sonrası İlhan Erdost beyin kanaması geçirip yaşamını yitirmiştir. Dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet İsvan ve eşi Reha İsvan, DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, yazar Öner Yağcı ve şair Ataul Behramoğlu gibi isimler gözaltında ya da tutuklu bulundukları dönemde işkenceye maruz kalmıştır. İşkencecilerin ne kadar ileri gidebileceğinin en iyi göstergesi ise Prof. Dr. Sadun Aren'e yapılan işkence olmuştur. 60 yaşını aşan Aren, gözaltında psikolojik işkencenin yanı sıra falakaya yatırmaya kadar varan fiziki işkenceye de uğramıştır (Sezer ve Dizman, 2010; Tuşalp, 1986).

Gözaltında ya da tutukluyken 171 kişinin işkenceden öldüğü kayıtlara geçmiştir ancak işkence nedeniyle ölen insanların sayısının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Çünkü işkenceye maruz kalan bazı insanlar serbest kaldıktan sonra yaşadıkları bunalımı atlatamayarak intihar etmiştir. Yazar Öner Yağcı'nın eşi Nevin Yağcı buna örnek olarak verilebilecek insanlardan birisidir. Nevin Yağcı eşiyle birlikte gözaltına alınmış ve birçok işkenceye maruz kaldıktan sonra serbest bırakılmış ancak işkencenin kendisinde

⁵²Darbeciler gözaltına alınan kişilere sistematik olarak birçok işkence uygulamıştır. Bazı tanıklar farklı şehirlerde sorgulanmış ve neredeyse aynı işkencelere maruz kalmıştır. Aynı işkencelerin yanı sıra işkence yapmak için hazırlanan yerlerin de ortak özelliklerinin olması darbe cuntasının bunun için hazırlıklı olduğunu göstermektedir. Çoğunlukla şehir merkezine uzak yerler, boşaltılan eğitim merkezleri ve resmî kaydı bulunmayan yani kolluk kuvvetlerinin resmî anlamda kullanmadığı yerler işkence için kullanılmıştır. İşkencelerde, küfür, hakaret ve marş söyletme gibi sözlü ve psikolojik şiddetin yanı sıra dayak, falaka, Filistin askısı, ayaklardan asma, çarpmıha germe, tazyikli su tutma, kafese ve fosseptik çukuruna sokma, makata cop ya da şişe sokma, tecavüz, lağım suyuna sokma, pislik yedirme ve elektrik verme gibi birçok işkence şekli kullanılmıştır. Tamamı insan onurunu küçük düşürücü olan bu işkenceler darbe süreci boyunca yüz binlerce insana sistematik bir şekilde uygulanmıştır (Saymaz, 2016; Sezer ve Dizman 2010; Tuşalp, 1986).

yarattığı bunalımı aşamayıp intihar etmiştir. Serbest kaldıktan sonra ya da tutukluken yaşadığı işkenceye dayanamayıp ölen insanlar da düşünüldüğünde uygulanan sistematik işkencenin ne kadar cana mâl olduğunu kestirmek daha güç hale gelmektedir (Sezer ve Dizman, 2010, s. 385).

Böylesine çok sayıda insana ve toplumun geniş bir kesimi tarafından tanınan insanlara işkenceler yapılması o günlerde de gündeme gelmiştir. İşkenceye maruz kalan insanlar haklarını yine yasal yollarla aramaya çalışmıştır. Ancak yasal yollarla işkenceye karşı mücadele etmek dönemin şartlarında mümkün olmamıştır. Mahkemede askeri hâkimler, İran’da olduğu gibi asıyoz işte halinize şükredin şeklinde yanıtlarla işkenceyi savunmuştur.⁵³ 12 Eylül’ün üzerinden yaklaşık iki yıl geçtiğinde kendisine işkence yapıldığı için savcılıklara dilekçe veren insan sayısı 300’ü bulmuştur. Ancak bu dilekçeler askeri yetkililer ve sivil savcılar tarafından sistematik bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Bununla da yetinilmeyerek ölümle sonuçlanan işkence eylemleri için takipsizlik kararı verilmiştir. Cunta işkence iddialarını hasıraltı ederek meşruiyetini sağlama almayı ve kurduğu düzeni korumayı amaçlamıştır (Tuşalp, 1986, s. 129; Tuşalp, 1988, s. 428).

Sivil demokratik yaşama geçildikten sonra da işkence iddiaları ortaya çıkmaya başlamış ve devleti yönetenler yine reddetmeye ya da daha az bir oranda kabul etmeye devam etmiştir. Kenan Evren, söz konusu şiddet iddialarının abartıldığını çok az bir oranda polisin işkence yapmış olabileceğini dile getirmiştir. Ancak 1985 yılına gelindiğinde dönemin Adalet Bakanı darbeden başlayarak son beş yılda 5 bin 138 soruşturma açıldığını ve bu soruşturmalarda 439 kişinin suçlu bulunduğunu açıklamıştır. Aynı günlerde Genelkurmay Sıkıyönetim Basın ve Halkla İlişkiler Şubesi ise işkenceden dolayı 57 emniyet personelinin mahkûm olduğunu ve 65 personelin yargılanmasının devam ettiğini açıklamış ve bir anlamda Bakan’ın verdiği rakamlar yalanlanmıştır. Evren, sivil yaşama geçiş sonrasında da bu açıklamaları kabul etmeyerek devletle ilgili tek doğruyu kendisinin açıkladığını dile getirmekten geri

⁵³Mahkemelere ek olarak darbe cuntası ve dönemin Başbakan ve bazı bakanları da işkence iddialarını reddetmiştir. İşkence olmadığını iddia etmek adına tutuklulara düzmece raporlar verilmiş, bu yönde ifade vermeleri sağlanmış ve TRT’de açıklama yaptırılmıştır. Daha sonra işkence rakamları küçültülerek kabul edilmiş, bir anlamda hafifletilmeye çalışılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Arcayürek, C. (1985a). Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978. Ankara: Bilgi Yayınevi. Arcayürek, C. (1985b). Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979. Ankara: Bilgi Yayınevi. Arcayürek, C. (1986). Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 –Nisan 1980-Eylül 1980. Ankara: Bilgi Yayınevi. Tuşalp, E. (1988). Eylül İmparatorluğu Doğuşu ve Yükselişi. Ankara: Bilgi Yayınevi. Evren, K. (1991). Kenan Evren’in Anıları 2. İstanbul: Milliyet Yayınları.

kalmamıştır. Ancak Evren, Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldıktan 17 yıl sonra katıldığı bir televizyon programında, *“Evet, itiraf ediyorum. Hapishanelerde işkencelere engel olamadık. Birçok insan bu yüzden sakat kaldı, öldü... Fırsat ellerine geçince gardiyanlar da ne yapsınlar? İşkence yaptılar...”* sözleriyle 12 Eylül döneminde karakollarda ve cezaevlerinde yapılan sistematik işkenceyi itiraf etmiştir (TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, s. 847; Tuşalp, 1986, s. 460).

12 Eylül cuntası işkenceyi yalnızca bir sorgu tekniği olarak kullanmamış aynı zamanda bir korku rejimi için de merkezi konuma almıştır. Evren (1991, s. 132) her ne kadar işkence iddialarını uzun bir süre reddetse de anılarını yazdığı kitaplarında bazı işkencelerin ya da korku yaratma stratejilerinin önceden planlandığını da itiraf etmiştir. Anıları arasında yer alan bir pasajda kendilerine bir suikast yapılması halinde nasıl bir yol izleyeceklerini MGK üyeleriyle konuşup kararlaştırdıklarını anlatmaktadır. Buna göre suikast sonucu ölen üyenin yerine kıdemi en yüksek olan asker alınacak ve boşluk doldurulacaktır. Ancak daha önemlisi suikast intikamının alınması noktasındadır. Suikastı gerçekleştiren örgüt belirlenecek ve yalnızca suçu işleyen değil o örgüte üye olan bütün herkes kurşuna dizilecek ve diğer bütün örgütlere gözdağı verilecektir. Bu durum doğrudan bir korku toplumu yaratma stratejisidir ve bunun için en ince aşamanın bile planlandığını göstermektedir. Nitekim cunta planlarını gerçekleştirmek için her türlü şiddet ve işkenceyi planlı ve sistematik bir şekilde uygulayarak iktidarını sağlamıştır.

İşkence ile ilgili anlatıların büyük bir kısmı farklı çalışmalarda tanıklarla yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Bu işkencelerin büyük bir kısmı cezaevi ya da kamu kurumlarında olması nedeniyle o dönemi yaşamış kişilerin ve genel anlamda bu kolektif belleğe katılan kişilerin belleğinde öncelikle işkenceyi canlandırmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi işkence uzun bir süre reddedilmesine karşın yıllar sonra darbeyi yapanlar tarafından da kabul edilmiştir.

Yer isimleri: Yer isimleri kolektif belleğin inşasında ve aktarımında oldukça önemlidir. Cadde, sokak, mahalle veya bulvar isimleri ve belirli bina isimleri birçok insan tarafından hem bilinmesi hem de kullanılması nedeniyle belleğe katkı sağlamaktadır. Bu anlamda onlar da bellek mekânı olmaktadır. 12 Eylül bellek mekânları yer isimleri anlamında da oldukça geniştir. Daha önce değinildiği gibi bir ilçe, 17 mahalle, 9 köy ve çeşitli bulvar, cadde ya da sokak adı olarak toplamda 432 noktada yer almaktadır. Söz konusu tabelaların büyük bir çoğunluğu cuntanın lideri

Kenan Evren adını taşımaktadır. Bu yer isimleri bellek mekânı olarak önemli bir konuma sahiptir ancak çalışmanın kapsamı ve çerçevesi doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde incelenmesi mümkün değildir.

Kenan Evren ismi yalnızca cadde ve sokak gibi yerlerde yer almamış Evren'in Cumhurbaşkanlığı döneminden başlayarak çeşitli yerlerde de kullanılmış ve bellek mekânı olmaya devam etmiştir. Evren'in memleketi Manisa'da ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde adını taşıyan okullar bulunmaktadır. Buna ek olarak Evren'in eşinin adı da Manisa'da bir liseye verilmiştir. Okulların yanı sıra park gibi çeşitli yerlerde de Kenan Evren'in adı kullanılmış ve bellek mekânı olarak yerini almıştır. Bu anlamdaki en önemli örnek ise Evren'in heykelinin de bulunduğu Manisa Alaşehir'deki Kenan Evren Parkıdır.

Yer isimlerini değiştirmek ya da yeni açılan bir yerin ismini bellek inşa edilmek istenen alandan koymak en bilinen bellek inşa tekniklerinden biridir. Böylelikle o yerleri bir konum olmaktan çıkartarak bellek mekânı haline getirmek amaçlanmaktadır. Hem iktidarlar kendi meşruiyetlerini sağlamakta hem de iktidarın bilinirliğini ve sürekliliğini artırma anlamında bellek mekânları önemli bir konum üstlenmektedir. Bu durum kurucu iktidarlar için daha belirgin bir konumda yer almaktadır (Ünal Çınar, 2020). Dolayısıyla 12 Eylül belleğinin inşasında yer isimleri önemli bir işlev üstlenmiştir. 12 Eylül bellek mekânı olarak yer isimlerinin, özellikle meşruiyetin pekişmesi, bilinirlik ve süreklilik için kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda dönemin iktidarı yer isimleri aracılığıyla bir bellek inşa etmek istemiş ve bunu da ısrarla kullanmıştır. Bakıldığında üzerinden 40 yıl geçmiş olmasına karşın 12 Eylül bellek mekânları olan yer adları varlığını korumaktadır.

12 Eylül bellek mekânı olarak resmî belgeler ve arşivler: Kolektif belleklerin inşasında toplumlar kadar iktidarlar da etkin rol oynamaktadır. Bazen iktidarlar, toplumdan ayrı bir bellek inşa etmeye çalışmakta ve kendi meşruiyeti için yeni bir bellek oluşturmaya girişmektedir. İktidarların inşa edeceği belleğin izleri öncelikle resmî belgelerde, tutanaklarda ve arşivlerde aranmalıdır. 12 Eylül iktidarı da bir resmî bellek inşa etmiş ve fazlasıyla da resmî belge ve arşiv bırakmıştır. Bu anlamda 12 Eylül resmî belleğinin inşasında bellek mekânı olan bazı resmî belgeleri anmak gerekmektedir. Bu belgeler bize 12 Eylül bellek mekânları hakkında daha geniş düşünme fırsatı verecek ve farklı bellekleri görebilme olanağı sunacaktır. Çalışmanın bu kısmında resmî belgelerle ilgili ayrıntılar verilmeden konuya kısaca değinilmiştir.

Çünkü 12 Eylül'ün genel çerçevesinin anlatıldığı kısım ve diğer bellek mekânları ile ilgili bazı yerlerde resmî belgelerden yararlanılmıştır. Bu anlamda anlatının bütünlüğü korunmuş ve burada yalnızca bellek mekânı olarak anılmıştır.

12 Eylül'ün bellek mekânı olan resmî belgeler ve arşiv oldukça geniştir. Dolayısıyla tamamının bu çalışmada yer alması mümkün değildir ve bir kısmı belirtilmiştir. Söz konusu bellek mekânları kronolojik bir açıdan sıralanabilir ancak ilk olarak en önemlisini belirtmek gerekmektedir. Resmî belge anlamında 12 Eylül'ün en önemli bellek mekânı, darbeyi gerçekleştiren cuntanın hazırlatıp kullanıma sunduğu Anayasa yani 1982 Anayasası'dır. 1982 Anayasası, Türk toplumunun yaşamına etkisi ve gündelik yaşamda sürekli olarak karşılaşılan düzenlemeleri bakımından önemli bir bellek mekânıdır. Oldukça geniş bir alanı ve farklı bir disiplinin konusu olması bakımından bu çalışmada ayrıntılı olarak incelenmeden geçilmiştir. Nitekim hem bir bellek mekânı olarak hem de başlı başına Anayasa'nın kendisi bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır.

12 Eylül'ün resmî belgeler bakımından bir diğer bellek mekânı ise bugün dijital ortama da taşınan Resmî Gazete tutanaklarıdır. O dönemde hem MGK tarafından alınan kararlar hem de darbe sonrası kurulan hükümet tarafından alınan kararlar Resmî Gazetede yayımlanmış ve hem resmî belge hem de arşiv anlamında birer bellek mekânı olmuştur. Söz konusu resmî belgelerin bir kısmı çalışma içerisinde 12 Eylül'ün genel çerçevesini anlatırken kullanılmıştır. Bu anlamda özellikle MGK bildirimleri ön plana çıkmaktadır. Resmî Gazetede yayımlanan bildirimlerin yanı sıra MGK tarafından 1981 yılında hazırlatılan *Öncesi ve Sonrası ile 12 Eylül* kitapçığı da önemli bir bellek mekânı olarak işlev görmektedir.

Resmî belge olarak bellek mekânına örnek verilebilecek bir diğer belge de 12 Eylül 2010 Referandumu sonrasında TBMM'de açılan Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporudur. Bu rapor, diğer resmî belgelerden farklı olarak 12 Eylül'e eleştirel yaklaşan ve devletin darbeye ve darbe iktidarına yaklaşımının değişimini gösteren bir belge olmuştur. TBMM tutanaklarında yer alan 12 Eylül Darbesi Alt Komisyonu Raporu resmî belge ve arşiv bellek mekânı olarak 12 Eylül belleğine hizmet etmektedir.

Arşivlerin bellek mekânı olması anlamında ise öncelikle TBMM ile Cumhurbaşkanlığı arşivlerine bakmak gerekmektedir. 12 Eylül cuntasının o dönemde her iki kuruma da hâkim olması ve bu kurumlardaki resmî belgelerin cuntacılar tarafından oluşturulması nedeniyle öncelikle bu kurumlara bakılmalıdır. Bunlara ek

olarak ÷lkedeki çeşitli arşivlerde 12 Eylül bellek mekânları bulmak mümkündür. Arşivler de resmî belgeler gibi oldukça geniş bellek mekânları sunmaktadır.

12 Eylül bellek mekânı olarak kişilerin anı ve günlük kitapları: 12 Eylül bellek mekânlarından biri de kişilerin anı ve günlük kitaplarıdır. Bu dönemde aktif siyaset yapan siyasilerden gazetecilere ve darbeyi gerçekleştiren askerlerden sıradan vatandaşlara kadar pek çok kişi anılarını ya da günlüklerini yayımlatmıştır. Bunların her biri birer 12 Eylül bellek mekânı olarak kabul edilmektedir. Ancak bu çalışmada tamamının yer alması çalışmanın sınırları bakımından mümkün değildir. Bu çalışmada öncelikle 12 Eylül'ü gerçekleştiren resmî belleğini de inşa eden Kenan Evren'in anıları ve günlükleri merkeze alınarak bir anlamda resmî bellek çerçevesinden incelenmiştir. Bu, bazı nedenlerle yapılan bir seçimdir. Temel nedeni ise başta Kenan Evren olmak üzere 12 Eylül iktidarının inşa etmeye çalıştığı resmî belleği görmek ve buna karşıt olan kolektif bellek ile de karşılaştırmak açısından önemli olmasıdır. İkinci neden olarak da çalışmanın birinci bölümünde de belirtilen yukarıdan modernleşmenin bir yansıması olarak kabul edilebilecek yukarıdan bellek inşasını görünür kılmaktır. Bunun yanı sıra 12 Eylül'ün genel çerçevesini çizerken ve diğer bellek mekânlarıyla ilgili anlatım sırasında farklı kişilerin anı ve günlüklerinden yararlanılmıştır. Bu bağlamıyla anı ve günlük kitapları farklı bellek mekânlarına ışık tutabilecek ve kolektif belleği aktarabilecek bir işleve sahiptir.

12 Eylül gerçekleştikten sonra darbeciler, darbe dönemini iktidarı olarak 12 Eylül için kendi ideolojik bağlamlarında bir resmî bellek oluşturma çalışmalarına başlamıştır.⁵⁴ Resmî belleğin inşasında genel anlamda devletin bütün aygıtları (okullar ve okullarda okutulan ders kitapları, camiler, asker, polis, hastane gibi kamu alanlarının tamamında) etkili olabilmektedir. Devletin bütünü tarafından oluşturulan ve

⁵⁴12 Eylül'ün resmi belleği ya da kendini kurgulayış/sunuş şekli aslında var olan gerçekliğinden oldukça uzak ve ideolojik bağlamda gerçekleşmektedir. Yukarıda da anlatıldığı gibi 12 Eylül, belirli bir plan çerçevesinde hazırlanmış şartların olgunlaşması beklenerek ya da şartların olgunlaşması için doğrudan müdahale ederek darbe için uygun zemin oluşturarak ortaya çıkartılmıştır. Temel dayanağı olarak sunulan şiddet ve terör darbeyi yapan askerler tarafından da önlenmesi gerekirken 12 Eylül'e kadar engellenmemiştir. Bir anlamda darbenin oluşumu için zemin oluşturulmuştur. Başka bir deyişle şartların bir sonucu olarak kaçınılmaz son ortaya çıkmamış, şartların oluşturulmasıyla kaçınılmaz sona ülke sürüklenmiş ve darbe cuntası iktidara gelmiştir. Elbette bu darbeyi yalnızca bir cuntanın iktidara gelme çalışması olarak okumak eksik olacaktır. Bu anlamıyla darbenin ekonomik, sosyal, siyasal ve uluslararası ilişkiler gibi çeşitli sacayakları vardır. Bütün bunların bir sonucu olarak hem uluslararası sisteme entegre olma hem de ÷lkede otoriter bir yapı ile köklü reformlar gerçekleştirme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Darbe cuntası hem halkın aşırı çaresiz bırakılması hem de uluslararası destek sayesinde başarılı olmuş ve kendine biçilen görevi yerine getirmiştir.

yaygınlaştırılan resmî belleğin inşasında devlet yöneticileri ya da söz konusu durumu ortaya çıkartan kişiler de etkin rol alabilmektedir. Bu anlamda 12 Eylül resmî belleğinin, öncelikle onu oluşturan cuntacıların inşa ettiği bellekten görülmesi faydalı olacaktır. Nitekim 12 Eylül'ü gerçekleştiren cuntanın resmî belleği inşası sürecinde en aktif rolü Kenan Evren oynamıştır. Çünkü Evren, darbenin gerçekleştiricisi olarak darbenin gerekçelerini topluma anlatmakta, ideolojik bir temele oturtmakta⁵⁵ ve meşruiyetini sağlamaya çalışmaktadır. Başka bir deyişle Kenan Evren 12 Eylül'ün temel bellek kişisi ya da bellek inşacısı olmuştur. Elbette Evren'in dışındaki darbeciler de darbenin resmî belleğinin inşasında etkili olmuştur. Bu anlamda darbeden sonra kurulan hükümetin bakanları, MGK üyeleri ve Sıkıyönetim komutanları darbenin birer resmî bellek inşacısı olarak kabul edilmelidir.⁵⁶ 12 Eylül cuntasının inşa ettiği resmî belleği toplumda yayıldığını ve zaman zaman kabul edilmeye başladığını söylemek de mümkündür.

12 Eylül resmî belleğinin inşası süreci, ilk olarak darbe öncesi Türkiye'de var olan siyasal, toplumsal ve ekonomik iklimlerle ilişkilendirilmektedir. O dönem yaşanan olumsuzluklar darbenin nedeni olarak sunulmaktadır. Darbeden bir yıl sonra MGK Genel Sekreterliğince (1981) hazırlanan kitabın birçok yerinde bu resmî söylemi görmek mümkündür. 1978-1979 yıllarında yaşanan ekonomik darboğaz ve birçok ürüne yapılan zamlar darbenin gerekçeleri olarak sunulmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi bir türlü önlenemeyen anarşi de darbe gerekçeleri arasında sunulmakta ve bunun nedeni olarak da ideolojik görüş farklılıklarının oluşması gösterilmektedir. Polisin, sendikalara üye olması, bölünme ve görevini yapamama daha doğrusu bilerek isteyerek görevini yapmama olarak kabul edilmektedir. Bir anlamda MGK ya da askerlerin kendilerinin de çözüm üretme makamı olduğu ve çözilemeyen durumlarla ilgili sivilleri suçlayarak kendini haklı gösterdiği görülmektedir. Bu yönde bir resmî bellek oluşturmakta ve bunu da topluma benimsetmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla resmî belleğin inşasında askerler

⁵⁵Bu bölüm içinde bir önceki başlık altında da değinildiği gibi 12 Eylül cuntası ideolojik temel olarak Atatürkçülüğü göstermiş ve kendini o bağlamda konumlandırmıştır. Ancak neoliberal ekonomi ve siyasal politikalar benimsenmiş ve ideolojik temeller de bu yönde olmuştur. 12 Eylül'ün resmi belleği oluşturulurken Atatürkçülüğü ön plana çıkartan bir bellek inşası politikası izlendiği görülmektedir. Bu durum önceki başlıkta ayrıntılı olarak incelenmiştir.

⁵⁶12 Eylül resmi belleğinin inşacıları elbette burada sayılan sınırlı sayıdaki kişilerden oluşmamaktadır. O dönemde ya da darbecilerin etkin olduğu dönemlerde medya, bazı yazarlar ve toplumun kanaat önderleri ile birlikte dönemin şartlarına göre darbecilere inanan halk da bu resmi belleğin inşasında yer almıştır. Bir anlamda yukarıdan gelen bir baskıyla oluşan resmi belleğin toplumsal belleğin yerine geçtiği bir süreç ortaya çıkmıştır.

hiçbir şekilde suçlu ya da sorumlu gösterilmezken, çözümün merkezi olarak sunulmaktadır.

Kenan Evren, anılarını yazdığı *Kenan Evrenin Anıları* kitabının 1. Cildinde (1990) ve *Zorlu Yıllarım* kitabının 1. cildinde (1994) darbe öncesi yılları ayrıntılı bir şekilde ele alarak resmî belleğin inşasına katkı vermeye çalışmıştır. Evren özellikle, 1977 yılı ile darbe arasındaki dönemi “anarşi”, “terör” ve “bitmeyen şiddet” yılları olarak adlandırmakta ve anılarını kaleme aldığı her ayın sonunda o ay şiddet olaylarından kaç vatandaşın öldüğünü açıklamaktadır. Bir anlamda o günlerde öldürülen insanlar yalnızca birer rakam olarak görülmekte ve her ay bir maç gibi skoru kaydedilmektedir. Evren, anılarında darbe kararını aldığı ay olarak gösterdiği 1979 yılı Ağustos ayı ve çalışmaların başladığı Eylül ayı ile ilgili olayları anlattıktan sonra şu notu düşmüştür:

Ağustos ayı içerisinde de anarşik olaylar çoğalarak devam etti. Bunlardan önemli olanları; 5 Ağustos günü Adana Milliyetçi Hareket Partisi İl binası ile 30 iş yerinin tahrip edilmesi, 8 Ağustos günü Orta Doğu Teknik Üniversitesinin açılış töreninde enternasyonal marşının söylenmesi, İstiklal Marşı söylenirken öğrencilerin oturarak dinlemeleri, yurt çapında birçok işyerinde greve gidilmesi ya da grev kararının alınması... Eylül ayından Ekim ayına girerken Eylül’ün anarşi tablosu şöyleydi: 566 olay olmuş, 147 kişi ölmüş, 454 kişi yaralanmış. Görüldüğü gibi, ölü miktarı mütemadiyen yükseliyor. Ağustos’ta 142, Temmuz’da 101, Haziran’da 90 idi (Evren, 1990, s. 280-285).

Resmî bellek inşası, darbe sonrasında ya da darbeden sonra oluşturulan sisteme ve meşruluğa yönelik olarak daha fazla olmuştur. Bu anlamda resmî belleğin inşasında toplumsal mekânlar darbeciler tarafından kullanılmıştır. Darbeciler, toplumda kabul görmek toplumun hafızasında daha fazla yer edinebilmek için Türkiye’nin neredeyse her ilinde toplumsal mekânlara kendi isimlerini vermişlerdir. En fazla kullanılan isim de Kenan Evren ismi olmuştur. Evren’in MGK Başkanlığı sürecinde darbeyi anlatmak ve daha sonra Anayasayı tanıtmak için yaptığı il gezilerinde neredeyse gittiği her ilde önemli bir caddeye, okul ya da parka adı verilmiştir. Evren, Antalya’nın en işlek caddelerinden birisine adının verilmesi üzerine yaptığı teşekkür konuşmasında daha sonra adının caddeden kaldırılması söz konusu olacaksa adının hiç verilmemesini istediğini belirtmiştir. Başka bir konuşmasında da farklı bir kişinin ismi verilmiş olan bir caddenin adı değişip kendi adının verilmemesi talimatını verdiğini ifade etmiştir. Son olarak da memleketi Manisa Akhisar’da adına açılan parka heykelinin konması üzerine “*Bari heykeli Atatürk heykelleri kadar güzel yapmayın talimatı verdim*” diyerek aslında o toplumsal mekânların isimlerinin ne kadar kontrollü bir şekilde değiştirildiğini

belirtmiştir (Oran, 1990, s. 181). Darbeciler bellek mekânlarına isimlerini vererek toplumda kabul görmeyi ve inşa etmekte oldukları resmî belleği topluma yaymayı amaçlamıştır. Birçok insan darbecilerin isimlerini taşıyan cadde, park ve okullara giderek ya da onları görerek kanıksamıştır. Elbette onlar toplumun birer parçaları olmuş ya da toplumda olumlu bir imaj kazanma olanağını sürdürmüşlerdir.

12 Eylül resmî belleğinde en çok kullanılan argümanlar ise “ülkede darbe yapmaktan başka seçenek yoktu” ve “son çare bizdik” olmuştur. Hem Kenan Evren hem de diğer MGK üyeleri ile dönemin Başbakanı ve bakanları bu söylemleri sık sık kullanmıştır. Evren, birçok konuşmasında ülkenin gidişatını son ana kadar kontrol ettiklerini ve darbe yapma dışında seçeneklerinin kalmadığını belirtmiştir. Bir anlamda son çarenin harekete geçirildiğini belirtmektedir. Evren, darbenin halkta olumlu karşılandığını ve bundan dolayı da zaten meşru olduğunu sıkça dile getirmiş ve halkın özlemini duyduğu “huzur ve güven ortamını sağladık ve halk da bunu büyük bir mutlulukla karşıladı” diyerek toplumun kendilerini desteklediğini belirtmektedir. Son çarenin ordu olduğu ve darbenin dönemin şartlarında kaçınılmaz olduğunu birçok Sıkıyönetim Komutanı da dile getirmiştir. Ankara Sıkıyönetim Komutanı Recep Ergun, bir sohbet sırasında bazı basın üyelerine “son çare bizdik” demiş ve ülkenin içine düştüğü durumdan çıkmasının başka yolunun olmadığını belirtmiştir. Ülkenin sorunlarının ancak asker eliyle çözülebileceğini ve sivillerin bu sorunları çözmesi için zaten yeterli süreyi tanıdıklarını ancak durumun ortada olduğunu söylemiştir (Cemal, 1986, s. 40; Evren, 1994). Bu anlamda kitle iletişim araçlarına yapılan açıklamalar ya da darbecilerin yazdığı kitaplarda bu mesajın tekrar edilmesi bir diğer bellek mekânı olan bireylerin hafızasına yani toplumsal hafızaya yönelik inşa sürecidir. Elbette bu yolla bireylerin hafızasında iddialarının kabul görmesi ve bütün bellek mekânlarına hükmetme amaçlanmaktadır.

Nitekim darbecilerin “darbe gerekliydi” ve “başka çare yoktu” söylemi oldukça başarılı olmuştur. Ülkede yaşanan şiddet olayları 12 Eylül günü darbenin ana gerekçesi ilan edilmiş ve toplumda da o şekilde kabul görmüştür. Bu söylem, 1980’li yıllarda birçok gazetecinin köşe yazılarında, yazdığı kitaplarda ve daha da önemlisi toplumun bazı kesiminin hafızasında yer edinmiştir. 12 Eylül günü Türk toplumunun genel hayatından memnun olduğu, özlediği ortama darbe ile kavuştuğu ve en azından bir süre

darbe için olumsuz düşünmediği kitaplarda, gazete köşe yazılarında yer almıştır.⁵⁷ Belki de daha önemlisi kimse darbenin neden yapıldığını sorgulamazken darbenin yadırganmadığını söylemek de mümkündür. Çünkü genel kanı resmî belleğe uygundur ve halk bundan dolayı da darbecileri desteklemektedir. Ancak bu yaklaşımın darbecilerin sert yüzünü göstermesiyle birlikte giderek azaldığını söylemek de yanlış olmayacaktır (Arcayürek, 1986, s. 399; Birand, 1984, s. 300).

Darbenin ilk günü olan 12 Eylül'den başlayarak resmî bellek inşasının temelini oluşturan “o günün şartlarında başka bir seçenek yoktu” savunusu ile 12 Eylül iktidarı toplumsal bellekte yer almaya çalışmıştır. İktidar tarafından inşa edilen resmî bellek, toplumsal bellek haline gelmiş ve hem 12 Eylül iktidarına hem de haleflerine meşruiyet sağlamıştır. İktidarın ya da devletin oluşturduğu, yaygınlaştırmaya ve topluma benimsetmeye çalıştığı bellek “resmî bellek” olarak kabul edilmektedir. İktidarlar hem geçmişle hem de gelecekle ilişki kurmak için belleği kullanmaktadır. İktidarlar kendilerine meşruiyet kazandıracak bir geçmişe dayanma ve gelecekte de sürekli hatırlanma ya da hafızalarda canlı kalma isteği içerisindeyler. Bir anlamda iktidarlar toplumların yalnızca geçmişini değil geleceğini de gasp etmekte ya da şekillendirmektedir (Assmann, 2018, s. 79).

Resmî bellek inşasının daha sert bir zeminde gerçekleşebileceğini savunan Connerton'a (2019, s. 29-30) göre resmî bellek inşasında tarih yazımına ya da resmî tarihe paralel bir bağlam oluşturulmaktadır. 12 Eylül rejimi ve benzeri otoriter rejimler kendi meşruiyeti için toplumun belleğini silmek ve kendilerinin neden olduğu olumsuz olayları unutturmayı merkeze alan bir bellek ve tarih politikası benimsemektedir. Bu durumu sağlamak için dönemin yazarları, tarihçileri ve toplumun aydınları görevlerinden uzaklaştırılarak ya da tutuklanarak sistematik bir unutma sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak söz konusu unutmanın sağlanması ve istenilen bağlamda bir resmî belleğin inşası için yapılan en korkutucu şey olarak ise geçmişe tanıklık eden herkesin ortadan kaldırılması kabul edilmektedir. Ricoeur (2017, s. 49) ise bu durumun aslında yalnızca unutturma merkezli bir işlem olmadığını ideolojik bağlamda iktidarın istediği ve iktidarı meşru kılacak şekilde hatırlamayı oluşturduğunu belirtmektedir. Buna göre resmî bellek, iktidara meşruiyet kazandırmanın yanı sıra bu bağlamda bir

⁵⁷Bu durum dönemin gazetelerine bakıldığında da görülmektedir. Dönemin gazetelerine ek olarak 1990'lı yıllarda darbeye ve Kenan Evren'e karşı bazı eleştirel yaklaşımların başladığı günlerde Evren'in anılarını yazdığı kitaplarda da bu durum görülmektedir. Evren, anı kitaplarında değişen toplumsal belleğe ve söyleme ilk on yılda yer alan haber ve köşe yazılarıyla itiraz etmektedir (Evren, 1990; Evren 1994).

toplumsal birlik yaratmayı amaçlamaktadır. Ricoeur, tam bu noktada toplumsal belleğin “*hafıza ödevi*” ya da unutmama görevi ile sürekliliğinin sağlanacağını ve resmî belleğe alternatif belleklerin oluşacağını savunmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bellek inşasında en yaygın kullanılan yöntemlerden biri, bir olayın hemen ardından kurulan mahkemeler ya da polis kayıtları gibi resmî belge ya da arşivlere dayanan bellektir. Bunlar daha çok, belleğin resmî bağlamda inşasında ve gelecek kuşaklara aktarımında kullanılır. Resmî bellek, iktidar tarafından inşa edilir ve resmî kimlik oluşturmak için resmî tarih ile birlikte oldukça önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bellek inşasında kullanılan diğer yöntem ise bireylerin ya da o olaya maruz kalan toplumun belleğidir. Bir anlamda resmî belleğe alternatif olarak oluşan bu bellek, olayı yaşayan kişilerin anlatıları ile oluşmakta ve farklı kuşaklara da aktarılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da toplumsal bellek canlı kalmakta ve sürekli değişmektedir. Resmî bellek seçilerek oluşturulurken toplumsal bellek, maruz kalma ve olayı yaşama ve aktarma ile ortaya çıkmaktadır (Bilgin, 2008a, s. 35; Papilias, 2012, s. 276). Ricoeur (2017, s. 471) ise bellek oluşumunda rol oynayan merkezleri “iz” olarak adlandırmakta ve resmî kayıtlara dayanan bellek izlerini “belgesel izler” ve toplumsal belleği oluşturan toplumun belleği ya da belleğe işleyen olayı yaşayan bireylerin belleğini de bellekteki izler olarak almaktadır. Ancak Ricoeur üçüncü bir bellek izi ekleyerek beyin içi biyolojik organizasyonu da “kortikal iz” olarak çözümlemesine katmaktadır.

Bilgin’e (2008a, s. 36-38) göre toplumsal belleği, daha ayrıntılı hikâyelere dayanması ve yaşanan olayların sosyal çevre içinde anlatılarla belleğe girmesi nedeniyle “yerel bellek” olarak adlandırmak mümkündür. Resmî bellek ise bunun tam aksine ulusal bir bağlamda ve daha genel olaylara göre oluşmaktadır. Genel anlamda resmî ve yerel belleklerin birbirini tamamlayarak kolektif kimliğin oluşumuna katkı sunduğu kabul edilmektedir. Ancak toplumsal belleğin içinde acıları, mağduriyetleri ve adalet talebini barındırması nedeniyle bir çatışma söz konusu olacaktır. Nitekim resmî belleğin ön plana çıkması travma yaşayanların belleğinin yok sayılmasını beraberinde getirecektir. Bunun bir sonucu olarak da her zaman resmî belleğin karşısında bir karşıt bellek var olacaktır (Susam, 2015, s. 104).

Bugün Türk toplumunda hâkim olan 12 Eylül belleği Ricoeur’un (2017, s. 471) deyimiyle “*belgesel izler*”e dayanmaktadır. 12 Eylül ile ilgili yapılan çalışmalarda yer alan bütün rakamlar ve istatistikler resmî kayıtlara dayanmaktadır. Doğal olarak 12

Eylül belleği de bu kayıtlara göre oluşmakta ve toplumsal bellekte o bağlamda yer edinmektedir. 12 Eylül döneminde binlerce insanın haksız yere tutuklandığı ve hapis yattığı genel kabul görmüştür. Ancak resmî kaynakların toplam tutuklanan ya da ölen insan sayısını açıklamasına karşın ne kadar insanın haksız yere hapis yattığı ya da hayatını kaybettiği ile ilgili bilgiler resmî makamlar tarafından açıklanmamaktadır.

Bir toplumun birden fazla resmî belleği olabilmektedir. Çünkü resmî bellek de canlı bir bellektir ve dönemin şartlarına göre yeniden inşa edilebilmektedir. Aynı olaya farklı dönemlerde, farklı iktidarlar ve farklı ideolojiler birbiri ile rekabet halinde olan bellekler inşa edebilmektedir (Bilgin, 2008a, s. 36). Belleklerin çatışması olarak adlandırılan bu durum 12 Eylül için de geçerlidir. 12 Eylül rejiminin oluşturduğu sistem ve Anayasa hâlâ kullanılmakta ve bunun bir sonucu olarak darbenin izleri sürmektedir ancak darbenin üzerinden geçen zamanla etkisi azalmakta ve eleştirel bakış gelişmeye başlamaktadır. 1990'lı yıllarında sonları ve 2000'li yıllarda başlayan 12 Eylül'ün olumsuz yönlerini tartışma ve belleklerde yer alması 2010 sonrasında resmî bellekte de kabul görmeye başlamıştır. 12 Eylül 2010 sonrasında devletin ya da iktidarın 12 Eylül belleği değişmiş ve yeni bir resmî bellek inşası süreci başlamıştır.

2.3.3.3. 12 Eylül ile yüzleşme-hesaplaşma

12 Eylül 2010 Pazar günü yani 12 Eylül darbesinden tam 30 yıl sonra Anayasa değişikliğine ilişkin referandum yapılmıştır. Referandum sonuçlarına göre yüzde 57.9 Evet oyu ile Anayasada değişiklik yapılmıştır ⁵⁸ Yapılan değişikliklerin en önemlilerinden bir tanesi de Anayasa'nın geçici 15. Maddesinin ⁵⁹ yürürlükten kaldırılmasıdır. Yüzlerce 12 Eylül mağduru, Referandum sonuçlarının resmî olarak açıklanmasını da beklemeden savcılıklara suç duyurusunda bulunmuştur. Bir anlamda mağdurlar 12 Eylül ile yüzleşme fırsatı doğar doğmaz ilk adımı atmış ve yüzleşme süreci başlamıştır (Saymaz, 2016, s. 7). Yüzleşmenin en belirgin olarak görüldüğü nokta

⁵⁸<https://www.yenisafak.com/secim-referandum-2010/secim-sonuclari> (erişim tarihi: 3 Mayıs 2020).

⁵⁹Anayasa'nın kaldırılan geçici 15. maddesi şu şekildedir: "12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 Sayılı Kanunla kurulu Milli Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 Sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz."(TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, s. 878).

ise doğal olarak mahkemeler olmuş ve davalar için mağdur ve mağdur yakını vatandaşlar devletten önce harekete geçmiştir.

Geçici 15. Maddenin kalkmasıyla birlikte darbenin ve darbecilerin yargılanmasının önündeki engel ortadan kalkmıştır. Ülkede darbecilerin yargılanması ve hesap vermesi yönünde bir kamuoyu oluşmuştur. Gazeteci İsmail Saymaz’a (2016) göre referandum sürecinde Ak Parti, Referandum sonunda Anayasa değişikliği olursa 12 Eylül’ün yargılanacağı ve hesap vereceği propagandasını yaparak bu kamuoyunun oluşmasında etkili olmuştur. Elbette oluşan kamuoyu ve açılacak dava ilk yüzleşme olacaktı ancak ilk deneme değildir. Anayasanın geçici 15. Maddesi yürürlükteyken Kenan Evren’in yargılanması için dönemin Adana Cumhuriyet Savcısı Sacit Kayasu’nun 2000 yılında hazırladığı iddianame davaya dönüşmemiştir. Savcı Kayasu’ya hazırladığı bu iddianame nedeniyle “görevi kötüye kullanmak” suçundan dava açılmış ve mesleğinden ihraç edilmiştir.⁶⁰

Referandum sonrası hazırlanan iddianame Ocak 2012’de kabul edilmiş ve 4 Nisan 2012 günü özel yetkili Ankara 12. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye başlanmıştır. İddianamede şüpheli olarak dönemin Genelkurmay Başkanı ve 7. Cumhurbaşkanı Org. Ahmet Kenan Evren ve dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Ali Tahsin Şahinkaya yer almıştır. MGK’yi oluşturan diğer kuvvet komutanları dava açıldığında hayatta olmadığı için haklarında soruşturma yapılmasına gerek görülmemiştir. İddianamede şüphelilerin suç yeri olarak Ankara ve suç tarihi olarak da uyarı mektubunun verildiği 2 Ocak 1980 ile darbenin yapıldığı 12 Eylül 1980 ve demokratik yaşama geçiş seçimleri olan 6 Kasım 1983 arası gösterilmiştir. Evren ve Şahinkaya “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının tamamını veya bir kısmını değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya ve Anayasa ile teşekkül etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni ortadan kaldırmaya veya görevini yapmasına engel olmaya cebren teşebbüs etmek” iddiasıyla suçlanmaktadırlar. Buna göre her iki sanık da 765 sayılı Türk Ceza Kanunun (TCK) 146, 80, 31 ve 33. Maddeleri uyarınca cezalandırılmaları istenmektedir. İddianame 10 bölüme ayrılmış ve bunun içerisinde de 12 Eylül’e giden süreçte yaşanan önemli olaylar

⁶⁰<https://www.evrensel.net/haber/129929/gucu-12-eylul-e-yetmedi> (erişim tarihi: 3 Mayıs 2020).

da yer almıştır. Bu olayların tamamı iddianameye delil olarak alınmıştır⁶¹ (TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, s. 853).

12 Eylül davası, 2014 yılında sonuçlanmış ve Kenan Evren ile Tahsin Şahinkaya için 765 sayılı TCK'nın 146. Maddesi uyarınca “ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası” verilmiştir. Karara itiraz edilmiş ve Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi indirim yaparak “müebbet hapis cezası” şeklinde kararı onamıştır. Müebbet hapis cezasına ek olarak Askeri Ceza Yasasının 30. Maddesi uyarınca Evren ve Şahinkaya'nın rütbeleri sökülmüş ve orgenerallikten er rütbesine düşürülmüşlerdir. Evren ve Şahinkaya için verilen karar şu şekildedir⁶²:

Evren ve Şahinkaya, 21 Aralık 1979'da dönemin Başbakanına verdikleri muhtırayla Anayasayı ve TBMM'yi ortadan kaldırmaya ve görevini yapmasını engellemeye teşebbüs suçundan, 12 Eylül 1980'de de cebren Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını tağyir, tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül eden TBMM'yi ıskat ve cebren men suçundan eylemlerine uyan 765 Sayılı TCK'nın 146/1. maddesi gereğince “ağırlaştırılmış müebbet” hapis cezasına çarptırıldı. Sanıklar hakkında, zincirleme suç maddesinin uygulanmasına yer olmadığına karar verilirken, sanıkların duruşmadaki tavır ve hareketleri ile dosya kapsamı ele alınarak, takdiri indirimle cezaları müebbet hapse çevrildi. Evren ve Şahinkaya hakkında, Askeri Ceza Kanununun “askeri rütbelerin sökülmesine” ilişkin 30. maddesinin uygulanmasına da karar verildi.

Evren ve Şahinkaya için verilen bu karar sonrasında temyiz süreci başlamıştır. Temyiz süreci devam ederken önce 9 Mayıs 2015'te Kenan Evren ve sonra da 9 Temmuz 2015'te Tahsin Şahinkaya yaşamını yitirmiştir. Yargıtay 16. Ceza Dairesi 21 Haziran 2016'da temyiz incelemesini tamamlamıştır. Yargıtay, sanıkların ölmüş olması nedeniyle davayı düşürmüştür. Yargıtay, gerekçeli kararında da davanın düşürülme nedeni olarak olağanüstü zaman aşımı sürecinin geçmiş olması ve sanıkların ölmesi gösterilmiştir.⁶³ Yargıtay'ın bu kararının ardından Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı da bu doğrultuda hareket ederek takipsizlik kararı vermiştir. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının kararı ile 11 Ekim 2016 günü 12 Eylül davası bir anlamda herhangi bir

⁶¹ <https://www.hukukihaber.net/kamu-hukuku/12-eylul-iddianamesinin-tam-metni-h20120.html> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

⁶² <http://bianet.org/bianet/siyaset/156547-evren-ve-sahinkaya-ya-muebbet-hapis> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2020)

⁶³ <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/yargitay-12-eylul-davasinda-kararini-acikladi/596709> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

yaptırım olmaksızın sonuçlanmıştır.⁶⁴ Yani bu durumda Evren ve Şahinkaya öldüğü için ne rütbeleri sökülebilmış ne de 12 Eylül nedeniyle haklarında bir mahkûmiyet verilmiştir.

12 Eylül davası iddianamesinin kabul edildiğinde vefat etmiş olan Muhsin Yazıcıoğlu ya da hâlâ aktif siyasette olan tanınmış siyasetçilerin de aralarında bulunduğu bin 600 kişinin mağdur/müşteki olarak kabul edildiği bir davadır. İddianamedeki mağdur/müştekilerin bazıları savcılığa dilekçe verirken bazılarının ise basına yaptıkları açıklamalar savcılar tarafından dava dosyasına eklenmiştir. Dava'nın temelinde, anayasayı ortadan kaldırmaya teşebbüs etme, TBMM'nin görev yapmasını engelleme ve TBMM'yi cebren ortadan kaldırma yer almaktadır. Ancak iddianamede yer alan suçlamalar arasında, kişiyi hürriyetinden alıkoyma, hakaret, tehdit, kasten yaralama, öldürme, işkence ve görevi kötüye kullanma da yer almaktadır. Dava dosyasında işkence ve kötü muamele suçları ayrıntılı bir şekilde yer almış⁶⁵ ancak bu olaylar insan haklarına karşı işlenen suçlar bağlamında değerlendirilmemiştir. Dava sürecinde mahkeme Genelkurmay'dan birçok belge ve evrak talebinde bulunmuş ancak belgelerin imha edildiği ya da devlet sırrı olduğu gerekçesiyle belge paylaşımı yapılmamıştır. Bu anlamda aradan geçen 30-35 yıllık süreye karşın Genelkurmay geçmişle yüzleşmekten kaçınmakta ve geçmişte olan resmî belleğini değişen şartlarda da savunmaya devam etmektedir. (TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu, 2012, s. 854). Nitekim daha önce de değinildiği gibi sanıkların ölmesi nedeniyle davanın düşürülmesi ve 12 Eylül süreci için de 20 yıl olağan zaman aşımının ardından 30 yıllık olağanüstü zaman aşımının kabul edilmesi bu anlamda önemlidir. Devlet, negatif geçmişle yüzleşmekten kaçınmakta ve unutturma politikasını sürdürme eğilimindedir. Başka bir deyişle negatif yüzleşme ortaya çıkmaktadır.

12 Eylül darbecilerini korumaya alan Anayasanın geçici 15. Maddesinin kaldırılması ve 12 Eylül'ü gerçekleştirenlerden hayatta kalan iki cuntacının yargılanması yüzleşme için çok önemlidir. Ancak Göğërçin Toker'e (2018) göre Evren ve Şahinkaya'nın yaşlarının ilerlemiş olması nedeniyle Yargıtay süreci bilerek uzatılmış ve ceza almamaları sağlanmıştır. Bir anlamda Yargıtay süreci uzatılarak sanıkların ölmesi beklenmiştir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi darbecilerin herhangi bir

⁶⁴<https://www.hurriyet.com.tr/> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

⁶⁵ <https://www.hukukihaber.net/kamu-hukuku/12-eylul-iddianamesinin-tam-metni-h20120.html> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

ceza almamalarına karşın darbe ve darbelerle yüzleşme bağlamında oldukça önemli bir adım atılmıştır. Elbette bu dava süreci 12 Eylül ile yüzleşme ve hesaplaşmanın olduğu anlamına gelmemekte ve sonucu göz önüne alındığında bu daha açık hâle gelmektedir. Yani 12 Eylül davası ve sonucu tam bir yüzleşme ve hesaplaşmadan oldukça uzaktır. Saymaz'a (2016) göre, 12 Eylül'ün ve askeri vesayetin güç kaybetmesi ve yargı önüne çıkmasında mağdur yakınlarının önemli bir çabası olmuştur. Saymaz, *Oğlumu Öldürdünüz Arz Ederim* isimli kitabında 12 Eylül'ün unutulmaması ve hesabının sorulması için 30 yıl boyunca çabalayan beş ayrı olayı ve mağdurların ailelerinin mücadelesini örnek olarak anlatmaktadır. 12 Eylül üzerine yapılan çeşitli çalışmalar ve yazı dizileri de mağdurların yüzleşme için unutturmamaya çalıştığını göstermektedir.

12 Eylül ile yüzleşme bağlamında bir diğer girişim ise “12 Eylül Davasının” başladığı günlerde mecliste açılan darbeleri araştırma komisyonu olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) grubu bulunan bütün partilerin (Ak Parti, BDP, CHP ve MHP) önergelerinin kabul edilmesiyle 11 Nisan 2012'de TBMM Darbeleri ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu kurulmuştur. Komisyon bünyesinde darbe ve muhtıralar için alt komisyonlar oluşturulmuş ve 12 Eylül için de 12 Eylül 1980 Darbesi Alt Komisyonu çalışmaya başlamıştır. Komisyon yaklaşık 6 ay süren bir çalışma gerçekleştirmiş ve Kasım 2012'de hazırladığı raporu TBMM Başkanlığına sunmuştur. 12 Eylül 1980 Darbesi Alt Komisyonu tarafından yürütülen 12 Eylül çalışması darbeyi oldukça ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve darbe sürecinde yapılan işkenceler, kamu görevlilerinin işlediği suçlar ve dönemin genel görüntüsünü ortaya koyacak bütün ayrıntılar raporda yer almıştır.

12 Eylül 1980 Darbesi Alt Komisyonu ayrıntılı bir çalışma ortaya koymaya ve darbe ile yüzleşmeye çalışsa bile bu da tam anlamıyla mümkün olmamıştır. Raporda (2012, s. 913-914) da belirtildiği gibi birçok kamu kurumu Alt Komisyonun talep ettiği belge ve evrakları ya göndermemiş ya da eksik göndermiştir. Bu anlamda Genelkurmay Başkanlığı, Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT), Dışişleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Devlet Personel Daire Başkanlığı gibi darbe için önemli bilgi ve belgeye sahip olan kurumlar Alt Komisyon ile belge paylaşmamıştır. Alt Komisyondan gelen belge talebine ellerinde konu ile ilgili belge bulunmadığı yönünde yanıt verilmiştir. Buna ek olarak bilgi ve belge paylaşan bazı kurumlar ise tasnif edilmiş belge yerine klasör halinde ya da çok sayıda CD olarak gönderilmiş ve bu nedenle de Alt Komisyon tarafından kullanılamamıştır. Bu durum Alt Komisyonun Rapor

hazırlama ve gerçekleri anlatmasında engel olmuştur. Kurumların bu tutumunun da bir negatif yüzleşmeyi bir kez daha ortaya çıkardığını söylemek mümkündür.

12 Eylül davası ve Darbeleri Araştırma Komisyonu süreçleri Türkiye'nin geçmişiyile olan ilişkisini nasıl kurduğunu ortaya çıkartmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin olumsuz geçmişiyile olan ilişkisi unutmama, bastırma ve geçmişle yüzleşmeme üzerine kuruludur. Geçmişle ilişki, unutmama ve bastırma merkezli bir “unutma kültürü” üzerine kurulabileceği gibi hatırlama ve hesaplaşma üzerine kurulan “hatırlama kültürüne” de dayanabilmektedir. Hem hatırlama hem de unutmama kültürlerinin toplumsal istikrar, barış ve demokratik yapıyı oluşturma için bir temel oluşturabileceği savunulmaktadır. Ancak hatırlama ve bunun bir sonucu olarak yüzleşme ya da hesaplaşmanın gerçekleşmesi daha sağlam temeller üzerine kurulu bir yapı oluşturacaktır. Ancak tarihte de pek çok örneğinin olduğu gibi Türkiye’de de unutmama kültürü merkeze alınmaktadır (Sancar, 2016, s. 35-36).

Türkiye’de devlet veya siyasal iktidarlar hiçbir zaman geçmişle hesaplaşmayı kabul etmemiştir (Sancar, 2016). Türkiye’nin geçmişiyile ilgili olumsuz ya da negatif durumlar söz konusu olduğunda devlet, toplumsal belleği bastıran ve unutturmayı merkez alan bir resmî belleği ortaya çıkartmıştır.⁶⁶ Bu anlamda devlet meşruiyetini hem gelecek hem de geçmiş için kurmak ve sürdürebilmek için resmî bellek inşa etmekte ve etkin bir şekilde kullanmaktadır. Resmî belleğin etkinliğinin artması doğal olarak onun hâkim toplumsal bellek haline gelmesine yol açmaktadır. Böylesi bir belleğin oluşması, doğal olarak negatif geçmişle yüzlemede mağdurları önemli hâle getirmektedir. Bir anlamda mağdurların belleği toplumsal belleği oluşturmaya başlamaktadır. 12 Eylül’ün Türk toplumunun belleğindeki yeri bu bağlamda değerlendirilmeye uygundur. Nitekim 12 Eylül farklı kesimlerde farklı şekillerde bellek oluşturmıştır. Bu anlamda resmî belleğin yanı sıra mağdurların da farklı şekillerde 12 Eylül belleği oluşmuştur.

2.4. Bellek Mekânı Olarak Twitter’ın Değerlendirilmesi

Bu başlık altında bir bellek mekânı olarak kabul edilen Twitter incelenmiştir. Bu bakımdan öncelikle internetin gelişimi, sosyal medyanın gelişimi ve Twitter’ın tarihsel

⁶⁶Mithat Sancar’a (2006) göre Türkiye, başta Tunceli (“Dersim”) olayları olmak üzere 27 Mayıs, 12 Mart, Madımak ve 28 Şubat gibi negatif izler taşıyan olaylarla yüzleşmekten kaçınmaktadır. Leyla Neyzi (2013, s. 145) “Dersim” olayları örneğinden yüzleşmenin olmadığını ve devletin unutturma politikası izlediğini belirtmektedir. Bu anlamda çalışmanın bu başlığı altında 12 Eylül ile de tam anlamıyla yüzleşmenin olmadığını söylemek mümkündür.

gelişimi ve teknik özellikleri kısaca anlatılmıştır. Daha sonra kolektif belleğin toplumsal yaşam içerisinde oluşturulması ve kamusal tartışmalarla şekillendirilmesi nedeniyle bellek mekânı olarak kabul edilen Twitter'ın kamusal alan olarak konumu tartışılmıştır. Son olarak da Twitter kullanıcılarının bellek inşasında nasıl bir rol üstlendiği açıklanmıştır.

2.4.1. Sosyal medya ve Twitter'ın gelişimi

İnternet teknolojisi ve onun getirisi olan yeni medya ortamları iletişim araştırmalarının merkezine oturmuştur. Bunun temel nedeni olarak da internet teknolojisinin hızla yayılması ve bir medya şeklini alması gösterilmektedir. İnternet teknolojisinin medya alanında elde ettiği bu başarının sonucunda da hem içerik ve metinler hem de kullanıcılar bağlamında incelemeler yapılmaya başlanmıştır (Binark ve Kılıçbay, 2005, s. 7). İnternet teknolojisinin gelişimi ve etki alanı yalnızca medya ile sınırlı olmamış neredeyse yaşamın her alanına yayılmıştır. İletişim bilimci Jan Van Dijk (2018, s. 11-13) içinde bulunduğumuz çağı “ağlar çağı” ve toplumu da “ağlar toplumu” olarak adlandırmaktadır. Van Dijk özellikle internet ağlarının olmadığı bir toplumsal yapının düşünülemeyeceğini belirtmektedir. Bu anlamıyla internet teknolojisi ve altyapısı toplumun gündelik yaşamının temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Bugün geline nokta internet teknolojileri ve ondan beslenen sosyal medya, bireylerin ve toplumların yaşamının en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Gündelik yaşamın her alanına bir şekilde internet ve iletişim teknolojilerinin getirdiği yenilikler dokunmaktadır. Bu anlamda Van Dijk'ın saptamasının doğru olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan internet teknolojisi ve sosyal medya belirli bir gelişim evresi içinde ortaya çıkmış ve bazı gelişmeler çerçevesinde bugünkü konumunu kazanmıştır. İnternet teknolojisi başlangıçta bilgisayar teknolojisinin gelişimine bağlı olarak yorumlanmış ve onun gelişimine ve yayılımına paralel bir çizgide gelişmiştir. Ancak özellikle 2000'li yıllardan sonra çok daha hızlı bir gelişme ve yayılım göstermiştir (Yücesoy, 2020, s. 21). İnternetin ortaya çıkışı 1969 yılında başlayan ARPANET (Advanced Research Projects Agency) projesine dayandırılmaktadır. ARPANET ile başlayan internet serüveni 1974 yılında TCP/IP internet erişim protokolünün geliştirilmesiyle daha geniş bir alanda kullanılabilir olmaya başlamıştır. 1989 yılında ise World Wide Web'in

(WWW) geliştirilmesiyle internet küresel bağlamda kullanım olanağı kazanmıştır. 1990'lı yılların başlarında internetin ticari anlamda kullanımının açılmasıyla da hızla bugün kullanmakta olduğumuz internet mecraları ve olanakları ortaya çıkmaya başlamıştır (Başaran, 2005, s. 36-37).

Türkiye'de ilk bilgisayar ağlarının ve internet teknolojisinin kuruluşu, 1986 yılında European Academic and Research Network (EARN) ve Because It's Time Network (BITNET) ortaklığı ile Ege Üniversitesi'nde olmuştur. Kurulan bu ağa Türkiye Üniversite ve Araştırma Kurumları Ağı (TÜVAKA) adı verilmiştir. İlk ağın Ege Üniversitesinde kurulmuş olmasına karşın bu ağın yetersiz kalması ve düşük kapasiteli olması nedeniyle daha kapsamlı bir ağ Ankara'da ODTÜ ve TÜBİTAK işbirliğiyle kurulmuştur. 1991 yılında Ankara'da kurulan bu ağ, 2 yıl sonra ODTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı sistem salonundan Türkiye'nin ilk internet bağlantısını da sağlamıştır. Türkiye'deki ilk internet bağlantısı ABD'den alınan bir TCP/IP protokolü üzerinden 64 Kbps kapasite ile sağlanmıştır. Bu gelişmenin ardından uzun bir süre başta kamu kurumları olmak üzere Türkiye'nin internet erişimi ODTÜ üzerinden sağlanmıştır. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de internet erişimi yaygınlaşmaya başlamıştır (Aydemir, 2020, s. 94).

İnternetin yaygınlaşması ve bir medya olarak karşımıza çıkmasıyla birlikte “sosyal medya”, “yeni medya” ve “dijital medya” gibi kavramlar karşımıza çıkmaya başlamıştır. Leah Lievrouw (2016, s. 17) yeni medya ve iletişim teknolojilerini iletişimin temel olgularından biri olarak değil de yararlanılan bir araç ve insanların etkileşimine müdahale olarak kabul etmektedir. Yeni medya bütün medya türlerinin teknoloji ve içeriklerini bir araya toplayarak ve bunları harmanlayarak yeni bir tür ortaya çıkarmakla kalmayıp medya üretici ve tüketicilerinin sınırlarını belirsiz hale getirmiştir. Bir anlamda bütün internet kullanıcıları hem medya içeriği üreticisi hem de tüketicisi olmuştur. Elbette bu durum alışlagelmiş medya ortamı için oldukça farklı ve yeni bir durumdur. Bu nedenle de sosyal medya, kullanıcıların ürettiği medya olarak da kabul edilmektedir.

Öte yandan uzun zamandır sosyal medya araştırmaları yürüten Christian Fuchs'a (2014, s. 50) göre, sosyal medyanın temelini oluşturan kullanıcı merkezlik Web 2.0 ile ortaya çıkmıştır. Web 2.0 öncesinde de bugün sosyal medya olarak kabul ettiğimiz bağlama yakın denemeler olmuş ancak Web 1.0 teknolojisinin kullanıcıların içerik üretmesine olanak vermemesi nedeniyle bu mümkün olmamıştır. Web 1.0 teknolojisi,

kullanıcıların yalnızca okuma ve görüntüleme yapmasına izin verirken, Web 2.0 kullanıcıları da üretici konumuna getirmiştir. Web 2.0 kavramını ilk olarak 2004 yılında O'Reilly Media'nın kurucusu Tim O'Reilly kullanmıştır. O'Reilly, Web 2.0'ın geliştirilmesi, tanıtılması ve pazarlanmasında önemli bir rol oynamıştır (Kahraman, 2014, s. 19). Fuchs, O'Reilly'nin anlatılarına dayanarak Web 2.0'ı internet ağının çok daha fazla insan tarafından kullanılabilmesi için yeniden programlanmış ve internet içeriklerinin mikro boyutlara indirgenmesini sağlayan teknoloji olarak tanımlamaktadır. Web 2.0 ile birlikte sürekli güncelleme ve içerikleri değiştirebilme olanağı ortaya çıkmıştır. Bu durum birçok üreticinin bu alanda yer almasına ve sınırları belirlenemeyen bir içerik bolluğunun oluşmasına olanak vermiştir (Fuchs, 2014, s. 49-50). Kısaca anlatılan Web 2.0, bugün sosyal medya olarak kabul ettiğimiz ve kullandığımız mecraların hızla ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Web 2.0'ın yaygın kullanılmaya başlamasından kısa bir süre sonra zaten daha önce denemeleri de olan sosyal medya mecraları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Yaşanan bütün bu teknolojik gelişmeler ve hem donanım hem de yazılımların geniş kitlelerin kullanımına sunulmasıyla bugün kullanılan anlamda sosyal medya ve iletişim çağına girilmiştir. Aynı dönemde HTML kodlama teknolojisinin de geliştirilmesiyle geniş bant internet kullanımı ortaya çıkmış ve internet daha sosyal bağlamda kullanıma açılmıştır. Bu anlamda ilk adım 1997 yılında SixDegrees platformu ile atılmıştır. Ancak daha sonraki dört yıl içerisinde AsianAvenue, BlackPlanet, MiGente, Friendster ve MySpace gibi denemeler de ortaya çıkmıştır. Bu denemeler bir anlamda modern sosyal medyanın ataları olmuştur. Bugün kullanılan bağlamda olan modern sosyal medya mecralarının ilki de Web 2.0 teknolojisi ile aynı yıl ortaya çıkan Facebook olmuştur (Kırık, 2014, s. 281-283). Facebook, sosyal medya yaratma çalışmalarında adeta bir devrim yapmış ve internet teknolojilerinin geleceğini de doğrudan etkilemiştir. Başka bir deyişle Facebook “...*gerçek anlamda sosyal medyayı yaratmıştır.*” (Irak ve Yazıcıoğlu, 2012, s. 16) şeklinde bir saptama yanlış olmayacaktır. Bu anlamda Facebook, hem kişilerarası iletişimde hem de kitle iletişiminde yeni bir model oluşturmuştur. Bundan sonra çıkan bütün mecralar Facebook ile mücadele etmek ya da onun içinde yer alabilmek için hazırlanmıştır. Ancak söz konusu sosyal medya uygulamalarının çoğu da Facebook'un gölgesinde kalmaktan kurtulamamıştır.

Sosyal medyanın Facebook ile başlayan devrimine en güçlü desteği veren mecra ise 2006 yılında kurulan Twitter olmuştur. Dağhan Irak ve Onur Yazıcıoğlu'na (2012, s.

18) göre, 2004 yılında başlayarak sonraki beş yıl içerisinde birçok⁶⁷ sosyal medya mecrası ortaya çıkmıştır ancak bunların çoğu Facebook’a benzemesi ya da benzer bir altyapıya dayanması nedeniyle Facebook’un gölgesinde kalmıştır. Ancak farklı bir yol ve strateji izleyen Twitter kendi özgünlüğü ile birlikte kalıcı olmuş ve başlı başına bir sosyal medya olmayı başarmıştır. Twitter, oldukça basit bir tasarıma dayanarak mobil cihazlardan da kullanılabilir şekilde tasarlanmıştır. Bu anlamda Facebook’tan ayrılmıştır ve Facebook o dönemlerde gerçekten, mobil için uygun bir sayfa yapısına sahip olmayıp çok da karmaşıktır. Mobil kullanım kolaylığı Twitter’a anımsalılık olanağı sunmuş ve buna ek olarak basit ya da kullanılabilir ara yüzü de eklenince Twitter’ın yayılımı hızlanmıştır. Bugün gerçek anlamda sosyal medya tanımını karşılayan bir mecra varsa onun da Twitter olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sosyal medya dendiğinde ilk akla gelenlerden biri olan ve bu kavramın sacayaklarından birini oluşturan Twitter, hem bir sosyal medya olarak hem de kitle iletişiminde önemli bir yer kaplaması nedeniyle özellikle iletişim araştırmalarında önemli bir araştırma alanı olmuştur. Bu anlamda toplumsal bağlamı ve teknolojik bağlamı da düşünülerek Twitter’ın genel özelliklerini kısaca anlatmak faydalı olacaktır. Twitter, kurucu CEO’su olan ve bu görevi yaklaşık 15 yıl sürdüren Jack Dorsey’in çalışmalarıyla temelleri atılmış ve 13 arkadaşıyla birlikte bir yemek sırasında düşüncelerini açıklamasıyla oluşturulmaya başlanarak 2006 yılında kullanıma sunulmuştur. Twitter ilk kullanıma sunulduğu zamanlarda “Şuanda ne yapıyorsun?” sorusu ile kullanıcıları karşılamaktaydı ancak 2009 yılında bir değişikliğe gidildi ve “Neler olup bitiyor? (Neler oluyor?)” sorusu ile karşılamaktadır. Bir anlamda Twitter, kullanıcılarından istediği içeriğin bağlamını değiştirmiştir. 2009 sonrasında Twitter’ın üstlendiği rolü ve politik konumunu düşündüğümüzde bu değişimin aslında mecranın kitlesini ve amaçlarını belirleme adımı olduğunu söylemek mümkündür (Zimmer ve Proferes, 2016, s. 252-253). Gerçekten de 2009 sonrasında Twitter’ın politik kullanımı artmış ve bu anlamda diğer sosyal medyalardan ayrı bir konuma gelmiştir. Başka bir deyişle Twitter kendisine politik bir rol biçmiş ve burada da başarılı olmuştur.

⁶⁷Bu anlamda 2004 yılından başlayarak özellikle 2010 yılına kadar olan süreçte ortaya çıkan bütün sosyal medya mecraları sayılabilir. Bu anlamda Swarm, Forsquare, WhatsApp, Telegram, Tinder, sözlük sayfaları ve bloglar örnek olarak verilebilir. Söz konusu sosyal medyaların bazıları ortadan kalkmış, bazıları çok nadir kullanılır duruma gelmiş ya da diğer sosyal medya uygulamalarından bir tanesiyle birleşmiştir. Elbette her biri sosyal medyanın gelişimi anlamında önemlidir ancak çalışmanın kapsamı ve dünyada elde ettikleri etki bakımından çalışmada yer almamaktadırlar.

Twitter, ters kronolojik bir sistemde en son atılan mesajın (tweet) en üstte görüldüğü bir mantıkla çalışmaktadır ve bu anlamıyla blog sitelerine benzetilmekte ancak karakter kısıtlaması olması nedeniyle de mikroblog olarak da kabul edilmektedir. Gönderilen tweetler ise yalnızca sizi takip eden kişilerin sayfasına düşmektedir ve bu anlamda kullanıcı kendisini takip eden kişilere mesaj göndermektedir. İlk başlangıcında tweet gönderme, kısa mesaj mantığı ile kurgulanmıştır ve 140 karakterlik bir mesaj gönderilebilmektedir (Rogers, 2016, s. 15-18). Öte yandan Twitter’da gönderilen bir tweetin ulaştığı takipçiler karşılıklı olmak zorunda değildir yani sizi takip eden bir kişiyi takip etme zorunluluğu yoktur. Buna ek olarak eğer bir kullanıcı güvenlik ayarlarından hesabını korumalı hesap olarak ayarlamamışsa attığı tweet bütün kullanıcılar tarafından görülebilir (Schmidt, 2016, s. 49). Elbette Twitter’da yalnızca tweet atma yoluyla mesaj gönderimi yoktur. Twitter’da bir diğer mesaj paylaşım olanağı da retweetleme (rt) işlemidir. Rt yapma olarak bilinen bu işlem bir kullanıcının gönderdiği tweeti tekrar gönderme mantığına dayanmaktadır. Bu sistem farklı sosyal medyalarda bir kişinin gönderisini onun aracılığıyla ya da kaynak belirterek paylaşma şeklinde bulunmaktadır ancak Twitter ara yüzüne bir rt butonu eklenmiş ve doğrudan onu kullanarak paylaşılabilir. Buna ek olarak beğenilen ya da kullanıcıların hoşuna giden bir tweeti beğenebilmesi de söz konusudur. Bir anlamda kullanıcılar gönderilen tweet mesajını beğendiğini belirterek takip ettiği kişilerle etkileşim sağlayabilmektedir (Halavais, 2016, s. 86). Twitter, daha sonra Retweet butonu özelliğine alıntı yaparak rt yapma özelliğini eklemiştir. Bu da rt butonuna basıp o tweet ile ilgili kendi görüşlerini ekleyerek yeniden paylaşma mantığına dayanmaktadır.

Twitter’da bir diğer etkileşim yöntemi ise mention olarak bilinen @ simgesiyle başlayan kullanıcı adını girerek bir kullanıcıya tweet ile mesaj göndermek ya da bir kullanıcının tweetine yanıt vermektir. Mention doğrudan en az iki kullanıcı arasında etkileşim sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Twitter’ın temel özelliklerinden birisi olan tartışma ortamını da yaratmaktadır (Burns ve Moe, 2016, s. 66). Bunun yanı sıra iki ayrı kullanıcının doğrudan iletişim kurmasını sağlayan tek kaynak da mention değildir. Eğer kullanıcılar güvenlik ayarlarından doğrudan mesaj özelliğini kapatmazsa bir kullanıcı diğerine özel mesaj gönderebilmektedir. Özel mesaj gönderimi direkt mesaj (dm) olarak da bilinmektedir (Rogers, 2016, s. 15). Mention ile direkt mesajın temel farkı mention diğer kullanıcılar tarafından da görülebilirken direkt mesaj için bu söz konusu değildir.

Basit mesaj gönderme ve takipçiler arasında görülen mesajlar mantığı Twitter'ın dar anlamda iletişimsel boyutunu oluşturmaktadır. Twitter'ın daha geniş bir bağlamda yer almasını sağlayan gelişme ise 2009 yılında yaşanmıştır. 2009 yılında trending topics (tt) [öne çıkanlar] özelliği geliştirilmiştir. En çok konuşulan konuların oluşturduğu tt listesi Twitter'ın gündemini de oluşturmaktadır. Tt konuları daha sonra etiketleme olarak da bilinen hashtag (#) ile etiketlenmeye başlanmıştır. Etiketli olarak gönderilen tweetler kullanıcının takipçileri dışında olan çok geniş kitlelere ulaşabilmektedir (Burns ve Moe, 2016, s. 64). Bu anlamıyla etiketler, Twitter gündemini belirlemekte ve toplumsal eğilimlerin yansımaları oluşturmaktadır. Belirli bir konuyu gündeme getirme, belirli mercilerin dikkatini çekme ya da anlık gelişen bir olayı konuşma tartışma noktasında etiketler oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Etiketler, belirli bir konuda kısa süreli gündem oluşturmaya yaradığı gibi uzun süreli de olabilmektedir.

Twitter kullanımındaki bu teknik özelliklerin yanı sıra kullanıcıların mahremiyeti ve site içerisindeki bilgilerinin gizliliği de önemli bir konudur. Twitter, kullanım bakımından neredeyse herkese açık durumdadır. Belirli bir yaşın altına kullanım açısından izin verilmediği belirtilmektedir ancak bunu denetlemek pek de mümkün değildir. Bunun yanı sıra mahremiyet denetimi bakımından da oldukça serbest bir görünümü vardır. Twitter, kullanıcılarına iki ayrı seçenekte gizlilik olanağı sunmaktadır ve bunlardan ilki herkese açık bir hesap ile paylaşılan bilgilerin bütün kullanıcılar tarafından görülebilmesi mantığına dayanmaktadır. Diğer gizlilik yöntemi ise korumalı hesap olarak bilinen ve paylaşılan bilgilerin yalnızca belirli kullanıcılara ya da daha doğrusu takipçilerin görmesine izin verdiği sistemdir. Twitter gizlilik politikasının sorunlu olan bir diğer noktası da yeni bir kullanıcı hesap oluşturduğunda bu konuda herhangi bir bilgi verilmemekte ve kullanıcının gizlilik ayarlarına giderek bunu kendisinin yapması beklenmektedir (Zimmer ve Proferes, 2016, s. 244-245). Twitter, bir anlamda kullanıcılarını gizlilik ya da kamusal bağlamında özgür bırakmaktadır. Ancak sosyal medya mecralarında paylaşılan bilginin çokluğu ve işlenip kullanılması düşünüldüğünde gizliliğin önemi daha da görülür hale gelmektedir. Bugün kişisel verilerin ticari kullanımı ile birlikte gizlilik ve mahremiyet sorunlu bir konum ile karşımıza çıkmaktadır ve Twitter da bu anlamda sorunlu bir yapı üretmektedir.

Twitter, 2015 yılında başlayarak iki yıl içerisinde tweetlere yeni olanaklar sunacak geliştirmeler yaptı. Bunlardan ilki tweete fotoğraf eklemesi oldu bunun hemen ardından da hareketli görüntüler (GİF) ekleme özelliği getirildi. 2017 yılında da

tweetlerde olan karakter sınırlaması iki katına çıkartılarak 280 karakter olarak güncellendi (Aydemir, 2020, s. 117). Tweetlere yönelik yapılan güncellemelerin yanı sıra Twitter diğer sosyal medya araçlarıyla rekabet edebilmek için yeni eklemeler de yaptı. Bu anlamda Kasım 2020’de Instagram uygulaması ile özdeşleşen ve Facebook ile WhatsApp’ta da kullanıma sunulan kısa video veya görüntülerin kısa bir süre görüntülenmesini sağlayan hikâye (story) ekleme özelliği geliştirildi. Twitter, söz konusu özelliği Fleets olarak adlandırmıştır.⁶⁸ Bundan kısa bir süre sonra da sohbet odaları özelliği geliştirildi. Bu uygulama ile de kullanıcılar çoklu olarak sesli görüşme sağlayabilir. Twitter, bu uygulamanın adını da Twitter Spaces olarak açıklamıştır.⁶⁹ Öte yandan Twitter, uygulamaya yeni özellikler eklerken beğenilmeyen ya da uygulamanın doğasına uymayan bazı özellikleri de kaldırmaktadır. Bu anlamda ilk adım neredeyse bir yılını doldurmayan Fleets özelliğinin kaldırılması olmuştur. 3 Ağustos 2021 günü bu özellik kaldırılmış ve Twitter’da etkileşime ve kullanıcı sayısında bir artışa neden olmadığı için böyle bir karar alındığı açıklanmıştır.⁷⁰ Bu bakımdan Twitter yönetimi, uygulamanın daha çok kullanılması için diğer uygulamalarla rekabet etmek adına attığı adımdan geri dönmüştür. Başka bir deyişle Twitter kullanıcıları mecranın doğasına uygun kullanımı anlamında etkili olmuştur.

Twitter’ın kurucularından birisi olan ve uzun yıllardır CEO olarak şirketi yöneten Jack Dorsey 29 Kasım 2021 tarihinde istifa ettiğini açıklamıştır. Dorsey’in istifasıyla birlikte Twitter, kurucularının yönetimde olmadığı ve profesyonellerin yönetimde yer aldığı bir sisteme geçmiştir. Dorsey’in istifasının ardından 2011 yılında Twitter’da çalışmaya başlayan ve Teknolojiden Sorumlu Başkan Yardımcısı olarak çalışan Parag Agrawal’ın CEO görevine atandığı açıklanmıştır.⁷¹

Twitter’ın gelişimi ve yayılımı doğal afetler, seçimler ve toplumsal olaylar gibi durumlarda sergilediği performansa bağlanmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi anındalık özelliği ve özellikle bu tarz olaylarda olay yerinden bildirme hissini güçlü bir şekilde vermesi Twitter’ı çok güçlü bir sosyal medyaya dönüştürmüştür. 2009 yılından sonra özellikle politik bir bağlamda konumlanması ile anlık haberlerin daha fazla

⁶⁸<https://www.haberturk.com/twitter-hikaye-ozelligi-nasil-yapilir-twitter-story-ozelligi-acildi-twitter-fleets-nedir-ve-nasil-kullanilir-2875630-teknoloji> (erişim tarihi: 01.10.2021).

⁶⁹ <https://help.twitter.com/tr/using-twitter/spaces> (erişim tarihi: 01.10.2021).

⁷⁰<https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/twitter-fleets-kalkti-mi-radikal-karar-icin-resmi-aciklama-41866701> (erişim tarihi: 01.10.2021).

⁷¹<https://www.teknoblog.com/jack-dorsey-twitter-ceo-gorevini-birakti/> (erişim tarihi: 07.12.2021).

paylaşımı açısından da önemli bir yere ulaşmış ve daha sonra kısaca değinilecek olan ve o yıllarda yaşanan olaylarla birlikte bu konumunu da güçlendirmiştir. Bugün Twitter neredeyse anaakım medya ile yarışacak derecede gündemi aktarma ve oluşturma kapasitesine sahiptir. Toplumu böylesine geniş bir bağlamda etkilemesi bakımından Twitter, kolektif bellek açısından da incelenmesi gereken bir sosyal medya uygulaması olarak değerlendirilmektedir.

2.4.2. Aktivizm ve politik katılım bağlamında bir kamusal alan olarak Twitter'ın değerlendirilmesi

Sosyal medya araçları özellikle de Twitter 2009 yılından sonra politik anlamda önemli bir konuma ulaşmış ve hem siyasal iletişim hem de siyasal katılıma önemli bir katkı sunmuştur. Bunun temel nedenlerinden biri elbette anında ve yerinden bildirme olanağı sunmalarıdır. Bir diğer nedeni de sosyal medyanın çok ucuz bir teknoloji olmasıdır ki bunda 2010'lu yıllarda artan internet kullanıcı sayısı da etkili olmuştur. Bunun sonucunda da bireyler görüşlerini dile getirmek için daha geniş bir alan bulmuş ve sesini daha fazla insana duyurma olanağı yakalamıştır. Hem politik anlamda hem de gündelik yaşama ilişkin konuşma ve tartışma olanağının olması sosyal medyanın bir kamusal alan olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir.

Sosyal medyanın bir kamusal alan olup olmadığına bakmadan önce kamusal alan kavramına ve kapsamına bakmak faydalı olacaktır. Meral Özbek (2004, s. 25) kamusal alanı, toplumun çeşitli tartışmalar yürütüp bir kamuoyu oluşturabildiği alan olarak yorumlamaktadır. Kamusal alan kavramı üzerine yapılan çalışmalarda en fazla başvurulan kaynaklardan biri olan Jurgen Habermas (2018; 2004) ise kamusal alanı insanların toplanıp konuşabildiği ve tartışabildiği alanlar olarak görmektedir. Habermas (2018, s. 156), kamusal alanın özel alandan yani aile ve yakın arkadaşlarımızın yer aldığı alanın dışında kalan ve topluma açık eylemlerin olduğunu belirtmektedir. Bir anlamda bu alan politik bir alan olmakta ve herkese açık ya da herkes tarafından görülüp yorumlanabilen eylemler de kamusal eylemleri oluşturmaktadır. Burada olan eylemlerde ya da tartışmalarda bir uzlaşma ve kamuoyu oluşması beklenebilir⁷². Öte

⁷²Kamusal alan tartışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz: Habermas, J. (2018). Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü. (Çev: T. Bora ve M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları. Sennet, R. (2016).

yandan Habermas, kitle iletişim araçlarını kamusal alanın iletişim araçları olarak görmektedir. Habermas'ın kamusal alan tartışmalarında dikkat çektiği iletişim araçları geleneksel ve konvansiyonel medya dünyasının birer parçaları olmakla birlikte bir teknoloji ve iletişim mecrası olarak İnternet'in gücü henüz tam olarak olgunlaşmadığı görülmektedir. Bu nedenle internet, kamusal alanın iletişim araçları içerisinde yer almamıştır. Ancak bugün İnternet teknolojilerinin ve sosyal medyanın elde ettiği konum ile birlikte bu alanların da kamusal bir iletişim işlevi görüp görmediği tartışılmaktadır.

Sosyal medya ve hatta bütün çevrimiçi platformlar kamusal alanın ve toplumsallığın gelişip yayılmasına önemli katkılar sunmaktadır. Ancak söz konusu kamusal alanlara İnternet teknolojisi ile bağlanmak sunduğu fırsatlar kadar zorluklar da yaratmaktadır. Bu anlamda gizliliğin sağlanması ya da neyin kamusal neyin özel olduğu çizgisinin belirsizleşmesi gibi durumlar ön plana çıkmaktadır. Buna karşın bireyler kendi kişisel görüş ve inançlarıyla kamusal alana katkı sunmaktadır (Papacharissi, 2020, s. 163). Bir anlamda sosyal medya belirli noktalarda kamusal alan olarak kabul edilerek elektronik kamusal alan işlevi üstlenmektedir.

Elektronik kamusal alan kavramı (Dijital kamusal alan ya da elektronik agora kavramları da kullanılmaktadır), henüz sosyal medya var olmadan önce internet teknolojisi için kullanılmaya başlanmıştır. Howard Rheingold, internet ortamında yaşanan tartışmaların ve siyasal katılımın bir elektronik agora yarattığını düşünmektedir. Ona göre internet, herkese açık ve ulaşılabilir olması, gönüllü katılım esasına dayanması ve kurumsal kimliklerden önemli ölçüde arınmış bir katılımın olması nedeniyle kamusal alanın gereklerini yerine getirmektedir. Bunun yanı sıra, internet ortamının denetimden uzak olması ve devlet ve örgütlü iktidarı eleştirmesi bakımından daha önemli hale gelmektedir. Vatandaşların dilediklerince katılım sağlayıp görüş bildirmesi ile elektronik agora yurttaş temelli bir demokrasi inşa etmektedir (Rheingold, 1993'ten aktaran Timisi, 2003, s. 22). Sosyal medya çalışmaları yürüten Ali Emre Dingen'e (2020, s. 97-98) göre, sosyal medya bütün araçlarıyla neredeyse herkesin konuşup tartışabildiği bir alana dönüşmüştür. Bu anlamda sosyal medya insanların sorun yaşadığı, rahatsızlık duyduğu ya da çözüm bulmaya çalıştığı konular için bir araç haline gelmiştir. Bu durum sosyal medyanın bir kamusal alan ya da elektronik agoraya

dönüştüğünü göstermektedir. Burada oluşan elektronik agora gönüllü katılımın olduğu çok sesli bir kamusal alandır. Ancak sosyal medyanın elektronik agora olarak sunduğu olanaklar kadar eksik kalan noktaları da tartışılmakta ve tam anlamıyla bir kamusal alan oluşturup oluşturulmadığı tartışmaları devam etmektedir. Daha doğru bir söylemle kamusal alan olarak kabul edilmesi ve bunu karşılayıp karşılayamadığı üzerinde tartışılmaktadır.

Uzun yıllardır sosyal medya ve yeni medya çalışmaları yapan Fuchs'a (2014, s. 255) göre sosyal medyanın özellikle de Twitter'ın bir kamusal alan olup olmadığı noktasında iki ayrı görüş vardır. Bunlardan ilki sosyal medyayı kamusal alan olarak kabul eden ve hatta içinde teknolojik determinizmi bile barındıran görüşler ve diğeri de şüpheli yaklaşanlardır. Başta Evgeny Morozov, Clay Shirky ve Zizi Papacharissi olmak üzere birçok sosyal medya araştırmacısı sosyal medyanın tamamının bir kamusal alan olduğunu savunmuştur. Ancak kısa bir süre sonra yapılan araştırma sonuçlarının da etkisiyle buna şüpheyi yaklaşılmaya başlanmış ve sosyal medyanın nasıl bir kamusal alan sunduğu tartışılır hale gelmiştir. Bugün sosyal medyanın bir kamusal alan oluşturup oluşturmadığı üzerine tartışmalar devam etmektedir.

Yukarıda sözü edilen sosyal medyanın kamusal alan olup olmadığına ilişkin yaklaşımları kısaca açıklamakta yarar vardır. Nitekim bir sosyal medya aracı olan Twitter'ın konumunu saptamak ve bu doğrultuda çözümleme yapmak bakımından önemlidir. Sosyal medyanın bir kamusal alan oluşturduğu ve politik alana da etki ettiği görüşü 2000'li yılların başlarında dile getirilmeye başlanmıştır. İletişim bilimci Clay Shirky (2018, s. 157-158) sosyal medyanın kamusal alan oluşturma ve politik alana etki etmesinin aslında tam anlamıyla sosyal medya ortaya çıkmadan temellendiğini belirtmektedir. Ona göre, 2001 yılında Filipinler Devlet Başkanı Estrada'nın görevi bırakmasına neden olan SMS ve e-posta ağlarıyla organize olmuş göstericiler kamusal alan olarak sosyal medyanın ilk örneklerini oluşturmuştur. Yine aynı şekilde 2004 yılında Basque ayrılıkçılarının Madrid bombalı saldırı sonrasında suçlanan Başbakan Jose Maria Aznar'ın görevinden ayrılmak durumunda kalması da bu bağlamda ele alınmaktadır. Sosyal medyanın ve özellikle Twitter'ın bir kamusal alan olduğu görüşü aslında ilk olarak 2009 yılında İran Protestoları sırasında ortaya atılmıştır. Halkın rahatsız olduğu konularda tartışabildiği ve zaman zaman eyleme geçebildiği bir kamusal alan olduğu düşüncesi merkeze alınarak Twitter konumlandırılmaktadır. 2009 yılını takip eden bir iki yıl içerisinde de bu tezi destekleyecek birçok olay yaşanmıştır.

Bunların en bilinenleri de Arap Baharı ve İşgal Et eylemleri olmuştur. Bu anlamda sosyal medyanın bir kamusal alan sunması savunusunun temelinde katılım ve tartışma ortamı olması yer almaktadır. Toplumsal eylemlerde konuşma ve tartışma imkânı sunduğu inancı öncelikle savunulmaktadır. Bunun yanı sıra özgür bir ortam olması ve sansürden uzak olması da bu anlamda belirtilmektedir. Bir diğer noktada ise siyasal katılım ve siyasalere kolay ulaşma olanağı yer almaktadır. Son olarak da dijital dünyaya aktarılan hizmetlerin daha kolay ulaşımı ve bu teknolojilerin yaygınlaşması yer almaktadır.

Sosyal medya araştırmaları yapan Morozov'a (2019, s. 24) göre 2009 yılında İran Protestolarıyla başlayan sosyal medyayı merkeze alan kitle hareketleri dönemi 2011-2014 arasında zirveye ulaşmış ve dünyanın farklı bölgelerinde toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönemde sosyal medyanın çok belirgin bir işlev kazanmasında anaakım medya da etkili olmuştur. Ekonomi politik nedenlerle protestolara konu olan olaylar ya da protestoların anaakım medyada yer almaması insanları alternatif yollara yöneltmiştir. Denetimden uzak ve kullanıcıların özgür olduğu efsanesi de buna eklenince toplumsal olaylar sosyal medyaya dayanmıştır. Diğer sosyal medya araçlarının yanı sıra Twitter da bu protestolarda belirgin bir rol oynamıştır (Çoban, 2014, s. 11). Hatta Twitter'ın yapısı ve çalışma mantığı düşünüldüğünde en büyük rolü Twitter oynamış ve "*Twitter Devrimi*" efsanesi de böylece ortaya çıkmıştır (Irak ve Yazıcıoğlu, 2012, s. 19).

Sosyal medyanın toplumsal hareketlerdeki kamusal iletişim işlevini en kısa olarak aktivizmi hızlandırmak ve sosyal eylemler için lider gereksinimini ortadan kaldırmak şeklinde açıklamak mümkündür. İnsanlar, sosyal medyaya bağlanarak kendilerini harekete geçirecek bir lider ya da bir kolektif kimlik olmaksızın toplumsal yaşama ilişkin tepkilerini dile getirebilmektedirler. Bu anlamda dijital teknolojiler bir özgürlük ve kolaylık sağlamıştır (Gerbaudo, 2020, s. 87). Daha sonra sosyal medyanın kamusal alan olmasına şüpheli yaklaşan görüşlerde de görüleceği gibi bu teknolojiler her zaman özgürleştirici de olmamakta hatta bazen özgürlüklerin kısıtlanmasında başat rol oynayabilmektedir.

Twitter'ın bir kamusal alan oluşturması ya da kamusal alanın iletişim aracı olarak görülmesi yalnızca toplumsal eylemler bakımından değerlendirmek eksik olacaktır. Bu anlamda Twitter, siyasal iletişimde anaakım medya ile aynı işlevleri üstlenmekte hatta daha fazlası için olanaklar sunmaktadır. Çünkü Twitter ile belirli bir kitleye doğrudan

seslenme ve o kitleyi daha iyi ve verimli bir şekilde o konuda güdülemeye olanak sağlamaktadır. Anaakım medyada böyle bir olanak bulunmamaktadır ve gönderilen mesajların alıcısını kontrol etmek daha zordur (Doğdu vd., 2014, s. 80). Bu anlamda sosyal medya daha verimli ve istenilen sonuçları elde etmeye uygun bir siyasal iletişim olanağı sunmaktadır. Siyasal tartışmalara katkısıyla da bir kamusal alandır görüşü savunulabilir.

Sosyal medya siyasal katılımı yalnızca olumlu anlamda yer almamaktadır. Bütün mecralarda olduğu gibi sosyal medyada da olumsuz özellikler yer almaktadır. Söz konusu olumsuz özelliklerden ilki siyasiler açısından bazı skandallara neden olması şeklinde olurken halk ya da kullanıcılar için ise bir yankı odası çemberi oluşturulmasıdır. Sosyal medya, bu anlamda anaakım medyada yer almayan ya da bilinçli olarak yer verilmeyen içeriklerin yayılmasına olanak sağlayarak bir anlamda siyasal skandallara da neden olabilmektedir. Bir siyasetçinin konuşması sırasında anaakım medya kuruluşlarının çekmediği bir anda söylenen ırkçı bir söz, bir argo kullanımı ya da bir itiraf amatör kullanıcılar tarafından çekilerek servis edilebilmektedir. Böylesi durumlarda adayın ya da görevde olan siyasinin istifası etmesine neden olabilecek protestolar da yaşanabilmektedir (Lievrouw, 2016, s. 88). Bir anlamda sosyal medya, anaakım medyaya göre avantajlı ya da daha geniş bir kamusal alan sunarak farklı seslerin ekonomi politik şartlara takılmasını engellemektedir.

Sosyal medyanın siyasal katılım ve kamusal alan sunması anlamında bir diğer olumsuz öge ise yankı odası (eko çemberi) olarak bilinen algoritma filtrelemeleridir. Yankı odası, sosyal medya ve dijital uzamda kullanıcıların bilgileri, düşünceleri ve kanaatleri seçtikleri mesajlar aracılığıyla tekrarlayarak güçlendirmesini anlatan bir metafordur. Yankı odası etkisine göre, internet siteleri kullanıcıların istemedikleri mesajları filtreleyerek kendi düşüncelerini tekrarlayan bir sistem oluşturmalarıdır. Bu anlamda kullanıcılar yalnızca istediği enformasyonu almakta ya da kendisi gibi olanların görüşlerini görmektedir (Hermida, 2017, s. 82; Narin, 2018, s. 240). Öte yandan Mutlu Binark (2017, s. 19-20) sosyal medyada siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik olaylara ilişkin bilgi alırken kullanıcılar kendi görüşlerini yansıtan hesapları takip ederek bir yankı odası oluşturabildiğini ve bunun yanı sıra kullanılan sosyal medya uygulamasının kullanıcı hareketlerini izleyerek de algoritmalar aracılığıyla bir yankı odası ortaya çıkartabildiğini belirtmektedir. Bu durum, sosyal medya kullanıcılarının farklı düşüncelere sahip olanlarla karşılaşmasını engellemekte ve kendi

görüşünü çok güçlü ve evrensel hissettirmektedir. Yankı odası etkisi bu anlamıyla geniş bir kamusal alan oluşturmayı engellemekte ve kullanıcılara dar bir sanal kamusal alan sunmaktadır. Başka bir deyişle kamusal alanın ortaya çıkış noktasını yankı odası algoritmaları tehdit etmektedir.

Sosyal medyanın kamusal alan olarak bir diğer işlevi de insanların politikacılara ve devlet görevlilerine doğrudan ulaşma olanağıdır. Birçok insan Twitter üzerinden gönderdiği bir tweet ile sorununu yetkililere iletebilmekte hatta bazen bir çözüm de bulabilmektedir. Böylesi durumlar sorunların çözümü için süreci hızlandırarak bürokratik işlemlerin bir kısmını ortadan kaldırmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde hükümet ya da devlet tarafından sağlanan hizmetlerin dijital ortamda sağlanması da yeni iletişim teknolojilerinin kamusal yaşama olumlu etkileri bağlamında değerlendirilebilir. Bu anlamda hizmetlerin dijital ortama taşınması ve sosyal medya ile yöneticilere kolay ulaşım olanağının aynı zamanlarda olması bu durumu daha güçlü bir şekilde savunulabilir hale getirmiştir (Van Dijk, 2018, s. 162-163).

Sosyal medyanın bir kamusal alan olarak kabul edilebileceği yönündeki bir diğer görüş de çok fazla insan tarafından kullanılıyor olmasıdır. İletişim bilimci Van Dijk'a (2018, s. 33) göre, dünyanın neredeyse tamamı internete bağlı durumdadır. Ancak internet bağlantısı ve sosyal medyaya erişim bazı ülkelerde %90 gibi oldukça yüksek oranlarda olurken bazı ülkelerde ise %5 gibi çok düşük oranlarda gözlenmektedir. Bu noktada Van Dijk büyük çoğunluğun internete erişebilir durumda olduğu ve bu yüzden de toplumsal tartışmalar için yeterli bir alanın oluştuğunu savunmaktadır. Buna ek olarak toplumsal yaşamdan bağımsız olarak bir kamusal alan ve aktivizm yaratmanın da mümkün olmadığı görüşüyle aslında sosyal medyanın toplumla birleşerek bir kamusal alan oluşturduğunu belirtmektedir.

Bu anlamda eğer sosyal medyanın bir kamusal alan oluşturduğu savunulacaksa Van Dijk'ın yaklaşımında olduğu gibi hem toplumsal yaşamın ve toplumun sosyo-ekonomisinin hem de sosyal medyanın bir arada olduğu kamusal alan üzerine bir yaklaşım geliştirilmelidir. Başta Twitter olmak üzere sosyal medya araçları İran Protestoları, Arap Baharı, İstanbul Gezi Parkı ve İşgal Et eylemleri (Morozov, 2019), İspanya Öfkeli Hareketi (Gravante ve Poma, 2014) ve Nijerya'yı İşgal Et (Adebayo, 2014) gibi olaylarda önemli bir rol üstlenmiştir. Hem bu toplumsal eylemlerde sosyal medyanın özellikle de Facebook ve Twitter'ın etkin kullanımı hem de dünya genelinde böyle bir algı oluşması nedeniyle bu mecraların birer kamusal alan olduğu kabul

edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda yapılan bazı çalışmalarda sosyal medyanın ana belirleyici olduğu savunulmuş ve determinist bir yaklaşımla sosyal medya kutsanmıştır. Ancak bunun tam aksini savunan ya da sosyal medyanın bir kamusal alan olduğuna kuşkuyla bakan yaklaşımlar da vardır. Sosyal medyanın kamusal alan oluşturmaya şüpheli bir şekilde yaklaşarak onun konumu sorgulanmaktadır.

Sosyal medyayı kamusal alan olarak kabul eden iletişim bilimcilerin yanı sıra bazı iletişim bilimciler de bu durumu sorgulamakta ve sosyal medyaya verilen değerin abartılı olduğunu belirtmektedirler. Şüpheli yaklaşımın en bilinen temsilcileri Christian Fuchs ve başlangıcında sosyal medyanın kamusal alan olduğunu savunan Evgeny Morozov olmuştur. Fuchs (2014), sosyal medyanın kamusal konumuna eleştirel bir bakış getirdiği eserinde Morozov'u neredeyse tekno-determinizm savunucusu olarak kabul etmektedir. Morozov (2018) ise başlangıcında sosyal medyanın kamusal alan olduğunun ateşli bir savunucusu olduğunu ancak nicel çalışmalar sonrasında düşüncesinin değiştiğini belirtmektedir. Bu iki düşünürün görüşlerinde temellenen sosyal medyanın kamusal alan olması efsanesinin sorgulanması çeşitli argümanlara dayanmaktadır. Bunlardan ilki toplumun bütün kesimlerinin internete erişiminin olmadığı ve sosyal medya kullanıcılarının abartılan etkiyi yapacak sayıda olmadığı görüşüdür. Bir diğeri ise belki de en önemlisi de yaşanan devrim ve toplumsal hareketlerin toplumun iç dinamiklerinden ortaya çıktığı gerçeğidir. Sonuncusu da dijital aktivizmin olumlu yanlarından çok pasif eylemcilik yaratarak kamusal alanı sınırlamasıdır.

Sosyal medyanın toplumsal eylemlerde nasıl bir etki oluşturduğunu görmek için hem Morozov (2019) hem de Fuchs (2014) özellikle Arap Baharının yaşandığı ülkeler ve İran'daki internet erişimi ve sosyal medya kullanım sayılarını incelemişlerdir. Bu araştırmaların sonuçları, sosyal medyanın bir kamusal alan oluşturmaya şüpheli yaklaşımlarına neden olmuş ve tam anlamıyla kamusal alan oluşturmadığı yönünde güçlü veriler sunmuştur. Her iki düşünürün de sunduğu verilere göre Arap ülkelerinde en yüksek sosyal medya kullanım oranı %9 ile Kuveyt'te ve devrim yaşanan Mısır, Libya ve Suriye gibi ülkelere %3 veya daha altında bir oran şeklindedir. Özellikle Mısır bu konuda çok çarpıcı bir konumdadır ve ülkede Twitter kullanıcıları nüfusun yalnızca %0,0158'lik bir kısmını oluşturmaktadır. Böylesine az bir kullanıcı kesiminin bir devrim yapması mümkün değildir. Ayrıca İran'da da buna benzer bir durum söz konusudur. İran'da toplam nüfusun %0,027'si Twitter kullanıcısıdır. Morozov (2019, s.

37) İran Protestoları sırasında atılan tweetlerin büyük çoğunluğunun İran dışından atıldığını ve bunların çoğunun da İran kökenli bireyler olmadığını belirtmektedir.

Her iki düşünür de Arap ülkelerindeki internet kullanım oranları ve sosyal medya kullanıcı sayılarının protestolarda yer alan insanların çok altında kaldığını belirtmektedir. Bir anlamda bu görüşe göre bu ülkelerde az sayıdaki politize olmuş Twitter kullanıcısının protestoları organize etmek ya da duyurmak için kullandığını söylemek mümkündür. Başka bir deyişle sosyal medyanın ya da Twitter'ın tam anlamıyla bir kamusal alan oluşturmadığı ve belirli bir noktada yoğunluk oluşturduğu söylenebilir. Fuchs (2014, s. 249) başta Arap Baharı olmak üzere sosyal medyada organize olan toplumsal hareketlerin sosyal medya sayesinde değil sosyal medyayı da kullanarak var olabildiğini belirtmektedir. Bu bakımdan Fuchs sosyal medyaya biçilen rolün konumunu değiştirmekte ve sosyal medyayı yardımcı bir işlevle konumlandırmaktadır.

Sosyal medyanın başta Arap Baharı olmak üzere çeşitli toplumsal eylemlerde ve devrimlerde ön plana çıkmasını Morozov (2019, s. 24) Batı medyası ve kamuoyuna bağlamaktadır. Sosyal medyanın Arap coğrafyasında önemli değişimlerin dinamiği olduğu algısı ısrarlı bir şekilde sunulmuştur. Bu algı 2009 yılında İran'da başlamış ve sistematik bir şekilde ilerlemiştir. 2009'da ABD'li blogger Andrew Sullivan'ın belirleyici bir rolü olmuştur. Sullivan "*Devrim tweetlenecek*" sözüyle adeta fenomen olmuş ve İran Protestolarına ilişkin düzenli bir şekilde bilgi akışı yapmış ve bu süreçte sosyal medyayı da merkeze koymuştur. Sullivan'ı takip ederek bütün Batı medyası sosyal medyanın bir devrim gerçekleştirdiği efsanesini yaratmış ve kabul ettirmiştir. Bu anlamda Twitter ve diğer sosyal medya araçları ne kendilerini konumlandıkları yerde kalabilmiş ne de devrimlerin gerçekleştiği ülkeler kullandıkları araçlara böyle bir anlam vermiştir. Ancak devrimlerin sosyal medya ile mümkün olduğu inancı büyük bir kitle yakalamıştır.

Sosyal medyanın özellikle Arap Baharındaki rolünü artıran tek etmen Batı medyasının bu yöndeki haberleri ile oluşan algı değildir. Buna ek olarak Arap Baharındaki ilk protestolar başlamadan önce Batılı devletler ve bazı sivil toplum kuruluşları çeşitli çalışmalarla sosyal medyanın etkin kullanılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu anlamda gizli düzenlenen etkinliklerle Arap ülkelerinden gelen bloggerlar eğitilmiş ve sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmaları sağlanmıştır. Eğitilmiş ve bunun için şartlanmış kullanıcıların etkin kullanımı da sıradan internet

kullanıcılarının hüneri gibi sunulmuştur (Morozov, 2018, s. 25). Sosyal medya ve eylemleri ilişkilendirme konusunda Batı yalnızca eğitim verme ve bu konuda algı oluşturma işlevi de üstlenmemiştir. Ayrıca bazı Batılı ülkeler sivil toplum kuruluşları eliyle başta 2009 İran Protestoları olmak üzere Arap Baharında da erişim engeli ya da sansürden kaçınmak için gereken bazı şifreleme yazılımları ve cihazlar da göndermiştir. ABD’de kullanımı yasak olan bazı şifreleme ve gizli konuşma cihazları sivil toplum kuruluşları tarafından İran’a gönderilmiştir. Bir yardım ya da bağış olarak görülen bu eylemlerin ABD yönetiminin bilgisi dışında olduğunu düşünmek pek akla yatkın olmayacaktır. Bu anlamda ABD kendi vatandaşı için zararlı görüp yasakladığı ürünleri Arap ülkelerine hem de yardım adı altında göndermiş ve sosyal medya için bir altyapı oluşturmıştır (Morozov, 2019, s. 256). Morozov’un bu yorumları aslında planlı bir şekilde isyanlara hazırlanıldığı ve bazı mecralara da rol biçildiği izlenimini oluşturmaktadır. En azından sosyal medya araçlarının rolünün abartılmasının hazırlandığını saptamak yanlış olmayacaktır.

Öte yandan toplumsal şartlar ve toplumun içinde yaşadığı politik oluşum da kamusal alan bakımından incelenmesi gereken bir diğer noktadır. Toplumun yaşadığı zorluklar, adaletsizlikler ve otoriter baskı gibi durumlar kamusal alanın oluşmasını ve bunun iletişim araçlarını da etkilemektedir. Arap Baharının yaşandığı bütün ülkelerde otoriter rejimler vardır ve bunlar halk için bir tartışma alanı sunmaktan öte halkı çok sert bir şekilde baskılamaktadır. Söz konusu baskılar yalnızca düşünceleri ifade etme tartışma anlamında olmamakta ve yaşamın her alanında ciddi oranda hissedilmektedir. Mısır’da yaşanan olaylar bu anlamda önemli bir örnek oluşturmaktadır. Mısır Protestoları başlangıcında tekstil işçilerinin hak talebi şeklinde başlamış ancak kısa sürede ülkenin tamamına yayılarak bir rejim karşıtı gösterilere dönüşmüştür. Batı medyası ise o zor şartlar altında yaşamaya çalışan işçilerin yaşadığı zorluklara tepkisini görmezden gelerek organize oldukları ve organize olabilecekleri tek aracı ön plana çıkartmıştır. Bu durum aslında Mısır Protestoları örneğinde Arap Baharının bağlamından kopartılıp farklı bir yerde değerlendirilme ve tartışılmasına neden olmuştur (Morozov, 2019, s. 358). Benzer şekilde Tunus ve Libya gibi ülkelerde de ekonomik ve sosyal temelli sorunlar ve taleplerle ortaya çıkan eylemler sosyal medyanın şanını ve kullanıcı sayısını artırmaya yaramıştır (Fuchs, 2014, s. 141).

Sosyal medyanın tam anlamıyla bir kamusal alan yaratmadığı ya da bir kamusal alan yarattığı yanlıgısına yönelik Fuchs’un (2014, s. 11) bir diğer iddiası da, aslında bir

konuşma, düşünceleri ortaya koyma ve organizasyonu yönetme olanağı olmasına karşın Twitter’da bir protestoya katılmanın gerçek yaşamda kamusal alanı daralttığı yönündedir. Ona göre bir tweet atmak kamusal sorumluluğun yerine getirildiği görüşünü yaratmakta ve özellikle Arap Baharı ve İşgal Et eylemlerinde görüldüğü gibi sosyal medyadan protestolara katılanların büyük bir çoğunluğu sokak eylemlerine katılmamaktadır. Başka bir deyişle bu süreçte pasif eylemcilik olarak kabul edilen slaktivizm⁷³ belirgin bir şekilde görülmüştür. Fuchs, bunu Arap Baharı için %70 olarak saptamıştır. Buna göre sosyal medyada tartışan ya da ateşli bir şekilde protestoları savunan insanların çoğunun evinden bile çıkmayarak bir yanılığ yarattığı görülmektedir. Bu durumu kamusal alanlarda var olabilecek eylemleri engelleyen ve bireylerin kendilerini rahatlatarak topluma karşı sorumluluğunu yerine getirme hissi olarak kabul edebiliriz. Bir tweet atmak ya da bir gönderi paylaşmak toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlamayacaktır ancak bireye ben buradayım ya da bu görüşteyim savunusunu verecektir. Bu anlamda sosyal medya kullanıcıları dijital aktivizm gerçekleştirerek toplumsallaşmalarını da hareketsiz toplumsallaşma bağlamında gerçekleştirmektedirler.

Twitter’ın bir kamusal alan olmasının sorgulanması ve tartışılması noktasında yalnızca bu üç argüman elbette yeterli değildir. Bu anlamda bir diğer önemli konu da Twitter içeriklerinin niteliğidir. Twitter’ın tam anlamıyla bir kamusal alan olduğunu savunanlar politik tartışma ve katılımın çok iyi bir seviyede olduğunu iddia etmektedir. Ancak Fuchs (2014, s. 263) bunun da bir yanılığ olduğunu belirtmektedir. 2009 yılından başlayarak Arap Baharının ilk yıllarını da kapsayacak şekilde sosyal medya içeriklerini inceleyen Fuchs, Twitter’da en fazla eğlence temalı içeriklerin yer aldığını saptamıştır. Twitter’da yer alan içeriklerin %38’i eğlence temalı olurken yalnızca %7’lik bir dilim siyasi konuları içermektedir. Buna ek olarak Fuchs, en fazla takipçi alan hesapların da eğlence içerikleri üreten kullanıcılar ya da eğlence dünyasının tanınmış kişileri olduğunu belirtmektedir. ABD’de en fazla takipçisi olan hesaplara bakıldığında ilk 10 içerisinde yalnızca Barack Obama eğlence dünyasından olmayan istisnadır. Onun dışında kalan bütün hesaplar eğlence içerikli kişi ya da hesaplardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra Wall Street’i İşgal Et başta olmak üzere politik temelli birçok kişi ve

⁷³Slaktivizm, hareketsiz toplumsallaşmaya neden olmakla eleştirilerek pasif bir toplumsallaşma biçimi olarak kabul edilmektedir. Kavram İngilizce “slacker” ve “aktivizm” kelimelerinden türemiş ve tembel eylemcilik anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle durduğu yerden bir eyleme katılma bir toplumsal soruna destek olma durumudur. Slaktivizm, insanların toplumsal anlamda kendilerini rahatlatma isteği ve dijital teknolojilerin sunduğu olanakların sonucunda ortaya çıkmıştır (Gürel ve Nazlı, 2019, s. 192).

organizasyon hesabı eğlence temalılarına oranla oldukça düşük takipçiye sahiptir (Fuchs 2014, s. 138). Fuchs'un sunduğu bu veriler Twitter'ın politik bir tartışma merkezi olduğu sonucunu çıkarmayı zorlaştırmaktadır. Bu sonuçlar daha çok politize olmuş bireylerin Twitter'ı etkin kullanarak politik görüşlerini yayma ve o anlamda bir gündem oluşturma girişimi içerisinde oldukları sonucuna götürmektedir.

Sosyal medyanın başlı başına kamusal alan oluşturduğunu savunanlar sosyal medyanın özgür bir tartışma alanı olduğu düşüncesini ön plana çıkartmıştır. Ancak Morozov (2019, s. 393) bunun da bir yanılgı olduğunu belirtmektedir. Başlangıçta sosyal medya denetimden uzak ve sansür olmayan bir mecra gibi görülmüştür. Nitekim İran Protestoları sırasında bile sansür ortaya çıkmıştır. Bazı Arap ülkelerinde ise rejim yönetimleri para karşılığında sosyal medyada protestoları organize edenlerle ilgili bilgileri satın almıştır. Bir anlamda ticari olarak hareket eden bu sosyal medya şirketleri kullanıcılarını satarak ki burada kullanıcıların çok ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalması söz konusudur kamusal bir rollerinin olmadığını kendileri de kabul etmiştir.

Sosyal medya bir kamusal alan oluşturmakta mıdır? sorusunu ayrıntılı olarak tartışan her iki düşünür de bu konuda çeşitli kuşkuları dile getirmektedir. Ortaya çıkan sonuç ise tam anlamıyla bir kamusal alan olmamakla birlikte toplumu harekete geçiren, tartışma ortamı sağlayan ve belirli bir noktada sonuçlar elde etmeye de yarayabilecek bir mecradır. Ancak kesinlikle tam anlamıyla bir kamusal alan değildir bunun aksini savunmak ancak toplumsal bağlamı gözardı etmekle mümkün olacaktır (Fuchs, 2014; Morozov, 2019). Morozov (2019, s. 225-227) sosyal medyanın dar anlamda bir kamusal alan oluşturduğunu ve insanları harekete geçirebildiğini Danimarka'da gerçekleştiren bir deneyle anlatmaktadır. Söz konusu deneyde aslında var olmayan bir sorunun yaşanacağı ima edilerek bir gönderi paylaşıp buna direnmek için bir grup oluşturulmuştur. Bu grup kısa sürede 28 bin katılımcıya ulaşmıştır. Elbette yalnızca sosyal medya üzerinden katılım yapıp sokak eylemine katılmayacak insanlar olacaktır ancak bu sayı oldukça önemlidir ve çok kısa sürede ulaşılmış bir sayı olmuştur.

Sosyal medya bir kamusal alan oluşturup toplumu harekete geçirme noktasında başat konuma sahip olabilir mi gibi sorular iletişim araştırmalarında üzerinde durulan konuları oluşturmaktadır. Özellikle Arap Baharı ve dünyanın çeşitli yerlerinde yaşanan kitlesel eylemler bu tartışmaların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Elbette sosyal medya bu süreçte belirli bir işlev görmüştür. Protestoların organize edilmesi, protestocuların mobilize edilmesi ve eylemlerin dünyaya duyurulması neredeyse

tamamen sosyal medya araçları üzerinden yapılmıştır. Ancak bütün bu toplumsal eylemler sosyal medya sayesinde olmamıştır. Başka bir deyişle bütün bu yaşananları anlatmak ve açıklamak için sosyal medya merkeze konulduğunda burada eksik bir analiz olacaktır. Yaşanan bütün bu süreçler toplumsal yapının bütünlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. Bu anlamda bu çalışmada, sosyal medyanın kamusal alan olmasına şüpheli yaklaşım benimsenmiştir. Buna ek olarak sosyal medyanın kişisel kamu oluşturduğu görüşü de benimsenmiştir. Nitekim kişisel kamu ya da kişiselleştirilmiş kamusal alan kavramı daha sorgulayıcı ve daha fazla kullanıcı merkezli olmayı yansıtmaktadır. Bu anlamda kişisel kamu kavramını incelemek yararlı olacaktır.

Sosyal medyanın bir kamusal alan sunup sunmadığına yönelik yeni bir görüş daha bulunmaktadır. Söz konusu düşünce, sosyal medyanın temelini oluşturan teknoloji ve kamusal alanla ilişkilendirilerek oluşturulmuştur. Buna göre sosyal medya, genel anlamda yani Habermasçı bir kamusal alan oluşturmayıp daha özel ve yeni bir kamusal alan modeli oluşturmaktadır. Bunun da “kişisel kamu” olduğunu söylemek mümkündür (Schmidt, 2016, s. 48). Kişisel kamular sosyal medya ağlarıyla oluşturulan ve anaakım medyanın aksine dar ve ilgi alanına uygun bir kamusal ağ ortaya çıkartmaktadır. Burada kişiler kendi konum ve gereksinimleri doğrultusunda kamusal alana çıkmakta ve belirledikleri alanda kendi kamusal alanlarını oluşturmaktadırlar. Bir anlamda kamusal iletişimin tamamını değil de kendi işlerine yarayan noktalarını alarak işlevini tamamlamaktadırlar (Papacharissi, 2020, s. 165; Schmidt, 2016, s. 48). Kişiselleştirilmiş kamusal alanların oluşumu ve varlığını sürdürmesinde daha önce de değinilen yankı odasının önemli bir etkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bir anlamda yankı odaları kişiselleştirme işleminin temelini oluşturmaktadır.

Bireysel kamusal alan aslında bireyselleşmenin bir sonucu ve sosyal medya ile daha da yaygın olarak karşımıza çıkmıştır. Bireyselleşme gündelik yaşamdan çıkarak siyasal alana da karışmış ve insanlar siyasal konumlarını da bireysel bağlamda konumlandırmaya başlamıştır. Bu durum aktivizm noktasında da görülmektedir. Bireyler sosyal medya hesabından aktivizmini gerçekleştirerek işlevini tamamlamakta ve kendi kamusal alanında yaşamaya devam etmektedir (Papacharissi, 2020, s. 168). Kişisel kamusal alanların inşası ve kullanımının yaygınlaşması tamamen yeni iletişim teknolojileri ve sosyal medya sayesinde olmuştur. Anaakım kitle medyası doğrudan bireylere hitap edemeyeceği için böylesi bir kamusal alanın oluşturması da mümkün değildir. Öte yandan sosyal medyanın birçok kamusal iletişim alanını bir araya

toplaması ve anaakımdan da bu anlamda ayrılması kişisel kamu sürecini destekleyen bir durumdur. Bir anlamda sosyal medya araçlarından biri örneğin Twitter kişiselleştirilmiş bir kamusal alan sunmakta ve bireyler bu kamusal alanları içinde kamusal alana katılmaktadır (Schmidt, 2016, s. 53-55).

Sosyal medyanın özellikle de Twitter'ın bir kamusal alan olup olmadığı ve kamusal alan olarak hangi işlevleri yerine getirdiği kısaca tartışılmıştır. Sosyal medyanın kamusal alan oluşturmaya yönelik yaklaşımlardan şüpheli yaklaşım durumu sorgulayarak ve nicel verilere dayanarak daha mantıklı bir duruma değinmektedir. Elbette hiçbir şekilde kesinlikle bir kamusal alan değildir demek yanlış olacaktır ancak tam anlamıyla kamusal alan olarak da kabul edilemez. Bugün sosyal medya kullanım pratiklerine bakıldığında daha dar anlamda ve kişisel kamusal alanlar yarattığını belirtmek mümkündür. Sosyal medyanın doğası da kişisel kamusal alan oluşturmaya daha uygundur. Çünkü sosyal medya genel anlamda bir kitle iletişimini amaçlamamakta ve kişiselleştirilmiş mecralar ile varlığını sürdürmektedir. Bu durum sosyal medya ve kolektif bellek inşası arasında güçlü bir bağ oluşturmaktadır. Kolektif bellek de aslında kişisel durumlardan etkilenmekte ve bireyin sosyalleşmesi, kamusal alana çıkması ve bir topluma aidiyet duyması ile oluşumu hızlanmaktadır. Bu bakımdan da sosyal medya kolektif bellek mekânı olarak önemli bir işlev üstlenmektedir.

2.4.3. Twitter kullanıcılarının kolektif belleğin inşasına etkisi

Bu çalışmada bellek inşası ve aktarımı sürecinde Twitter kullanıcılarının durumu da incelenmektedir. Daha önce sosyal medyanın bir bellek mekânı olduğu ve kolektif belleğin inşası ile aktarımında etkin rol oynadığı belirtilmiştir. Bu anlamda sosyal medyanın yapısı ve kamusal konumunu da göz önüne alarak Twitter'da nasıl bir bellek inşa edildiği ve bu belleği inşa edenlerin kimler olduğunu incelemek gerekmektedir. Sosyal medyanın temel çalışma mantığı düşünüldüğünde söz konusu kolektif belleği kullanıcıların inşa ettiği ve taşınmasını sağladığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda sosyal medyada kolektif belleğin inşasına kullanıcıların etkisi incelenmelidir.

Sosyal medya kullanıcılarının bellek inşasına ve aktarımına etkisine geçmeden önce burada kullanıcıların etkisini daha belirgin kılmak adına Türkiye'de ne kadar sosyal medya kullanıcısı olduğuna bakmak gerekmektedir. Sosyal medya

kullanıcılarının sayısı ve toplumda ne kadar yer edindiği aslında toplumu ne kadar yansıttıkları ve ne kadar etkili olduklarını görmemize yarayacaktır. Çalışmanın sınırlılıkları da düşünülerek burada yalnızca Twitter kullanıcılarına yönelik bilgiler ağırlıklı olarak verilmiştir. Türkiye nüfusunun % 77.7'si (65.8 milyon) internet erişimine sahiptir ve bunların da %71'i (60 milyon) sosyal medya kullanıcısıdır. Buna ek olarak Türkiye'de bir insan ortalama 7 saat 57 dakika internet başında geçirmektedir. İnternet başında geçirilen bu sürenin de yaklaşık üç saati sosyal medya mecralarında olmaktadır. Türkiye, 2021 yılı Ocak ayında 13 milyon 600 bin Twitter kullanıcısı ile dünya genelinde en fazla kullanıcı bulunan yedinci ülke konumundadır. Twitter, kullanım yoğunluğu bakımından son bir yılda en fazla artış gösteren sosyal medya olmuştur. Bu bakımdan bir önceki yıl internet kullanıcılarının Twitter'ı kullanım oranı %61'iken bu yıl %72.5'e yükselmiştir.^{74 75}

Böylesine yüksek kullanım oranları olan ve neredeyse gündelik yaşamın önemli parçalarından bir tanesi olan sosyal medyanın kolektif belleğe etki etmesi kaçınılmazdır. Elbette sosyal medyanın kullanıcıların ürettiği içeriklere dayanması nedeniyle kolektif belleğin sosyal medyada inşasında ve aktarımında kullanıcıların önemli bir rolü vardır. Bu bakımdan sosyal medya kullanıcılarının bellek inşasına hangi yollarla ve sosyal medyanın hangi olanaklarıyla katkı sunduğunu görmek gerekmektedir.

Sosyal medya kullanıcıları çeşitli araçlarda o medyanın doğasına uygun bir şekilde bellek inşa etmektedirler. Yeni medya teknolojileri üzerine önemli çalışmalara da imza atan ünlü düşünür Manuel Castells (2012, s. 24) iletişimin her türünün toplumsal bağlamda gerçekleştiğini ve yaşamın her alanına etki ettiğini belirtmektedir. Elbette en çok da insanların zihinlerine etki ederek onları önemli bir oranda etkilemektedir. Sosyal medya da bir iletişim ağı olarak insanların zihinlerine etki etmekte ve bellek oluşum sürecinde önemli bir işlev üstlenmektedir. Ancak sosyal medyanın bellek inşası anaakım medyadan farklı bir bağlamda olmaktadır. Bunun temel nedeni de sosyal medyanın kullanıcı temelli olması ve belleği kullanıcıların inşa etmesidir. Bu anlamda sosyal medya kullanıcılarının bellek inşasına etkisi; katılımcı

⁷⁴<https://ersoyhasan.com/2021/04/26/turkiyede-internet-ve-sosyal-medya-kullanim-istatistikleri-2021/> (erişim tarihi: 05.10.2021).

⁷⁵<https://www.hootsuite.com/pages/digital-trends-2021#c-237279> (erişim tarihi: 05.10.2021).

kültür ve kullanıcıların aktif kullanımı, farklı seslerin var olabilmesi, etkileşim, sosyal medyanın geniş bir depo ya da hafıza olanağı sunması ve insanların zihinlerinde belirli şeyleri eşleştirerek yer edinmesini sağlayacak ve zihinlerde çağrışım yapabilecek bir etkisinin olması şeklinde sıralanabilir.

Sosyal medya kamuya açık bir şekilde çalışmakta dolayısıyla da enformasyonun toplumsal yayılımına dayanmakta ve bireylerin birbiriyle paylaştığı içeriklerle oluşmaktadır. Bireyler kullandıkları sosyal paylaşım sitesinin formatına uygun olarak istedikleri içeriği anlık olarak paylaşarak sosyal medyanın oluşumuna katkı sunmaktadır. Bu anlamda sosyal medya kullanıcı bazlıdır ve toplumsal bir konumu da vardır (Karadoğan vd., 2014, s. 218). Bireylerin oluşturduğu medyayı Fuchs (2014, s. 76) ise Henry Jenkins'ten ödünç aldığını belirttiği “Katılımcı kültür” kavramı üzerinden açıklamaktadır. Katılımcı kültür izleyiciler, okuyucular ya da daha doğrusu kullanıcılar tarafından üretilen içeriklerle oluşturulan kültürdür. Kullanıcılar her türlü paylaşımlarıyla bir kolektif bellek inşa etmektedirler. Bu hem 12 Eylül Darbesi gibi belirgin bir örnek olayda olabileceği gibi hem de genel anlamda bir kolektif bellek için de söz konusu olabilmektedir. Neredeyse günün her dakikası hatta saniyesinde sosyal medya kullanıcıları bir gönderi paylaşmakta ve bunların bir kısmı toplumun genelini ilgilendiren ve bellek oluşturma potansiyeli olan içerikler olmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi sosyal medyada inşa edilen bellek, topluma yayılmış ve onu yansıtan bir bellek olmuştur. Bu bakımdan kullanıcılar hem yaygın anlamıyla hem de alt gruplar için kolektif bellekler inşa etmekte ya da aktarımını sağlamaktadır. Kullanıcıların bazı olaylarla ilgili tanıklıkları ve bunu da sosyal medyada paylaşması da bellek inşasına oldukça önemli bir etki yapmaktadır. Anaakım medya bazen buna olanak vermemekte ya da sosyal medya kadar geniş bir alan sunamamaktadır. Bu anlamda sosyal medya kullanıcıları daha geniş bir kolektif bellek inşasına katkı sunabilmektedir.

Sosyal medya kullanıcılarının bellek inşasındaki rolünü daha farklı bir bağlamdan ele alan Shirky (2018, s. 164) ise iki aşamalı akış modeli ile sosyal medyayı katılım bakımından incelemiştir. İnsanlar çevrelerinden -bu çevre çevrimiçi ya da gerçek dünyada olabilir- elde ettikleri duyum ya da bilgileri sosyal medyada katılım için kullanabilmektedir. Belirli bir konuda görüş bildirmek ya da belirli bir günü anmak için yapılan paylaşımlar bu şekilde gerçekleşmektedir. Bu anlamda yapılan paylaşımlar bir bellek inşasına doğrudan etki etmektedir. Söz konusu etkileşim ve bellek inşası doğrudan toplumsal bağlamda gelişmektedir. İletişim bilimci Van Dijk (2018, s. 27) ise

sosyal medyanın bellek inşasına katkısını teknolojik şartlar bakımından ele almaktadır. Kullanıcıların farklı belge, fotoğraf ya da anıları ortaya çıkartması ve bunları kalıcı kılmasına vurgu yapmaktadır. Bu durum da doğrudan bellek inşasına katkı sağlayacaktır. Yani kullanıcılar sosyal medya teknolojisinin olanağıyla kolektif belleğe katkı yapabilecektir.

Kullanıcıların anılarını ya da belgelerini paylaşarak bellek inşa etmeleri toplumda hâkim olan bir grup için oldukça olağan bir durumdur. Hatta o grup için bellek inşa etme noktasında sosyal medyaya gereksinim yoktur da denebilir. Ancak azınlık olan grupların sesini duyurabilme ve düşüncelerini ya da anılarını dile getirebilmeleri için bazı durumlarda sosyal medya tek seçenek olabilmektedir (Yücesoy, 2020, s. 10). Azınlık olan ya da ideolojik olarak dışlanan anaakımda da yer bulamayan bireyler kolektif belleklerini inşa etme ve aktarma noktasında sosyal medyadan yararlanabilmektedir. Bu da sosyal medyanın doğası sayesinde olmaktadır çünkü sosyal medya görece daha özgür ve ekonomi politik denetimden daha uzaktır. Bu anlamda kullanıcıların daha sağlıklı ve daha doğru bir kolektif bellek inşa etmesinde sosyal medyanın olumlu bir katkısının olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal medyada inşa edilen kolektif belleğe kullanıcıların etkisini ortaya çıkartan bir diğer özellik de etkileşim özelliğidir. Sosyal medya, anaakım medyadan farklı olarak sunduğu özelliklerden bir diğeri de etkileşim olanağıdır. Anaakım medyada bir içerik sunulur ve öylece kalır çünkü anında bir etkileşim olabilmesi medyanın doğasına aykırıdır ancak sosyal medya tam da bu noktada fark yaratmaktadır. Üretilen içeriklerle ilgili farklı kullanıcılar etkileşime geçebilmekte hatta o içerik güncellenebilmekte ya da kaldırılabilir (Lievrouw, 2016, s. 22). Kullanıcıların etkileşimi de kolektif belleğin inşasına doğrudan etki edebilmektedir. Çünkü kolektif bellek toplumsal yaşamın içinde oluşmakta ve aktarılmaktadır ve sosyal medya da buna olanak sağlamaktadır. Anaakım medya kuruluşlarında olmayan bir etki ile kolektif belleğin gelişmesi ve değişmesinde halk yani kullanıcılar daha etkin olabilmektedir. Etkileşim, hem orada görülen bir olay ile olup yeni bir içerik paylaşılması hem de paylaşılan bir içerik üzerinden etkileşime geçerek o içeriğin bellekte yer alması ya da farklı bir şekilde kalmasını sağlaması bakımından önemlidir. Sonuç olarak sosyal medyanın kullanıcılara sağlamış olduğu bu olanak bellek inşasında kullanıcıları daha aktif hale getirmekte ve tabandan bir bellek oluşumunda halka bir alan sunmaktadır.

Öte yandan sosyal medya sınırsız kullanım alanı sunması bakımından kullanıcılara sınırsız içerik paylaşımı ve depolama olanağı da sunmaktadır. Bir anlamda sosyal medya hem bir canlı dijital bellek olarak işlev görürken diğer yandan da bu belleğin saklanıp arşivlenmesini de sağlamaktadır (Risse, vd., 2016, s. 290). Sosyal medya ve diğer internet teknolojilerinde yalnızca geniş bir depo ve bellek inşası olanağı yoktur buna ek olarak çok daha geniş bir kesimin bellek inşasına katıldığı ve bunların depolanabildiği bir ortam vardır. Aslında sosyal medya teknolojisini ayrıksı kılan da budur (El Gody, 2012, s. 76). Gerçekten de anaakım medyada inşa edilen bellek için de oldukça geniş bir arşiv olanağı vardır. Ancak sosyal medyanın çok daha geniş bir belleği oluşturma ve saklama olanağı fark yaratmaktadır. Bu noktada kullanıcıların ürettiği içeriklerle inşa edilen belleğin saklanması ve aktarılması devreye girmektedir. Bu bağlamda kullanıcılar sınırsız bir kolektif bellek arşivine sahip olmakta ve bunu ideolojik konumlarına göre kullanmaya devam etmektedirler. Bu durumun insanların kullanmayacağı kadar fazla belleğin ya da bellek mekânının ortaya çıkmasına neden olduğu da unutulmamalıdır. Başka bir deyişle bellek bolluğunun seçici bir bellek inşasına yol açma olasılığı göz önünde bulundurulmalı ve bellek inşası bu bağlamda olmalıdır.

Sosyal medya belirli şeyleri etiketleyerek insanların zihinlerinde bir çağrışım yapabilmektedir. Elbette anaakım medya da bunu yapabilir ancak sosyal medya kullanıcı tabanlı bir medya olması nedeniyle halkta kabul gören şeylerin halk tarafından ortaya atılması ve kabul edilmesi mantığıyla daha hızlı bir etki yapabilmektedir. Bunda da kullanıcıların içerik üretmesinin önemli bir etkisi vardır. Kullanıcılar, toplumun içinden bireyler olarak toplumun belleğinde olan çağrışımları tweetlemekte ya da paylaşmakta ve bu da popüler hale gelerek genel kabul oluşturmaktadır. Aslında bu durumun ilk örnekleri, sosyal medya henüz ortaya çıkmadan bloglar ve Google aramalarında anahtar sözcüğü sabitleme ile görülmüştür. Bu anlamda Tony Blair için “yalancı” ve George Bush için “sefil başarısızlık” sözcüklerinin etiketlenmesi önemli örnekler olmuştur. Her iki etiketleme de neredeyse dünya genelinde bilinir hale gelmiş ve yaygınlaşmıştır (Castells, 2012, s. 34). Bugün sosyal medyada özellikle de Twitter’da buna benzer etiketleme ve bazı kişilerle olayları ya da durumları çağrıştıran içerikler mevcuttur. Kullanıcılar belirli olayları bazen sürekli kullanarak bazen de ilk kullanımda zihinlere işleyerek kabul görüp neredeyse onu bir bellek mekânına dönüştürebilmektedir. Söz konusu etiketler sosyal medyadan taşarak gündelik yaşamda

da görülmeye ve kullanılmaya başlamaktadır. Bu anlamda sosyal medya kullanıcıları bazen etkili bellek inşasında bulunabilmektedir.

Bu başlık altında sıralanan teknolojik olanaklar sosyal medya kullanıcılarının bellek inşasında etkin olabileceklerini göstermektedir. Öte yandan kullanıcıların bellek inşası sürecinde yer alması ise yeni bir durum ortaya çıkartmamakta yalnızca inşa mekânını genişletmektedir. Tıpkı sözlü kültürde ve sosyal medya öncesindeki bellek mekânlarında olduğu gibi bireyler, içinde bulundukları toplumsal yapının bir parçası olarak bellek inşasına ve aktarımına katılmaktadırlar. Bir anlamda sosyal medya kullanıcıları da etkilendikleri toplumun belleğini sosyal medyada aktarmakta ve yeniden inşa etmektedirler. Sosyal medyada bellek inşa ederken ya da aktarırken kullanıcılar, eski bellek aktarımına oranla daha fazla kaynak ve olanakla daha geniş ve berrak bir bellek inşa edebilmektedirler (Maireder ve Ausserhofer, 2016, s. 403). Sosyal medya kullanıcıların bellek inşası tıpkı sözlü kültürde olduğu gibi toplumdan bağımsız olmamaktadır. Toplumun genelini kapsayan bir bellek söz konusu olduğunda da kullanıcılar ait oldukları alt grupların etkilerini belirginleştiren bir perspektiften belleğin aktarımı ve yeniden inşası sürecine katılmaktadırlar. Başka bir deyişle sosyal medyada kullanıcılar tarafından oluşturulan bellek tam da kolektif belleğin doğasına uygun bir şekilde olmaktadır.

Sosyal medya kullanıcıları mecraların verdiği olanaklar ve dayandığı teknolojik altyapının doğasından da yararlanarak gündelik yaşamlarının büyük bir kısmını burada inşa etmektedirler. Sosyal medya doğası gereği kullanıcı merkezlidir ve kullanıcılar hem gönderici hem de alıcı olarak yer alırlar. Bir anlamda toplumsal yaşamın neredeyse her alanına dokunarak geniş bir etkileşim ağı kurar ve kültür yaratır. Bunun bir sonucu olarak da sosyal medya toplumun bütününi şekillendiren ve etkileyen olayların merkezinde de yer alabilmektedir. Toplumsal yaşamın ve toplumsal inanışların bir yansıması da olan toplumsal bellek, daha önce değinildiği gibi çeşitli mekânlarda inşa edilir. Sosyal medya bu anlamda bir bellek mekânı olarak belleğin inşa edildiği ve aktarıldığı yerler arasında yer alırken sosyal medya kullanıcıları bu sürecin öznelere olarak doğrudan etki etmektedirler. Elbette bunda sosyal medya teknolojilerinin önemli bir katkısı vardır çünkü bu teknoloji pasif izleyici tezini tam anlamıyla ortadan kaldırmış ve onlara bir kültür yaratma şansı vermiştir.

Öte yandan sosyal medya hem kolektif belleğin inşası sürecinde hem de genel gündelik yaşamda belirli ideolojilerin üretilmesinde ve yaygınlaşmasında önemli bir rol

oyunmaktadır. Resmi ideolojinin üretilmesi veya üretilmemesinde de etkili olmaktadır. Resmi ideolojinin üretilmesinde öncelikle belirli kaynakların (hesapların) içerikleri, resmi ideolojinin temsilcilerinin içerikleri ve resmi kurumların hesaplarının içerikleri doğrudan etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra anaakım medya kuruluşlarının, bilinen gazetecilerin ve diğer bazı kullanıcıların sosyal medya paylaşımları da resmi ideolojiyi yeniden üretmektedir. Bir anlamda sosyal medyada da resmi ideoloji yeniden üretilmektedir. Ancak sosyal medyanın doğası gereği farklı sesler ve alt kültürler de yer alabilmektedir. Bu bakımdan resmi ideolojinin yeniden üretimi ve dolaşımı sosyal medya ile birlikte hâkim ideoloji olmaktan çıkmıştır. Farklı seslerin daha çok olması resmi ideolojiyi sorgulama ve alternatifler oluşturma olanağı bu anlamda etkili olmaktadır. Başka bir deyişle sosyal medya belirli bir oranda resmi ideolojinin yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır ancak hâkim ideoloji olmasına da olanak vermemektedir. Bu bakımdan sosyal medya alt kültürlerle ve ideolojilere daha fazla olanak sunmaktadır ve bu noktada anaakım medyadan ayrılmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın yöntemi, evren ve örnekleme, veri toplama tekniği, veri toplama süreci ve verilerin analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada yöntembilimsel olarak nitel yöntem benimsenmiş ve nitel yöntemin veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Nitel araştırmanın kuramsal kaynağı, gerçekliğin karmaşık doğasını anlamak için inşa edilen sembollerle öznel bir temsilini ortaya koyma ve yaşamın içerisinde olan sayısız örneklerle bu özneliği yorumlama iddiasına dayanmaktadır. Nitel araştırma, dünyada var olan ve toplumun gündeminde olan bir sorunu “ne, nasıl, nerede, kim ve niçin” sorularından birine ya da birkaçına yanıt aramaktadır (Kümbetoğlu, 2019, s. 35). Buna ek olarak Lawrence Neumann (2017, s. 233-234) nitel araştırma verilerini, gerçek olayları belgelemek için insanların davranışları ve söylediklerini kaydederek ya da gözlemleyip, yazılı belgeleri araştırıp görsel imgeleri incelemek olarak tanımlamaktadır. Nitel araştırmaların toplumsal bağlama vurgu yapması unutulmamalıdır.

Nitel araştırma yöntemi benimsenen bu çalışmada veri toplama ve verileri çözümleme gerçekleştirirken nitel teknikler benimsenmiştir. Dolayısıyla çalışmada nitel içerik çözümlemesi ve derinlemesine görüşme uygulanmıştır. Nitel içerik çözümlemesi örnekleme katılan bellek mekânları olan gazeteler ve Twitter’deki etiketlerde bulunan içeriklere yöneliktir. Yarı yapılandırılmış görüşme ise başka bir bellek mekânı olan hafızaya yönelik incelemeyi kapsamış ve 12 Eylül sürecini yaşayan tanıklar ile belki de bu dönemi yaşayan kişilerin çocukları olan 2000 sonrası doğumlu üniversite öğrencilerine yöneliktir.

İçerik çözümlemesi, Krippendorff’a (2013, s. 17-18) göre, metinlerden ya da diğer içeriklerden kullanım bağlamlarından hareketle tekrarlanabilen ve geçerli çıkarımlar yapmaya yarayan bir araştırma tekniğidir. Haluk Geray’a (2006) göre, içerik çözümlemesi iletişim içeriğinin daha önceden belirlenmiş kategorilere göre incelenmesine dayanan bir araştırma yöntemidir. İletişim alanı için içerik, gazete, dergi, radyo, televizyon, sinema ve internette yer alan bütün yazılı ve görsel içerikler olabilmektedir. Özetle her türlü belge içerik çözümlemesiyle incelenebilir. İçerik çözümlemesi iletişim alanında ortaya çıkmış ve gelişmiş daha sonra da başta sosyal

bilimler olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılan ve hem nitel hem de nicel olarak uygulanan bir yöntem olmuştur (Geray, 2006, s. 145-146).

İçerik çözümlemesiyle, araştırmacı çeşitli iletişim kaynaklarından aldığı içeriğin mesajlarını ya da anlamlarını açığa çıkarır. İçerik çözümlemesi kullanılarak, içeriklerin taşıdığı anlamlar ya da mesajlar nesnel bir şekilde çözümlenir. İçerik çözümlemesi tepkisizdir, çünkü içerik çözümlemesi alıcılara gönderilen mesajlar ya da sembollerini herhangi bir etkileşim olmaksızın çözümlenir (Neumann, 2017, s. 466). Başka bir deyişle araştırmacı içerik çözümlemesini gerçekleştirirken hiçbir etkisi olmaksızın doğrudan çözümleme yapılması gerekmektedir.

İçerik çözümlemesi 16. yüzyıla kadar dayanan bir geçmişe sahiptir. Ancak bugün bilinen anlamda içerik çözümlemesi 1900'lü yılların başlarında Max Weber'in gazeteleri incelemek için önermesiyle ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllarda ise özellikle propagandanın açığa çıkarılması için kullanılmaya başlanmış ve o dönemin popüler medyası olan radyo içeriklerine yönelik yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönem II. Dünya Savaşı'nın öncesi olması nedeniyle birçok propaganda çalışmasının yaşandığı ve iletişim araştırmalarının da yoğunlaştığı bir dönem olması bakımından önemlidir. Söz konusu dönemde özellikle Harold Lasswell ve arkadaşları içerik çözümlemesinin sosyal bilimler alanında güçlü bir konum elde etmesini sağlayacak çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalar, II. Dünya Savaşı öncesindeki propaganda savaşları ve politik iletişimi ele alan içerik çözümlemeleridir (Aziz, 2010, s. 119-120).

Nitel içerik çözümlemesi Neumann'a (2017, s. 467) göre, yorumlayıcı ya da eleştirel araştırmacılar tarafından istatistiki bilgi içeren rapor ve belgelere yönelik çalışmalardır ve bu çalışmalar belgeleri ya da istatistiki bilgi içeren raporları kültürel nesneler olarak kabul eder. Nitel içerik çözümlemesi, sözcük ve sayıların yanı sıra anlam temeline vurgu yapmaktadır. Nitel içerik çözümlemesini uygularken araştırmacı, içeriği oluşturan belge ya da raporun yaratıldığı, dağıtıldığı ve tüketildiği bağlamlarda genel olarak inceler. Bu anlamda çalışma inşacı bir bakış açısıyla üreticinin niyeti de dâhil olmak üzere üretimi ve çeşitli tüketiciler tarafından alınmasına kadar uzanan bütün süreci ele alır ve içeriği toplumsal bir bağlamda kabul eder. Bu anlamda incelenen içeriği barındıran şey kültürel bir nesne olarak kabul edilmeli ve yalnızca bu içerikle sınırlı bir çözümleme yapılmamalıdır.

Niteliksel içerik çözümlemesi üç tür araştırma problemini çözmek için kullanılabilir. Bunlardan ilki metnin büyük hacminden kaynaklanan sorunların

çözümünde yararlanmaktadır. Araştırmacı oldukça çok miktarda metni, örneğin uzun yılları kapsayan gazete sayılarını içeren çalışmayı örnekleme ve kodlama için kullanılır. İkincisi belirli bir konunun belirli bir perspektiften incelenmesinde yararlıdır. Son olarak da belirli metnin içinde basit bir gözlemle fark edilmesi zor mesajların açığa çıkarılmasıdır. Metni oluşturanlar ya da okurlar söz konusu metnin içerdiği bütün temaları veya önyargıları fark edemeyebilir. Bu durumda içerik çözümlemesi bunları belirgin kılma anlamında yararlı olmaktadır (Neumann, 2017, s. 468).

İçerik çözümlemesi bir kodlama sistemi ile gerçekleştirilir. Kodlama sistemi, metinde bulunan bilgileri sistematik olarak gözlemlemeye ve kaydetmeye yarayan bir kurallar bütünüdür. Kodlama sistemini araştırmacı incelediği metnin ortamı ya da türüne göre oluşturur (Drisko ve Maschi, 2016, s. 3). Elbette kodlama elde edilen içerikler kadar araştırma konusu ile de ilişkilidir. Nitekim araştırma konusunun kendisi de doğal bir kodlama dili ve kodlar oluşturacaktır. Bu anlamda kodlama sisteminin çalışmanın yapıldığı iletişim alanına ve çalışmanın konusuna göre şekillendiğini söylemek mümkündür.

Kolektif bellek, bellek mekânlarında inşa edilmekte ve aktarılmaktadır. Medya, kolektif belleğin yeniden inşa edildiği ve aktarıldığı önemli bir bellek mekânıdır. Medyanın geniş kitlelere ulaşabilmesi bir bellek mekânı olarak önemini belirginleştirmektedir. Bu çalışmada bellek mekânı olarak medyadan yaygın gazeteler ve sosyal medyadan Twitter incelemeye alınmıştır. Gazetelerin inşa ettiği bellek bir editoryal süreç ile ortaya çıkarken Twitter’da inşa edilen bellek birçok insanın paylaşımları ile oluşmaktadır. Burada bellek inşa süreçleri ayırmakta ve farklı belleklerin ortaya çıkması beklenmektedir. Dolayısıyla 2010 yılından başlayarak günümüze kadar gelen süreçte yaygın yayın gazeteler ve Twitter içeriklerine yönelik bir içerik çözümlemesi yapılmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın amacına uygun olarak var olan literatürden yola çıkarak bir kodlama cetveli hazırlanmıştır. Kodlama cetveli, 4 temel kategoriden oluşmuştur. Söz konusu 4 kategori, kolektif belleğin inşa edilme stratejileri olan hatırlatma, unutturma, yüzleşme/hesaplaşma ve belleği politikleştirme (belleği bugünün şartlarına göre yeniden oluşturma) şeklindedir. Bu 4 temel kategori çerçevesinde incelenen gazetelerde yer alan haberler ve köşe yazıları niteliksel olarak çözümlenmiş ve burada inşa edilen bellek açık bir şekilde ortaya konmuştur. Aynı şekilde Twitter’dan elde edilen veriler de bu 4 temel kategoriye göre çözümlenerek bellek inşa etme ve aktarma

stratejileri belirlenmiştir. Bu kategoriler 12 Eylül belleğinin bellek mekânlarında nasıl yer aldığını ve nasıl aktarıldığını açıklamaktadır.

Çalışmada içerik çözümlemesi ile elde edilen bulguları desteklemek için sözlü tarih çalışması gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih çalışması gerçekleştirilirken görüşme tekniği kullanılmıştır. Sözlü tarih, tanıklara başvurarak bir zaman aralığı ya da geçmişin belirli noktasında yaşanan bir olay hakkında bilgi toplama çalışmasıdır. Sözlü tarih çalışmasında temel kaynaklar araştırılmak istenen konuyu sözel olarak aktarmakta ve araştırmacı kaynaklardan elde ettiği verilerle bir çözümleme gerçekleştirmektedir (Thompson, 1999, s. 19; Kuş, 2003, s. 87). Sözlü tarih çalışmaları tarih alanının bir araştırma tekniği olarak kabul edilmektedir. Öte yandan bellek çalışmalarında da sözlü tarih sıkça kullanılan bir araştırma tekniğidir. Kolektif belleğin konumunu ortaya çıkarmaya çalışan çalışmalarda sözlü tarihe başvurulduğu görülmektedir. Bellek aktarıcılarının kolektif belleğe etkilerini saptama anlamında sözlü tarih önemli bir rol oynamaktadır (Neyzi, 2013). Bu anlamda çalışmada sözlü tarih kullanılmış ve çalışma gerçekleştirilirken derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Bu anlamda çalışmanın amacına uygun olarak hazırlanan sorular, kodlama cetvelini oluşturan bellek inşa ve aktarma kategorileriyle bağlantılı şekilde hazırlanmıştır. 12 Eylül dönemini yaşamış ve sol davalarından yargılanmış 10 kişi, ülkücü/sağ davalarından yargılanmış 10 kişi, Z kuşağından kendini sol görüşlü olarak tanımlayan 10 kişi ve ülkücü/sağ olarak tanımlayan 10 kişi olmak üzere toplam 40 kişi ile tamamı yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme tekniği, nitel araştırmalarda temel veri toplama araçlarından biridir. Görüşme ile insanların gerçekliğe ilişkin algıları, anlamlandırmaları, tanımlamaları ve gerçeği inşa etme yolları ortaya çıkarılır. Bu anlamda başkalarını anlamamanın en güçlü yollarından biri görüşme tekniğidir (Punch, 2020, s. 166). Görüşme tekniğiyle, soruları soran görüşmeci ile yanıt veren yanıtlayıcı arasında belirli bilgileri elde etmek için bir etkileşim gerçekleştirilir. Çalışmanın amacına uygun olarak hazırlanan sorular aracılığıyla bilgi elde edilir ve verilen yanıtlar kaydedilerek yapılandırılmış görüşme gerçekleşir (Kuş, 2003, s. 120).

Görüşme tekniği, araştırmanın tasarımına göre süresi, yapısı ve biçimi bakımından sınıflandırılmaktadır. Görüşmenin süresi açısından kısa görüşme, uzun görüşme, bir kerelik görüşme ve tekrarlanan görüşme olmak üzere dört farklı türde yapılabilmektedir. Biçim olarak ise yazılı ve sözlü görüşme kullanılmaktadır. Sesli görüşme, fiziksel olarak yüz yüze gerçekleştirilen ve kayda geçirilen görüşmeyken yazı

temelli görüşme e-posta gibi çeşitli iletişim teknolojilerinden yararlanarak gerçekleştirilen görüşmedir (Geray, 2006, s. 168). Yapı bakımından görüşmeler ise yapılandırılmış görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme ve yapılandırılmamış görüşme olarak üçe ayrılmaktadır. Yapılandırılmış görüşme, soruların önceden hazırlandığı ve mümkün olduğunca bu soruların dışına çıkılmadığı görüşme şeklidir. Yapılandırılmış görüşmede sorulara verilen yanıtlar açık uçludur ve bu bakımdan anket tekniğinden de ayrılmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmede araştırmacı sorulacak ana soruları hazırlamakta ve görüşmenin durumuna göre yeni sorular sorabilmektedir. Yapılandırılmamış görüşme ise araştırmanın ne hakkında yapıldığı belirtilmekte ve görüşme karşılıklı diyalog şeklinde gerçekleşmektedir (Kümbetoğlu, 2019, s. 76).

Bu çalışmada 12 Eylül dönemini yaşamış ve sol davalarından yargılanmış 10 kişi, ülkücü/sağ davalarından yargılanmış 10 kişi, Z kuşağından kendini sol görüşlü olarak tanımlayan 10 kişi ve ülkücü/sağ olarak tanımlayan 10 kişi olmak üzere toplam 40 kişi ile tamamı yüz yüze görüşme gerçekleştirilerek veri toplanmıştır. Görüşmeler gerçekleştirilirken her kategoride ayrı ayrı olarak kar topu örnekleme tekniği ile katılımcılara ulaşılmış ve bir katılımcının görüşmeyi kabul eden bir diğer tanıdığı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara görüşmenin öncesinde etik ilke formu ve gönüllü katılım formu verilmiş ve bütün katılımcıların çalışmaya gönüllü katılmasına özen gösterilmiştir. Görüşmeyi kabul eden katılımcılardan darbe dönemini yaşamış kişilere 8 ve Z kuşağından öğrencilere 7 soru yöneltilmiştir. Darbe dönemini yaşamış kişilere sorulan soruları iki bölüme ayırmak mümkündür. Bunların ilki o döneme ilişkin anılarına yönelik sorular, ikincisi de bellek mekânlarına ilişkin sorulardır. Soru formunun ikinci kısmı çeşitli bellek mekânlarının belleği canlandırma ve anıları oluşturma sürecine ilişkindir. Z kuşağından bireylere sorulan sorular da iki kısma ayrılmaktadır. Bunların ilki katılımcıların 12 Eylül ile ilgili bilgi ve algılarına yönelik sorulardır. İkinci kısım ise bellek mekânlarına ilişkin olup, katılımcıların 12 Eylül belleğinin oluşmasında hangi bellek mekânlarının etkin olduğu ve belleklerinin nasıl şekillendiğiyle ilgilidir.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Kolektif belleğin, bellek mekânlarında nasıl yeniden inşa edildiği ve aktarıldığını 12 Eylül askeri darbesi örneğinde inceleyen bu çalışmada nitel yöntemlerden

yararlanılmış ve bu doğrultuda örneklem seçimi gerçekleştirilmiştir. İncelemeye alınan bellek mekânlarının her birinden ayrı ayrı örneklemeler belirlenmiştir. Bu aşamada söz konusu örneklemelerin belirlenmesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

12 Eylül'ün kolektif bellekteki konumunu saptamak için yaygın gazeteler, Twitter ve kişilerin hafızasına yönelik çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan çalışmanın evrenini; yaygın gazeteler, Twitter'da yer alan 12 Eylül ile ilgili paylaşımlar ve çalışmada incelemeye alınan 12 Eylül dönemini yaşamış bütün kişiler ve Z kuşağından bireyler oluşturmaktadır. Çalışmada böylesi geniş bir evrenin tercih edilmesi farklı bellek mekânları arasında karşılaştırma yapmak ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koyma amacına dayanmaktadır. Nitekim kolektif bellek, bellek mekânının doğasına göre farklı inşa edilebilmekte ve o konu ile ilgili gerçeklik algısını da etkileyebilmektedir. Nitel çalışmalarda, araştırma evreni, elde edilen gerçekliği genellemelere varmak amacıyla incelemediğinden dolayı araştırmacılar temsil edici bir örneklem yerine veri derleyebilecekleri örneklem üzerinde çalışmaktadır. Bu doğrultuda, araştırma ile ilgili daha fazla verilerin bulunabileceği kişiler, ya da kaynaklar araştırma örneğine alınmaktadır (Kümbetoğlu, 2019, s. 97).

Çalışmada örneklem belirlenirken öncelikli olarak amaçsal örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu anlamda çalışmanın amacına uygun olarak bilgi bakımından geniş ve zengin içerikler seçilerek derinlemesine bir araştırma yapılmıştır. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına uygun olarak belirli özellikleri ya da ölçütleri karşılayan bir ve daha fazla özel durumlarda çalışılmak istendiğinde kullanılır (Neumann, 2017, s. 322). Yaygın gazetelerin tamamı çalışmanın evrenini oluştururken örnekleme, Cumhuriyet gazetesi ve Ortadoğu gazetesi seçilmiştir. Örneklem seçilirken ilk olarak gazetelerin, darbenin gerçekleştiği 1980 yılı öncesinden başlayarak yayımlanıyor olmasına dikkat edilmiştir. İkinci olarak da gazetelerin farklı siyasal görüşleri merkeze alan konumlarda olmasına ve farklı kitlelere seslenmesine bakılmıştır. Siyasi konumlanışları bakımından merkezden sola doğru bir çizgiyi temsilen Cumhuriyet Gazetesi ve merkezden sağa doğru bir çizgiyi temsilen Ortadoğu Gazetesi incelemeye katılmıştır. Twitter bakımından ise 12 Eylül'ü anmaya ya da unutturmaya yönelik olarak açılan #12Eylül etiketiyle yapılan paylaşımlar incelemeye alınmıştır. Hem gazetelerin incelenmesi hem de Twitter'da #12Eylül etiketinin incelenmesinde 2010-2020 yılları arasındaki süreci kapsayacak şekilde bir sınırlama getirilmiştir.

İncelemeye alınan Cumhuriyet ve Ortadoğu gazetelerinin 2010-2020 yılları arasındaki basılı sayılarından 12-19 Eylül tarihleri arasındaki sayıları doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir. Gazetelerde yer alan yazı dizileri nedeniyle bazı yıllarda o haftanın dışına çıkarak yazı dizisinin tamamı incelemeye alınmıştır. Buna ek olarak Ortadoğu Gazetesi 2020 yılı başında basılı yayın yaşamını sonlandırdığı için ve çalışmada incelenen Eylül ayları bakımından 2020 yılında basılmadığı için 2019 yılına kadar incelenmiştir. Bu süreçte çıkan haber, köşe yazısı ve yazı dizileri incelemeye alınmıştır. Twitter’da ise, #12Eylül etiketi ile 2010-2020 yılları arasında paylaşılan tweetler toplanmış ve 73 bin 473 tweet elde edilmiştir. Bunların yüzde biri incelemeye alınması düşünülmüş ancak nitel bir çalışma için oldukça yüksek bir rakam olduğu için her yıl ayrılarak o yıldaki tweetlerin yüzde birinin alınması denenmiştir. Nitekim bu teknikle de nitel bir çalışma için çok fazla veri ortaya çıktığından ve 2010 yılında doğrudan 12 Eylül askeri darbesi ile ilişkili üç tweet bulunduğundan diğer yıllardan da üç tweet incelemeye alınmıştır. Söz konusu 30 tweet belirlenirken her yıl için ayrı ayrı olarak en fazla etkileşim alan yani en fazla retweet, beğeni ve mention alan tweetler örnekleme seçilmiştir.

Çalışmanın 2010 yılı ve sonrasında 12 Eylül’ün nasıl hatırlandığı/hatırlatıldığı ve unutulduğu/unutturulduğuna odaklanmasını öncelikli olarak iki nedene bağlamak mümkündür. Bunlardan ilki, 2010 yılında 1982 Anayasası’nda değişiklik öngören bir referandumun yapılması ve bu referandum paketinde 12 Eylül cuntasının yargılanmasını engelleyen geçici 15. Maddenin de kaldırılarak yargılanmalarının önünü açmasıdır. Bu durumda devletin resmi olarak 12 Eylül ile yüzleşmeyi kabul etmesi önemlidir. İkinci neden ise bu çalışmada 12 Eylül’ün anaakım medyanın yanı sıra Twitter’da da nasıl anıldığı, hatırlatıldığı ve unutturulduğuna odaklanılmaktadır. Twitter 2006 yılında kurulmuş olmasına karşın ülkemizde yaygınlaşması 2010 yılı ve sonrasına denk gelmiştir. Bundan dolayı da birinci nedeni de desteklemek anlamında 2010 yılı araştırmanın başlangıç yılı olarak alınmıştır.

Çalışmada içerik çözümlemesi verilerini desteklemek için nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmenin evrenini, 12 Eylül dönemini yaşamış ve sol davaları ya da sağ/MHP ülkücü kuruluşlar davalarında yargılanmış kişiler ile kendini solcu olarak tanımlayan ve ülkücü olarak tanımlayan Z kuşağından bireyler oluşturmaktadır. Benzer şekilde kişilerle yapılan görüşmelerin çerçevesi amaçsal örneklemeye uygun olarak çizilmiştir. Ancak

görüşmeler kartopu örnekleme tekniği ile sürdürülmüştür. Başka bir deyişle hangi gruplardan kişilerle görüşme yapılacağı amaçsal olarak belirlenirken uygulama aşaması kartopu olarak gerçekleştirilmiştir. Kartopu örnekleme, belirli bir ağda yer alan örnek olayları incelemek için kullanılan ve küçük başlayıp karlar üzerinde yuvarlandıkça büyüyen kartopu analogisine dayanır. Kartopu örnekleme zincir örnekleme olarak da bilinir ve belirli bir grubun üyelerini takip ederek yeterli sayıda veriye ulaşma mantığına dayanır (Kümbetoğlu, 2019, s. 97). Bu aşamada yaygın basın ve Twitter'daki içeriklere yönelik yapılan çözümlemeye ek olarak 12 Eylül döneminin tanıklarıyla ve 2000 sonrasında doğan üniversite öğrencileriyle derinlemesine görüşmeler yapılarak onların belleğinde 12 Eylül'ün nasıl bir yer edindiği ve anaakım ve sosyal medya içerikleri ile uyumu arasındaki ilişkiye de bakılmıştır. 2000 sonrası doğan üniversite öğrencileriyle görüşmelerin yapılmasının ilk nedeni 12 Eylül'e ilişkin belleklerinin dış kaynaklardan oluşmuş olmasıdır. İkinci neden olarak 2000 ve sonrasında doğmuş öğrencilerin 12 Eylül dönemini yaşamış kişilerin çocukları olma olasılığı ve çevrelerinden 12 Eylül ile ilgili bir bellek inşa edebilecek olmalarıdır. Üçüncü olarak ise 2000 sonrası doğan gençlerin anaakım medyaya oranla sosyal medyayı daha fazla kullandıkları düşünülmektedir. Amaçlı olarak belirlenen dört ayrı gruptaki kişilerle görüşmeler kartopu tekniğiyle gerçekleştirilmiş ve önce bir kaynak kişiye ulaşılmıştır. Ulaşılan kaynak kişinin önerdiği bir başka kişiye ulaşılarak görüşmeler sürmüştür ve bu süreçte görüşmeyi kabul etmeyen bir kişi olduğunda son görüşme yapılan kişiden başka isim önermesi istenmiştir. İncelenen 4 gruptan da 10 kişi ile bu teknikle görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin tamamı yüz yüze gerçekleştirilmiş ve katılımcıların izni alınarak ses kaydı yardımıyla görüşmeler kaydedilerek tamamlanmıştır. 12 Eylül dönemini yaşayan kişilerle gerçekleştirilen görüşmeler, Eskişehir, Bursa, Ankara ve İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül dönemini yaşamış kişilerden görüşmecilerin tamamı erkektir. Bu durum kartopu örnekleme sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında 60 ila 70 arasında değişmektedir. Ancak katılımcıların çoğunluğu 62 ve 63 yaşlarındadır. Öte yandan Z kuşağından görüşme yapılan bireylerden 5 kadın ve 15 erkek katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Z kuşağından bireylerle yapılan görüşmelerin tamamı Eskişehir'de gerçekleştirilmiş ve Eskişehir'de bulunan üniversite öğrencileri bu örnekleme oluşturmuştur. Bu anlamda katılımcıların yaş aralığı 18 ila 23 arasında olduğu görülmüştür.

3.3. Araştırma Verilerinin Toplanması ve İşlenmesi

Çalışmada nitel yöntem ve ilkeleri doğrultusunda veri toplama teknikleri kullanılarak veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. İlk olarak incelemeye alınan gazetelerin basılı sayıları ve Twitter’da #12Eylül etiketinde yer alan tweetleri içeren veriler doküman analizi tekniğiyle toplanmıştır. Bunun ardından nitel yöntemlerde sıkça kullanılan görüşme tekniği uygulanmıştır.

Veri toplama sürecinde kişilerle görüşme yapılacak olması nedeniyle öncelikle Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’na 03.03.2022 tarihinde tez formatında başvuru yapılmıştır. Etik Kurul onayı 25.03.2022 tarihinde alınmıştır. Etik kurul onayı alınırken çalışmada yer alacak katılımcıların imzalayacağı bir gönüllü katılım formu hazırlanmıştır. Görüşme öncesinde katılımcıların tamamına bu form imzalatılmış ve formda yer aldığı üzere isimlerinin gizleneceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda hiçbir katılımcının açık ismi çalışmada yer almamıştır. Katılımcılar her grup için ayrı ayrı numaralandırılmış ve çalışmada bu şekilde veriler işlenmiştir.

Görüşme tekniği, kişilerin hafızasında yer alan 12 Eylül’ü ortaya çıkarmak için kullanılmıştır. 12 Eylül’ü yaşamış kişilerin, o günlere ilişkin anıları ve çeşitli bellek mekânlarının anı oluşturma ve belleği şekillendirmedeki işlevini belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Z kuşağından bireylere ise 12 Eylül ile ilgili bilgilerini ve algılarını ölçen soruların yanı sıra belleklerinin oluşmasında etkili olan bellek mekânlarının nasıl etkili olduğunu değerlendirecek sorular sorulmuştur. Görüşmecilerin tamamına kartopu tekniği ile ulaşılmış ve daha önce de değinildiği gibi 12 Eylül dönemini yaşayan kişilere 8 soru sorulmuştur. 12 Eylül dönemini yaşamış kişilerle gerçekleştirilen görüşmelerin en azı 30 dakika ve en fazlası da 110 dakika sürmüştür. Öte yanda Z kuşağından bireylere 7 soru sorulmuş ve görüşmelerin en azı 10 ve en fazlası da 35 dakika sürmüştür. Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmış ve daha sonra bu kayıtlar deşifre edilirken kişisel veriler göz önüne alınarak hiçbir program kullanılmamış ve dinlenerek yazıya dönüştürülmüştür. Katılımcıların sözlerinin doğrudan yazıya aktarıldığı deşifre işlemi sonrasında 40 görüşmeciden 192 Word sayfası veri elde edilmiştir.

Gazeteler ve Twitter’dan doküman analizi ile elde edilen veriler niteliksel içerik çözümlemesi yöntemiyle belirlenen dört (Hatırlatma, unutturma, yüzleşme/hesaplaşma ve geçmişi bugüne getirerek politik bellek inşa etme) kategoriye göre çözümlenmiştir.

Burada elde edilen içeriklerle 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımı ortaya konmuştur. Görüşmelerde elde edilen veriler de yine bu dört kategoriye göre çözümlenerek bellek inşa ve aktarım süreçleri incelenmiştir. Buna ek olarak bellek aktarımında ön plana çıkan kelimelerin tespiti için Mxqda programında kelime bulutu oluşturulmuştur. Kelime bulutu hem Twitter verileri için hem de her kategorideki görüşmeciler için ayrı ayrı yapılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLARI

Çalışmanın bu bölümünde verilerin çözümlemesi yer almaktadır. İlk olarak gazetelerden elde edilen verilerin çözümlemesi gerçekleştirilmiş daha sonra da Twitter verilerinin çözümlemesi yapılmıştır. Kişilerle gerçekleştirilen görüşmelerin çözümlemesinde ise ilk olarak 12 Eylül tanıkları ile yapılan görüşmelerin çözümlemesi yapılmış ve daha sonra da Z kuşağından bireylerle gerçekleştirilen görüşmelerin çözümlemesi yer almıştır. Bu bölümün son başlığında ise bulguların yorumları yer almaktadır.

4.1. Bulgular

4.1.1. Cumhuriyet gazetesi

Tablo 4.1. *Bir bellek mekanı olarak Cumhuriyet Gazetesi'nin 12 Eylül 1980 askeri darbesinin belleğini inşa etme şekli*

Haber	Köşe yazısı	Yazı dizisi yayınlandığı yıllar	İlk sayfa	Tam sayfa	Haberlerin yayınlandığı yıllar	Köşe yazılarının yayınlandığı yıllar
Cumhuriyet Gazetesi	58	11	2010 (12)	21	26	2010 (8)
						2010 (1)
						2011 (13)
						2011 (1)
						2012 (0)
						2012 (2)
						2013 (6)
						2013
						2014 (4)
						2014 (1)
			2010 (12)	21	26	2015 (2)
						2015 (1)
						2016 (4)
						2016 (1)
						2017 (5)
						2017
			2020 (5)			2018 (6)
						2018 (1)
						2019 (4)
						2019
						2020 (6)
						2020 (3)

Cumhuriyet Gazetesi'nin 12 Eylül belleğini inşa etme şekline bakıldığında, genel olarak bellek aktarımını gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak 2012 yılında unutturma stratejisini de benimseyerek hiçbir haber yapmadığı görülmektedir. 2015 yılında da benzer şekilde çok az yer vererek unutturma stratejisini benimsemiştir. Öte yandan gazete, 2016 ve sonrasında bir standart yakalayarak ortalama 4-6 arasında habere yer vermiştir. Bellek inşasının en yoğun olduğu yıl ise darbenin 30. Yıl dönümü olan 2010 yılı olmuştur. Nitekim 2010 yılında 8 haberin yanı sıra 12 gün süren bir yazı dizisi de yer almıştır.

Cumhuriyet Gazetesi, sol çizgiye daha yakın bir yayın politikası benimsemektedir. Bu anlamda 12 Eylül belleğinin yeniden inşasında ve aktarımında sol perspektifi merkeze alan bir bellek aktarımı yapacağı düşünülmektedir. Gazetenin 12 Eylül belleğine yönelik inceleme kapsamında ele alınan ilk yıl olan 2010 yılında yani darbenin 30. yıl dönümünden bir gün önce tam sayfalık bir 12 Eylül anlatısı hazırlamıştır. O gün gazetenin haberlerinin büyük bir çoğunluğu referandum nedeniyle iktidarın ortaya attığı Diyarbakır Cezaevi'nin müze olması önerisinde şekillenmiştir. Darbe döneminde bu cezaevinde kalan bazı kişilerle konuşulmuş ve onların da müze yapılması talebi aktarılmıştır. Elbette bu yapılırken darbenin insanlarda bıraktığı acı izler de ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra müze yapılan Ulucanlar Cezaevi ile ilgili de eleştirel bir tutum çerçevesinde bir değerlendirme yapılarak müzenin dönemin ruhunu yansıtmadığı ve insanlara yanlış aktarıldığı vurgusu yapılmıştır. Darbenin yıl dönümünde ise, o gün gerçekleşen referandum nedeniyle darbe ile ilgili anlatı arka planda kalmış ve darbeye değinen konu ve açıklamalarda da referandum üzerinden bir bağ kurulmuştur. Burada belleğin, geçmişin bugüne getirilerek bugünün çıkarları doğrultusunda yeniden inşa edildiği görülmektedir (Halbwachs, 2018b). Ancak gazete, 15 Eylül günü darbe sürecine yönelik bir yazı dizisi yayınlanacağını duyurarak darbenin anlatımı, topluma bıraktığı izler ve darbe ile yüzleşmeyi ayrıntılı olarak ele alacağını belirtmiştir. Söz konusu yazı dizisi tam 12 gün sürmüş ve her gün tam sayfa olarak gazetede yer almıştır. Bu yazı dizisinde darbe öncesinden başlanarak yaşanan sokak olayları, ölümler, suikastlar, katliamlar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, darbe sürecinde yaşanan baskı ve korku sürecini oluşturan tutuklama, işkence, idamlar ve sonrasında ortaya çıkartılan sistem anlatılmıştır. Darbe sürecinde yaşanan olaylar anlatılırken o günlere bağlı kalınmayarak bazı suikast ve saldırı olaylarının davaları hakkında 10 yıllar içerisinde yaşanan değişimler de aktarılmıştır. Bunun yanı sıra

toplumu ilgilendiren basın, akademi, iş dünyası gibi oldukça geniş kesimlerin darbe ile ilişkisi ve yaşadıkları mağduriyet üzerinden bir anlatı yapılmıştır. Elbette bütün anlatı mağduriyet ve tanıkların anlatıları temelinde olmamıştır. İş dünyasının özellikle de dönemin TÜSİAD üyelerinin darbeyi tebrik eden ve darbecilerin yanında yer alan tavrı eleştirel bir dille anlatılmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi'nin darbenin 30. yıl dönümünde ayrıntılı bir darbe anlatısı, 12 Eylül belleğini kendi perspektifinden yeniden inşa etme ve aktarmayı amaçladığını ortaya koymaktadır. Özellikle yazı dizisinde yer alan tanıklar sol davalarında tutuklanan kişilerden olmuştur. Kişilerin tanıklığının yanı sıra diğer bellek mekânlarında yer alan 12 Eylül belleğinden de yararlanılarak kendi ideolojisi doğrultusunda bir bellek inşa ettiği ve bir bellek mekânı işlevi üstlendiği görülmektedir. 2010 yılında gazetenin darbeyi bütün yönleriyle inceleyerek geniş bir bağlamda 12 belleğini inşa ettiği söylenebilir. Bellek inşasındaki bu stratejisi hatırlatma üzerinden bir bellek inşa ettiğini belirginleştirmektedir. Söz konusu yazı dizisinde ise Assmann'ın (2018) belirttiği anlamda hatırlatma stratejisi belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

2011 yılında da gazetenin 12 Eylül anlatısı ve bellek inşası darbenin yıl dönümünden bir gün önce başlamıştır. İlk olarak darbenin yıl dönümünde başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere çeşitli illerde darbenin protesto edileceği haberi verilmiştir. Bu haberde protestoları organize eden dernek ve kişiler belirtilmiştir ve darbe döneminde sol davalarından tutuklu olanların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Protesto haberlerinin yanı sıra darbenin yıl dönümünde yazı dizisi başlayacağı da duyurulmuştur. Yazı dizisinin büyük bir kısmı darbe yönetimi tarafından idam edilen Erdal Eren'in avukatının anlatımlarıyla şekillenmiştir. Burada Erdal'ın ve diğer tutukluların yaşadığı işkencelerden avukatın müvekkilleri ile görüşmeye çalışırken darp edilmesine kadar o dönemki yaratılmak istenen baskı ve korku ortamının tanık ağzından aktarımı vardır. Yazı dizisi, bu dönemde yapılan işkenceler, hukuksuzluklar ve Erdal Eren'in idam edilmesini ön plana çıkarmıştır. Bunun yanı sıra 2011 yılında 13 haber yapılmıştır ve bu haberlerde darbenin protesto edilmesi, darbe döneminde fişlenen kişilerin takibinin sonlanmasına yönelik davaya ret kararı ve protestolarda gözaltına alınan kişilerle ilgilidir. Bir anlamda bu haberlerde 12 Eylül belleği bugüne getirilerek güncel olaylarla da birlikte yeniden inşa edilmektedir. Darbecilerin yargılanması talebi ve referandumun üzerinden bir yıl geçmesine karşın bir davanın açılmaması üzerinden

eleştirisi ve darbenin etkisini sürdürdüğü üzerinden bir 12 Eylül belleği inşa edilmektedir. Bunun yanı sıra Ergenekon gibi davalarda tutuklu bulunan gazeteci, aydın ve bürokratlara vurgu yapılarak 12 Eylül'ün farklı bir formunun yaşandığı vurgusu yapılmaktadır. Bu anlamda 12 Eylül'ün belleği yeniden inşa edilirken o günün gerçekliği doğrultusunda yeniden oluşturulduğu ve aktarıldığı görülmektedir. Söz konusu bellek inşası ve aktarımı başta tanıklar olmak üzere çeşitli kaynaklara dayanmaktadır. Buna ek olarak belleğin inşasının hatırlatma (Assmann, 2018) temelli olduğu ve yüzleşme/hesaplaşmanın (Sancar, 2016) merkeze alındığı görülmektedir.

Gazete 2012 yılında, darbenin yıl dönümünden bir gün önce yazı dizisi hazırlığında olduğunu ve 12 Eylül günü okurlara sunulacağını duyurmuştur. 12 Eylül günü söz konusu yazı dizisi yayımlanmaya başlamış ve 3 gün tam sayfa olarak gazetede yer almıştır. Ancak 2012 yılında gazetede hiç haber yer almazken 2 köşe yazısı 12 Eylül ile ilgili olarak yazılmıştır. Bu kez yazı dizisinde tanıklara dayanan bir anlatının uygulanmadığı 12 Eylül aktarımında toplumun belleğinde yer edinen olaylar ve kişiler ön plana çıkarılmıştır. Darbe öncesinde yaşanan süreç 12 Mart Muhtırası ile ilişkili olarak anlatılmış ve “*sosyal uyanış, ekonomik gelişmenin önüne geçti*” sözü ön plana çıkartılarak toplumda yaşanan gelişmelerin iktidarı ya da çeşitli iktidar odaklarını rahatsız ettiği vurgusu yapılmıştır. Burada yaşanan çeşitli katliamlar ve sokak olaylarının sosyal uyanışa bir set çekme çabası olduğu kabul edilmiş ve 12 Eylül belleği bu bağlamda inşa edilmiştir. Yine aynı şekilde “*darbe için şartların olgunlaşması beklendi*” sözü ön plana çıkartılarak bahsedilen sürede yaşamını yitiren kişilerin hikâyeleri aktarılmıştır. Söz konusu aktarımda ilk defa darbenin dışarıdan destekli olduğu ve ülkede yaşanan çatışmalarda CIA gibi gizli servislerin etkisinin olduğu belirtilmiş ve bu bağlamda bir bellek inşası tercih edilmiştir. Son olarak darbe sürecinde görev alan ve işkencelerle anılan Raci Tetik, Esat Oktay Yıldırım, Recep Ergun, Nurettin Soyer ve Süleyman Takkeci gibi isimler üzerinden bir anlatı yapılmıştır. Darbenin yarattığı acıların hatırlanması bakımından bu kişilerin isimleri birer bellek mekânı olarak kullanılmıştır. Bir anlamda 2012 yılında Cumhuriyet Gazetesi, 12 Eylül belleğini yeniden inşa ederken ve aktarırken farklı bellek mekânlarını bir araya getirerek bir bellek inşa etmiştir. Burada öncelikle olaylar ve onların yaşandığı yerler, kişiler ve arşivler gibi bellek mekânlarına (Nora, 2006) dayanarak bellek inşası gerçekleşmiştir. Yazı dizisinde yer alan “*ülkücülerin dava delilleri yok edildi*” ve “*cezaevinde rahat etmeleri sağlandı*” gibi anlatımlarla sol merkezli ve karşı tarafın mağduriyetini

görmezden gelen bir bellek inşası gerçekleştirerek 12 Eylül belleğini politikleştirdikleri de söylenebilir.

2013 yılına gelindiğinde Cumhuriyet Gazetesi, inceleme süresinde ilk defa yazı dizisi ve tam sayfa anlatıma yer vermeden 12 Eylül içerikleri üretmiştir. İlk olarak darbenin yıl dönümünde İstanbul’da açılan “12 Eylül Utanç Müzesi” haberi verilmiş ve darbe sürecinde yaşanan insanlık suçları kısaca aktarılmıştır. Ancak bu haberde o yıl yaşanan ve etkisi darbenin yıl dönümünde de devam eden Gezi Parkı olaylarıyla bağ kurulduğu da görülmektedir. 12 Eylül’de yaşanan işkenceler ve insanlık suçları Gezi tutuklularına yapılanlarla ilişkilendirilmektedir. Buna ek olarak Gezi eylemleri sırasında sokaklarda ölen insanlar da 12 Eylül döneminde sokaklarda ölenlerle ilişkili olarak aktarılmaktadır. Bu haberde hem bir 12 Eylül bellek mekânı üzerinden aktarım yapılırken hem de 12 Eylül bugüne getirilerek günün şart ve gereklerine göre yeniden inşa edilmektedir. Öte yandan bir gün sonraki haberde ise işkence ve ölümlerden sorumlu olan dönemin görevlilerinin yargılanmaması üzerinden 12 Eylül ile yüzleşme/hesaplaşmadan kaçılması bağlamında bir bellek inşası vardır. İktidarın 12 Eylül ile yüzleşmeyerek unutturma temelli bir politika izlediği ancak gazetenin bir bellek mekânı olarak hatırlatma işlevini (Assmann, 2018) yerine getirdiği görülmektedir. Bu yılda yer alan son iki haberinde ise ülke genelinde darbenin lanetlendiği ve darbecilerin protesto edildiği haberi ve Cumartesi Annelerinin gösteri haberi yer almaktadır. Söz konusu iki haberin ortak özelliği de hatırlatma ve unutturmama temelli içerikler olmasıdır. Başka bir deyişle Cumhuriyet Gazetesi, güncel politikalar ve gündem yoğunluğu nedeniyle daha az yer verdiği bir dönemde bile 12 Eylül belleğini hatırlatma temelli olarak inşa etmekte ve aktarmaktadır.

2014 yılında Cumhuriyet Gazetesi’nin 12 Eylül belleğini inşa etmesi o günlerde yaşanan hukuki ve siyasi gündemden etkilenecek şekilde şekillenmiştir. Darbeyi gerçekleştiren subayların yargılandığı bazı davalarda 12 Eylül 2014 tarihine yakın tarihlerde verilen mahkûmiyet kararları ile yüzleşme/hesaplaşma üzerinden bir bellek inşa edilmiştir. Burada inşa edilen belleğin aslında bir sözde yüzleşme olduğu verilen kararların hiçbir şekilde o dönemin acılarını dindirmeye yakın olmadığı vurgulanmaktadır. 12 Eylül günü ilk sayfada “İşkencecilerin Mutlu Günü” başlıklı haberle çeşitli yerlerde işkence yapan askerlerin oldukça düşük cezalar aldığı aktarılmıştır. İlk olarak 78’liler Oluşumu Sözcüsü Celalettin Can’ın anlatımıyla 12 Eylül ile yüzleşme/hesaplaşma için verilen

mücadele aktarılmıştır. Yaklaşık 20 yılı bulan bir süredir darbecilerin yargılanması, işkencelerde ölenlerin faillerinin hesap vermesi ve mağdurların mağduriyetinin tanınması için verilen mücadeleye karşın hiçbir adım atılmaması vurgulanmaktadır. 12 Eylül 2010 referandumu sonrasında yaşanan sürecin de sözde yüzleşme olduğu delilleriyle aktarılmaktadır. Gazetede yer alan diğer haberlere bakıldığında çeşitli yerlerde görülen 12 Eylül davaları ve dava süreçlerine tepkiler yer almaktadır. Amasya’da gözaltında işkence gören ve bunun sonucunda tekerlekli sandalyeye mahkûm kalan bir mağdurun işkence davalarına tepkisi merkeze alınmıştır. İlgili haberde işkenceyi gerçekleştiren kişilerin duruşmaya getirilmemesi ciddi bir şekilde protesto edilmektedir. Protestoyu gerçekleştiren mağdurların işkencecileri ile yüzleşmek ve ona “*nasıl rahat uydun*” sorusunu sormak istedikleri belirtilmektedir. Bunun yanı sıra faili meçhul ya da kayıp olan kişilerin aileleriyle yapılan haberler de yer almaktadır ancak bu haberler de yargılama süreci üzerinde temellenmiştir. Son olarak ülke genelinde darbe ve darbecilerin protesto edilmesi haberi yapılmıştır. Ancak söz konusu protesto haberlerinde 90’lı yıllarda kaybolan ya da faili meçhul dosyaların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum yaşanan sürecin 12 Eylül’ün bir ürünü olduğu ve topluma böylesi bir olumsuz miras bırakıldığı şeklinde okunabileceği gibi 12 Eylül belleğinin bağlamından kopararak farklı olaylarla birleştirilip politik bir yeniden inşasını da ortaya çıkartabilir. Nitekim o günlerde yaşanan açılım süreci düşünüldüğünde 12 Eylül belleğinin o günlerin gereklerine uygun olarak yeniden inşa edilmesinde 90’lı yılların kullanıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra dava süreçlerinin de etkisiyle yüzleşme/hesaplaşma temelli bir bellek inşasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Elbette bu inşa sürecinin temel aktörü hatırlatmak ya da unutturmamak (Halbwachs, 2016) olmuştur.

Darbenin 35. yıl dönümü Cumhuriyet Gazetesi’nin 12 Eylül anlatısına ve bellek inşasına neredeyse en az yeri verdiği yıl olmuştur. Doğrudan 12 Eylül anlatısına yönelik yalnızca bir haber yer almış ve bu haberde o dönemlerde gözaltında ve cezaevinde işkence görüp bu işkencelere dayanamayarak yaşamını kaybeden bir kişinin yakınlarının hak arayışı yer almaktadır. Başka bir deyişle 12 Eylül ile ilgili tek haberde yüzleşme/hesaplaşma isteğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak bu yılda yer alan diğer bir haber ve bir köşe yazısında ise 12 Eylül belleğinin günümüze getirilerek ve güncel söylemlerle birleştirilerek yeniden inşa edildiği görülmektedir. Haberde Ak Parti kongresi ve Yargıda Birlik Derneği genel kurul toplantılarının 12 Eylül tarihine denk

gelmesi ve bu yapıların 12 Eylül'ün mirasını yaşatması üzerinden bir bellek inşa edilmiştir. Burada bellek politikleştirilerek yeniden inşa edilirken bunun temel dayanağı da referandumun üzerinden geçen 5 yıla karşın yaşanan sözde yüzleşme durumu olmuştur. 2015 yılında yer alan üçüncü 12 Eylül içeriği olan köşe yazısında da Emre Kongar, hukuki sürecin zayıflığı ve başkanlık sistemine geçiş için söylenen “400 vekil ile sulh içinde çözülsün” söylemini ön plana çıkartarak bir bellek inşası gerçekleştirmiştir. Bir anlamda darbenin 35. yılında gazete güncel tartışmaları merkeze alarak ve savunduğu değerler doğrultusunda 12 Eylül'ü yeniden konumlandırarak 12 Eylül belleğini yeniden inşa ettiği görülmektedir. İlk defa tanık görüşleri ya da mağdur hikâyelerinin arka plana atıldığı bir bellek inşası süreci görülmüştür. Bu yılda bellek inşasının belleği politikleştirerek geçmişi bugüne taşıma stratejisinin benimsendiği ve bellek inşasında seçici olunduğu (Auge, 2020) görülmektedir.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Eylül 2016 tarihinde “*Bitmeyen 12 Eylül*” manşeti ile çıkmış ve darbenin yıl dönümünde en önemli konu olarak darbe anlatısını seçmiştir. Ancak anlatının içeriğinde 2 ay önce gerçekleşen 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında yaşanan süreç belirleyici olmuştur. 12 Eylül döneminde uygulanan baskı ve gözetim politikası ile 15 Temmuz sonrası benzerliği üzerinden iki dönem karşılaştırılmıştır. 12 Eylül döneminin tanıkları olan Gençay Gürsoy, Süleyman Çelebi, Orhan Alkaya, Tuğrul Eryılmaz, Hasip Kaplan ve Bahri Bayram Belen ile röportajlar yapılmış ve karşılaştırma onların anlatıları üzerine kurulmuştur. İki tam sayfada yer alan darbe anlatısı sermaye, hukuk, medya ve topluma etkileri bakımından ele almıştır. Gazetede 12 Eylül anlatısına yer veren tek köşe yazısı da 12 Eylül uygulamaları ve 15 Temmuz sonrası uygulamaları karşılaştırmayı amaçlamıştır. Bir anlamda o günün şartlarında ve tartışma ortamında 12 Eylül belleğinin yeniden inşa edildiği görülmektedir. Söz konusu belleğin inşasında günümüzde yaşanan sorunların 12 Eylül ile ilişkili olduğu ve değişen şartlarda darbe yönetimi olmamasına karşın daha ağır şartların oluştuğu vurgulanmaktadır. Bir anlamda geçmiş ve günümüz tek bir bağlamda bütünleştirilerek bellek inşası gerçekleştirilmektedir. Hatırlatma ve yüzleşme/hesaplaşma bağlamlarının arka planda kaldığı ancak unutturma stratejisinin de benimsenmediği bir 12 Eylül belleği inşa edilmiştir. Başka bir deyişle ne hatırlatma ne de unutturma (Assmann, 2018) işlevi benimsenmiş ama politik bir bağlamda günümüz (Schudson, 2007) ile 12 Eylül'ün ilişkisi belleğin ana kaynağı olmuştur.

2016 yılında olduğu gibi 2017 yılında da gazetenin 12 Eylül anlatısı ve 12 Eylül belleği inşasında 15 Temmuz süreci etkili olmuştur. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ilan edilen OHAL'in birinci yılında yaşananlar ve 12 Eylül dönemi uygulamalarının karşılaştırılması temel anlatı kaynağı olmuştur. Ancak 2016 yılında olduğu gibi dönemin tanıklarına başvurma stratejisi benimsenmemiş ve yalnızca bir haber yapılmıştır. Bunun yanı sıra gazetede kısa kısa yer alan 4 ayrı haber yıl dönümünde protestoları aktarmıştır. Öte yandan hem protesto haberlerinde hem de diğer haberde 12 Eylül'ün etkilerinin OHAL ile sürdüğü vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Bu yılki karşılaştırmalar gözaltı sayıları, kamudan ihraç edilen kişiler ve son bir yılda yaşanan işkence iddiaları üzerinden olmuştur. Protesto haberlerinde de OHAL uygulamaları ve darbenin etkisinin sürdüğü vurgusu yer almıştır. Ancak bu yılda gerçekleşen protestolarda en ilgi çeken nokta ise ABD Büyükelçiliği önüne bırakılan “*sizin çocuklar yoluna devam ediyor*” yazılı çelenk olmuştur. Devrimci 78'liler Federasyonu tarafından gerçekleştirilen bu protesto ile hem 12 Eylül ile 15 Temmuz sonrası arasında bağ kurulmuş hem de darbenin arkasındaki güçlere mesaj verilmiştir. Gazetede yer alan haberlerin çoğunluğunda yer alan protestolar yüzleşme/hesaplaşma isteğini belirginleştirmesine karşın güncel politika ve söylemler 12 Eylül belleğini açık bir şekilde bağlamından koparmıştır. Başka bir deyişle 2015 yılında başlayan ve 15 Temmuz ile zirveye ulaşan süreç sonrasında 2010-2015 arasındaki bellek inşa stratejileri terk edilmiştir. Söz edilen dönemde 12 Eylül'ün yarattığı mağduriyet ve bununla hesaplaşma arka planda kalırken 12 Eylül günümüze getirilerek güncel olaylarla karşılaştırılıp aralarında ilişki kurulması üzerinden (Schudson, 2007) yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda 12 Eylül belleğinin farklı belleklerle ilişkiye girerek ve bütünleştirilerek yeniden inşa edildiği görülmektedir.

Cumhuriyet Gazetesi, 2015 yılından başlayarak uyguladığı bellek inşa stratejilerini değiştirerek ya da genişleterek sürdürmüştür. Ancak 2015 sonrasında uyguladığı stratejinin temelini oluşturan 12 Eylül'ün günümüze getirilerek günün gerçekliği ve politik ortamına göre bir gerçeklik yaratma stratejisi (Schudson, 2007) belirleyici olarak seçilmemiştir. Bunun aksine hatırlatma ve yüzleşme/hesaplaşma talebinin ve bu doğrultuda bir bellek inşasının tercih edildiği görülmektedir. Nitekim 12 Eylül 2018 tarihinde manşetin hemen üzerinden verilen “*İşkenceciler 38 yıldır aramızda*” başlıklı haber gazetenin içinde tam sayfa olarak yer almıştır. Söz konusu haberde gözaltı ve tutuklama süreçleri ve burada yaşanan insan hakları ihlalleri

belirtilmiştir. Bunun yanı sıra haberde Kenan Evren'in ölümü sonrası darbecilerin yargılandığı davanın düşürüldüğü ancak yaşamını sürdüren işkenceciler için yeterli yargılamanın yapılmadığı vurgulanarak darbe ile yüzleşme/hesaplaşmanın yetersizliği belirginleştirilmektedir. Haberin diğer alt başlıklarında ise Cemil Karabayır, Hayrettin Eren ve Hüseyin Morsümbül gibi gözaltında kaybolanların hikâyeleri aktarılmıştır. Gözaltında kaybolan ya da ölen kişilerin isim ve hikâyelerinin yanı sıra çeşitli cezaevlerinde işkence gören kişilerin yaşadıkları işkence örnekleri aktarılmıştır. Son olarak da Mamak Cezaevi Komutanı Raci Tetik'in 20 yıl önce bir gazeteye verdiği röportajda işkence yaptıklarını itiraf ettiği aktarılmıştır. Darbenin yıl dönümünü takip eden günlerde ise darbe ve darbecilerin protesto edildiği haberleri ve burada yapılan açıklamaların yer aldığı haberler vardır. Bu haberlerin tamamında 12 Eylül ile yüzleşme/hesaplaşma isteği ön plana çıkmaktadır. 12 Eylül protesto haberlerinden birinde *“12 Eylül ile yüzleşme olsa 15 Temmuz yaşanmazdı”* açıklaması başlığa taşınmıştır. Yüzleşme/hesaplaşma talebindeki bir diğer nokta ise darbenin Amerikancı bir darbe olduğu ve ABD Büyükelçiliği ile Beyaz Saray arasındaki yazışmaların açıklanan kısımlarının bile tartışılmaması üzerinden oluşmuştur. Bütün bunlara bakıldığında gazetenin 12 Eylül belleğini darbe döneminde yaşanan acıları ve toplumun içinde bulunduğu zorlukları hatırlatma temelinde yeniden inşa ettiği görülmektedir. Bir anlamda 12 Eylül belleğinin unutturulmaması ve toplumsal barışın sağlanmasında 12 Eylül ile yüzleşilerek güçlü bir zeminin oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda elde edilen yüzleşme/hesaplaşma (Sancar, 2016) fırsatlarının iktidar tarafından değerlendirilmemesi de eleştirilmektedir.

Bir önceki yıl olduğu gibi gazete yine 12 Eylül'ün yıl dönümünde darbe döneminde yaşanan hukuksuzluklar ve insan hakları ihlallerinin anlatıldığı bir tam sayfa içerik hazırlamıştır. Avukatların yaşadığı zorluklar ve baroların mühürlenmesi, idam davaları ve işkenceler darbe anlatısının belirleyicisi olmuştur. Haberde birçok alanda mağdur edilen kesimlerin rakamları da aktararak toplumun ne kadar geniş bir kesiminin etkilendiği de ön plana çıkartılmıştır. 78'liler Federasyonu Sözcüsü Celalettin Can da toplumu ve toplumsal yaşamı etkileyen kurumları darbenin nasıl değiştiren dönüştürdüğünü ve bunun hukuksuzluğunu anlatmıştır. Hem haberlerde hem de Can'ın röportajında yaşanan bu süreçlerle yüzleşmenin gerçekleşmemesi sürecin günümüzdeki ana problemi olarak görülmüştür. Darbenin yıl dönümünden bir gün sonra ise ülke genelinde darbenin protesto edildiği gösteriler haber yapılmıştır. Darbe protestolarının

polisin sıkı denetiminde olması ve ABD Büyükelçiliği önünde protesto yapmak isteyenlerin gözaltına alınması da haberde yer almıştır. Bu anlamda haberlerde darbeye yüzleşmenin olmaması ya da daha doğrusu yüzleşme isteğinin olmaması belirgin bir şekilde görülmektedir. 2019 yılında da Cumhuriyet Gazetesi, yüzleşme/hesaplaşmayı ön plana çıkartan hatırlatma stratejisi (Sancar, 2016) ile 12 Eylül belleğini inşa etmektedir. Bunun yanı sıra yaşanan sözde yüzleşme/hesaplaşma süreci de eleştirel bir bağlamda ele alınmaktadır.

Darbenin 30. yıl dönümünde olduğu gibi 40. yıl dönümünde de Cumhuriyet Gazetesi, geniş bir yazı dizisi hazırlayarak 12 Eylül belleğinin yeniden inşasını sürdürmüştür. İlk olarak 11 Eylül günü “*Darbenin 40. Yılında 12 Eylül*” başlığı ile manşetin hemen üzerinden yazı dizisi ve anlatılacak konular aktarılmıştır. 12 Eylül günü yine manşetin hemen üzerinde yer alan bir haberle yıl dönümünde 12 Eylül’e yönelik haberlerin bilgisi verilmiştir. İç sayfalarda ilk olarak 2. sayfada yalnızca 12 Eylül’ün eğitime etkileri yer almış ve darbe sonrasında bozulan eğitim sisteminin günümüze gelene kadar taşıdığı sıkıntılar aktarılmıştır. Burada hem eğitim sisteminde yaşanan sorunlar hem de darbe sonrasında eğitimcilerin baş başa kaldığı sorunlar ayrıntılı olarak yer almıştır. Eğitimin yanı sıra işçilerin durumu da yarım sayfa olarak gazetede işlenmiştir. İşçilerin durumu da 12 Eylül sonrasında savunmasız ve hakların ellerinden alındığı ya da işverene tam anlamıyla teslim edildiği sürecin günümüze gelene kadar olan ayrıntılı bir özeti niteliğindedir. 13 Eylül günü ise ülkenin çeşitli yerlerinde darbeyi protesto eden gösterilerin haberleri yer almıştır. Protestoların yanı sıra çeşitli sivil toplum kuruluşları ve siyasilerin açıklamaları da aktarılmıştır. Darbe protestoları, yaşamını kaybeden insanların anılması ve yaşanan hak ihlallerinin karşılığı olarak hesap sorulması üzerinden olmuştur. Gazetenin darbenin 40. yıl dönümü için hazırladığı yazı dizisi 5 gün sürmüş ve her gün tam sayfa olarak yer almıştır. İlk olarak darbe sonrasında siyasilerin durumu daha doğrusu CHP’nin konumu aktarılmıştır. Burada darbenin CHP’ye karşı yapıldığı savunulmakta ve darbe öncesinde CHP Hükümeti döneminde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın partiyi ve ideolojisini bitirmek için planlandığı vurgulanmaktadır. Özellikle 24 Ocak Kararları ve Ecevit’in bu kararlara karşı tavrı başta ABD olmak üzere uluslararası güçlerin darbeyi desteklediği ve yeni bir düzen inşa etmeyi amaçlamasına neden olduğu görüşü hakimdir. Sonraki günlerde de Ecevit hükümetinin uluslararası ilişkilerdeki hamleleri ve ekonomik darboğazın ABD destekli cuntayı harekete geçirdiği belirtilmektedir. Bunun hemen

ardından başta Ecevit'e düzenlenen suikast olmak üzere ülkede kontrgerilla tarafından gerçekleştirilen suikastlar aktarılmaktadır. Ecevit'e düzenlene suikastın hemen altında ise “*Abdullah Çatlı imzalı katliamlar*” alt başlığıyla ülkücülerin darbenin oluşmasında etkili ve sorumlu olduğu anlatısı kullanılmıştır. Bir diğer önemli nokta ise darbeden haberi olan sağcı kesimler sayfanın önemli bir kısmını kapsayacak şekilde bir anlatı yapılmıştır. Sağ ve ülkücü kökenli kişilerin darbeden haberdar olup saklanması ancak Terzi Fikri ve arkadaşlarının darbeden bir gün önce gözaltına alınması “*Kardeşin duymaz eloğlu duyar*” başlığında aktarılmıştır. Haberin içerisinde DİSK yöneticileri ve diğer sol derneklerden darbe olacağına dair duyum alan kişilerin açıklamaları kısa kısa verilmesine karşın özellikle Alparslan Türkeş ve Turhan Feyzioğlu'nun darbeden haberdar olması sağı suçlama bağlamında kullanılmıştır. Son olarak da darbe sürecinde yaşanan işkenceler ve işkencecilerin açıklamaları ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

Darbenin 40. yıl dönümünde Cumhuriyet Gazetesi, darbeyi ve yaşattıklarını hatırlatma ve yüzleşme/hesaplaşma isteğini ön plana çıkartan bir bellek inşası gerçekleştirmiştir. Ancak burada inşa edilen bellek, darbe öncesi ve cunta yönetimi döneminde CHP'nin yaşadığı mağduriyeti ön plana çıkarmıştır. Burada politik bir tavır ile belleğin günümüzün meşruiyeti bağlamında (Schudson, 2007) yeniden inşa edildiği görülmektedir. Elbette yaşanan süreçte bütün siyasi partiler kapatılarak ya da üyeleri yargılanarak bir mağduriyet yaşamıştır ancak gazete bunları arka plana itmektedir. Bunun yanı sıra yaşanan şiddet olayları ve ölümlerin ülkücülerin sorumluluğunda olduğu ve hatta kontrgerilla eliyle işlenen cinayetlerin de ülkücülerle ilişkili olduğu belirtilmektedir. Söz konusu söylem üzerinden bellek inşası da belleğin politik olarak çarpıtılması ve kendi kitlesini (sol) masum ve meşru gösterme stratejisi (Schudson, 2007; Assmann, 2018) olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet Gazetesi, darbenin 40. yıl dönümündeki 12 Eylül bellek inşası incelemeye alınan süreçte hiç kullanmadığı karşı tarafı suçlama ve kendini masum gösterme stratejisini ilk kez belirgin bir şekilde kullandığı yıl olmuştur. Bu anlamda gazete, 12 Eylül belleğini inşa ederken hatırlatma ve yüzleşme/hesaplaşmayı temel almayı sürdürürken karşı tarafı suçlama ve kendi meşruiyetini sağlama stratejilerini kullanmıştır.

4.1.2. Ortadoğu gazetesi

Tablo 4.2. *Bir bellek mekanı olarak Ortadoğu Gazetesi'nin 12 Eylül 1980 askeri darbesinin belleğini inşa etme şekli*

Haber	Köşe yazısı	Yazı dizisi yayınlandığı yıllar	İlk sayfa	Tam sayfa	Haberlerin yayınlandığı yıllar	Köşe yazılarının yayınlandığı yıllar
Ortadoğu Gazetesi	17	6	-	5	1	2010 (3) 2010 (1)
						2011 (4) 2011 (2)
						2012 (0) 2012 (1)
						2013 (2) 2013 (1)
						2014 (2) 2014 (1)
						2015 (0) 2015
						2016 (2) 2016
						2017 (2) 2017
						2018 (0) 2018
						2019 (2) 2019

Ortadoğu Gazetesi'nin 12 Eylül belleğini yeniden inşa etme ve aktarma yaklaşımına bakıldığında genel olarak unutturma stratejisini benimsediği görülmektedir. Buna karşın bellek inşasında nicel olarak en aktif olunan dönemin 2010 ve 2011 yılları olduğu görülmektedir. Bunun ardından incelemeye alınan yıllarda üç ayrı yılda hiç haber yapılmazken diğer yıllarda da ikişer haber yer almıştır. Bu anlamda gazetenin 12 Eylül'e oldukça az yer vererek unutturmaya ön plana çıkardığı görülmektedir. Öte yandan bu nicel verilerin niteliksel çözümlenmesi ile unutturma temelli bellek inşası daha belirginlik kazandığı görülmüştür.

Ortadoğu Gazetesi, incelemenin başladığı 2010 yılında 12 Eylül darbesini darbenin 30. yıl dönümünde gerçekleştirilen anayasa referandumu üzerinden kurgulamıştır. Doğrudan darbe sürecinin anlatımı ya da darbenin insanlara bıraktığı izlerin aktarımına yönelik bir haber, yazı veya açıklama yer almamıştır. Bunun yanı sıra gazetede darbe döneminde MHP davasından cezaevine giren ve 11 yıl tutuklu kalan dönemin MHP İstanbul İl Başkan Yardımcısı Cafer Yalman ile görüşme yapılmış ancak

haber referandumda “Hayır” çağrısı üzerine kurgulanmıştır. Bu yıl yer alan 3 haberden yalnızca biri referandum sonrasındaki süreci ele alırken diğer haberler referandum öncesinde yapılarak “Hayır” kampanyası ve hükümeti darbecilerle ilişkilendirerek bu kampanyayı güçlendirme üzerine kurulmuştur. Bir anlamda 12 Eylül belleği bugüne getirilerek günün şartlarında yeniden inşa edilmekte ve darbenin aktörleri referandum ile ilişkili olarak yeniden oluşturulmaktadır. Referandum sonrasında yapılan tek haberde ise darbecilerin yargılanması için başvuruda bulunan kişi ve kurumlar bir haberde derlenmiştir. Habere göre, Kenan Evren ve arkadaşları için suç duyurusunda bulunanların neredeyse tamamı sol görüşlü ve sağ/ülkücü bir şikayetçi bulunmamaktadır ya da şikayetçi olan bir ülkücü varsa da haberde bunlara değinilmemiştir. Bu durum Cafer Yalman’ın “Hayır” kampanyasına yönelik açıklamalarında dile getirdiği “biz mağdur değil mağruruz” sözü ile ilişkili düşünüldüğünde bellek inşasını daha anlamlı kılmaktadır. Burada yaşanan süreçteki acılar ya da olumsuzluklar unutturularak sağ/ülkücü grubun güçlü bir yapı olduğu üzerinden bir bellek inşa edilmektedir. Söz konusu bellek inşası, aynı zamanda bir kimlik inşası da oluşturmakta ve bu bağlamda kendini kahramanlaştıran ve kimlik kazandıran (Sancar, 2016; Susam, 2015) süreci kapsamaktadır.

2010 yılında olduğu gibi 2011 yılında da Ortadoğu gazetesi güncel politika üzerinden bellek inşasını sürdürmüştür. Referandum ile tartışma alanı ve bağlamı değişen 12 Eylül’ü bu doğrultudan yeniden inşa ederek hem güncel siyaseti ve iktidarı 12 Eylül üzerinden eleştirme hem de ülkücülerin yaşadıklarının başka bir grup tarafından sömürülmesine tepki görülmektedir. Gazetede yer alan 4 haberden ikisi referandum sonrası darbecilerin yargılamasının başlamaması üzerinden kurgulanmıştır. Diğer iki haberden biri mecliste verilen 12 Eylül mağdurlarına tazminat ödenmesi teklifi diğeri de darbenin yıl dönümünde protesto edilmesi haberidir. Burada yer alan haberlere bakıldığında güncel tartışmalar üzerinden gidildiği ve tanıkların anlatılarına başvurma gibi bellek inşasında sıkça kullanılan yöntemlerin kullanılmadığı görülmektedir. Hatta söz konusu haberlerin darbe bağlamından tamamen kopuk olduğunu söylemek de mümkündür. Ancak bu yıl gazetede yer alan iki köşe yazısına bakıldığında bir tanesinde o dönem sağ/ülkücülerin yaşadığı sorunlar ya da mağduriyetler ön plana çıkartılırken bu durum yine güncel siyaset ve referandum sürecindeki hükümet açıklamalarını eleştirme temelinde kurgulanmıştır. Öte yandan Ender Gökdemir’in “Gecikmiş 12 Eylül Yazıları” başlıklı yazısında darbe öncesi ve sonrasında yaşanan süreç ülkücü perspektiften

aktarıyor. Anlatının temelinde ise ülkücülerin sosyal yaşamın içinde yer alan ve yaşamın akışı içerisinde yaşanan karanlığın içinde kalarak mücadele ettiği kayıplar verdiği ve darbe sonrasında da ağır bedeller ödediği yatmaktadır. Bu anlamda Ortadoğu Gazetesi'nde ilk defa güncel konulara 12 Eylül'ün taşınması dışında 12 Eylül'ün günümüze taşınarak belleğinin inşa edilmesi (Halbwachs, 2018b) örneği görülmektedir. Söz konusu yazı ile ülkücüleri masum ve meşru göstererek bir 12 Eylül belleği inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Ortadoğu Gazetesi, 12 Eylül belleğini inşa ederken 2012 yılına gelindiğinde ise hiç haber yapmayarak darbeyi görmezden gelmiştir. Burada elbette unutturma (Assmann, 2018) temelli bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir. Ancak bu yıl yalnızca bir köşe yazısı 12 Eylül ile ilgili olmuş ve bu yazıda da iktidarı 12 Eylül cuntasına benzeterek eleştirme temelli bir yaklaşım benimsenmiştir. “*Bizim çocuklar işi başardı... ile başlayan süreç BOP Eşbaşkanı olma ile devam ediyor*” şeklinde bir cümle ile iki yönetim arasında bir bağ olduğu ve bu bağ nedeniyle de cuntanın yargılanamadığı vurgusu yapılmaktadır. Bunun yanı sıra darbe döneminde idam edilen Mustafa Pehlivanoğlu'nun referandum sürecinde dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından okunan mektubu da yazının sonunda yer almıştır. Burada Pehlivanoğlu'nun mektubunun istismar edildiği ve politik sömürü aracı olarak kullanıldığı belirtilerek Pehlivanoğlu'nun bir ülkücü olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu mektubun yazıda yer alması tarihi gerçekliğe dayanan bir bellek mekânının (Nora, 2006) gazete tarafından bellek inşasında kullanılması anlamında önemlidir.

2013 yılı ve takip eden 2 yılda da gazetenin 12 Eylül'ü unutturma stratejisini daha belirgin bir şekilde benimsediği görülmektedir. Söz konusu üç yılda toplam 4 haber ve 2 köşe yazısına yer verilirken 2015 yılında darbe ile ilgili hiçbir içerik yer almamıştır. Burada yer alan 4 haberin ortak bir özelliği vardır; haberlerin tamamı darbenin yıl dönümünde ve üçü MHP yetkilileri diğeri de Ülkü Ocakları tarafından yapılan açıklamaya dayanmaktadır. MHP adına İsmet Büyükataman her iki yılda da darbeyi lanetleyen ve ülkücülerin o dönemde mağdur edildiğini vurgulayan açıklamaları yer alırken MHP milletvekili Ruhsar Demirel de darbenin yıl dönümünde “*en ağır bedelleri ülkücüler ödedi*” vurgusunu öne çıkartarak bir açıklama yapmıştır. Haberlerde inşa edilen belleğe bakıldığında yalnızca anma ve unutulmadığını vurgulama temelli bir inşa olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan gazetede yer alan köşe yazılarından

birinde darbe öncesinde yaşanan sokak olayları anlatılırken diğer yazıda ise yine güncel siyasete bir eleştiri mekanizması olarak kullanıldığı görülmektedir. Hükümet politikaları ve 12 Eylül dönemi uygulamaları arasında bir ilişki sağlayarak iktidar eleştirisi üzerinden 12 Eylül belleği inşa edilmektedir. Bu yıllarda inşa edilen belleğe bakıldığında, belleğin politikleştirilerek bugünün çıkarlarına göre yeniden inşa edildiği ve unutturmayı (Assmann, 2018) benimsediği görülmektedir.

2016 ve 2017 yıllarında ise gazetenin 12 Eylül anlatısındaki konumunda bir değişme yaşanmıştır. Gazete daha önce yalnızca bir kez ve çok kısa olarak değindiği 12 Eylül'ün topluma etkilerini bu yıllarda yaptığı haberlerinde ayrıntılı olarak aktarmıştır. 2016 yılında neredeyse tam sayfa olacak şekilde darbenin öncesinde yaşanan suikastlar ve sokak olayları daha sonra da darbenin olmasıyla ortaya çıkan süreç anlatılmıştır. Resmi rakamlarla verilen tutuklama, mahkûmiyet, idam ve ölüm sayıları gibi istatistikler de haberlerde yer almıştır. Bahsedilen iki yılda toplam dört haber yapılmış ve ikisi bu bağlamda olmuştur. Bu anlamda bir araştırma ve belleğin yeniden inşası değil tam aksine resmi belleğin sunduğu ve çeşitli bellek mekânlarında yer alan 12 Eylül belleğinin aktarımı yapılmıştır. Başka bir deyişle Ortadoğu Gazetesi ilk defa o dönemi aktarmaya başladığı içeriklerinde bile unutturma stratejisinden vazgeçmemiştir. Bu anlamda hatırlatma stratejisi (Halbwachs, 2018b) ilk defa bellek inşası ve aktarımının merkezini oluşturmuştur.

2012 ve 2015 yıllarında olduğu gibi 2018 yılında da gazetede 12 Eylül darbesiyle ilgili bir haber yer almamıştır. Gazetenin basılı olarak son kez 12 Eylül'ün yıl dönümünde çıktığı yıl 2019 olmuştur. 2019 yılında gazetede biri tam sayfa olmak üzere 2 haber yer almıştır. Haberlerden ilki bu çalışmanın kuramsal kısmında da değinilen Kenan Evren ve diğer darbecilerin isimlerinin kamusal alandan silinmesi teklifinin meclise sunulması ile ilgilidir. Diğer haber ise tam sayfa olarak hazırlanan 12 Eylül anlatısıdır. Bu haberde TRT Radyosu'nda darbe anonsunun okunmasından başlanarak darbe süreci anlatılmış ve süreçte toplumsal yaşamı etkileyen derneklerin kapanmasından toplumsal baskılara kadar birçok durum anlatılmıştır. Haberin son noktasında ise darbecilerin yargılanması ayrı bir alt başlık olarak alınmıştır. Ancak burada dikkat çeken bir diğer durum ise haberin belirli bir kısmının “*Asmayalım da Besleyelim mi?*” alt başlığı ile Erdal Eren'in idamına ayrılmış olmasıdır. Sağ/ülkücü bir yayında ilk defa sol davasından mahkûm olmuş ya da doğrudan sol gruplarla ilgili bir

hikâye yer almıştır. Herhangi bir tanığa dayanmadan muhabir araştırmasıyla yapılmış bir haber olmasına karşın ortaya koyduğu bellek inşa profili olarak 2019 yılı farklı bir bağlamdadır. Bu haberde hem darbenin başlangıcından itibaren yaşanan süreçler kısaca anlatılmış hem de günümüze gelerek darbecilerin yargılanması süreci hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanı sıra politik duruşun bir kenara bırakılarak 12 Eylül belleğinin yeniden inşa edilmesini benimsedikleri ya da konumlarını değiştirdiklerini söylemek mümkündür. İncelenen son yılda hatırlatma işlevi üzerinden bir bellek inşası gerçekleştirildiği ve bu aşamada gazetenin politik konumlanışının (Assmann, 2018) da arka planda kaldığı görülmektedir.

Ortadoğu Gazetesi 10 yıllık süreçte ortalama iki haberden daha az haber yaptığı görülmektedir. Bunun yanı sıra haberlerdeki kaynaklara bakıldığında büyük oranda parti yetkilileri ya da gazete yazarlarının yer aldığı görülmektedir. Haberlerde neredeyse hiç tanık görüşüne başvurulmamış yalnızca bir haberde dönemin tanıklarından birisine başvurulmuş ancak onunla da darbe ile ilgili değil güncel siyasetle ilgili görüşme yapılarak darbe mağduriyetinin güncel siyasete taşınması üzerinden bir bellek inşası kullanılmıştır. Bütün içeriklere bakıldığında Ortadoğu Gazetesi ve sağ/ülkücü medyanın hatırlama ve yüzleşme temelli bir bellek inşası ve belleği günümüze getirerek onun gereklerine göre inşa etmeyi tercih etmedikleri ve daha çok güncel tartışmalar üzerinden bir bellek oluştururken unutturma temelli bir bellek inşa ettikleri görülmektedir.

4.1.3. Twitter’da 12 Eylül belleği

Kolektif bellek çeşitli bellek mekânlarında inşa edilmekte ve aktarılmaktadır. Bu inşa ve aktarım kolektif belleğin kuşaktan kuşağa geçmesini sağlamakta ve bu süreç belleğin yeniden inşasını oluşturmaktadır. Türk toplumunu derinden etkileyen 12 Eylül askeri darbesi de toplumun belleğinde önemli bir yer edinmiştir. Çeşitli bellek mekânlarında 12 Eylül belleği yeniden inşa edilmiş ve aktarılmıştır. Çalışmanın bu başlığında bir bellek mekânı olan sosyal medyada 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımı yer almaktadır. Bu anlamda ilk olarak 2010 yılında inşa edilen 12 Eylül belleği ile başlanmıştır.

2010 yılında paylaşılan tweetler ile inşa edilen 12 Eylül belleğine bakıldığında darbenin lanetlendiği görülmüştür. İncelemeye alınan tweetlerden ilki paylaşılan bir 12 Eylül belgeselidir. Ancak söz konusu belgesele ulaşamamıştır. Bir diğer tweet ise 12

Eylül'ün Türk toplumu için bir yenilgi olduğu üzerinden bir bellek inşasına dayanmaktadır. Söz konusu tweet “bukadarı fazla! 1günde çifte malubiyet :(#12devadam gitti lanetli #12eylül geldi” şeklindedir. Bu tweet ile 12 Eylül'ün Türk toplum için açık bir yenilgi olduğu anlatısı aynı gün oynana ve Türkiye'nin ABD'ye kaybettiği Dünya Basketbol Şampiyonası final maçı ile birleştirilerek gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra yenilginin ABD'ye olması vurgusu da 12 Eylül belleği için önemli bir noktadır. Nitekim kolektif bellekte 12 Eylül ABD tarafından desteklenen bir darbedir düşüncesi sıkça kullanılmaktadır. İncelenen diğer tweet ise 12 Eylül günün son saatlerinde atılmış 12 Eylül'ün bitmesi belirtilmiştir. Üç tweet de bellek inşasında öncelikle tarihi bir bellek mekânı olarak ön plana çıkarmıştır. Bunun yanı sıra 12 Eylül'ün olumsuzlukları belirtilmemekle birlikte darbenin topluma olumsuz etkisi vurgulanarak bellek inşası ve aktarımı yapılmıştır. Öte yandan bellek inşasında politik bir konumlanış görülmezken genel anlamda 12 Eylül'e karşı olan ve olumsuz yönlerini vurgulayan bir bellek inşası görülmektedir.

2010 yılında hem Twitter'ın Türkiye'de çok yaygın olmaması hem de darbenin yıl dönümünde gerçekleşen referandum gibi etkilerle 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımı oldukça güçsüz bir bağlamda olmuştur. 2011 yılında da Twitter'ın Türkiye'de çok yaygın olmamasının etkisi görülmüştür. Daha önce değinildiği gibi Türkiye'de Twitter'ın etkin bir şekilde yaygınlaşması 2013 sonrasında olmuştur (Susam, 2015). Ancak incelmeye alınan tweetler belirli bir 12 Eylül belleği inşa etmektedir. Bu anlamda seçilen ilk tweet farklı bir bellek mekânına da değinen ve Arjantin'de yaşanan askeri darbeye de gönderme yaparak bellek inşa eden bir paylaşım olmuştur. Hakikat, Adalet ve Hafıza platformu tarafından yayımlanan “Geçmişle Yüzleşme: Arjantin Deneyimi” örnek olarak gösterilmiş ve 12 Eylül etiketiyle paylaşılmıştır. Bu tweet ile 12 Eylül darbesiyle yüzleşme isteğini ön plana çıkaran bir bellek inşası gerçekleştirilmiştir. İncelemeye alınan diğer tweet ise Kenan Evren'in “Asmayalım da besleyelim mi?” sözünü 12 Eylül'ün temeli olarak almıştır. Bir anlamda 12 Eylül dönemi insanların yalnızca rejimin isteği doğrultusunda asıldığı bir dönem olarak aktarılmıştır. Her iki paylaşımda da 12 Eylül'ü eleştiren bir yaklaşım ile bellek inşası gerçekleştirilmiştir. Öte yandan incelen bir diğer tweet ise: “Darbecelik; İnsanlara n olur darbe yapın bizi kurtarın dedirtene kadar dedirtene kadar canlarını yakmaktır. #12Eylül” şeklindedir ve darbenin öncesi ile oluş süreci üzerinden bir bellek inşası yapılmıştır. Darbeyi gerçekleştirenlerin darbe için uygun zemin oluşturarak kendilerini

meşrulaştırma süreçleri bellek inşasının temelini oluşturmaktadır. Ancak 12 Eylül döneminin politik konumlanışı arka planda bırakılarak bellek inşası ve aktarımı yapılmıştır.

2012 yılına gelindiğinde ise 12 Eylül belleğinin inşasında belirleyici olan unsur 12 Eylül darbesini gerçekleştirenlerin yargılanma süreci olmuştur. İncelemeye alınan tweetlerden ikisi darbecilerin yargılanması süreci üzerinden bellek inşasına dayanmaktadır. Bu anlamda, “#12Eylül yargılanmıyor, Tekrarlanıyor! #12eylül sabahı devam ediyor!” şeklinde paylaşılan tweet ile yargılanmanın gerçekleştirilmediği ve günümüzde de 12 Eylül’ün etkilerinin devam ettiği söylemi ile bellek inşası gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül’ün yargılanması ile ilgili bir diğer tweet ise 12 Eylül’ün mirasçılarının 12 Eylül’ü yargılamayacağı üzerindendir. Burada her iki paylaşım da darbecilerin gerçek bir yargılamaya alınmadığı ve sözde yüzleşmenin gerçekleştiği vurgusu bellek inşası için önemlidir. Bunun yanı sıra ülkedeki güncel problemlerin ve politik ortamın 12 Eylül belleğine eklendiği görülmektedir. Bir anlamda bu iki paylaşım ile geçmiş bugüne getirilerek 12 Eylül belleği yeniden inşa edilmekte ve aktarılmaktadır. İncelenen diğer tweet ise ““Büyü de baban sana büyü de büyü. Büyüyüp de on yedine geldiğinde, baban sana idamlar alacak.” (Erdal Eren anısına) #12Eylül” Edip Akbayram’ın Erdal Eren anısına bestelediği şarkı sözlerini içermektedir. Burada farklı bellek mekânları olan şarkı sözleri ve Erdal Eren ismi bellek inşasında kullanılmıştır. Erdal Eren özelinden hareketle 12 Eylül’ü hatırlatma stratejisi ile bir bellek inşası gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra 12 Eylül dönemine ve bugüne yönelik politik bağlamı (Assmann, 2018) olan bir bellek inşası olmuştur.

2013 yılı ve sonrası Twitter’ın bir bellek mekânı olarak konumunu güçlendirdiği dönemin başlangıcı olmuştur. Bu anlamda farklı kolektif belleklerin yer aldığı ve farklı bellek aktarımlarının yapıldığı bir bellek mekânı işlevi belirginleşmiştir. Bunun sonucunda kolektif belleğin inşasında politik konum ve bugünün şartları etkin olmaya başlamıştır. İncelenen tweetlerden ilki “İnsan yüreği nasıl dayanır? #12Eylül #ErdalEren’in idam edilmeden önce çekilen son fotoğrafı...” Erdal Eren ismi üzerinden 12 Eylül belleğini inşa etmektedir. Bu bellek inşasında hem Erdal Eren ismi hem de fotoğrafı kullanılarak bellek aktarımı gerçekleştirilmiştir. Burada 12 Eylül rejiminin insanlara verdiği acılar ve başta idamlar olmak üzere yaşamını yitiren insanlar hatırlatılmaya çalışılmakta ve bellek, hatırlatma stratejisi ile inşa edilmektedir. Elbette

tweet yalnızca Erdal Eren'i hatırlatmaktadır ancak onun şahsında o dönemdeki ölümleri, idamları ve rejimin insanlara yaptığı haksız muameleleri unutturmamayı da amaçlamaktadır. Bir diğer tweet de 12 Eylül'ü idamları bakımından hatırlatmaktadır. Söz konusu paylaşım Kenan Evren'in "İdamları imzalarken hiç ellerim titremedi" sözünü alıntılarla yapılmış ve Evren'i eleştirel bir bağlamdadır. Bu bakımdan 12 Eylül belleğinin bellek mekânındaki temel noktasının idamlar olduğu görülmektedir. Her iki tweet de idamları ön plana çıkartarak 12 Eylül'ün verdiği acıları unutturmamayı amaçlamıştır. Öte yandan incelenen bir diğer tweet de hatırlatma ya da unutturmama merkezli bir bellek inşası ve aktarımı gerçekleştirmiş ancak bu paylaşımda belirli bir noktaya odaklanılmadan yalnızca tarih, bellek mekânına alınmıştır. Bunun yanı sıra, "Bugün 12 Eylül; yüreğimizin, geleceğimizin üzerinde geçen postallardan sadece birinin 33.yıldönümü.! Lanetle anıyoruz #12Eylül" sözüyle 12 Eylül belleği kendisinden önceki darbeler ve sonrasında yaşanan ile birleştirilerek aktarılmıştır. Bir anlamda 12 Eylül belleği, bütün darbelerin belleği ile ilişkilendirilmiş ve ülke tarihine dayanan bellek ve bellek mekânlarından (Nora, 2006) beslenmiştir.

Twitter'ın Türkiye'de yaygınlaşmasıyla birlikte bellek mekânı olarak konumu her geçen yılda daha da güçlenmiştir. 2014 yılında 12 Eylül döneminin politik ayrımlarının Twitter'da bellek inşasında belirgin olduğu görülmüştür. Bu anlamda o dönemin ülkücü/sağ ideolojisi ve sol ideolojinin farklı kesimleri bir bellek inşası gerçekleştirmektedir. İncelenen ilk tweet ülkücü/sağ ideolojinin bellek inşasını ve aktarımını içermektedir. Bu tweet, "#12Eylül Baş veren ama baş eğmeyen abilerimize, şehitlerimize Selam olsun. Davanızda, yolunuzda Bizimdir." sözleri ve 12 Eylül döneminde idam edilen 9 ülkücünün fotoğrafını da içermektedir. Tweete eklenen fotoğraf idam edilen ülkücülerin yanı sıra MHP'nin sembolü olan üç hilal ve "Kara 12 Eylül" ve "Unutmak tükenmektir" yazılmıştır. Bu anlamda ülkücülerin 12 Eylül döneminde yaşadığı mağduriyet ve idamlar görsel olarak bellek inşasında ön plana çıkartılmıştır. Bunun yanı sıra yazılı kısımda ise o dönemde ülkücülerin kahramanlığına ve "şehitlik" kavramı ile ideolojik kutsallığa gönderme yapılmıştır. Elbette bunlara vurgu yapılarak inşa edilen bellek bugün ülkücü hareketi konumlandırma bakımından da önemli bir argümandır ve belleğin kitleyi bir araya getirmesi işlevine (Susam, 2015) yaslanılmaktadır.

2014 yılında Twitter’da inşa edilen ve aktarılan 12 Eylül belleğinin bir diğer örneği de incelemeye alınan sol görüş merkezli tweet ile olmuştur. Söz konusu tweet daha önceki yıllarda da görüldüğü üzere Erdal Eren üzerinden bir anlatı gerçekleştirilmiştir. Paylaşımında Erdal Eren’in 17 yaşında idam edildiği vurgulanmış ve tweete askeri mahkemede çekilmiş bir fotoğrafı da eklenmiştir. Bu anlamda Erdal Eren ve mahkeme ya da tutukluluğu sırasında çekilen fotoğrafları Twitter bellek mekânı için sol bağlamda 12 Eylül bellek inşasının temelini oluşturmuştur. İncelen bir diğer tweet ise genel bir bağlamda bellek inşası gerçekleştirmektedir. Tweet Türkiye’nin bugün yaşadığı sorunların kaynağı olarak 12 Eylül’ü benimseyen bir metinden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra 12 Eylül yazılı bir fotoğraf eklenmiş ve 12’nin biri idam ipi şeklinde tasvir edilmiştir. Hem sözlü metin hem de görsel olarak 12 Eylül’ün topluma verdiği zararlar ve acılar hatırlatılmaktadır. 2014 yılında incelenen tweetlerin tamamı hatırlatma stratejisi (Halbwachs, 2018b) ile bellek inşasını ortaya koymaktadır. Öte yandan farklı kolektif belleklerin aynı bellek mekânında yer aldığını açık şekilde ortaya koyan ilk yıl olarak da dikkat çekmiştir.

2015 yılında Twitter’da 12 Eylül belleğinin inşasında politik bağlam etkili olmuştur. İncelenen iki tweet ülkücü/sağ ideoloji perspektifinden bellek inşası ve aktarımına dayanmaktadır. İlk tweet, “Ne sizleri ne de Eylülüleri unuttuk!” sözleri ve bir idam ipi ile aynı sözü içeren görselden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra tweete ekli olan görselde MHP’nin sembolü olan üç hilal ve Ülkü Ocakları’nın sembolü olan bozkurt da yer almaktadır. İncelenen diğer tweet ise ülkücü camianın bilinen sanatçılarından Mustafa Yıldızdoğan’ın “Karşılıksız sevmedik mi?” şarkısı “karşılıksız sevenlerin, soylu destanı. Kahpe Eylül’e inat yaşıyor Ülkücü Hareket” sözleriyle paylaşılmıştır. Bu paylaşımında 12 Eylül’ün Ülkücü Hareket’e yapılmış bir darbe olduğu anlatısı üzerinden bir bellek inşası gerçekleştirilmiştir. Her iki tweet de 12 Eylül belleğini yeniden inşa ederken unutturmama stratejisini benimsemiş ancak kimi ya da neyi hatırlattığı belirsiz bir bellek inşası olmuştur. Ancak söylem bakımından politik konumlanış ve kitleyi bir arada tutmayı sürdürecekle bellek inşasının benimsendiği (Assmann, 2018) görülmektedir. İncelenen bir diğer tweet ise 12 Eylül’ü genel bağlamda ele almış ve bu doğrultuda bellek inşası gerçekleştirmiştir. Söz konusu tweet, “#12Eylül darbesi olalı 35 sene oldu. 49 idam 14 açlık grevinde ölüm 650 bin gözaltı” sözleriyle darbenin topluma verdiği büyük acıları sayılarıyla hatırlatmaktadır. 12 Eylül’ün topluma etkileri ve açıklanan resmi rakamlar bellek mekânında yeniden aktararak hatırlatma stratejisi ile

12 Eylül belleği yeniden inşa edilmiştir. Ancak diğer tweetlerden farklı olarak politik bir bağlam ya da 12 Eylül'ün bugüne getirilerek bugünün meşrulaştırılması göz ardı edilmiştir.

2016 yılında 12 Eylül belleğinin inşasında demokrasi vurgusu ön plana çıkmıştır. Elbette bu durum, darbenin yıl dönümünden yaklaşık iki ay önce gerçekleşen 15 Temmuz Darbe Girişi ile ilişkili olarak oluşmuştur. İncelenen ilk tweet, “#12Eylül Ne geldiyse başımıza o kafa yüzünden geldi. #ÇıkışYoluDemokrasi” sözüyle 12 Eylül ve günümüzde yaşanan sorunları ilişkilendiren bir bağlamdadır. Bu anlamda 12 Eylül belleği, bugüne getirilerek ve bugünün gerçeklikleri doğrultusunda yeniden inşa edilmektedir. İncelenen bir diğer tweet de benzer bir vurgu üzerinden 12 Eylül belleğine katılmaktadır. Bugün yaşanan sorunlar iki ayrı 12 Eylül tarihi ile ilişkilendirilerek 12 Eylül 1980 ve 12 Eylül 2010 tarihlerinin Türk toplumuna zararları üzerinden bellek inşası ve aktarımı gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında yaşanan atmosfer bu iki tarihi, günün şartlarında 12 Eylül belleğinin temeli yapmıştır. Bu anlamda bellek inşasında geçmişin bugüne taşınarak yeniden inşasının (Schudson, 2007) benimsendiği görülmüştür. İncelenen bir diğer tweet ise yazı kısmında politik bir bağlam içermemesine karşın Ülkücü camianın tanınan bir isminin paylaşımıdır. Ancak “Kara #12Eylül de kara sevdalı yiğitler vardı, sevdalarına dünyalar dardı.” Sözüyle paylaşılan tweete ekli olan fotoğraf ise büyük puntoyla yazılı 12 Eylül yazısının altında bir darağacı yer almakta ve arka planda da idam edilen ülkücülerin isimleri yazmaktadır. Bu anlamda 12 Eylül döneminde idam edilen ülkücülerin isimleri hatırlatılmaktadır. Başka bir deyişle hatırlatma stratejisi üzerinden bir bellek inşa edilmektedir. Elbette bu bellek ülkücü perspektiften bir 12 Eylül kolektif belleği inşa etmektedir. İdam edilen ülkücülerin isimleri bellek mekânlarına yerleştirilmekte ve hem isimleri birer bellek mekânı olmakta hem de çeşitli tarihler ülkücü bağlamda 12 Eylül belleğinin inşasında yer almaktadır.

12 Eylül belleği, 2017 yılında da farklı kolektif bellekler inşa edilmiş ve aktarılmıştır. 12 Eylül belleği yeniden inşa edilip aktarılırken başta idamlar olmak üzere o dönemin ortaya çıkardığı toplumsal acılar üzerinden olmuştur. İncelenen ilk tweet, “Bugün #12Eylül Aradan 37 yıl geçti, Erdal Eren 17 yaşında bir gençti. Ve hala 17 yaşında.” sözleri ve Erdal Eren'in duruşma sırasında çekilen bir fotoğrafını içermektedir. Hem yazılı metinde hem de fotoğrafta “Erdal Eren 17 yaşında” sözü yer

almaktadır. Burada Erdal Eren'i ve idam edilen diğer kişileri hatırlatma önemli bir bellek inşası unsurudur. Ancak Erdal Eren ismi bellek inşasının temel kişisi (Assman, 2018; Nora, 2006) olarak kullanılmaktadır. Bir diğer tweet ise idam edilen ülkücüler ile ilgilidir. Bir fotoğraf ve idam edilen 9 ülkücüyü içeren tweet, "'Eylüllerde ölmedik Eylüllerde doğduk..." Ülkü uğruna canlarını vermiş ülkücü şehitlerimizi saygı ve rahmetle anıyorum. #12Eylül" sözleriyle paylaşılmıştır. Burada da hatırlatma stratejisi (Halbwachs, 2018b) 12 Eylül belleğinin yeniden inşasında temel olmuştur. Ülkücü bağlamda bellek inşasında idam edilen bir kişi ön plana çıkartılmadan bütün idam edilenlerin yer aldığı tek bir fotoğraf kullanılmıştır. Bu anlamda ülkücü kolektif belleğinde 12 Eylül bütünlük içerisinde ve tamamını unutturmama stratejisi ile gerçekleştirilmiştir. Öte yandan 12 Eylül öncesinde yaşamını kaybeden ülkücülere de camia tarafından "şehit" denilmesi nedeniyle sözlü kısımda genel bir anma gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bir anlamda ülkücü perspektifte 12 Eylül belleği, darbenin öncesi ve sonrasında getirdiği acılarla inşa edilmekte ve aktarılmaktadır. Başka bir deyişle sonraki nesillere 12 Eylül, bu ideolojiye ya da topluma yaşattığı acılar bağlamında belleğe katılmaktadır. Çalışmada incelemeye alınan bir diğer tweet ise 12 Eylül'ü genel bir bağlamda aktarmıştır. Bir defter resmi içeren tweet, 12 Eylül diye yazılır, idam, işkence, infaz ve iftira olarak okunur şeklinde bir anlatı içermektedir. İdeolojik konumlanmış, hatırlatma ya da geçmişi bugünde yeniden inşa etme gibi kolektif bellek inşa stratejilerine dayanmayan ancak 12 Eylül'ün gerçeklerini genel bağlamda aktaran bir bellek inşası görülmektedir. Çalışmanın diğer bölümlerinde de görüldüğü üzere bu tweetin aktardığı kavramlar o dönemde toplum tarafından sıkça yaşanmıştır. Bir anlamda 12 Eylül'ün genel gerçekliği bellek inşasının merkezini oluşturmuştur.

2018 yılında 12 Eylül belleğinin Twitter'da inşası ve aktarımında darbenin neden olduğu acılar ve topluma bıraktığı izler bugünün bağlamının önemli olduğu görülmüştür. İncelenen ilk tweet, "#12Eylül demek işkenceler, idamlar, yargısız infazlar, gözaltında kayıplar demek. 38 yıl sonra hukuk dışı yargılamalarıyla, anayasanın çiğnenmesiyle, baskı ve zulüm politikalarıyla #12Eylül1980 darbesini gerçekleştirenler mezarda olsalar da fikirleri iktidarda" bu anlamda bir 12 Eylül belleği aktarmaktadır. O gün yaşanan sorunlar ve politik ortam 12 Eylül ile özdeşleştirilmiş ve o günün sorunları 12 Eylül'ün mirası olarak değerlendirilmiştir. Bir anlamda 12 Eylül'ün tekrar ettiği düşüncesi bellek inşasında ön plana çıkmaktadır. Bir anlamda 12 Eylül belleğinin, geçmişin bugüne getirilerek yeniden inşa edildiği (Schudson, 2007) ve

aktarıldığı strateji ile kurgulandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 12 Eylül döneminde de sonrasında sol görüşün sıkça kendini meşrulaştırmak için sağa ithafen kullandığı “...fikirlerimiz iktidarda” söylemi bellek inşasında kullanılmıştır. İncelenen bir diğer tweet ise ülkücü bağlamda bir bellek inşası içermektedir. Ülkücü düşüncüyü aktaran bellek inşasında daha belirgin bir politik konumlanış görülmüştür. “Taş duvarları medreseye çeviren; idam sehparlarına tebessümle çıkanlardır Ülkücüler.. Eylüllerde ölmedik Eylüllerde doğduk, her toprağa düştüğümüzde yeniden büyüdük.. TRTRTR #12Eylül #MHP #ÜlküOcakları” tweete sözleri ve MHP ile Ülkü Ocakları sembollerinin yanı sıra ülkücülükle özdeşleşen söz ve fotoğrafları içeren bir görsel de eklenmiştir. Söz konusu görselde “Eylül’lerde ölmedik, Eylül’lerde doğduk, Ne sizleri unuttuk ne de kahpe Eylül’leri” sözü eklenmiş ve bu sözün Twitter’da 12 Eylül belleğinin inşasında sıkça kullanıldığı görülmüştür. Bir anlamda bu söz 12 Eylül belleğinin aktarımında ülkücüler için slogan olmuştur. Öte yandan bu tweet ile hatırlatma stratejisi ile bir bellek inşası gerçekleştirilirken genel anlamda yaşanan sorunları hatırlatıp o döneme yönelik özel bir durum arka plana itilmiştir. Bu anlamda bellek inşasının ülkücü düşüncüyü ön plana çıkartan ve hatırlatma temelli olduğunu söylemek mümkündür. İncelenen diğer tweet ise yalnızca hatırlatma düşüncesini ortaya koymakta ve genel anlamda 12 Eylül’ü olumsuz olarak konumlandırmaktadır. Söz konusu tweet, “#12Eylül Darbesi’nin 38. yılında gencecik yaşlarında yitirdiğimiz tüm evlatlarımızın ruhları şad olsun. Rabbim memleketimize bir darbe faciası daha yaşatmasın.” sözü ve meclis önünde bir tank tasviri içeren bir görselden oluşmaktadır. Burada darbenin hem demokrasiye hem de topluma verdiği zararlar genel anlamda aktarılmıştır. Bu bakımdan 12 Eylül, kolektif belleğe olumsuz bağlamıyla aktarılmıştır. 12 Eylül döneminin birçok insanın ölmesine neden olması ve demokratik ortamın kaybolmasının unutturulmaması bellek inşasının merkezinde yer almıştır.

Bir bellek mekânı olarak Twitter’da 2019 yılında 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımına bakıldığında darbe döneminde yaşanan mağduriyetler, insanların gördüğü zulümler ve demokratik sorunlar ön plana çıkmıştır. İncelenen ilk tweet, “Üzerinden 39 yıl geçmesine rağmen hala utançla hatırladığımız #12Eylül, demokrasi tarihimizde kara bir leke olarak kalacaktır. O karanlık günlerde haksız şekilde darbecilerin zulmüne uğrayan, işkence gören, idam edilen tüm vatandaşlarımızı saygıyla ve rahmetle yad ediyorum.” sözleri ile 12 Eylül’ü aktarmaktadır. Burada özellikle

darbe sonrasında yaşanan süreç 12 Eylül belleğinin inşasında merkeze alınmıştır. Toplumun büyük bir kesimini etkileyen ve üzen işkenceler, ölümler ve yaşanan haksızlıklar hatırlatılarak 12 Eylül bellek mekânlarına eklenmiştir. Bunun yanı sıra darbenin oluşturduğu antidemokratik ortam bir utanç kaynağı olarak belleğe işlenmiştir. Ancak burada genel bağlamda bir hatırlatma bulunmakla birlikte politik konum göz ardı edilerek bellek inşa edilmiştir. İncelen diğer tweet ise 12 Eylül'ü bugüne taşıyarak belleğin yeniden inşa edilmesi stratejisini benimsemiştir. Ülkede yaşanan güncel sorunlar 12 Eylül ile ilişkilendirilmiş ve son dönemde yaşanan referandumlar 12 Eylül'ün mirasını yaşatması bakımından değerlendirilmiştir. Bir anlamda geçmiş bugüne getirilerek ve bugünün şartları ile ilişkilendirilerek yeniden inşa edilmiştir. Söz konusu bellek inşası Schudson'un (2006) belirttiği anlamda bellek inşası ve aktarımını belirgin bir şekilde temsil etmektedir. Bu tweet ile gerçekleştirilen bellek inşası ve aktarımında ülkenin son 40 yılı 12 Eylül merkezinden yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra demokratik ortamın kaybolması ve darbecilerin laikliği ciddi anlamda bozması bakımından 12 Eylül'ün politik konumu da bellek aktarımında yer almıştır. İncelenen bir diğer tweet ise politik bir bağlam içermemekte ve Eylül'ün Kırdığı Gül şiirinden dizeler ile 12 Eylül eleştirilmektedir. Ancak paylaşım dönemin Ülkü Ocakları Genel Başkanı merhum Sinan Ateş'e aittir ve o bakımdan ülkücü perspektif için bir bellek aktarımı sağladığı düşünülmektedir. Söz konusu tweet, “: "Yiğit, körpe ölümler; ağsız geçti çölü Destanlık öykümüzü güne anlat kırgülü!" #12Eylül akıl tutulmasıdır.” sözleriyle 12 Eylül'e eleştirel bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu paylaşım politik sloganlar içermeksizin kendi kitlesine 12 Eylül belleğini aktarma bakımından önemli bir örnektir. Bunun yanı sıra 12 Eylül belleğinin, yalnızca doğrudan darbeyle ilişkili ya da onu hatırlatacak içerikler olmayan bellek mekânları ile de inşasını ortaya koymaktadır. Burada 12 Eylül'ü en azından bir tarih ve ortaya çıkarttığı sonuçlar bakımından unutturmama çabası görülmektedir. Başka bir deyişle hatırlatma ya da unutturmama (Halbwachs, 2018b) stratejisi ile 12 Eylül belleği inşa edilmiştir.

2020 yılına gelindiğinde 12 Eylül belleği Twitter'da oldukça geniş bir şekilde yer almıştır. İncelenen tweetlerden ilki darbenin başındaki Kenan Evren'i örnek göstererek darbenin kötü olduğu ve darbecilerin sonunda kaybettiği anlatısı bellek inşasının merkezinde yer almıştır. Tweet, “UNUTMAYIN ! % 92 oy almıştı. Cenazesinde 192 kişi yoktu ! #12Eylül” sözleri ve Kenan Evren'in askeri üniformalı olarak basın açıklaması yaptığı bir fotoğrafı içermektedir. Kenan Evren'in iktidarın gücü ile ülkenin

çok büyük bir çoğunluğu tarafından meşru kabul edilmesi ancak daha sonra ölümünde çok az insanın cenazesine katılması aktarılmıştır. Burada darbenin ve darbecilerin sonu bellek inşasının temelini oluşturmuştur. Burada hatırlatma stratejisi ile 12 Eylül belleğinin inşa edildiği ve aktarıldığı görülmektedir. İncelen diğer tweet ise, “Ahmet Kerse, Ali Bülent Orkan, Cengiz Baktemur, Cevdet Karakaş, Fikri Arıkan, Halil Esendağ, İsmet Şahin, Mustafa Pehlivanoglu, Selçuk Duracık ve daha nice binlerce ülkü eri, ülkü şehidi unutulmaz, unutulamaz. #12Eylül Unutmak Tükenmektir” sözleri ve idam edilen ülkücüler ile Alpaslan Türkeş’in yer aldığı Ülkü Ocakları tarafından hazırlanan bir görsel yer almaktadır. 12 Eylül rejimi tarafından idam edilen ülkücülerin tamamının isimleri yazılarak unutturulmama çabasıyla bellek mekânına aktarıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra darbe öncesinde yaşamını yitiren dava arkadaşları da genel olarak hatırlatılmakta ve ülkücü perspektiften 12 Eylül, belleğe bu bağlamda eklenmektedir. Burada hatırlatma stratejisi benimsenmekte ve unutmanın kabul edilemeyeceği tweet içeriğinde de vurgulanmaktadır. İncelenen son tweet ise hem 12 Eylül ile yüzleşme hem de bugüne getirerek bugünün gerçeklikleriyle yeniden inşa etmeye dayanmaktadır. Söz konusu tweet, “12 Eylül sadece '80 darbesinin değil, o darbeye hesaplaşma vaadiyle oy ve rıza devşiren, Gülen Cemaati'yle kolkola yargıyı bugünkü haline getiren 12 Eylül 2010 Anayasa değişikliği referandumunun da yıldönümüdür. #12Eylül” şeklinde ve 12 Eylül’ü iki farklı bağlamda hatırlatmaktadır. 12 Eylül tarihinin bir bellek mekânı olması ve günümüzü şekillendiren farklı bir olayın da bu tarihte gerçekleşmesi nedeniyle ve bu iki olayın arasındaki ilişki nedeniyle de bellek inşası farklı olayları bir araya getirerek gerçekleştirilmiştir. Bugünün gerçekliği ve meşruiyeti 12 Eylül belleğinin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda geçmişin bugüne getirilerek yeniden inşa edilmesi stratejisi ve hatırlatma stratejilerinin bir arada kullanıldığı bir 12 Eylül bellek inşası görülmektedir.

olmak üzere entelektüellerin suikastlar sonucu öldürülmesi de bu bağlamda değerlendirilmektedir. Ancak söz konusu çatışmaların ve kaos ortamının yaratılmasının arkasında yatan nedenleri açıklama ve bu doğrultuda bir bellek inşa ederek aktarma noktasında ayrışmalar görülmektedir. Bu ayrışmalar temel olarak iki ayrı kategoride karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki çatışmaların ve kaosuun sebebini bireysel bağlamda aktararak kendi deneyimlerine bağlı bir bellek aktarımı iken, ikincisi ise ülke genelinde yaşanan ve toplumun tamamı tarafından bilinen olayları kendi perspektifinden yorumlayarak o olaylara yönelik yeni bir bellek inşa etme ve aktarma anlamında olmaktadır. Öte yandan hem bireysel deneyimler bağlamındaki bellek inşası hem de genel bağlamdaki bellek inşası ve aktarımı yapan katılımcıların ortak konu ve nedenlere değindiği görülmüştür.

Bireysel deneyimlere dayanarak inşa edilen 12 Eylül belleğinde sokak olayları ve o dönem hakim olan sağ sol kavgalarının örneklerinin kullanıldığı görülmektedir. Katılımcı 4: “Eskişehir Eğitim Enstitüsü’ne Ankara Hasanoğlu Öğretmen Okulu öğrencileri Eskişehir’e getiriliyor, ülkücüler (faşistler) topluca okula gidip geliyorlar ve her geçtikleri mahalle halkına, kahvehanelere, Odunpazarı Bahçeli Kahve’ye saldırıyorlar, camları kırıp ve oradaki müşterileri dövüp korku algısı yaratıyorlar” şeklinde anlatımıyla darbe öncesinde yaşanan gerilim sürecini kendi deneyimleri bağlamında aktarmıştır. Öte yandan bunun ülke genelinde olduğunu çeşitli örneklerle aktarmış ve hem bireysel deneyimi ile oluşan belleği hem de ulusal belleği ortak bir bağlamda buluşturarak aktarmıştır. Burada yakın çevrenin (Halbawachs, 2016) bellek inşasındaki etkisi görülmektedir.

Öte yandan hem bireysel deneyimleriyle hem de ülke genelinde yaşanan ve aktarılan olaylara dayanarak bellek aktarımında bulunan sol davalarında yargılanan katılımcılar darbenin sola yönelik bir darbe olduğunu belirtmiş ve o doğrultuda bir bellek inşası gerçekleştirdikleri görülmüştür. Ancak katılımcı 10 bunu tam anlamıyla kabul etmeyerek solun ön plana çıkması ve mağduriyetinin daha fazla olmasını solun beslendiği kaynaklara bağlamıştır. Ona göre, o dönemde var olan mücadele sağ için pek de geçerliliği olmayan ya da literatürlerinde olmayan şeylerdir ve bu nedenle sol bu sloganları benimsemiş ve belirgin olmuştur. Katılımcı 10: “O dönem her şey sola göre hazırlanıyor ve her şey solun sahipleneceği şekilde gerçekleşiyordu” sözüyle durumu özetlemekte ve darbenin sola karşı durumda olmasını bu doğrultuda açıklamaktadır. Öte

yandan katılımcı 7 ve katılımcı 9 ileri düzeyde toplumsal örgütlenmenin olduğu özellikle de işçi sınıfının güçlü bir örgütlenmesi olduğunu ve darbenin de bunu engellemek için yapıldığını belirtmektedir. Bu anlamda sınıf mücadelesi engellenmek için darbe yapıldı denilerek 12 Eylül belleği bu temelden inşa edilmektedir. Ancak katılımcı 2 ise tam zıt yönde bir görüş belirterek sınıf mücadelesinin gençlik-öğrenci mücadelesi şeklinde kaldığını ve işçi sınıfın yetersiz katılımı ve köylü sınıfının hiç mücadeleye katılmamasını önemli bir sorun olarak görmektedir. Amaçlandığı gibi geniş kitlelerin katılımı sağlanamayan bir mücadele olması nedeniyle darbe olmasa bile sürecin bazı sorunlar getireceğini düşünmekte ve bunu göz önüne alarak 12 Eylül'ü değerlendirmek gerektiğini düşünmektedir. Bu anlamda 12 Eylül belleğinde kitlelerin mücadeleye katılımı bakımından farklı belleklerin varlığı görülmektedir. Bu durum Halbwachs'ın (2016) belirttiği aynı ortamda bile birden fazla kolektif belleğin olacağı tezine birebir uymaktadır.

Sol davalarında yargılanan ve hapis yatan katılımcılardan 2, 3, 4 ve 5 şeklinde kodlanan katılımcılar, 12 Eylül öncesinde yaşanan sokak olaylarını “sınıf mücadelesini sonlandırma” amacıyla organize edildiğini düşünerek bu anlamda şahit olduğu olayları aktarmıştır. Katılımcı 2, 12 Eylül sürecinin ortaya çıkışını şöyle aktarmaktadır:

12 Eylül oluş süreci itibariyle 68 kuşağının hareketlenmesiyle birlikte o süreçten etkilenen gençliğin özellikle sınıf hareketleri sürecini kesintiye uğratmak için yapılmış bir askeri darbe. Öncelikle biz 12 Eylül'de gençlik yıllarımızdı 15 yaşından başlayarak 74'te o sınıf mücadelesi ve hak mücadelesi için belirli derneklerde mücadele veriyorduk. Buradaki mücadele eksenini tamamen ezilenlerin, emekçilerin, hak yoksunlarının bu ülkede haklarını arayabilmesi için olması gereken yapılanmaların oluşması şeklinde ifadesini buldu. 12 Eylül bir sağ sol çatışmasını engellemek için ortaya çıkmış bir durum değildi.

Dikkat edilirse katılımcı, kendi mücadelesini ve gözlemlerini aktarmaktadır. Öte yandan sınıf mücadelesinin darbenin sebebi olduğunu belirten ancak daha genel bağlamdan bakarak 12 Eylül'ün nedenlerini açıklayan katılımcılar da vardır. Katılımcı 9, bu anlamda bir anlatım ile bellek inşasını tercih ederek; “12 Eylül aslında 24 Ocak için yapıldı bunu uygulayacak iktidar için de sokak kavgaları ateşlendi. Özellikle de faşist yapılar bunun provokasyonlarında yer aldı” diyerek ve sonrasında ülke genelinde yaşanan bazı işçi sınıfı mücadelelerine yönelik saldırıları örnek göstererek 12 Eylül'ün oluş sürecini genel bir bağlamda ve toplumun geneli tarafından bilinen ve farklı bağlamlarda inşa edilen bellek üzerinden sürdürmüştür.

Bireysel deneyimler bağlamında inşa edilen bellek örneklerinde gösterildiği gibi 24 Ocak kararları genel bağlamda da 12 Eylül belleğinin inşasında kullanılmıştır. Ancak katılımcıların buradaki bellek aktarımında 24 Ocak kararlarının genel anlamda ekonomik problemleri açıklamak için tercih ettiği düşünülmektedir. Bu anlamda katılımcı 7, 12 Eylül'ün doğrudan 24 Ocak kararlarının uygulanması için yapıldığını belirtmekte ve bu bağlamda bir bellek inşa etmektedir. Katılımcı 7:

Şimdi 12 Eylül'e gelene kadar işte gerek uluslararası gerek ulusal esas olarak emek hareketi, işçi sınıf hareketi bir yükseliş içindeydi. Bununla beraber gençlik hareketi de yükseliş içinde efendime söyleyeyim şeyin ülkemizde direnişler, grevler, hak arama mücadeleleri en üst boyuttaydı. 12 Eylül'e ramak kala o dönem 24 Ocak Kararları diye bir anlaşma vardı. Bu 24 Ocak Kararlarını hayata geçirmekte zorlanıyorlardı, mevcut iktidar zorlanıyordu. Bunun çözümü olarak 12 Eylül gündeme geldi. Halkı, gençliği, muhalefeti zapt-u rapt altına almak için askeri bir irade, kapsamlı, geniş bir emir komuta zinciri içerisinde askeri bir faşist sistemi gerçekleştirdiler. 12 Eylül'ün esas amacı buydu. Muhalefeti ezmek, 24 Ocak Kararlarını hayata geçirmek, efendim bunun için ne yapmak gerekiyorsa yapmak. Böyle iktidara geldiler ve nitekim sonrasında da Özal vs. ile amaca uygun, 12 Eylül amacına uygun kişileri iktidara getirdiler.

Katılımcı 7'nin darbe öncesi süreç ve sonrasında ortaya çıkan durumu birlikte değerlendirerek yeniden inşa ettiği 12 Eylül belleğinde 24 Ocak ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan 24 Ocak kararlarını uygulamak ve ülkenin temel dinamiklerini değiştirmek için darbenin yapıldığı görüşü üzerinden bir bellek inşası gerçekleştiren katılımcılar arasında 1, 5, 6, 9 ve 10 da yer almaktadır. Ancak diğer katılımcılar 24 Ocak kararlarını toplumsal direnişi sonlandırma ya da dış bağlantıların - burada ABD emperyalizmi ve NATO ön plana çıkmaktadır- önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bir anlamda diğer katılımcılar darbe öncesinde yaşanan olayları tek bir nedene bağlamaktan kaçınarak farklı nedenlerin belirli noktalarda birleştiği ve bu birliktelikle sokak çatışmalarını tekrar ürettiği üzerinden bir bellek inşa etmişlerdir. Elbette aynı konun kolektif bellekte farklı bağlamlarda yer alması Halbwachs'ın (2016) belirttiği şekilde normal bir durumdur ve bu toplumsal çevrenin etkisi ile ortaya çıkmaktadır.

24 Ocak ve ekonomik nedenlerle olduğu kadar dış bağlantılar ve darbenin dış kaynaklar tarafından istendiği, planlandığı ve gerçekleştirildiği üzerinden bir anlatım gerçekleştirerek 12 Eylül belleği inşa eden ve aktaran katılımcılar da vardır. Burada

özellikle ABD ve CIA tarafından planlanıp gerçekleştirildiği anlatısı katılımcı 1 tarafından dile getirilmiştir. Katılımcı 1:

Gerek 12 Mart gerek 12 Eylül arkasında hiç kuşku yok ki, bugün artık bütün çıplaklığıyla ortaya da çıkmıştır NATO, CIA ve ABD vardır. Niye? Çünkü Türkiye, NATO'nun içerisinde komşusu Sovyetler Birliği, sosyalist blok o gün iki bloklu bir yapı olduğunu biliyorsun. Türkiye'yi sosyalist bloğa karşı korumak veya asıl gerekçeleri olan orada bir ileri karakol inşa etmek ve güçlü bir müttefik kalması için Türkiye'deki sol hareketlerin ezilmesi gerekiyordu. Bu mantıkla 60'lı yıllardan başlayarak Türkiye'de özellikle Gladio dediğimiz, özel harekât ya da özel kuvvetler dediğimiz yerleri CIA'nin kontrolünde, NATO kontrolünde Türkiye'de sola karşı bu tür Ülkücü, Milliyetçi Hareket Partisi ve cemaatleri de destekleyen NATO'nun CIA'nin çalışmalarıyla solun güçlenmesini ve iktidara gelmesini önlemek için böyle bir organizasyon yapıldı.

12 Eylül'ün ortaya çıkış sürecinde dış etkenlerin payını belirgin bir şekilde dile getirmiştir. Katılımcı 1'e benzer şekilde katılımcı 10 da dış etkenlerin darbenin oluşmasında payının olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 10, siyasetçi Selçuk Özdağ'ın geçmişte yaptığı bir açıklamayı hatırlatarak Fuat Doğu'nun "Ben MİT Müsteşarlığı yapmadım ben aslında CIA Türkiye müdürlüğü yaptım" sözü ile darbe sürecinin olgunlaştırılmasında ABD ve CIA etkisi üzerinden bir bellek inşa etmiştir. Aynı şekilde katılımcı 10, dönemin Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın özel harp dairesinin bütçesini ABD veriyordu şeklindeki söylemini de bu anlamda bir delil olarak göstermekte ve darbenin ABD destekli olduğunu 12 Eylül belleğine katmaktadır. Öte yandan tam anlamıyla katılımcı 1 ve 10'un belirttiği gibi açık bir bağlamda olmasa da katılımcı 5, 6 ve 9, 12 Eylül'ün ortaya çıkmasında dış ülkelerin ve uluslararası sermayenin etkisi olduğunu belirterek bu anlamda bellek inşa etmektedirler.

Öte yandan hem katılımcı 1 hem de katılımcı 10, 12 Eylül belleğini aktarırken dış etkenlerin yalnızca Türkiye'ye yönelik ABD ya da CIA eylemleri ile sınırlı olmadığını belirtmektedirler. Dünya genelinde yaşanan çeşitli kargaşalar, darbeler ya da savaşların da 12 Eylül sürecine giden toplumsal yapının oluşmasında etkili olduğunu savunmaktadırlar. Bu anlamda dönemin dünya konjonktürünün 12 Eylül belleğinden bağımsız düşünülmemesi gerektiği vurgusu da ortaya çıkmaktadır. Elbette bununla birlikte Türkiye'deki siyasi istikrarsızlık da dünyadaki yaşananlardan etkilenecek bir değişim yaratma isteğini gündeme getirmektedir. Katılımcı10:

Bu, öyle bir süreç yaşanıyor ki, iktidarlar sürekli değişiyor, koalisyonlar kuruluyor, cumhurbaşkanı seçilemiyor yani krizleri çözemiyor hiçbir hükümet. Şimdi espri

şu, 7 yıl içerisinde hatta 71'den alırsak 9 yıl içerisinde 11 hükümet kurulmuş. 71'den 80'e 11 hükümet kurulmuş. Şimdi bir yandan da mevcut siyasi partilerle, mevcut parlamenterlerle bu işler çözülüyor kardeşim, olmuyor diye 74'ten beri bir dalganın altındasın. Ayrıca ülkeneye ambargo uygulanıyor. Böyle bir süreç yaşandı. Bunun yanında çatışmaların yoğunlaşması ve üstüne katliamların gelmesi, Maraş gibi, Sivas gibi, Malatya gibi, Çorum gibi büyük katliamlar geldi. Arkasından nitelikli insanlar vurulmaya başlandı. Mesela ilgisi olmayan kaos yaratacak insanlar vurulmaya başlandı. Mesela Abdi İpekçi solcu mu, sağcı mı belli değil ama o bile vuruldu. Bir kaos, bir yandan böyle şey işlenmeye başlandı, terör, kardeş kavgası ve terör geliyor Türkiye'de. Ben iradi olarak geliştirildiği kanaatindeyim.

Ülkedeki kargaşa ortamını ve siyasi istikrarsızlığı değerlendirerek bunların bilinçli bir şekilde yapıldığını belirtmektedir. Bir anlamda yaşanan süreçlerin dünyadaki değişimlerden etkilenecek iç ya da dış bağlantılar tarafından tetiklenerek ortaya çıkarıldığı görüşü üzerinden bir bellek inşa edildiği görülmektedir. Burada katılımcıların darbenin nedenlerine yönelik hatırlatma (Assmann, 2018) temelli bir bellek inşa ettiği görülmektedir.

Bütün katılımcıların dile getirdiği 12 Eylül'ün oluş sürecini açıklamak ve o dönemki anılarıyla destekleyerek belleğini inşa ettikleri sürecin temel dinamiklerini katılımcı 10, maddeler halinde sayarak bir toparlama yapmıştır. Bu anlamda hem çalışmada değinilen hem de ilk defa değinilecek bir açıklamayı doğrudan aktarmak ve 12 Eylül oluş sürecine dair geniş bir perspektiften bellek aktarımı yapmak yararlı olacaktır. Katılımcı 10, 12 Eylül sürecini ortaya çıkaran dinamikleri ve dar bir bağlamda da olsa sonuçlarını şöyle değerlendirmektedir;

Bir burada Fuat Doğu'nun söylemiş olduğu ben şey yapmadım, ben MİT müsteşarlığı yapmadım CIA Türkiye müdürlüğünü yaptım. İki Semih Sancar'ın söylediği efendim parayı Amerika veriyordu biraz kıstı parayı sizden istiyoruz, bir örgüt var... Üç, Ecevit'in şeyi var, dosyayı açıyorlar Hasan Fehmi Güneş, benimle ilgili şeye bakayım diyor istihbarat şeyinize MİT'in, bir bakıyor neredeyse tasfiye edilmesi, öldürülmesi gerekenler arasında... Dolayısıyla bunlar göz ardı edilirse henüz şartların oluşmaması göz ardı edilirse, dünyadaki iki kutuplu dünya göz ardı edilirse, bilinçli olarak provokasyonların yaratılması göz ardı edilirse evet 12 Eylül kardeş kavgası ile gelir... Siyasilerin bir türlü cumhurbaşkanı seçemedi 12 Eylül geldi ona bir çare arıyor. Artık bu partilerle de gitmez bu iş yeni bir nizam getireceğiz. Kardeş kavgasını da engelleyeceğiz biz, dışarıdaki görüntü bu. Yani o zaman herkes sebebiydi 12 Eylül'ün ama müsebbip yani mağduru müsebbip yaptılar. Biz mağdurduk aslında, siyasi partiler de mağdurdur. Bunu sebep haline getirdiler, sebebi sizsinize getirdiler, iyi de işlediler tek kanallı bir sistemle.

12 Eylül'ün öncesi ve genel değerlendirmesinden sonra darbe gerçekleştikten sonrasına yani katılımcıların doğrudan deneyimlerine yönelik belleklerine bakmak ve onların aktardığı belleğin inşasını değerlendirmek önemlidir. Bu anlamda ilk olarak 12 Eylül ile nasıl tanıştıkları ya da nasıl haberdar oldukları ve o güne dair inşa ettikleri belleğe baktığımızda bazı katılımcıların benzer bellek hikâyelerine sahip olduğu görülmüştür. Burada ilk olarak darbeden haberdar olan ya da olacağına ilişkin duyuma sahip olan katılımcılar ve hiç haberimiz yoktu bir anda darbe ile yüzleştik diyen katılımcılar iki ana kategori oluşturmaktadır. Katılımcıların ilk 12 Eylül ile tanışma ve ona verdikleri reaksiyonlar ve 12 Eylül belleğinin oluşumu incelenerek hem diğer bellek mekânları hem de kişilerin belleği ayrıntılandırılmaktadır.

12 Eylül'ü ilk olarak nasıl duyduğu ve o gün neler yaşadığına ilişkin katılımcılardan 1, 2, 4 ve 9 darbenin olacağını biliyorduk ve bu durumu değerlendirerek önlem aldık demiştir. Katılımcı 1: “Ben 12 Eylül gecesi ordu evinin karşısında bir evde arkadaşımın eviydi orada kaldım. Bize de haber verdiler. Şöyle haber verdiler dikkatli olun ilk alacakları kişiler sizsiniz.” şeklinde söylemiyle darbeye hazırlıklı olduklarını ve darbe yönetiminin kendilerini gözaltına almaması için önlemler alıp kaçtıklarını aktarmıştır. Katılımcı 1'in yanı sıra katılımcı 2 de o gece farklı bir evde kalarak önlem almış ancak katılımcı 9 ailesinin evinde kaldığını belirtmiştir. Darbeyi ilk öğrenmeleri ise haberdar olmalarının aksine sabah 8-9 gibi saatlerde olmuştur.

Öte yandan katılımcılardan 3, 6, ve 7 darbeyi cezaevinde duymuş ve katılımcılar arasında darbe olduğunu ilk duyanlar olmuştur. Katılımcı 3, küçük bir cezaevinde kaldığını ve ilk günlerde sıkıntı yaşamadığını belirtirken katılımcı 6 ve 7, darbe öncesinde başlayan şiddet ve işkencelerin o günden itibaren arttığını belirterek darbe belleğini bu doğrultuda aktarmaktadırlar. Bunun yanı sıra katılımcı 7, tutuklu bulunduğu cezaevinde siyasi olmayan suçlardan mahkûmların darbenin iyi olduğu, af çıkacağı gibi söylemlerine çok şaşırdığını ve o güne dair belleğinde kalan şeyin bu olduğunu şu sözlerle aktarmıştır:

Darbeyi ilk duyduğumuzda, ilk anonsu Mertcan vatandaşın açıkladığı şeyde ne olacağını biliyorduk biz. Şimdi cezaevleri eski tip cezaevi olduğu için henüz adli mahkumla siyasi mahkum da olduğu için siyasi olmayan o adli mahkumların tavrı devrim oldu af çıkacak şeklindeydi. Bizimle sohbet etmeye çalışıyorlardı ve biz de diyorduk ki bu devrim mevrin değil bu olsa olsa karşı devrim. Efendim baskılar artacak, af falan beklemeyin, efendim faşist uygulamalar gelecek tabi ilk günlerde tepki de görüyorduk. Bu halk içindeki

bu ordu konusundaki yanlışlığın bir yansımasıydı. Halktan bir suçtan içeri girenlerin yansımasıydı bu.

Darbeyi biliyorduk diyerek bu doğrultuda bellek inşa eden katılımcıların darbe sonrası öngörülerini ise benzerlik göstermektedir. Bu anlamda sol davalarından yargılanan katılımcıların darbeyi ilk duyduklarında ortaya attıkları düşüncelerin ortak bir bellek oluşturduğu söylenebilir. Bu anlamda benzer şeyleri yaşayan ve benzer sosyal çevrelerden olan kişilerin belleklerinin uyuşması kolektif bellek kuramına (Halbwachs, 2016) uygun bir durumdur.

Katılımcı 5, darbeyi askerlik görevini yaptığı sırada öğrendiğini ve ilk konuşmalar geçtiğinde buna pek ihtimal vermediğini belirtmektedir ve bu bakımdan diğer katılımcılardan ayrılan tek düşünce de budur. Öte yandan katılımcı 8 ve 10 ise sabah uyandıklarında darbeden haberdar olduklarını iletişimin neredeyse kesilmiş olması nedeniyle işin nereye varacağını kestiremediklerini ve belirsizlik içinde beklediklerini belirtmiş ve aslında 12 Eylül belleklerinin bir ya da iki gün sonra oluşmaya başladığını eklemişlerdir. Dışarıya çıkıp ne olduğunu tam görmeden 12 Eylül'ün nasıl bir şey olduğunu ancak radyodan resmi ağızlardan çıktığı kadar görebildiklerini ancak özellikle sola ağır baskılar olacağını tahmin ettiklerini de belirtmişlerdir.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu darbeye ilk günden itibaren bir şekilde direnmek gerektiği düşüncesini de bellek aktarımında kullanmaktadır. Burada direniş hem kaçma ya da 12 Eylül'e teslim olmama hem de karşı devrim beklentisi şeklinde dile getiren katılımcılar da olmuştur. Ancak katılımcı 1 ve 10, darbeden bir iki gün sonra böylesi düzenli bir sisteme karşı bir devrim için direnmenin mümkün olmadığını belirterek o doğrultuda yakalanmama amaçlı bir süreç üzerinden bellek inşa etmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcı 4 ise hem yakalanmama hem de direnmeyi en belirgin şekilde gerçekleştirme isteği üzerinden bir bellek inşa etmiştir. Katılımcı 4 kaçış süreci, yakalanması ve tutukluluk sonrasını bellek mekânları üzerinden ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır:

Sabah 5'te darbe olduğunu öğrendik. Evinde kaldığımız halkın eşi hamileydi onları tehlikeye atmamak için oradan ayrıldım. Oradan Has Hamama gittim, her yere operasyonlar yapılmasına rağmen hamama yapılmadı, ben ve arkadaşım ara sokaklardan daha güvenli bir eve geçtik. O gün tüm sokaklar zırhlı araçlar ve askerler tarafından tutulmuş, bazı evlere, dernek, parti ve sendikalara operasyon yapıldı. Bazı insanlar gözaltına alınmaya başlandı... Bundan sonra ne yapmamız gerektiği hakkında karar aldık.

Düşünmem gerekir diyenler oldu, ben başımın çaresine bakarım diyenler ya da teslim olmayıp ölümü dahi göze alıp savaşa devam diyenlerimiz oldu. Onlardan birisi bendim. Bundan sonraki çalışmalarım kırsal alanda devam edecekti... Üçüncü bir eve gittiğimizde ev sahibi evimi terk etmezlerse polise bildireceğim diye oğluna söylemiş, oğlu durumu bize anlatınca sabah 6.30'da evden ayrıldık ve Bozüyük Belediye Parkı'na geçmek zorunda kaldık. Sonra parkta çay içerken polisler tarafından gözaltına alındık. (Not: yarım kalan çayımı 7 yıl sonra cezaevinden çıkar çıkmaz aynı parkta yarım çay isteyerek tamamını içtim amaç yarım bıraktığım hayata başlamak adına oldu.)

Burada hem direnme isteği hem de yakalanmama süreci birçok bellek mekânı ile iç içe geçerek aktarılmıştır. Katılımcı 4 darbe sonrasında tutukluluğu bittiğinde ilk yakalandığı yere giderek ve yarım kalan çayına ithafen yarım bardak çay alıp içmesi ve yaşamına öyle yeniden başlaması hem bir anı olarak hem de fiziki mekânın varlığı bakımından önemli bir bellek mekânı işlevini belirginleştirmektedir. Katılımcı 4'ün, 12 Eylül sürecine ilişkin belleği ve tutukluluk sonrasındaki eylemi bellek mekânlarına Nora'nın (2006) atfettiği anlama benzer bir bağlamdadır.

12 Eylül ile ilk karşılaşılın andan başlayarak 12 Eylül belleğini oluşturmaya başlayan dönemin mağdurları yaşamlarının geri kalanlarında da etki edecek izlerle bu belleği şekillendirmiştir. Elbette burada mağdur olan katılımcılar birçok anlamda etken olmayıp doğrudan güç sahiplerinin ve toplumun baskısından etkilenmiştir. Bu etkilenme 12 Eylül belleğini daha uzun süreli olmaya itmiştir. Söz konusu etkiler neredeyse bütün katılımcıların yaşamları boyunca sürmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, 12 Eylül korku imparatorluğunun en sık başvurduğu şey olan işkence ve işkencelerin kendilerinde ömür boyu sürecek travmalar yaratmasını ön plana çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcı 2 ise yaşadığı işkenceyi tarif ederek aktarmış ve o günlere dair belleğini şu şekilde yeniden inşa etmiştir:

Benim 11 gün boyunca gördüğüm işkence herhalde Eskişehir'de kimsenin görmediği türdendi. Kesinlikle de yoktur. Ağır askı vardı biliyor musun? Beşe beş ahşap sırtık düşün, koluma sarıyorlar bir bandajla tabi bunu ayaklarıma da sarıyor ve kaldırıyor direğe. 2 3 saniye içinde zaten kolların tamamen gidiyor. Çarmıha geriyor aslında ama askıda işte ve alttan polis sopa sokup seni esnetiyor. Anadan doğma çıplaksın zaten ve arada su da döküyorlar üstüne. Son noktada da elektrik veriyorlar. Tabi ifadem yok benim o konuda.

İşkence yalnızca o gün yaşanan ve fiziki olarak olup biten bir durum değildir ve mağdurların belleğinin oluşmasında önemli bir etkidir. Bu anlamda işkence uzun yıllar

psikolojik bir etki de yaparak 12 Eylül belleğinin belirleyicilerinden olmuştur. Katılımcı 5: “12 Eylül bana işkence ve kısa süre de olsa cezaevinden sonra psikolojik olarak düzelmediğimi hâlâ da psikolojik bir tedaviye ihtiyacım olduğu hissini bana bıraktı. Ben hiçbir tedavi de görmedim ama ihtiyacım olduğunu da düşünüyorum” şeklindeki sözleriyle bu durumu en net şekilde dile getirenlerden birisi olmuştur.

Öte yandan katılımcı 1, 2, 6 ve 9, bu sürecin kendilerine özellikle cezaevi sonrasındaki ilk yıllarında ciddi ekonomik problemler yarattığını ve bunun psikolojisinin de uzun yıllar sürdüğünü belirtmiştir. Katılımcı 1, toplumun kendisine sakıncalı birisi gibi baktığını, kendisiyle konuşmaktan kaçındığını ve iş vermek istemediğini belirterek bu sürecin o döneme ilişkin belleğini etkilediğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak katılımcılar, 12 Eylül sonrası resmi bellek ya da kayıtlar üzerinden takip edildiklerini ve ekonomik yaşamda rahat etmelerinin engellendiğini de belirtmektedir. Katılımcı 6, bir yerde iş bulamayıp kendi atölyesini açtığında bile polis takibi ve tacizinin sona ermediğini aktararak 12 Eylül ile ilgili belleğindeki durumu aktarmıştır. Katılımcıların, 12 Eylül’ün kendilerinde bıraktığı olumsuz izleri unutturmama stratejisi (Assmann, 2018) ile bellek inşası gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Katılımcıların kendi yaşamlarına etkilerinin yanı sıra topluma etkileri bağlamında da bir 12 Eylül belleği vardır. Toplumun geneline etkileri bakımında 12 Eylül kişilerin belleğinde çeşitli formlarda yer almaktadır. Katılımcı 5, 12 Eylül’ün topluma belirgin ve varlığını sürdüren bir etki bıraktığını belirterek bunun en somut örneği olarak da 1982 Anayasası olduğunu; “12 Eylül’ün ülkeye mirasına gelirse hâlâ kendisine gelemeydi. Ayrıca 12 Eylül anayasası olan 82 Anayasası hep kaldı. Kimse kaldırmak için bir şey yapmadı. Biz de yıllarca darbenin anayasası ile yönetildik.” sözleriyle aktarmıştır. Anayasa metni 12 Eylül’ün en somut bellek mekânlarından (Nora, 2006) bir tanesidir. Öte yandan katılımcı 1, 4, 5 ve 7 ülkede bugün yaşanan problemlerin büyük bir çoğunluğunun 12 Eylül etkisi ile olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda 12 Eylül’ün yarattığı problemler 12 Eylül belleğini tekrar tekrar inşa etmektedir. Başka bir deyişle 12 Eylül’ün ardılları olarak ortaya çıkan toplumsal sorunlar da 12 Eylül için birer bellek mekânı olarak işlev görmeye devam etmektedir. Bu anlamda 12 Eylül belleği, bugünün çıkarları ya da gerçekliği doğrultusunda yeniden inşa edilmektedir (Schudson, 2007).

Bugün yaşadığımız problemleri 12 Eylül'ün bellek mekânları olarak görüp genel değerlendiren katılımcıların yanı sıra daha özel bağlamlarda değerlendirip 12 Eylül belleğini genişleten katılımcılar da vardır. Bu bakımdan katılımcı 2, 3 ve 9, ülkenin liberalleşmesi ile ortaya çıkan yaşam alanları ve değişimlerin birer 12 Eylül etkisi olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 9 özellikle 24 Ocak tarihinin ve getirilerinin önemini vurgulamıştır. 24 Ocak tarihi bu anlamda bir 12 Eylül bellek mekânı olarak değerlendirilebilir. Katılımcı 10 ise büyük değişimleri ve solun da bu değişimlerdeki konumunu merkeze almış ve illegal sistemlerin solun belleğinden çıkmasında 12 Eylül'ün etkisi olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu solu daha legal zemine çekmiş ve sivil toplumun önemini kavramayı gündeme getirmiştir. Katılımcı 6 ise toplumun tamamını değerlendirmeyerek 12 Eylül'ün en önemli etkisi olarak “Apolitik bir gençlik yaratıldı” sözüyle yeni bir gençlik oluşturma'nın yeni bir bellek inşa ettiğini işaret etmiştir. Bu anlamda siyasal belleği zayıflamış ya da o bakımdan belleği kesintiye uğratılmış bir gençlik ve toplum inşa edilmiştir. 12 Eylül, siyasal düşünce anlamında zayıf bir bellek inşasını sürdürmüştür. Burada katılımcı Assmann'ın (2018) belirttiği resmi belleğe yönelik bir değerlendirme yapmıştır. Bu anlamda resmi belleğin siyasal düşünce anlamında unutturmayı temele aldığı vurgulanmaktadır.

12 Eylül'ün ortaya çıkması ve toplumun belleğinde yer edinmesinde, çalışmanın kuramsal kısmında da değinilen birçok unsur etkili olmuştur. Ancak çalışmanın bu kısmında kişilerin belleğinde 12 Eylül'ün nasıl yer aldığı ve nasıl yeniden inşa edildiği incelenmektedir. Bu anlamda daha önce de değinildiği gibi 12 Eylül dönemini yaşamış ve o dönemde gözaltı ve tutukluluk süreçleri nedeniyle belleğinde 12 Eylül'e ilişkin doğrudan etkenleri olan kişilerin bellek inşası önemlidir. Bu dönemde birçok kişinin uzun gözaltı ve tutukluluk süreçleri olması hem toplumda çeşitli yaralar hem de bellekler oluşturmıştır. Gözaltı ve tutukluluk süreçleri çerçevesinde inşa edilen 12 Eylül belleği, çeşitli bellek mekânlarını bir araya getirmesi bakımından da önemlidir. Bu anlamda çalışmada yararlanılan bellek aktarıcılarının (Assmann, 2018) belleğinde 12 Eylül sonrası yaşanan adli süreçler ağır şiddet, asılsız suçlamalarla yargılama ve hem fiziki hem de psikolojik işkence ile bellekte yer almakta, yeniden üretilmekte ve aktarılmakta olduğu görülmüştür.

Katılımcıların tamamı 12 Eylül dönemindeki gözaltı ve tutukluluk süreçlerini işkence ve ağır şiddete maruz kalma ile tarif etmiştir. Ancak katılımcı 6 kendisinin

gördüğü işkenceyi diğerlerinden daha hafif olarak tanımlamış ve tutuklu bulunduğu bölgenin o dönemde otel olarak tarif edildiğini aktarmıştır. Bir anlamda işkence ile ilgili belleğinin deneyim olarak az olduğu ancak duyum ya da gördükleri bakımından aktarım yaparak bellek inşa ettiği düşünülmektedir. Öte yandan katılımcı 8 ise; “...herkes kadar herkes gibi işkence gördük o döneme dair pozitif şeyler anlatmak istiyorum. Ben işkence ajitasyonu yapmak istemiyorum” diyerek yalnızca var olduğunu belirtmiş ve genel bir bağlamda 12 Eylül belleği ortaya koymuştur. Burada katılımcı 8, bellek aktarımında işkencenin varlığını kullanmakta ama genel olarak bunu unutturmayı tercih etmektedir. Bu anlamda katılımcının unutturma stratejisini (Assmann, 2018) benimseyerek bellek inşa ettiği görülmektedir.

12 Eylül belleği inşa edilirken ve aktarılırken dönemin mağdurları yaşanan süreci insanlık onuruna aykırı bir durum olarak aktarmaktadır. Katılımcı 4:

O zamanlar en fazla 1 ay emniyette tutabiliyorlar, savcılıktan alınan özel izinle 15 gün daha uzatabiliyorlardı. Sorguya başladığımda en büyük ablamı ve eşini de aldıklarını sorgum sırasında öğrendim. Bazı suçlamaları kabul etmem halinde onları serbest bırakacaklarını söylüyorlardı. Bense kabul etmeyip yapılacak işkenceleri kabullenmiş oldum. Sorgulanmam hep gözleri bağlı oluyordu, MİT binasında da sorgulandım. Sorgulanmam falaka ile başlayıp, elektrik veriliyordu bazı uzuvlara, ayak parmak uçları ve cinsel organımıza teller bağlanıp veriliyordu. Kız kardeşimi bağırıp ona tecavüz ediyoruz bak kabul et diyorlardı, gözlerim bantlı ve ellerim arkadan kelepçeli olduğu için ona nasıl işkence yapıldığını görmüyordum. Sorguda örgütte kiminle ilişkilerim olduğu ve yapılanmanın neresinde olduğum, silahların kimlerde olduğu, mali kaynakların kimlerden elde edildiğini sorgulayıp duruyorlardı. 45 günlük bir sorgulamanın ardından savcılığa çıkarılmadan usulsüz olarak sorgu hâkimi kararıyla tutuklandım.

12 Eylül döneminde yaşanan ağır sorgu süreçlerini ve işkenceleri bu şekilde aktarmıştır. Bunun yanı sıra katılımcı 10 da yaşanan sorguları ya da sorgu işkencelerini: “Sorgu odasına biri getiriliyor, yer yok ki başka, senin yanında işkence yapılıyor. Senin gözlerin bağlı ama adamın bağırması, acısı falan seni de parçalıyor. Çok zor şeyler ya” şeklinde aktardığı işkencelerin özellikle psikolojik tarafını belirtmiştir. Burada görülen her türlü şiddet elbette 12 Eylül belleğinin oluşmasında ve aktarımında önemli bileşenler olmuştur.

Fiziki şiddetin yanı sıra psikolojik şiddet katılımcı 1, 6, 7 ve 10, tarafından belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Katılımcı 6, psikolojik şiddetin belleğinde en fazla yer eden örneği olarak yemeklerin aşırı kötü olmasını aktarmaktadır. Ona göre birçok

yemek aslında ne olduğu anlaşılamayacak kadar kötü yapılarak servis edilmekte ve bu da doğrudan psikolojik bir şiddet olarak belleğe işlemektedir. Bunun yanı sıra katılımcı 10 da yemeklerin tabağa konuluş şekline dolaylı olarak bazen mazgalın yemeğin yarısını yok etmesi ya da dökülmesine sebep olmasının belleğinde yer edindiğini aktarıyor. Başka bir deyişle şiddet 12 Eylül’de tutuklanan kişilere farklı farklı şekillerde ve sistematik bir şekilde uygulanarak bellek inşasının önemli unsurlarından biri olmuştur. 12 Eylül belleğinin yeniden inşasında ve aktarımında şiddet anlatısı kaçınılmaz olarak yer almaktadır.

12 Eylül süreci kişilere doğrudan etkilerinin yanı sıra toplumda yarattığı değişimler nedeniyle de kolektif bellekte yer edinmiştir. Toplumsal yapıyı değiştirmesi, toplumun yaşam dinamiklerini değiştirmesi bakımından kolektif belleğin inşasında önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Özellikle değişimler 12 Eylül belleğinin yeniden inşasında ve aktarımında belirleyici olmuştur. Söz konusu değişimler belirli bir aşamaya geldikten sonra bu toplumsal yapıya katılan 12 Eylül mağdurları bu değişimi belleklerine çeşitli şekillerde kaydetmiş ve 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında kullanmıştır. Katılımcı 1, 3, 4, 5, 6, 8 ve 9, toplumsal değişim ya da tutukluluk sonrası içine girdikleri toplumdaki ilk şokun “toplumsal ilişkilerdeki zayıflama” olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların 12 Eylül belleğinde toplumsal bağlamda ilk olarak yer edinen nokta toplum ilişkilerinin darbe öncesindeki ile karşılaştırıldığında zayıflamış ve bireyselleşmenin ön plana çıkması olmuştur. Katılımcı 9: “ Her şey ekonomik temelli olmuş. Yani sana insan olarak güvenmiyorlar artık ve bunu en yakınlarım dediklerin yapıyor. Eskiden komşun sana güvenirdi, yardımcı olurdu...” sözleriyle tutukluluk sonrası toplumdaki değişimi açıklamıştır. Katılımcıların belleğinde bu durum liberal sisteme geçiş ile doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda katılımcılar, o günlerde yaşanan değişimleri hatırlatarak (Halbwachs, 2016) belleği de bu bağlamda inşa etmektedirler.

12 Eylül belleğinde toplumsal değişimin belleğe bir diğer etkisi olarak da toplumsal dışlanma yer almaktadır. Katılımcı 1, 4, 6 ve 9 hem maddi hem de manevi anlamda toplumsal dışlanma yaşadıklarını belirtmektedir. Katılımcı 1, bu durumu şöyle özetlemiştir:

Şimdi öyle bir ortam ki sen cezaevine girip çıkmışsın insanlara anlatamıyorsun. Konuşuyorlar senin arkandan bu adam mı öldürdü işte ne bileyim bir şey mi yaptı diye. Aslında yok ama konuşamıyorsun yani şöyle sen onlarla konuşsan onların başı belaya girer. Onu bildikleri için de kimse seninle konuşmuyor. Daha kötüsü merhabalaşmıyor kimse

seninle. Bu nasıl bir yıkım tahmin edersin diye düşünüyorum. Bunun tabi bir de iş verme, ne bileyim ticaret yapma aşamaları var ki kimse seninle bunları da yapmıyor. Zaman geçtikçe bu kırıldı iş de yaptık yeniden dost da olduk o ayrı bir konu.

Toplumsal dışlanmanın 12 Eylül belleğinde insanlara etkisini aktarmıştır. Böylesi bir durumun ve toplumun farklı kesimlerinden 650 bin kişinin buna benzer toplumsal tepkilerle karşılaşması kaçınılmaz olarak kolektif bellekte yer edinmesine neden olmuştur. Bir anlamda o dönemin toplumsal yapısı ve 12 Eylül'ün korku rejimi mağdurların ve toplumun belleğini güçlendirmiştir. Bir anlamda hem resmi belleğin hem de çevrenin ortaya çıkardığı bellek mekânları, hatırlatma işlevini (Nora, 2006) üstlenerek bellek inşasına katkı vermiştir.

12 Eylül belleğinde yer edinen bir diğer değişim temelli bellek olayı yaşanan kültür şoku olmuştur. 12 Eylül mağduru olan ve belirli bir süre tutuklu kaldıktan sonra toplumun içine giren bireyler büyük değişimler ve bunların yarattığı kültür karşısında ciddi bir kültür şoku yaşamıştır. Elbette toplumsal ilişkilerin zayıflaması ya da toplumsal olarak dışlama da bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak bazı katılımcılar bu kültür şokunu daha somut örneklerle bellek aktarımında kullanmıştır. Bu anlamda katılımcı 10:

Şimdi ben sana bir örnek vererek aslında biz cezaevinden çıktıktan sonra yaşadığımız durumu anlatayım sonra kendi gözlemime geçerim. Deveküşü Kabera Tiyatrosu'nda Deliler piyesi vardı. Onun kasetini bulabilirsen izle gerçekten bizim yaşadığımızı orada görürsün. Orada oyuncu 6-7 yıl akıl hastanesinde kalır ve çıkınca yaşadığı şok vardır. Kısaca anlatayım... Biz bir çıktık tüketim ekonomisi öyle bir şey ki her taraf mağazalar falan. Her taraf değişmiş, telsizler serbest, çocuklarda bile telsiz var, mayday mayday yapıyorlar, sigara, döviz falan herkes artis, değişik kuşaklar takıyorlar. Efendime söyleyeyim millet şöyle olmuş, bir yere gidiyorsun konuşuyorsun hemen yok abi ya zengin olacaksın falan diye konuşmaya başlayıp bilmem kim Allah belamı versin işte şunu 100 bin Mark'a sattı diyor. Siyasi şeylere gidelim diyorsun, yok abi biz araba konferansı düzenleyeceğiz diyor. Araba konferansı ne lan diyorum, biz eskiden duymamışız ki öyle bir şey. Millet böyle işte gençlikte konser, tiyatro falan egemen bizim zamanımızda öyle değil, öyle bir şey yoktu. Sert bir dönüş, yumuşamış bir duruş, tüketimin yükseldiği, entelektüel seviye artmış, biz tabi içeri girmeyince o yayınlar. Birikim'de çalıştım sonra yani çıktıktan sonra İletişim Yayınları'nda da çalıştım yaklaşık 8 ay. Abi entelektüel seviye bir yükselmiş akıl almaz derecede, isimlerini bilmiyordum şey yani dünyadakilerin.

Cezaevinden çıktıklarında karşılaştıkları toplumu bu şekilde tarif etmiştir. Bu anlamda 12 Eylül kolektif bellekte ortaya çıkardığı değişimlerle de yer edinmiştir. Elbette değişimler yalnızca toplumsal bağlamda olmamıştır. Katılımcı 7, devletin tutumu ve kendini konumlandırması anlamında da bir değişim gördüğünü belirtmektedir. Katılımcı 7'nin belleğinde devlet daha otoriter, daha kitleleri kontrol eden ve toplumun pasifize edilmesinde etkili olan bir yapıdadır. Bu bakımlardan 12 Eylül kolektif bellekte yer almış ve 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımında önemli etkenler ortaya çıkarmıştır. Söz konusu etkenlerin hatırlatma işlevi gören birer bellek mekânları (Nora, 2006) olduğunu ve 12 Eylül belleğini de bu bağlamda inşa ettiklerini söylemek mümkündür.

Kolektif bellek, mekânlarda inşa edilir ve mekânlar aracılığıyla aktarılır. Daha önce de değinildiği gibi fiziki mekânların yanı sıra medya, kişiler ya da belirli olaylar bellek mekânı olarak işlev görmektedir (Nora, 2006). Farklı bellek mekânları birbirini etkileyerek belleğin inşası ve aktarımına katkı sunmaktadır. 12 Eylül'ün kolektif bellekte yer edinmesi ve aktarılmasında da birçok bellek mekânı etkili olmaktadır. Bu anlamda kişilerin belleğini etkileyen fiziki mekânlar, bazı olayların yaşandığı yerler ya da olayların kendisi önemli bir bellek mekânı olmaktadır. Kişilerin belleğinde 12 Eylül'ün konumlanışına bakıldığında işkenceler, haksızlıklar ve mağduriyetler ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcıların belleğindeki 12 Eylül figürleri ile kendilerine o döneme ait anılarını canlandıran fiziki mekânlar arasında bir benzerlik olduğu görülmüştür. Katılımcılar işkence gördüğü karakolları, cezaevlerini ya da gözaltına alındıkları yerleri birer bellek mekânı olarak görmektedir. Bunun yanı sıra bellek kişilerinin olduğu da görülmüştür. Bazı katılımcılar, kendisine işkence yapan polis ya da askerleri de gördüklerini ve anılarının canlandığını aktarmıştır. Bu anlamda 12 Eylül belleğinin çeşitli bellek mekânlarında yeniden inşa edilip aktarıldığı (Assmann, 2018; Nora, 2006) görülmektedir.

12 Eylül belleğinde işkenceler ve bunların gerçekleştirildiği yerler önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcı 1, 3, 5, 8 ve 9, gözaltında bulunduğu ve işkence gördüğü emniyet binalarını birer bellek mekânı olarak görmekte ve mümkün olduğunca onların bulunduğu yerlerden geçmemeye çalışmaktadır. Böylece belleklerinin o günlerin kötü hatıralarını canlandırmasını istemedikleri görülmektedir. Katılımcı 8 sorgulandığı ve işkence gördüğü Bursa Emniyet Müdürlüğü'nün eski binasının olduğu Fomara

Caddesi’nden geçmemek için çabaladığını belirtmiştir. Bu durumu: “Biliyorum orası artık emniyet değil. O bina yıkıldı da ama işte o psikolojiyi atamıyorum. Bir kere protesto için oraya gitmiştik onda da dayak yiyip gözaltına alındım belki ondan da oluyor.” sözleriyle özetlemiş ve şehrin en işlek caddelerinden birini bellek mekânı olması nedeniyle kullanmadığını belirtmiştir. Bir anlamda kötü hatıraların yer aldığı bellek mekânlarından uzak durarak unutmaya (Assmann, 2018) temelli bir bellek inşa ettikleri görülmektedir.

Katılımcı 3 ve 6 ise birbirine benzer bellek mekânları olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 3, mahallesinin kendisine çok şey hatırlattığını belirtirken katılımcı 6, eylem yaptığı yerleri birer bellek mekânı olarak konumlandırmaktadır. Katılımcı 6, “...eylemleri ya da grev yapılan yerleri gördüğümde kendimle gurur duyuyorum. Biz bu millet için direndik diyorum...” sözleriyle bellek mekânlarının kendine hatırlatma işlevini dile getirmiştir. Burada katılımcının olumlu özellikleri olan bellek mekânlarını aktardığını unutmamak gerekir. Ancak bellek mekânları üzerinden inşa ettiği belleğin de hatırlama (Halbwachs, 2018b) üzerinden olduğu görülmektedir.

Belirli mekânların yanı sıra kişiler de bellek mekânı olarak işlev görmektedir (Assmann, 2018). Katılımcı 1 ve 5, bellek mekânı olan kişiler olarak işkence yapan görevlileri belirtmiştir. Bu iki katılımcının bunu belirtmesindeki etken ise kendilerine işkence yapan kişilerle karşılaşmış olmalarıdır. Söz konusu karşılaşmalar için her iki katılımcı da işkencecinin tedirgin olduğu ve kendilerinin de o kötü anıları tekrar hissettiği bir an olarak değerlendirmektedir. Öte yandan katılımcı 7 ise Yılmaz Güney’in kendisi için bir bellek mekânı olduğunu aktarmaktadır. Tutuklu bulunduğu cezaevinde kısa bir süre Yılmaz Güney ile birlikte kalması nedeniyle onun filmleri ya da hakkında çıkan haberlerde o günleri hatırladığını aktarmıştır. Burada katılımcı 7’nin bellek mekânı olan kişiye yükledi işlev hatırlama üzerinden olurken katılımcı 1 ve 5 unutmaya işlevini kullanmaktadır. Bir anlamda kişiler üzerinden bellek inşasının hem hatırlama hem de unutmaya stratejileri (Assmann, 2018) ile olduğu görülmektedir.

Bellek mekânları yaşamın temas ettiği her alanda (Nora, 2006) var olabilecek geniş bir bağlama sahiptir. Katılımcı 10, kendisinin 12 Eylül belleğini etkileyen bellek mekânlarını oldukça geniş bir perspektiften değerlendirmiştir. Bir şarkı, bir kelime ya da bir film içinde o günleri hatırlatacak herhangi bir unsurun bunda etkili olabildiğini belirtmiştir. Katılımcı 10, farklı ve geniş bellek mekânlarını şöyle özetlemiştir:

Aldırma gönül aldırma türküsünün sözlerini düşün... orada geçen şeyler gibi düşünüp bak. ...gökyüzünde denizi görmek mesela... Ona bakarsın denizi görmek için. Bunu dinlediğimde yani bu parçayı dinlediğimde aklıma gelir cezaevi. İkincisi kolektif yaşamayı dışarda çok beceremezsin ama orada öğrenirsin biliyor musun? Kendinden de vermeyi öğrenirsin. Kendinden vermektir insanı insan yapan şey. Herkes kadar tüketmeyi, o insanlara kazık atmadan yaşamayı, onun belki bir suçunu üstlenmeyi ve karşılık beklememeyi. Böyle bir yaşamın kolektif yaşamının, toplumsal yaşamının şeyini orada öğrenirsin. Çoğu zaman toplumsallık, kolektif yaşam dendiğinde orası gelir benim aklıma. Bazı filimler vardır, bir film izliyorum Nazi Almanya'sına casus sokuyorlar işte gördüklerine ilişkin Mors vuruyor böyle tık tık İngiltere'ye. Takip ettiler ve bunlar yakalandılar. Şifreyi de buldu Alman askerleri, subayları. Sonra konuştu bunlar her akşam Mors vuruyoruz diye. Akşam işte tık tık diye neyse şifresi onun. Dinleyen adam çık çık bu bilmem kimin vuruşu değil dedi. O olsa işte şu tempoda vururdu dedi. Dışardan bakınca nereden çıkarıyor bu bunu dersin. Sen anlamazsın mesela, öbürü de anlamaz. Ben dedim ki bu doğru söylüyor. Bu filmde doğru söylüyorlar. Nereden dediler. Koyuyorsun kulağını bir mesaj geliyor dıt dıt dıt dıttı dıt diye geliyor. Her harfin tonu vuruşlarla sağlanıyor. Bu rakamlara göre ve bir zaman sonra sen o vuruştan okuyorsun. Diyelim ki bir gün bir şey oluyor başka birisi vuruyor hemen anlıyorsun ve sen kimsin diyorsun. O da diyor ki ben Ahmet, he Ahmet naber, iyi misin diyorsun. Sonra Bünyamin nerede, bulaşık yıkıyor falan konuşma gidiyor ya anlıyorsun işte o vuruşu başka birinin yaptığını. Nasıl oluyor bilmiyorum ama anlıyorsun vuruşundan o kişiye.

Burada bellek inşasının hatırlama temelli olduğu görülmektedir. Katılımcı 10'un birçok şeyde belleğini canlandıran şeyler bulmasının tam aksine katılımcı 2, hiçbir yer ya da kişinin kendine o dönemi ciddi anlamda hatırlatmadığını belirtmiştir. O dönemde yaşadığı şeylere hazırlıklı olduğunu “devrimci mücadeleye girerken bunların başıma geleceğini biliyordum” sözüyle dile getirmiştir. Elbette bazı küçük şeylerin kendine o günleri hatırlattığını ancak psikolojik olarak o günleri geride bıraktığını belirtmiştir. Burada katılımcı 2'nin belleğini unutma üzerinden kurduğu ve bellek mekânlarını da yok sayarak unutmayı hızlandırdığı görülmektedir. Burada unutmayı temele alan ilk bellek mekânı da kişinin kendi hafızası olmuştur.

12 Eylül belleği kişilerin belleğinde yer edinirken çeşitli bellek mekânları ile etkileşime geçmekte ve kolektif belleğin inşası ya da aktarımında onlardan yararlanmaktadır. Yukarıda değinilen bellek mekânlarının yanı sıra o günün tarihi de bir bellek mekânı işlevi görmektedir (Nora, 2006). 12 Eylül tarihi darbenin üzerinden geçen 42 yılda bir bellek mekânı olarak işlev görmüş ve toplumun belleğinin canlanmasında önemli olmuştur. 12 Eylül tarihi o dönemi yaşamış kişilerde doğrudan anıları

canlandırarak yeniden inşa edilme ve aktarılmada önemli bir işlev üstlenmiştir. 12 Eylül tarihi o dönemi yaşayan ve darbeden mağdur olan katılımcıların belleğinde de önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli aktiviteler ve o günün değerlendirilmesi bellek hareketliliğini ortaya çıkartmaktadır. Katılımcıların tamamı 12 Eylül tarihinin kendilerine bir şeyler hatırlattığını ve zaman zaman o gün ya da ilişkili günlerde anılarını canlandıracak aktiviteler yaptıklarını belirtmiştir.

Katılımcı 1, 3, 4, ve 6, 12 Eylül tarihlerinde o dönemki arkadaşları ile bir araya gelip anılarını anlattıkları ve süreci değerlendirdikleri toplantılar yaptıklarını belirtmiştir. Katılımcı 3 ve 4 bunu bir dernek organizasyonu olarak da yaptıklarını ve o dönemi yaşamamış insanların da katıldığını belirtmiştir. Söz konusu toplantılar kişilerin belleğinin kolektif belleğe aktarımı bakımından önemli aktivitelerdir. 12 Eylül döneminde yaşananları yalnızca bellek taşıyıcısı olan kişilerin arasında kalmayarak geniş kitlelere açıldığı görülmektedir. Öte yandan bu üç katılımcı da kendi aralarında toplandıkları ve o günleri konuştukları toplantıları da belirtmiş ancak 2020 yılında başlayan pandemi sonrasında bir toplantı gerçekleştirmediklerini belirtmiştir. Belleğin yeniden inşa edildiği ve aktarıldığı organizasyonları katılımcı 1, şu sözlerle aktarmaktadır:

Şöyle mesela biz kaç yıldır berber yargılandığımız arkadaşlarla Eskişehir’de buluşuyorduk. Pandemiden önce bu her yıl olurdu ve Avrupa’dan ya da burada çeşitli illerden arkadaşlarımız geliyordu. Sadece arkadaşlar da değil aileler de geliyordu ve onları da tanıştırap onlara da bu süreci aktarıyorduk. Ancak pandemide ara verdik ama görüşüyoruz daha doğrusu konuşuyoruz bir şekilde. Yalnızca solcu ve aynı davadan arkadaşlarla da değil bazı sağcı arkadaşlarla da görüşüyoruz ve konuşuyoruz... Bu bir araya gelme işini de biz 20-25 yıl sonra falan düşündük ve gerçekleştirdik. Anıları ve hayat mücadelesini konuşuyoruz.

Katılımcı 1’in anlatımında görüldüğü üzere 12 Eylül döneminde karşıt olan kişilerle de bir araya gelinerek bir bellek inşa edildiği görülmektedir. Ancak bunu yalnızca katılımcı 1’in belirttiğini de eklemek gerekmektedir. Diğer katılımcılar yalnızca kendi dava arkadaşlarıyla toplandıklarını ve o günleri tartıştıklarını belirtmiştir. Katılımcı 1’in belirttiği anlamda daha geniş bir bağlamda bellek inşa edildiği ve aktarıldığı görülmektedir. Burada kolektif bellekler arasında bir ayrışma görülmektedir ve bu durum Halbwachs’ın (2016) belirttiği anlamda belleğin çerçevelerine uygundur.

Öte yandan katılımcı 7, 8, ve 9, 12 Eylül tarihinin kendilerine o günü protesto etmeyi anımsattığını ve düzenli olarak yıl dönümlerinde protestolar düzenlediklerini belirtmiştir. Üç katılımcı da bir dernek aracılığıyla organize edilen protestoların 12 Eylül'ü lanetleme amacı güttüğünü eklemiştir. Yapılan protesto gösterileri de 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımında önemli bir işlev görmektedir. Söz konusu protestolar hem bir fiziki mekânı, hem protestonun haber yapılmasıyla medyayı ve orada bulunan insanların belleğini birer bellek mekânına dönüştürerek 12 Eylül kolektif belleğine katkı sunmaktadır. Bu anlamda çeşitli bellek mekânları aynı belleğin yeniden inşası ve aktarımında etkin rol oynayabilmektedir (Nora, 2006).

Öte yandan katılımcı 10, zaman zaman o dönem birlikte yargılandığı arkadaşlarıyla bir araya gelerek 12 Eylül üzerine konuştuklarını ama bunu düzenli olarak da yapmadıklarını belirtmektedir. Katılımcı 10:

Valla şimdi şöyle, yaptığımız oldu yapmadığımız oldu. Hayat başka yerlere sürükledi insanları. Kaç sene geçti 40 mı oldu. (42) 42 sene geçti. İlk zamanlar daha yoğun ve sonraları daha az. Ölenler var bu arada, çoğu insan ölmüş. Geçenlerde bir arkadaş ölmüş, yalnız ölmüş. Çok üzüldüm ya son iki senedir yalnızmış. Öleli bir iki sene olmuş ve kimsenin haberi yokmuş... Bazen bir araya geliyoruz arkadaşlarla, 12 Eylül günü bir araya gelmiyoruz da yani daha farklı günlerde oluyor. Bazen birkaç arkadaş bir araya geliyor. Bazen istiyoruz ama bir araya gelemiyoruz. Ne bileyim bazen sosyal medya üzerinden bir şeyler yazıp çiziyoruz. Bazen yalnız kalıyorsun. Her 12 Eylül gelişinde bir neslin heba edildiğini hissedirim ben, bunun acısını hissedirim.

Yalnızca 12 Eylül tarihinde değil arkadaşları ile müsait oldukları zamanlarda bir araya gelip konuştuklarını belirtmektedir. Bir anlamda 12 Eylül tarihinin dışında, o günün temsil ettiği olay, çeşitli tarihlerde bir bellek mekânı olmakta ve bellek inşa sürecine katkı vermektedir. Katılımcı 3 de buna benzer şekilde o dönem kaybettikleri arkadaşlarının ölüm yıl dönümlerinde bir araya gelerek konuştuklarını ve o günleri hatırladıklarını belirtmiştir. Başka bir deyişle tarih bakımından 12 Eylül'ün bellek mekânları 12 Eylül tarihini aşarak birçok günde bellek inşa etmektedir.

Öte yandan katılımcı 5, 12 Eylül'e yönelik belleğinin yalnızca iyi olan olaylarla sınırlı olduğunu ve olumsuz şeyleri hatırlamak istemediğini ve kolay kolay aktarmadığını belirtmiştir. Burada katılımcı Auge'un (2020) deyiimiyle amaçlı bir bellek inşa ederek olumsuz olayları unutma ve olumlu olayları hatırlama üzerinden kurulamaktadır. Bu durum kolektif bellek inşasında sıkça kullanılan bir durumdur ve

katılımcı olumlu anılarını aktarıp olumsuz anılarını unutmaya iterek o doğrultuda bir bellek inşa etmektedir. Bütün katılımcılar bir şekilde bu tarihte bir şeyleri hatırlama ya da unutma eylemleri ile bir bellek inşa ederken katılımcı 2, o tarihte hiçbir şey yapmadığını belirtmiş ve anılarını canlandırmayı ya da aktarmayı düşünmediğini eklemiştir. Bir anlamda katılımcı 2 de tamamen unutma stratejisi üzerinden bellek inşa etmektedir. Elbette unutma da kolektif belleğin inşasında temel olan bir bellek inşa stratejisidir. Ancak katılımcılardan yalnızca bir tanesinin unutma temelli bellek inşa ettiği görülmüştür.

Kolektif belleğin yeniden inşa edildiği ve aktarıldığı bir diğer alan da medyadır. Medya geniş kitlelere ulaşması nedeniyle geniş bir bağlamda bellek inşa edebilmekte ve aktarabilmektedir (Susam, 2015). 12 Eylül gibi toplumun tamamını etkileyen bir olayın da belleği medyada inşa edilmekte ve aktarılmakta dolayısıyla önemli bir bellek mekânı oluşturmaktadır. 12 Eylül tanıkları medyanın inşa ettiği ve aktardığı 12 Eylül belleğini çeşitli bakımlardan değerlendirmektedir. Bu anlamda katılımcıların neredeyse tamamı medyada aktarılan 12 Eylül'ün kendi anılarıyla örtüşmediğini belirtmektedir. Katılımcı 1 ve 2, medyanın 12 Eylül'ü meşrulaştırdığı ve ağırlıklı olarak sağ perspektiften aktardığını belirtmektedir. Onlara göre 12 Eylül sağ merkezli bir gerçeklik üzerinden anlatılarak kolektif belleğe sokulmaktadır. Her iki katılımcı da bu durumun ülkede hakim olan ideoloji ve sermaye yapısı ile ilgili olduğunu belirtmektedir.

Öte yandan katılımcı 3 ve 5, 12 Eylül'ü doğru aktaran ve inşa edilen bellekte kendilerini buldukları yapımları gördüklerini belirtmiştir. Katılımcı 5: “Gittikçe yumuşadıktan sonra bazı filmler çevirdiler mesela Eylül Fırtınası ve Kırangıçlar Zamanı gibi filmlerde Uçurtmayı Vurmasınlar mesela bunların içinde kendimi buldum. Eşimle gidip izlemiştik. Güzeldi onlar. Yılmaz Erdoğan'ın Vizonte'le'si bile hoşuma gitmişti. İçindeki bir kahraman sen oluyorsun yani” sözleriyle medya yapımlarında inşa edilen 12 Eylül belleğinde kendisini bulduğunu aktarmıştır. Bir anlamda bu filmler ya da benzeri yapımlar dönemi aktarım açısından tanıkların anılarına yakın yapımlar yaparak onlara göre daha gerçekçi bellek inşa etmiş ve aktarmıştır. Katılımcı 3 ise:

12 Eylül'ün pek fazla iyi tarafı olmadığı için iyilik tarafını anlatmaya çalışanlara karşıyım ben. Çünkü bu toplumun bu hale gelmesinde baş müsebbibi onlardır yani. Medyada özellikle son bu Mayıs anmaları Terzi Fikri, 1 Mayıs, 6 Mayıs Deniz Gezmişler hoşuma gitti. Seyrettiğim kanallarda hepsinin belgesellerini şey yaptığında hepsini sanki tekrar yaşamış gibi duyulanıyorum yani. Güzel andılar.

12 Eylül'ün olumlu aktarımına karşı olduğunu ama gerçekçi bağlamda yapılan aktarımları da beğendiğini belirtmiştir. Burada katılımcı 3'ün amaçlı bir medya kullanımı ile kendi bağlamında bellek inşası ve aktarımına katıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kendi anıları üzerinden bir bellek aktarımını değil genel perspektifte bir bellek inşasını medyada aramaktadır. Öte yandan izlediği bu bellek mekânı yapımları aktarırken duygulanan ve göz yaşlarına da hakim olamayan katılımcının belleğini yoğun bir şekilde yaşadığı ve aktardığını söylemek mümkündür. Bu anlamda katılımcılar, medyanın bellek mekânı olarak konumunu seçici bir bağlamda ve politik tercihler doğrultusunda (Schudson, 2007) tanımladıkları görülmektedir.

Katılımcı 6, 7, 9 ve 10, medyanın 12 Eylül belleğini yeniden inşa etmesi ve aktarmasını çok yüzeysel bulduklarını belirtmiştir. Katılımcı 6, Hatırla Sevgili dizi dışında neredeyse bütün yapımların çok yüzeysel olduğunu da eklemiştir. Katılımcı 9 medyanın 12 Eylül anlatısını; “Benzetmeye uğraşan yayınlar var tabi. Ama pek çok şey abartılı pek çok şey de çok sıradanlaşmış. Toplumsal olarak genele değinilmiyor, ülke sorunlarına değinilmiyor işte sadece insan yaşamını merkeze alarak anlatma çabası var. O zaman işçi sınıfının direnişini anlatan şeyler yok” şeklinde değerlendirmiştir. Onun belleği ile medyanın aktarımında bulunan farklılıklar bu bağlamda görünür hale gelmiş ve bellek inşasındaki farklılığı vurgulamıştır. Öte yandan katılımcı 10, 12 Eylül belleğinin tam anlamıyla aktarılmak istenmediğini ve belirli bir kalıp içerisinde aktarıldığını belirtmektedir:

Şimdi bir kere bak ben bir şey söyleyeyim sana; bir örgütün içerisinde yaşamamış, cezaevinde yatmamış, o literatürü hissetmemiş ve o ruhu hissetmemiş insanların yaptığı filmlerdeki çıkarımlar oturmuyor. Mekanik her şey, bir gizli örgüt gösteriyorlar, evde böyle sarılı silahlar falan ama öyle bir şey yok yani normal hayat devam ediyor. Hayatın akışı içerisinde devam ediyor. Gizli örgüt deyince yeraltında falan değil yani normal ofisin içerisinde yani şimdi bu bir. İki o ruhu hissetmek, o ruh yani neden onun içerisinde. O ruhu hissetmek kolay iş değil yani ikincisi bu. Çok eklektik kaçıyor. Hele ilk zamanlarda yapılan şeyler vardı, filmler falan böyle. Alıllaaah yani oturmuyordu. Onu yaşamış birileri yapsa o filmi oturabilir. Bazı filmlerde bazı filmlerde oturan şeyler, olan şeyler de vardı. Deniz Gezmiş'i oynamış şey, CHP'li vardı ya şey, bir film vardı, olmamış yani yansıtmıyor ne 12 Mart'ı ne de 12 Eylül'ü anlatamadılar.

Bir önceki paragrafta da görüldüğü gibi bu durumu 12 Eylül tanıklarına başvurmadan 12 Eylül anlatısı yapılmasına bağlamaktadır. Bir anlamda 12 Eylül belleğinin eksik ya da hatalı olması bellek kişileri olan tanıklara başvurmadan

yapılmasından da kaynaklanmaktadır. Ancak katılımcı 10, Beynelminel gibi filmlerde o dönemi yansıtan ve doğru bir bellek inşa eden örnekler de vardır ama bunlar da bir bütünlük içermemektedir şeklinde bir saptamada bulunmuştur. Bunun yanı sıra, yalnızca bir karakter solcu birisini canlandırabilirken diğer karakterlerde ciddi anlamda kopukluk gördüğünü belirtmiştir. Buna ek olarak katılımcı 9'un bazı şeyler abartılı dediği durumu bir hücre evinin canlandırılması örneğinde de bir önceki paragrafta aktarmıştır. Başka bir deyişle medya gerçek bir 12 Eylül belleğinden uzak kalarak yer yer ona değinen bir bellek inşa etmektedir. Bu anlamda bellek mekânlarında farklılıklar oluşarak çeşitli kolektif belleklerin çatıştığı ya da mücadele ettiği (Bilgin, 2016) görülmektedir.

Medyanın 12 Eylül belleği inşa etme sürecini sekiz katılımcı genel olarak değerlendirirken katılımcı 8, yalnızca yazılı basın anlamında değerlendirmiş ve bir ya da iki derginin 12 Eylül'ü doğru anlattığını belirtmiştir. Ona göre yalnızca birkaç dergi doğru bir 12 Eylül belleği inşa ederken diğerleri çarpıtarak 12 Eylül belleği inşa etmekte ve aktarmaktadır. Öte yandan katılımcı 4, iş yaşamının yoğunluğu nedeniyle hiç medyayı takip edemediğini ve medyada nasıl bir 12 Eylül anlatısının olduğuna ilişkin bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Ancak ülke medyasının konumu düşünüldüğünde gerçekçi bir 12 Eylül anlatısının ve bellek inşasının olmayacağı kanaatinde olduğunu eklemiştir. Genel anlamda sol davalarından yargılanan 12 Eylül tanıkları, medyada 12 Eylül belleğinin çarpıtılmış ve gerçeklikten uzak bir bağlamda (Schudson, 2007) inşa edilip aktarıldığı görüşünde toplandığı görülmektedir.

Geleneksel medyanın yanı sıra son yıllarda hızla toplumsal yaşamın bir parçası olan sosyal medya da önemli bir bellek mekânı olmuştur. Bu anlamda 12 Eylül belleğinin inşa edilmesi ve aktarılmasında sosyal medya da önemli bir işlev görmektedir (Yelsalı Parmaksız, 2019). Sosyal medyada 12 Eylül belleği çok farklı bağlamlarda inşa edilebilmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının tamamı 12 Eylül ile ilgili bir bilgi ya da belgeyi sosyal medya üzerinden paylaşarak 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımına katkı sunabilmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu sosyal medyayı 12 Eylül'ün bellek mekânı olarak kullandığı görülmüştür. Farklı bağlamlarda olmakla birlikte katılımcı 2 ve 5 dışındaki bütün katılımcılar 12 Eylül ile ilgili paylaşımlar yaptıklarını belirtmişlerdir. Söz konusu paylaşımlar hem dönemin tanıklarının anılarını içermekte hem de 12 Eylül ile ilgili genel bilgileri içermekte ve bu anlamıyla bir bellek

aktarımı olmaktadır. Katılımcı 1, daha çok kendi anılarını ve gözlemlerini sosyal medyada paylaştığını belirtmiş ve daha özel bir bağlamdan bellek inşasına katkı sunmuştur. Doğrudan anılarını sosyal medyaya aktararak sosyal medyanın 12 Eylül için bir bellek mekânı olması işlevine katkı sunmuştur. Bunun tam aksi olarak ise katılımcı 9, kendi anılarını içermeyen 12 Eylül paylaşımları yaptığını belirtmiştir. Katılımcı 9, 12 Eylül'ü genel bağlamda ele alarak toplumsal etkileri bakımından bir bellek inşa etmiştir. Ona göre 12 Eylül'ün toplumsal etkileri bireylere olan etkilerinden daha önemlidir ve o bağlamının unutturulmaması gerekmektedir. Her iki katılımcı da sosyal medyada 12 Eylül paylaşımlarının kayda geçmesi ve unutulmamasını amaçladıklarını belirtmiştir. Bu anlamda katılımcılar sosyal medya üzerinden inşa ettikleri 12 Eylül belleğini hatırlama ve unutturmama temelli olarak inşa etmektedir. Aynı zamanda bellek kişileri de olan dönemin tanıklarının hatırlatma temelli bir bellek inşası ve aktarımı yaptığını (Assmann, 2018) söylemek mümkündür.

Öte yandan katılımcı 3, 6, 7 ve 8, sosyal medyada 12 Eylül ile ilgili paylaşımlar yaptıklarını belirtmiştir. Katılımcı 8, 12 Eylül'ü 12 Mart'tan bağımsız düşünmeyerek bütünlüklü bir bellek inşa etmektedir. Bir anlamda onun belleğinde 12 Eylül 10 yıl öncesinden başlamaktadır. Bunun yanı sıra katılımcı 8, özellikle Facebook üzerinden çok fazla 12 Eylül ile ilişkili paylaşım yaptığını belirtmiş ve görüşme sırasında bunları da göstermiştir. Katılımcı 3 ise nadiren 12 Eylül ile ilgili paylaşım yaptığını belirtmiştir. Katılımcı 10, diğer katılımcılardan farklı olarak yaptığı paylaşımların bağlamı ve içerikleri hakkında şunları belirtmiştir:

Valla şöyle ona ilişkin bir haber çıkarsa ve mantıklı bir şeyse onu retweet ediyorum. Bir de 12 Eylül dönemine gelince ben 12 Mart'ı da yazarım 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde değerlendirmelerimi yazıp gönderiyorum yani sosyal medyaya. Oradan çıkan bir şey olursa onları da altına ekliyorum. Bazen 40 yılda bir alta yorum yazıyorum. Ama çok da yok yani çok fazla yok biliyor musun çünkü üzerinden çok geçmiş.

Sosyal medyada 12 Eylül belleğinin yalnızca paylaşım yapma ile olmayacağını yorum eklemenin de bu işlevi görebileceğini belirtmiştir. Elbette doğrudan paylaşım kadar etkili olmasa da paylaşımlara yapılan yorumlar da 12 Eylül belleğinin inşasında önemli bir işlev görmektedir. Bu anlamda sosyal medyanın 12 Eylül belleğinin inşasında ve aktarımında önemli bir bellek mekânı olmuştur.

Yaptığı paylaşımlarla 12 Eylül belleğinin yeniden inşasına ve aktarımına katkı sunan dönemin tanığı katılımcıların yanı sıra katılımcı 2 ve 5, 12 Eylül ile ilgili

paylaşım yapmadıklarını belirtmektedir. Katılımcı 5, sosyal medyanın yalnızca sohbet özelliklerinde 12 Eylül ile ilgili anılarını konuştuğunu ve bunun da özel mesajlaşma şeklinde kaldığını belirtmiştir. Bu anlamda katılımcının bir bellek aktarımında bulunmadığı görülmüştür. Katılımcı 5, sosyal medyanın zannedildiği gibi istediğini yazma özgürlüğü sunmadığını ve bir şeyler yazdığında bir problem yaşamaktan çekindiği için paylaşım yapmadığını belirtmektedir. Buna benzer şekilde katılımcı 7, 12 Eylül eleştirisi de içeren paylaşımları nedeniyle gözaltına alındığını ama paylaşım yapmaktan ve o günlerin sorunlarını aktarmaktan vazgeçmeyeceğini söylemiştir. Bu anlamda katılımcı 5, unutturma stratejisini benimseyerek 12 Eylül belleğini inşa ederken katılımcı 7, hatırlatma stratejisini benimseyerek inşa etmekte ve aktarmaktadır. Öte yandan katılımcı 2 ise 12 Eylül belleğinin sosyal medyada inşa edilemeyeceğini düşünmektedir. Katılımcı 2 bu durumu şöyle ifade etmiştir:

12 Eylül ile ilgili paylaşım yaptığında 12 Eylül'ü tarif edemezsin. Yaptığın paylaşım sadece slogan düzeyinde kalır. 12 Eylül hem sosyo-politik anlamda hem de sosyo-jeolojik anlamda baktığında emperyalistlerin ele aldığı Ortadoğu Projesi bilmem ne bakımından işte. Akabinde ülkenin yeniden şekillendirilmesi anlamında kitabi bir konu. Ancak slogan düzeyinde yazarsın kahrolsun 12 Eylül Faşist darbesi diye. Ben bu klişe sloganlara çok şey yapmıyorum. Sosyal medyada bu tür şeylerde bulunmuyorum. Çünkü olayı içselleştirip derinlemesine değerlendirmek gerekir.

Katılımcı 2, sosyal medyanın 12 Eylül anlatısı için yetersiz bir alan olduğunu vurgulamıştır. Ona göre 12 Eylül belleği daha derinlemesine anlatımlarla inşa edilmeli ve aktarılmalıdır. Sonuç olarak katılımcı 2, sosyal medyayı 12 Eylül için bir bellek mekânı olarak değerlendirmemektedir. Katılımcı 5 ise sınırlı bir şekilde bellek mekânı olarak değerlendirmektedir. Ancak genel anlamda katılımcıların 12 Eylül'e ilişkin belleklerini aktarımlarında sosyal medyanın işlevi belirgin bir konumdadır.

onları hareketlerini örnek alarak parti, cephe, halk kurtuluş ordusu vs, igd bilem ne Rusçusu, Maoisti, Çincisi bir sürü sol fraksiyonların Türkiye’de sokaklara hakim olma amacıyla çıktıkları bu kavgalarda biz de kendi öz kültürümüzden beslenerek, öz kültürümüzü harekete geçirerek bir yapı oluşturmaya çalıştık. Biz bu işleri bu şekil konuşurken, mahallelerde, fabrikalarda yapılanma içine girince bu solun saltanatını zaafa düşürdü. Bu zaaf neticesinde silahlı çatışmalar başladı.

Katılımcı 7, silahlı çatışmanın kendilerinin ortaya çıkmasıyla solun alanını korumak için başlattığını dile getirmiştir. Bu anlamda 12 Eylül belleği bireylerin kendini ülkücü olarak tanıtmalarıyla başlayan bir mücadele ve çatışma süreci ekseninde oluşmaktadır. Söz konusu bellek inşası bir gruba aidiyet ve kimlik oluşturma çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu bakımdan Sancar’ın (2016) belirttiği gibi grup kimliği ve bir aidiyet çerçevesinde bellek inşası görülmektedir.

Ülkücü davalarında yargılanan katılımcıların büyük çoğunluğu darbenin oluş sürecini hazırlayan olayları yabancı ülkeler tarafından yapılan provokasyonlar olarak nitелеmektedir. Bu anlamda görüş belirten katılımcılar hem sokak çatışmalarını ve ölümleri hem de toplumca bilinen kişilere düzenlenen suikastları karanlık bir elin tetiklediğini düşünmektedir. Katılımcı 1, 2, 3, 4, 6, 8 ve 9, yaşanan olayların başta ABD ve Rusya olmak üzere çeşitli ülkelerin provokasyonu ile gerçekleştiğini düşünmektedir. Katılımcıların belleğinde 12 Eylül öncesi yaşanan şiddet olayları doğal olaylar değildir ve yapay bir şekilde yaratılmış problemlerin sonucudur. Ancak süreç içerisinde değişen belleklerin etkisi de ülkücü perspektiften 12 Eylül belleğinin inşasında ve aktarımında görülmektedir. Bu durumun en önemli göstergesi ise katılımcı 1’e göre hem Kenan Evren hem de Bedrettin Demirel’in “darbe için şartların olgunlaşmasını bekledik” sözleridir. Öte yandan ABD ve Rusya gibi ülkelerin bu olayları provoke etmesini ise katılımcı 3 şu sözlerle aktarmaktadır:

Ortalık karıştı, kavga, gürültü vs. fikir tartışması hiç yapamıyorduk. Karşı taraf müsaade etmiyordu. İşçi haklarını savunuyoruz diye sözüm ona sol devrimci hareket proletaryayı savunuyoruz diye efendim bu komünist grup işinden evine dönen 5 işçi kardeşimizi Ülkücü olan 5 işçiyi Ümraniye’de öldürdü. Bunların ne sol ile ne de işçi hakkıyla bir ilgisi vardı. Bunu rahatlıkla söyleyebilirim. Bunlar Moskova ve Rusya yanlısı sloganlarla geziyordu biz bunu sonradan öğrendik gerçi ama Rusya bunları desteklemiyormuş. Bunları ABD ve İngiltere arasındaki çıkar çatışması yönlendiriyormuş.

O dönem mücadele ettikleri grupların dışardan desteklenen ve ülkede karışıklık çıkarmak için bu tarz eylemleri gerçekleştiren kişiler olarak görmektedir. Bu şekilde bir

bellek inşa etmesi ideolojik temele de uygun bir bağlamda olmaktadır. Başka bir deyişle 12 Eylül öncesini konumlandırma anlamında ülkücü davalarda yargılanan katılımcıların amaçlı bir bellek inşa ettiği görülmektedir. Burada kendi görüşünü meşrulaştırma ve bellekte o şekilde yer alması amaçlanmaktadır (Assmann, 2018). Söz konusu meşrulaştırma stratejisi katılımcı 7'nin sokak olayları ile ilgili aktarımıyla daha belirgin hale gelmektedir. Katılımcı 7: “Baktık ki bizim arkadaşlarımızdan kim ne zaman solun işine ters gelmeye başlayınca kurşunlanıyor biz de kendimizi nefsi müdafaa durumunda bulduk. Ülkücü hareket o anlamda nefsi müdafaa içerisindedir. Vurduk mu vurduk, vurulduk mu vurulduk bunu gizleyemeyiz” şiddet olaylarında mağdur kendilerinin olduğunu bu şekilde dile getirmiştir. Burada daha açık görüldüğü gibi şiddeti yaratan değil ona uğrayan ve kendini savunan olarak konumlanıp 12 Eylül öncesi için belleği bu bağlamda inşa edilmekte ve aktarılmaktadır.

Öte yandan darbe sürecine giden sokak olaylarının içerden kaynaklı provokasyonlarla ilgili olduğunu düşünen katılımcılar da vardır. Katılımcı 1, 5, 8 ve 9, ülke içindeki bazı kaynakların provokasyonu sonucu olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 1: “...şartların olgunlaşması çok önemli bir laf. Isınmak isteyen sobaya odun atar” diyerek ordunun bu durumu tetiklediğini belirtmektedir. Katılımcı 5 de benzer şekilde Maraş olaylarının provokasyon sonrası gerçekleştiğini ve hemen ardından OHAL ilanı sonrasında özellikle OHAL ilan edilen illerde şiddetin arttığını aktarmaktadır. Katılımcı 5: “70-77 arasında biz sadece 70 şehit verdik. Ülkücü hareket için konuşuyorum. Ama 78-80 arasında ülke genelinde 5 bine yakın insan öldü. Sağcı solcu ayırmıyorum bu süreci” sözleriyle özellikle darbeye giden süreçte son iki yılda hızla artan şiddet ve ölüm olaylarını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra katılımcı 5, farklı kesimlerden alakasız insanlara suikastlar düzenlenerek provokasyonun artırıldığını düşünmektedir. Bu anlamda dönemin tanıkları yaşanan şiddet olayları ve ölümlerin provokasyon olduğu ve darbeye hazırlık için yapıldığı temelinden bir bellek inşa etmektedir. Başka bir deyişle ülkücü davalarında yargılanan katılımcılar 12 Eylül belleğini inşa ederken iç ve dış etkenlerin provokasyonunu bellek mekânlarına eklemektedir. Burada provokasyonların bellek mekânlarına eklenmesi hatırlatma stratejisi (Halbwachs, 2016) ile bir bellek inşasını ortaya koymaktadır.

Katılımcı 5, darbe öncesi yaşanan sokak olaylarında provokasyon olduğu düşüncesinde diğer katılımcılarla bir fikir birliğinde olmasına karşın olayların başlangıcı

noktasında farklı düşünmektedir. Katılımcı 5, olayların 1970’li yıllara dayandığını ve 68 kuşağından 78 kuşağına miras kaldığını belirtmektedir. Yaşanan sokak olaylarını katılımcı 5: “Biz yaratıcısı olmadığımız bir kavganın içinde kaldık. ...bir sürü olayın mağduru olduk sonuçta hem sol hem de biz.” diyerek 12 Eylül belleğini daha geniş ve içinde bulundukları şartların bir sonucu olarak inşa etmektedir. Burada daha bütünlüklü bir bellek inşasının olduğu ve o dönem mücadele edilen solu suçlamadan onların da mağduriyetini kabul eden bir bellek inşası ve aktarımı vardır.

MHP ve Ülkücü davalarında yargılana katılımcılardan yalnızca katılımcı 10, 12 Eylül’ün oluş sürecinde şiddet olayları ve ölümlerin darbenin nedeni olmadığını belirtmiştir. Bu anlamda diğer katılımcılardan farklı bir bellek inşa etmiştir. Ona göre sokak olayları darbeyi meşrulaştırmak için yapılmış provokasyonlardır. Asıl sebep dünyada yaşanan değişimler ve Türkiye’ye yansımaları olan 24 Ocak kararlarının uygulanmasıdır. Başka bir deyişle ülkenin değişim ve dönüşümü için insanların ölmesi istenmiş, idam edilmiş ya da sakat bırakılmıştır düşüncesi katılımcı 10’un bellek inşasında temel argümandır. Buna ek olarak darbe sonrası ülkücüleri yargılayanların ya da işkence yapanların daha sonra MHP’de yer alması da bu düşüncesinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu bakımdan katılımcı 10’un bellek inşası ve aktarımında darbeden yıllar sonra ortaya çıkan bellek mekânlarının etkili olduğu görülmektedir. Farklı bellek mekânları ile etkileşim Halbwachs’ın (2018b) belirttiği anlamda bellekte farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Burada aynı belleği farklı şekillerde inşa eden katılımcıların olduğu daha belirgin bir şekilde görülmektedir ve bu durum bellek mekânlarının işlevleri ile açıklanabilir.

12 Eylül belleğinin inşa edilmesi ve aktarımında katılımcıların bir diğer bellek olayı ise darbe yönetiminin Yunanistan’ın NATO’ya dönmesine onay vermesidir. Bu olay MHP ve Ülkücü kuruluşlar davalarında yargılanan kişilerin belleğinde önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcı 3, 4 ve 9, Kenan Evren’in “asker sözü verdim” diyerek Yunanistan’ın NATO’ya geri almasını 12 Eylül yönetiminin bir hatası olarak görmektedir. Katılımcı 9: “E kardeşim dönecek de senin Kıbrıs’ta sorunun var, Ege’de, Fırat’ta Selanik’te Gümölcine’de ciddi sorunların var. Sen oralarda müftü bile seçtirmiyorsun onlar kendisi seçiyor, atıyor. Yani buna benzer oradaki azınlıklara yapılan bir sürü baskılar var” diyerek 12 Eylül yönetimine karşı eleştirel bir bellek inşa etmektedir. Katılımcı 4 de Yunanistan’ın NATO üyeliğine dönüşünü 12 Eylül bellek

inşasında önemli bir olay olarak görmektedir. Onun belleğinde bu durum devleti yönetenlerin ihaneti olarak yer almaktadır. Bunun yanı sıra güncel olaylar da 12 Eylül belleğini etkilemektedir. Nitekim günümüzde tartışılan İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliği konusunu 12 Eylül ile ilişkilendirerek değerlendirildiği görülmüştür. Katılımcı 4: “Bugün İsveç ve Finlandiya NATO'ya girebilmek için bize bir şeyler vermek zorunda olduğunun farkında ama cunta dışarının güdümünde olduğu için direkt okey vermişti” şeklindeki değerlendirmesiyle 12 Eylül belleğini güncel olaylarla yeniden inşa etmiştir. Burada inşa edilen belleğin, geçmişi bugüne getirerek ve bugünün gerçekliğinden yeniden inşa etme stratejisi (Schudson, 2007) ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Katılımcı 9 şunları aktarmıştır:

12 Eylül'ü yapan komutanlar vatani, memleketi, bayrağı benden çok mu seviyorlardı. Hayır. Yunanistan'ı hemen NATO'ya alıverdiler. Alma niye alıyorsun Yunanistan'ı NATO'ya ki sen generalsin ve ülkeyi yönetip ülkenin başını beladan kurtarmaya çalışıyorsun. Ama dibindeki Yunanistan'ı bir imzayla geri alıp rahatlattınız. Ülkenin hiçbir çıkarı da korunmadı. Sadece asker sözü (gülüyor) havada kalmamış oldu.

Katılımcı 9, darbeyi yapan askerlerin aslında vatani ve milleti sevdiği için darbe yapmadığı temelinde bir bellek inşa etmekte ve aktarmaktadır. Öte yandan katılımcı 3 de benzer bir şekilde bellek inşa etmekte ancak onun bakış açısında ideolojik etkenler ve milliyetçi görüşün askere yüklediği anlam etkili olmaktadır. Bu bellek inşasında katılımcının milliyetçi kimliği etkili olmakta ve görüşünde olan askere kutsal yaklaşımın yarattığı hayal kırıklığı bellek inşasına eklenmektedir. Katılımcı 5 de farklı bir bağlamda darbenin daha doğrusu askerlerin kendilerinde hayal kırıklığı yarattığını belirtmiştir. Katılımcı 5 şu sözleriyle darbenin kendilerinde yarattığı hayal kırıklığını dile getirmiştir:

Biz askerin, polisin yanında ve devletine yardımcı olan insanlarız. Benim o dönem oturduğum Piremir Mahallesi'nde polis karakolu açılmıştı. Halkın talebiyle açılıyor orada solun hâkimiyeti var karakola polisler gelmiyor atanmasına rağmen karakol amiri ve diğer polisler kendilerinden korktukları için gelemiyor. Şimdi onların karakolunu da ülkücüler koruyor. Solcular o binayı boş olduğunu bile bile bombalıyorlar. O bölgedeki ülkücüler karakolu koruyor. Bunun ardından işkenceler, idamlar gelince büyük bir hayal kırıklığı yaşadık.

Bu durum katılımcının 12 Eylül'ü konumlandırmasında ve bellek inşasında önemlidir. Görüşme yapılan diğer ülkücüler katılımcı 5 gibi açık bir şekilde bunu dile getirmese de bellek aktarımında kullandıkları görülmüştür. Bu anlamda 12 Eylül'ün

belleğini genel perspektiften ölkücü bağlamda inşa ederken kullanılmaktadır. Elbette bu durum ölkücü belleğin kendine meşruluk atfetmesi ve ideolojik konumuyla (Assmann, 2018) doğrudan ilişkilidir. Söz konusu ideolojik konum 12 Eylül özelinde bellek inşasına ve aktarımına etki etmektedir.

12 Eylül'ün öncesi ve oluş süreci bakımından genel bir 12 Eylül belleğinin yanı sıra katılımcıların kendi deneyimlerine dayanan ve kendi hafızalarında yer alan 12 Eylül belleğini bellek mekânlarına aktarmak da önemlidir. Bu anlamda katılımcıların darbeyi ilk duymaları ve o sürece dair hatırladıkları anıları bellek inşası ve aktarımında birer bellek mekânı (Nora, 2006) işlevi görmektedir. MHP ve Ölkücü kuruluşlar davalarından yargılanan katılımcılardan katılımcı 5 ve 9 dışındaki katılımcıların tamamı darbeyi duyduklarında şaşırdıklarını ve beklenmedik bir olay olarak gördüklerini belirtmiştir. Katılımcı 9, darbeden bir ay önce çeşitli çevrelerden duyum aldığını ve yurtdışına kaçması için uyarıldığını ama kalmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Katılımcı 5 ise darbe gerçekleşmeden yaklaşık 2 saat önce ocağa gelen bir telefonla öğrendiğini söylemiştir. Bu anlamda yalnızca katılımcı 9'un darbeye ilişkin belleğinde önceden bilgisi olduğu görülmektedir. Bu durum katılımcıların bellek inşasını doğrudan etkilemektedir. Neredeyse tamamı şaşırma ve ne yapacağını bilememe üzerinden 12 Eylül'e ilişkin ilk anılarını aktarmasına karşın belleklerinde yer edinen olaylar ve tepkiler farklılıklar göstermektedir.

12 Eylül öncesinde yaşanan olaylar ve bunların kendilerini karşı karşıya bıraktığı sonuçlar darbeye ilişkin belleklerinin oluşmasını etkilemiştir. Bu anlamda en önemli gösterge katılımcı 2, 4, 6 ve 7, kaçak durumda olduklarını ve saklandıkları farklı şehir, mahalle ya da evlerde darbe olduğunu duyduklarını belirtmiştir. Katılımcı 6: "12 Eylül sabahı bulunduğumuz bölgede yani mahallede bir bombalama olayından dolayı aranmaktaydım. Başka bir arkadaşım ile başka bir arkadaşın, daha doğrusu abinin bizden büyüktü, evinde kalıyorduk ve sabahleyin duyduk" darbeyi ilk öğrenmesini bu şekilde aktarmıştır. Onun 12 Eylül belleğinin başlangıcında firari olması ve darbeyi tesadüfen duyması önemli bir yer tutmaktadır. Buna benzer şekilde katılımcı 2 ve 4 de saklandıkları yerde sabah radyoyu açtıklarında duyduklarını dile getirmiştir. Bir anlamda katılımcıların belleklerinde benzeşim olduğu görülmektedir. Ancak katılımcı 7, farklı bir şehirde yaşayan bir akrabasının evine saklandığını ve orada firari olduğunun bilinmediğini düşünerek hareket ettiğini ama komşuların kendilerini darbe sabahı

uyardığını belirtmiştir. Katılımcı 7, diğer katılımcılardan farklı bir saklanma ve uyarılmayı yani çevrenin kendisine yardımcı olmasını 12 Eylül belleğinin inşasına eklemektedir.

Öte yandan katılımcı 1, 3 ve 8, darbeyi kendi evlerinde ya da evlerinden işe giderken duyduklarını belirtmiştir. Katılımcı 1:

Darbe sabahına gitmeden önce ben 1979'da vuruldum. Kayhan Çarşısı'nda bizim kahvemiz vardı oradan gelirken vuruldum. Vurulunca açık hedef olmak da istemedim. Bu biraz da babamın tercihiyle oldu. Maysan amortisör fabrikasında çalışıyordum. Hem de üniversiteye çalışıyordum. Yorgundum herhalde ki erken yatmışım normalde erken yatan bir adam değilim. Sabah kalktım işe gitmek için işte Setbaşı'na doğru inerken uyku sarhoşluğuna insanların yukarı geldiğini de fark etmedim. Normalde o saatte insanlar aşağı iner. Bir an bir baktım jandarma yolu kesmiş ve o anda çevredeki konuşmaları da fark etmeye başladım. İhtilal olmuş diye konuşuyorlar. Asker de insanları geri evlerine yolluyor. Ben o şekilde duydum darbeyi.

12 Eylül sabahına aslında herhangi bir gün gibi uyandığını ve belleğinde öyle yer edindiğini belirtmiştir. O güne ilişkin olarak ne yapması gerektiğini bilemediği ve yaşamında ilk defa böyle bir şeyi görmenin şokunu bellek inşasında ve aktarımında ön plana çıkarmaktadır. Katılımcı 3 de benzer şekilde gece kapılarını çalıp haber veren arkadaşından duyduğunda şok olduğunu belirtmiştir.

Diğer katılımcılardan farklı olarak katılımcı 10 ise darbeyi cezaevinde tutukluyken öğrendiğini ve kendilerine bunu söyleyen kişinin şaka yaptığını düşündüklerini belirtmiştir. Aslında o da darbenin olacağına ihtimal vermediğini bellek inşasına eklemektedir. Öte yandan diğer katılımcılardan farklı olarak şaşkınlığı kısa tutup biz ne yapabiliriz bu durumda düşüncesi ile harekete geçme düşüncesini bellek inşası ve aktarımının merkezine koymaktadır. Katılımcı 10: “İşte rahmetli Başbuğ karşı hareket yaparsa cezaevini patlatırız diyorduk o günlerde. Solcuların koğuşı veya idareye saldırıp buradan çıkmaya çalışırız diyorduk. Sonra Türkeş Bey teslim olunca bizim için süreç çok daha farklı gelişti.” şeklinde belleğindeki darbeye ilk tepkilerini aktarmıştır.

MHP ve Ülkücü kuruluşlar davalarında yargılanan katılımcıların tamamının belleğinde darbenin ilk günlerinde belirsizlik ana unsurdur. Katılımcı 3, Türkeş'in teslim olmaması bizi bu ikileme itti demektedir. Ona göre bir karşı hareket beklentisi o günlerde ülkücülerin psikolojisini etkileyen şeydir. Bu durum ülkücülerin bellek

inşasında önemli bir etken olarak görülmüştür. Yukarıda katılımcı 10'un cezaevinde darbeye ilişkin değerlendirmelerinde de görüldüğü gibi 12 Eylül belleğinde Türkeş'in teslim olmasından önceki süreç ve sonrası farklı bağlamlarda yer almaktadır. Bellekte söz konusu belirsizlik sürecini oluşturan dönemi yalnızca katılımcı 2, “darbeyi biz yapmadık ama milliyetçi askerler yaptı.” şeklinde değerlendirmiş ve diğerleri bu durumu acaba biz mi darbe yaptık ya da karşı darbe yapacak mıyız şeklinde bellek mekânlarına aktarmıştır. Bu anlamda katılımcıların belleğinin oluşmasında Halbwachs'ın (2016) düşüncelerine benzer bir bellek inşasının olduğu görülmektedir.

Darbenin yarattığı belirsizlik ve Türkeş'in teslim olması sonrasına ilişkin 12 Eylül belleğine bakıldığında katılımcı 5'in deyimiyile “...tam bir hayal kırıklığı” olarak niteleme bellek inşasının temelini oluşturmaktadır. Ülkücü katılımcılar kendilerini ideolojik olarak milliyetçi, askerin ve devletin yanında konumlandırımları nedeniyle darbeyi gerçekleştiren askerlerin kendilerine bir şey yapmayacağını düşünmüştür. Darbe sürecinin ilerlemesi ile gözaltı ve tutuklamalar büyük bir yanılsamayı ortaya çıkarmış ve bu durum bellek inşasını şekillendirmiştir. Katılımcı 5 bu durumu şu sözlerle özetlemiştir:

...yani bizim ilk tepkimiz askeri darbenin yönünü bulmak ve kime karşı olduğunu tespit etmektir. Bu günlerce sürdü. Ama polis toplamaları ile belli oldu. İlk baştan görünen sola karşı ama bize ufak tefek operasyonlar vardı. Bize karşı şiddetlenince ve ilk kez bir Ülkücü idam edilince Mustafa Pehlivanoglu 7 Ekim'de o zaman darbenin her iki tarafa da yapıldığını gördük. Biz legal bir yapıydık. Legal dergisi, gazetesi partisi olan ve derneği olan bir harekettik. Dernekler masası tarafından denetlenen ve takip edilen bir şeydik. Bizim karşıımızdaki sol örgütler yani genel bir tanım vardır, Aydınlık solu 49 fraksiyona bölünmüş diyor ya hepsi illegal... Şimdi bu süreçte bunlar bizim için büyük hayal kırıklığı oldu.

Katılımcı 5, bellek inşasında hem ülkücüleri konumlandırmayı hem de 12 Eylül belleğinin kendilerine etkilerini aktarmıştır. Ülkücülüğü konumlandırmanın yanı sıra darbe öncesinde kendilerinin meşru ve karşı tarafın gayrimeşru olarak değerlendirilmesi de bellek inşasında kullanılan bir diğer strateji (Sancar, 2016) örneğidir. 12 Eylül belleğinde darbenin ülkücülere yönelik olduğu düşüncesi de bir diğer önemli bellek inşasının unsurudur. Belleğin bu bağlamda inşa edilmesi de elbette katılımcı 5'in belirttiği hayal kırıklığı düşüncesine dayanmaktadır. Ancak darbenin MHP ve ülkücülere karşı yapıldığı görüşünü açık bir şekilde belirtenler katılımcı 3 ve 4

olmuştur. Her iki katılımcı de kendi ideolojik konumları nedeniyle darbeyi yapan askerlerin bunu yapmasını beklemediklerini merkeze almıştır. Katılımcı 4 şu sözlerle:

O süreçte yapılan yayınlar ve teslim olması sonrasında yaşanan şeylerle biz anladık ki bu ülkücü harekete karşı yapılmış bir darbe. Neden ülkücü harekete karşı yapılmış bir darbe işte biraz önce adını zikrettiğim liderler çok kısa süreler gözaltında kaldılar. Ancak bu süreçte rahmetli başbuğ Alparslan Türkeş 4.5 yıl cezaevinde kaldı. MHP merkez karar üyeleri, milletvekilleri falan da olan yaklaşık 600 kişi MHP ana davasından yargılandı. Bu ne demektir he o dönemde hiçbir siyasi parti yöneticileriyle ya da bütün olarak yargılanmamış sadece MHP ekibiyle yargılanmış bu darbenin bize karşı yapıldığı hissini oluşturdu.

12 Eylül belleğini içinde bulunduğu grup ve ideolojisinin mağduriyeti üzerinden kurmuştur. Öte yandan bütün katılımcıların da vurguladığı üzere ülkücü hareketi yasal ve devletin yanında bir yapı olarak konumlandırmaları söz konusu mağduriyeti daha belirgin kılmaktadır. Bu anlamda 12 Eylül belleğinin inşasında ülkücüleri meşrulaştırma ve darbenin mağduru olarak kabul etme temel bellek inşa etme stratejisi olmuştur. Bu anlamda Assmann'ın (2018) belirttiği anlamda politik bir bellek inşası görülmektedir.

12 Eylül'ün olması ve tanıkların belleğine giren ilk anıların ardından onların yaşamına ve ülkeye olan etkileri de bellek inşasında ve aktarımında bir diğer önemli noktadır. Katılımcıların, 12 Eylül sürecinde yargılanmış ve tutuklu bulunmuş olması kendilerine doğrudan etkilerini artırmıştır. Katılımcıların tamamı 12 Eylül'ün kendilerine etkilerinin belleklerinde “gençliklerinin çalınması ve işkenceler” olarak yer aldığını belirtmiştir. İşkenceler katılımcıların belleğinde önemli bir yer tutmaktadır ve 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımında işkence hikâyeleri ön plana çıkmaktadır. Ancak katılımcı 3 kısa süren gözaltı ve tutukluluk süresi nedeniyle işkencelerden çok o sürecin kendisine yaptığı manevi yıkımın belleğinde yer edindiğini belirtmiştir.

Katılımcı 3, dışında bütün katılımcılar 12 Eylül'ün kendilerine olan etkilerinin belleğinde işkence hatıraları ile olduğunu söylemiştir. Katılımcı 2, 4, 7 ve 8, söz konusu işkencelerin yalnızca fiziki boyutuna ilişkin bellek aktarımı yapmıştır. Onların belleğinde işkenceler yaşanan fiziki acılar ve sonrasında vücutlarında kalan işkence izleri ile sınırlıdır. Bu durumu katılımcı 2: “Burada biz imanımızla ve inancımızla hapisanelerde kendimizi çek ettik, çok kitap okuduk, çok Kur'an okuduk, çok maneviyata sarıldık ve dünyayı ve Türkiye'nin durumunu orada çok daha iyi inceledik.”

sözleriyle belirtmiş ve manevi olarak güçlü kalmanın kendilerine bir direnme gücü verdiği üzerinden bellek inşa etmiştir. Katılımcı 7 ise biraz farklı değerlendirerek zaten bunların olacağını tahmin ettiğini ve kendisini psikolojik olarak buna hazırladığını belirterek işkenceler üzerinden belleğini bu şekilde inşa etmiştir.

Öte yandan katılımcı 1, 5, 9 ve 10 hem fiziki şiddetin hem de ondan daha ağır olan psikolojik şiddetin yer aldığı işkencelerin 12 Eylül belleğinde yoğun bir şekilde var olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 1, yaşadığı işkenceyi fiziki ve psikolojik olarak ayırmakta ve bu doğrultuda bellek mekânlarına aktarmaktadır. Katılımcı 1, fiziki işkencenin Erzincan'da askerlik görevi yaparken gözaltına alınmasıyla başlayıp Bursa'da iki ayın üzerindeki sorgu ve daha sonra cezaevinde de aralıklı olarak sürdüğünü belirtmektedir. Ancak psikolojik işkencenin çok daha uzun bir süreç olduğunu belirterek: "Benim davam 1984'te sonuçlandı ve idama mahkûm edildim. 85 sonuna doğru Yargıtay dosyamızı onayladı. İdam cezamız onaylandı. 7 yıl asılmayı bekledim." yedi yıl gibi uzun bir süre idamı bekleyerek yaşamının kendinde oluşturduğu psikolojik travmayı aktarmıştır. Bu durum, 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında doğrudan rol almaktadır. Katılımcı 5 de benzer şekilde özellikle Mamak Askeri Cezaevi'nde maruz kaldığı psikolojik işkenceleri bellek inşasında ön plana çıkarmıştır. Yaşadığı bazı psikolojik işkenceleri şu şekilde aktarmıştır:

Mesela bir tane anlatayım psikolojik tarafından, koğuştta oturuyoruz. Hoparlörler var camideki gibi işte ondan köpek havlaması sesi vermeye başladılar ama düzenli olarak. Biz umursamıyoruz ama 1 saat, 2 saat, 6 saat falan gidiyor işte köpek havlaması kesildikten sonra o ensende aylarca kalıyor. Havlama yani. Bunları yaşattılar köpeklerle işkence yapıyorlar. Köpeği de ona göre eğitmişler. Bizde mavi elbise var tek tip asker yeşil giyiyor. Köpek yeşili dost görüyor ama mavi düşman ve saldırıyor. Spor uygulaması var ve adı spor işkence yapıyor. Günde ortalama 40 dakika sürerdi o da. Aramalar falan yani yıldırma amaçlı bir de askerin yüzüne bakamazsın. Sürekli tavana bakacaksın. Bu şekilde yani bir de asker sana sadece "lan" diye hitap ediyor. Yani senin bir şeyin yok orada H. değilim yani orada askerin altındasın ere bile komutanım diyorsun. Ere komutanım tuvalete gidebilir miyim demek zorundasın. Bu günlerce yıllarca süren bir şey ve insanda kalıcı bir şey oluyor. Benim şuan yaşıam 62 şuan hâlâ da bunun etkisini yaşıyorum.

Katılımcı 5'in anlatımında da görüldüğü gibi birden fazla psikolojik şiddet türü içeren işkenceler sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiş ve buna maruz kalan tanıkların belleğinde önemli bir yer edinmesine neden olmuştur. Bu anlamda 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında fiziki işkence kadar psikolojik işkence de yer almıştır. Katılımcı

10 ise psikolojik işkencenin amaçlı bir şekilde yapılmasa bile kendileri için kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Maddi sıkıntılar ve neredeyse hiçbir gelirleri olmadan tutuklu bulunmaları kendilerinde psikolojik bir baskı oluşturduğu için bu durum bellekte yer edinecektir düşüncesini savunmaktadır. Başka bir deyişle katılımcı 10'un aktarımına göre sürecin psikolojik etkisinin kaçınılmazdır ve bellek aktarımının bir parçası olmak zorundadır.

Farklı cezaevlerinde kalan ülkücü/sağ katılımcıların tamamının belleğinde işkence yer almasına karşın yalnızca katılımcı 5, bu işkencelerin sistematik ve planlı olduğunu belirtmiştir. Onun belleğinde 12 Eylül işkenceleri önceden planlanan bir şekilde uygulanmıştır. Katılımcı 5, işkencenin sistematik olmasını şu sözlerle belirtmiş:

...Raci Tetik diye bir Albay. Bu adam orduda bu iş için eğitilmiş, onun komutası da öyle. Neden bunu söylüyorum bu adam Kıbrıs'ta savaş sırasında Rum esirlerin başında duran adam aynı zamanda. Bize içerde uygulanan işkenceler tamamen planlı, programlı ve profesyonelce hazırlanmış yani bunun CIA tarafından uygulatıldığını sonradan öğreniyoruz. Başka örnekler de vereceğim mesela bize anket çalışması yapıyorlardı. Anket soruları çok uzun soru yani işin içinde 200 soru var. Bazılarına dikkat ediyorduk bunların içinde Türk aile yapısında ve ahlâkına uymayan sorular var. Mesela diyor ki hayvanlarla cinsel ilişkin oldu mu? ya da ailede ensest var mı? Böyle böyle şeyler ve bunlar Türk toplumunda olmayacak şeyler. Bunlarla resmen seni psikolojik teste tutuyorlar. Bunu yapan şimdi oradan girdim buradan bitireyim, Turan İlder diye bir adam Amerika'dan Türkiye'ye geldi. Bunun raporları da yani bizim üzerimizde yaptığı çalışmayı Amerikancı cunta başkanı Kenan Evren'e rapor olarak sundu. ...bunun bir karısı vardı, pardon kız kardeşi Muzaffer İlder bu işlerden daha sonra suçlandı yargılandı. Amerika'da üretilen hapları yani o dönemin kayıtlarında bulabilirsin, hapları deneme amaçlı kullanıyor. Yargılandı ve ceza da aldı.

İşkencenin planlı ve amaçlı bir şekilde olduğunu dile getirmiştir. Başka bir deyişle onun bellek inşasında işkenceler planlı bir şekilde gerçekleştirildiği şeklinde yer almaktadır. İşkenceler ilişkin bellek inşasında "Raci Tetik" ismi bir bellek mekânı olarak (Nora, 2006) sıkça kullanıldığı da görülmüştür. Öte yandan bu bellek inşasının daha sonra farklı bellek mekânlarından etkilenecek şekillendiği de görülmektedir. Özellikle medyada yer alan haberle katılımcı 5'in bellek inşası ve aktarımını etkileyerek işkencelerin sistematik ve planlı olduğu yönünde bellek inşa etme ve aktarma sürecini ortaya çıkarmıştır. Farklı bağlamlarda olsa da işkence anılarının bellek inşasında aktif olması Halbwachs'ın (2016) belirttiği çerçevede belleğin oluştuğunu göstermektedir.

Öte yandan Nora'nın (2006) bellek mekânlarına biçtiği bellek hareketliliğinin rolü, işkence anılarının belleğe farklı bağlamlarda girmesinde de belirginleşmektedir.

12 Eylül tanıkları olan katılımcıların kendileri bakımından bir 12 Eylül belleği inşa etmesinde ön plana çıkan bir diğer nokta gençliklerinin ellerinden alınmasıdır. Katılımcı 1, 7 ve 10, 10 yıl veya üzerinde tutuklu kaldıklarını ve 20'li yaşların tamamını cezaevinde geçirdiklerini belirtmiştir. Bu anlamda 12 Eylül, belleklerinde gençlik yıllarının heba olması olarak yer almaktadır. Katılımcı 7:

20 ve 31 yaş arasında Bünyamin değil mi (Evet) Bünyamin hoca biz o yaşları demirlerin ve betonların içine gömdük. Ben firar olduğumda babamın evini Sazova'da temelini kazmıştım. En son üst tabliye kalıp çakılmış beton atılacak zamanda ben firar olmuşum. Ben eve geldiğimde evim bitmeden eskimişti...

Gençlik yıllarının yaşanmadan nasıl geçtiğini evi örneğiyle açıklamıştır. Tamamlanmadan eskiyen bir evin görünümü kendisinin uzun süre yaşamdan uzak kalması anlamında önemli bir bellek mekânıdır.

Katılımcı 2, 5, 6 ve 9 ise 8 yıl cezaevinde kaldıklarını aktarmış ve gençlik yıllarını yaşayamadıklarını belirtmiştir. Başka bir deyişle katılımcıların çoğunluğunun belleğinde 12 Eylül yaşayamadıkları gençlikleri olarak yer almaktadır. Katılımcı 5: “Gençlik sürecimiz orada geçti ben 19 yaşımı bitirmek üzereyken girdim 28 yaşında çıktım. Aşağı yukarı 8 senem oralarda geçmiş yani. Efendime söyleyeyim işkencelere maruz kalmışım, hayata tutunamamışım. Ben bu hayata tutunamama olayını hâlâ da yaşıyorum ya da hissediyorum.” gençliğinin elinden alınmasını bu şekilde dile getirmiştir. Öte yandan gençliğinin gitmesiyle oluşan yaşama tutunamama hissini hâlâ yaşadığını belirterek bu durumun bellek inşasında önemli bir yer edindiğini göstermiştir.

Öte yandan daha az süre tutuklu kalan katılımcı 3 ve 4 ise gençlik yıllarının ellerinden alındığını çünkü yaşama katılmak için gençliklerinin bir kısmını heba ettiklerini belirtmiştir. Katılımcı 3, gençliğinin çalınmasından çok 12 Eylül'ün inandığı değerleri çaldığını düşünmektedir. Kendisinin belleğindeki asker profilinin çalındığını ve bellek mekânındaki asker imajının değiştiğini belirtmektedir. Katılımcı 4 ise, cezaevinde çıktıktan sonra lise son sınıfı ve üniversiteyi bitirdiğini ve bu olay başına gelmese yaşama atılacağı günlerde bir 4 yıl da eğitimi için beklediğini belirtmiştir. Diğer katılımcılardan farklı olarak katılımcı 8, tutuklu bulunduğu yılların bir kayıp

olduğunu düşünmemektedir. Ancak tutuklu bulunmanın kendisine ciddi kayıplar verdirdiğini de eklemiştir. Bu durumu:

Şimdi başıma gelen bu olay olmadan önce ben okuldan mezun olmuşum. Ben idealist bir öğretmendir ve bizim kuralımız çekildi. Benim tayinim Siirt'e çıkmıştı ve oraya öğretmenliğe başlayacaktık. Çünkü kendimi bu millete öğretmen olarak, Türk insanına, Türk gencine düşündüğüm duyguları anlatmak için bir fırsat olarak görmüştüm ve böylece ülkeme faydalı olacağımı düşünüyordum. Ama işte biz öğretmenliğe başlamayı düşünürken bize 12 Eylül'ün getirdiği hayatı gösterecek bir zaman silsilesine adım atmış olduk.

Öğretmenlik hakkını kaybetmesi üzerinden açıklayan katılımcı 8, 12 Eylül'ün belleğinde bu bağlamıyla her zaman yer aldığını belirtmiştir. Başka bir deyişle 12 Eylül, katılımcı 8'in yaşamını etkileyen büyük bir değişikliği ortaya çıkartarak sonraki iş yaşamını da bir bellek mekânı haline getirmiştir. Bu anlamda bütün katılımcıların yaşamına büyük etkileri olması nedeniyle birçok bellek mekânının 12 Eylül belleğini canlandığı söylenebilir. Özellikle gençlik yıllarına ilişkin belleklerin oluşmasında yaşamın geri kalan kısmı da Nora'nın (2006) tanımladığı bellek mekânı işlevine bürünmüştür.

12 Eylül tanıklarının darbenin topluma etkileri bakımından belleğinde yer edinen olay ya da durumlarda ise en önemli noktanın "bugün yaşanan birçok sorunun darbenin etkisi ile olduğu" düşüncesidir. Katılımcı 1, bu durumu:

12 Eylül öncesi yapılarda bir potansiyel vardı. Arzulu, heyecanlı ve istekli bir genç potansiyel vardı. 12 Eylül bu potansiyeli eritti. Yani toplum depolitizasyon politikalarıyla okullardan diğer alanlara 82 ya da 83 sonrasında apolitik oluşturuldu. Bana göre bugün olan olumsuz durum ve politik iklim de oradan gelmedir. Yani yaşadığımız olumsuzluklar birazda oradan gelmedir. Gençlerin şevki kırıldı ve verimli gençlik heba oldu.

Gençliğin apolitik hale getirilmesi ve siyasal anlamda refleksin zayıflatılması bakımından değerlendirmekte ve bellek inşasını bu doğrultuda gerçekleştirmektedir. Buna benzer şekilde katılımcı 2 de bugün ülkede yaşanan bazı sorunları 12 Eylül'ün etkisi bakımından değerlendirmektedir. Ancak katılımcı 2, bellek inşasında belirli olay ya da durumları ön plana çıkarmaktadır. Onun bellek inşası ve aktarımında PKK ve FETÖ terör örgütleri önemli birer bellek mekânıdır. Bu iki terör örgütü 12 Eylül'ün etkisiyle oluştu veya güçlendi düşüncesi bellek inşası ve aktarımında yer almaktadır. Öte yandan katılımcı 5, 9, ve 10, bugün yaşanan ekonomik sıkıntıların 12 Eylül ile

ilişkili olduğunu belirtmiştir. Ekonomik etkiler bakımından bellek inşasında 24 Ocak kararları bellek mekânı olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcı 10, 24 Ocak kararları sonrasında üreten Türkiye'nin yok edildiği düşüncesini bellek inşasının temel argümanı yapmıştır. Ülkenin sermaye merkezli hale gelmesi ve yabancı sermayenin yoğun bir şekilde ekonomide etkin olması bellek inşası ve aktarımında önemli bir yer tutmaktadır. Buna ek olarak güncel ekonomik sorunların da katılımcı 10'ın bellek inşasında yer aldığı görülmüştür. Katılımcı 10, şirketlere gelen vergi affı ya da destek paketlerinin açıklanmasını 12 Eylül'ün ürünü olarak görmektedir. Devletin sermayeye yardım edip halkı arka plana ittiği düşüncesi üzerinden bellek inşası ve aktarımı gerçekleştirmektedir. Bu anlamda KYK borçlarının silinmesi gibi toplumun genelini ilgilendiren bir çalışmanın yapılmamasına karşın şirketler ve sermaye yararına sürekli çalışmalar yapıldığını belirtmiştir. Bu konulardaki haberlerin de kendisinin 12 Eylül belleğini ekonomik bağlamda canlandığı görülmektedir. Bu anlamda çeşitli bellek mekânlarının özellikle hatırlatma işlevi ile oluşturdukları belleklerin Schudson'un (2007) belirttiği anlamda güncel gerçekliğe göre olduğu görülmektedir.

Ekonomik anlamda 24 Ocak kararları ve tarihi, Turgut Özal ve bugün yaşanan ekonomik sorunlar birer bellek mekânı işlevi görmektedir. Bunun yanı sıra güncel ekonomi haberleri özellikle de sermaye lehine devletin yaptığı hamleleri aktaran haberler de birer bellek mekânı olarak (Nora, 2006) 12 Eylül belleğini etkilemektedir. Öte yandan katılımcı 5, bu ekonomik iklimin ortaya çıkmasında 1982 Anayasası'nın da etkili olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda 82 Anayasası da bir bellek mekânı olarak karşımıza çıkmakta ve 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında yer almaktadır.

12 Eylül askeri darbesi ilk ortaya çıktığı ya da toplum tarafından duyulduğu andan başlayarak çeşitli bağlamlarda bellek oluşturmuştur. Çalışmanın bu kısmında kişilerin belleğine odaklanılmakta ve darbeyi yaşayarak ondan mağdur olan kişilerin belleğinden aktarım yapılmaktadır. Bilindiği gibi 12 Eylül toplumun çok geniş kesiminden insanın gözaltına alınması ya da tutuklanmasına neden olmuştur. Elbette bu süreçler 12 Eylül belleğinin oluşmasında önemli bir etkidir ve gözaltı ya da tutukluluk süreci yaşamış kişilerin bellek aktarımı ve bu sürece ilişkin bellek inşası önemlidir. Gözaltı ve tutukluluk süreçleri birçok bellek mekânına da etki eden ve geniş bir bellek inşası ve aktarımı olanağı sunmaktadır. 12 Eylül döneminde gözaltına alınan ve tutuklanan MHP ve ülkücü kuruluşlar davalarında yargılanan katılımcıların tamamının belleğinde gözaltı

ve tutukluluk süreçleri işkenceler olarak yer aldığı görülmüştür. Ancak katılımcıların işkenceleri aktarımı ve bu anlamda bellek inşa etmeleri farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılık bellek inşa etme stratejilerinde belirginleşmektedir.

Katılımcıların tamamı 12 Eylül döneminde gözaltı ve tutukluluk süreçleri bakımından bellek inşası ve aktarımında işkenceleri ve işkencenin boyutlarını ön plana çıkarmıştır. Ancak katılımcı 5 ve 10, işkence gördüklerini belirtmesine karşın işkence hakkında bir aktarım yapmamayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Katılımcı 5: “...ben onu hatırlamak ya da konuşmak istemiyorum. Yer yer değindim zaten ama o günlerin olumlu yanlarını ya da bana kattığı şeyleri anlatayım” diyerek bellek inşasının ve aktarımının belirli bir bağlama şartlanmış bir şekilde olduğunu göstermiştir. Başka bir deyişle işkence süreçlerine yönelik anılarını unutmaya alarak bellek inşası ve aktarımını bu bakımdan unutma stratejisiyle kurmuştur. Katılımcı 10 da benzer şekilde cezaevinde kurduğu arkadaşlık ve dostluklar üzerinden bir aktarım yapmayı tercih etmiştir. Onun da bellek inşasında işkenceyi ya da onu hatırlatan şeyleri unutma stratejisi ile belleğe aldığı görülmektedir. Her iki katılımcı da Auge’un (2020) belirttiği anlamda seçici bir şekilde bellek inşa etmekte ve olumsuz anıları unutma stratejisi ile olumlu anıları da hatırlama stratejisi ile belleğe eklemektedirler.

Katılımcı 1, 4, 6 ve 7, sorgu süreciyle başlayan işkenceleri o dönem için belleğindeki en önemli unsur olarak görmektedir. Katılımcı 1: “İlk gözaltından Mamak’ta 6-7 sene süren bir sistematik işkence vardı. Bunu unutmak mümkün mü? Hem fiziki hem psikolojik olarak işkence gördük” diyerek gözaltı ve tutukluk süreçleri bakımından işkenceyi bellek inşasına aktarmıştır. Bunun yanı sıra bellek inşası ve aktarımında işkencelerin şekli, uygulanma sıklığı da önemli bir yer tutmaktadır. 12 Eylül döneminde gördüğü işkencelere ilişkin bellek aktarımında katılımcı 1:

İşkence denen o süreç yani insani hiçbir değere sığmayan şeyler. İşkenceye maruz kalanın da bütün insani değerleri en alt seviyede görülüyor. Ciddi işkenceler yapıldı. İnsan fiziki işkenceye belirli bir süre dayanabilir. 90 güne çıkmıştı gözaltı süreci ve istediği zaman alıp işkence yapacak zamanı var. Gerçekten de istediği zaman alıyor seni eviriyor, çeviriyor, dövüyor falan. Bunlara belirli bir süre dayanıp kendinizi kapatabilirsiniz. Ama sizi öyle aşağılıyor ki hepimize yapıldı maalesef. Sola da sağa da belirli işkence teknikleri uygulandı. Şimdi o işkence çeşitleri insanın dayanacağı şeyler değil. Herkes bir süre dayanır yani bir süre var ama sonsuz dayanırım diye bir şey yok. Sen üç ben beş gün dayanırım gibi bu. Öyle bir aşağılıyorlar ki bizim yetiştiğimiz kültüre çok ters. Çırılçıplak soyuyor, işte bunun soğuğu var ben Kasım-Aralık gibi o işkenceyi gördüğüm için Bursa’da

emniyetin altıncı katı camlar açık ve üşüyorsun, kemik kesiliyoruz, cinsel organınla aşağılıyor, elektrik veriyorlar hem de cinsel organdan elektrik verip çocuğun olmayacak artık erkek değilsin gibi laflarla psikolojik şiddet geliyordu. Kalorifere kelepçeliyorlar ama kalorifer yanmıyor buz gibi kalorifere bağlısın ve bütün gece başınızda bir müzik çalar. Biri “anayı babayı el kızı bekler mi otuz seneyi” ama sürekli çalıyor bir de “aman bre deryalar” size artık Çin işkencesi mantığıyla yükleniyorlar.

İşkenceyi hem fiziki hem de psikolojik bakımdan aktararak bellek inşasını farklı bellek mekânları ile de ilişkilendirmiştir. Gözaltı ve tutukluluk sürecinde yaşanan işkencenin gerçekleştiği mekân, bu süreçte dinletilen türküler ya da birlikte tutuklu bulunan kişiler birer bellek mekânı olarak (Nora, 2006) o günlerin hatırlanması ve 12 Eylül belleğinin yeniden inşasında rol almaktadır. Katılımcı 4 de benzer şekilde fiziki işkence şekilleri üzerinde bir aktarım yaparken özellikle tutukluluk döneminde hijyenik ve sağlıklı olmayan bir ortamda yaşamayı ön plana çıkartarak bir bellek inşası gerçekleştirmiştir. Cezaevi sonrasında da bu tarz hijyenik olmayan ortamların o işkenceleri hatırlattığı ve bellek inşasına katkı sunduğu düşünüldüğünde katılımcı 4 için birçok bellek mekânı olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcı 7’nin tutukluluk sürecine ilişkin bellek aktarımı benzer bir şekilde işkence uygulanan yöntemler üzerinden olmuştur. Ancak onun bellek aktarımında daha sonra yaptığı konuşmaların etkili olduğu görülmüştür. Nitekim katılımcı 7: “İzmir, Manisa gibi farklı illerde yapılan işkenceleri de dinledim. Her yerde bir ekip ve onların sistemi olduğu kanaatindeyim. Biz Zeki Kaman ekibinin Ankara’da uyguladığı sistemden geçtik” demiş ve farklı işkence yöntemlerinin bellek inşası ve aktarımında kullandığını ortaya koymuştur. Burada katılımcının farklı bellek mekânlarından etkilenecek 12 Eylül döneminin işkencelerine yönelik bellek inşa ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra işkence uygulayan kişi ya da işkencecilere emir veren kişi de bu belleğin inşasında kullanılmıştır.

Öte yandan bazı katılımcılar ise kendilerine uygulanan işkencenin yanı sıra işkenceler sırasında ölen kişileri bellek aktarımında ön plana çıkarmıştır. Katılımcı 2 ve 9 bu doğrultuda bellek inşası ve aktarımı gerçekleştirmiştir. Katılımcı 2, gözaltında bulunduğu sırada işkencede iki kişinin ölmesi nedeniyle hemen mahkemeye çıkarıldığını ve tutuklandığını belirtmiştir. Ona göre tutuklanması daha az işkence görmesine neden olmuştur. Katılımcı 9 ise gözaltındayken işkencede bir solcu bir de ülkücü gencin ölmesi nedeniyle serbest bırakıldığını ancak daha sonra yeniden gözaltına

alındığını aktarmıştır. Her iki katılımcının de bellek inşası ve aktarımında işkencede ölen kişiler ön plana çıkmıştır. İşkencede ölen kişilerin isimleri onların bellek mekânı olarak yer almaktadır. O dönemki gözaltı ve tutukluluk anılarına ilişkin bellek inşalarında işkencede ölenler merkezi bir konuma sahip olmaktadır. Elbette işkencede ölenlerin yanı sıra kendilerinin maruz kaldığı işkenceler ve bunun psikolojik etkileri de bellek aktarımında kullanılmaktadır. Bu anlamda işkencelerin kendisi ve işkencede ölen kişilerin isimleri Nora'nın (2006) belirttiği bellek mekânları arasında yer almakta ve bu katılımcılara hatırlatma işleviyle bellek oluşturmaktadır.

Gözaltı ve tutukluluk süreçlerine ilişkin bellek inşasında işkenceyi kullanan ancak bunu farklı bir strateji ile yapan katılımcılar ise katılımcı 3 ve 8 olmuştur. Her iki katılımcı da işkence gördüğünü belirtmesine karşın bu anlamdaki bellek inşasında farklı şeyleri merkeze almıştır. Katılımcı 3, kendisine işkence yapan alkollü yüzbaşının belleğinde önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Bir anlamda işkenceci o dönemin bellek inşasında temel bellek mekânı olmaktadır. Katılımcı 8 ise: “Her türlü işkence oldu ama kimse davayı satmadı. Kimse kimseyi suçlamadı. Herkes belirli bir ifade verdi. Verdikleri ifade şudur; herkesin tek tek, biz ülkücüyüz, Türk devletini güçlü ve Türk milletini mutlu verme idealinden başka bir idealimiz olmadı.” sözleriyle bellek inşasında ideolojik temeli merkeze almıştır. Burada ideolojik olarak güçlü oldukları mesajı (Assman, 2018) bellek inşasının merkezinde yer almaktadır. Her iki katılımcı da amaçlı olarak bellek inşa ederek kendi bağlamında olumlu olan ya da konumunu meşrulaştıran (Schudson, 2007) bir bellek ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

12 Eylül süreci askeri darbenin yanı sıra toplumsal bir değişimin de temelini oluşturmuş ve bu anlamıyla da kolektif bellekte yer edinmiştir. 12 Eylül süreci, toplumun yaşayış şeklini, değerlerini, ekonomik konumunu ve sosyolojik yapısını ciddi anlamda değiştirmiştir. Bu süreçte tutuklu bulunan katılımcılar bazı değişikliklerin yaşandığı bir ortama çıkmış ve onların 12 Eylül belleğinde bu değişiklikler önemli bir yer tutmuştur. Söz konusu değişiklikler ve kolektif belleğe girişi bakımından katılımcıların bellek inşası ve aktarımında; şehirlerin değişimi, toplumsal değerlerin değişmesi, ideolojik konumlanışın değişmesi ve ekonomik bakışın değişmesi önemli yer tutmaktadır.

Toplumda ve yaşamın akışındaki değişikliklerin kolektif bellekte yer alması bakımından katılımcı 1, en önemlisinin şehrin değişmesi demiştir. Katılımcı 1:

...tabi bizim süreç çok uzun sürdü. 11 yıl dediğiniz şey çok ciddi bir zaman. Dolayısıyla hem teknolojik manada hem de yaşam tarzı anlamında çok farklı bir dünya gördüm. Ben içeri girdiğimde Bursa 300 bin civarı nüfuslu bir şehirdi ben cezaevinden bir çıktım Bursa 1.5 milyon olmuş. Şehir değişmiş, yaşamlar değişmiş ve uyum sağlayamıyorsunuz. Ben uyum sağlamakta çok zorluk çektim.

Cezaevi sonrasında karşılaştığı şehir ve bunun kendisinde yarattığı şokun belleğinde önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Elbette beş kat büyümüş bir şehre dönmek önemli bir bellek olayı olmuştur. Bu durum aynı zamanda öncesine ilişkin bellek mekânlarının yok olması ya da değişmesine de neden olmuştur. Katılımcı 10 da benzer şekilde şehrin değişmesi ve büyümesini bellek inşasında merkeze almaktadır. Katılımcı 10 da yaşadığı şehre ilk geldiğinde şehri tanıyamadığını ve evini bulmakta zorluk yaşadığını belirtmiştir. Bu anlamda şehrin büyümesi ve değişmesi 12 Eylül belleğini inşa ederken ve aktarırken önemli bir bellek olayı olmuştur. Söz konusu değişimler Ünal Çınar'ın (2020) belirttiği anlamda bellek mekânlarının fiziki değişimleri ve taşıdıkları işlevin değişimi bakımından önemli birer örnektir.

Katılımcıların tutukluluk sonrası toplumsal değişme bakımından belleğinde yer edinen bir diğer nokta ise toplumsal değerlerin değişmesidir. Katılımcılar bu değişimi geçmişte olan değerlerin aşınması hatta yok olması olarak görmektedir. Katılımcı 1, 4, 6, ve 9, 12 Eylül'ün ortaya çıkardığı değişimin belleklerinde bu anlamda yer edindiğini belirtmiştir. Toplumsal değerlerin değişmesi anlamında katılımcı 9:

Şimdi benim babam çok sert, otoriter bir yapıdadır. Oradan bir örnek vereyim. Ufak tefek hırsızlık vakaları olunca ah ben bir başta olacağım, onlar yapacaklar, Beyazıt Meydanı'nda sallandırırım hepsini derdi böyle öfkeyle... Bir gün televizyonu açtık, sanıyorum Bursa'daydı yanlış da hatırlıyor olabilirim, bir banka müdiresi cüzi bir rakam almış banka kasasından ihtiyacı olduğu için götürmüş. Baktım babam ah hırsız kızım, ah aptal kızım hiç değer mi ona, bari komple bankayı götürseydin, şimdi üç kuruş için hapis yatacaksın dedi. Bari komple götürseydin de yattığına değseydi deyince şok oldum. Babamın o eski hiddetli tavrını bildiğim için baba sen ne söylüyorsun ya hani asıyordun, kesiyordun dedim. Oğlum dedi, memlekette herkes yiyor kızcağız da üç kuruş götürmüş 3 milyon götürseydi keşke dedi. Yani bunun bir anlamı var, bir mesajı var. Türkiye 1980 öncesinde hırsızlığa, arsızlığa, yolsuzluğa çok daha kapalı dolandırıcılığa, üçkağıtıcılığa çok daha kapalı bir toplumdur. Fakat 90'lı yıllarda çıkınca baktık ki piyasa tamamıyla tarumar olmuş.

Babası ile aralarında geçen bir konuşmanın belleğinde yer edindiğini ve bunun genele yayılabilecek bir anekdot olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 9'un aktardığı durum

toplumsal değerlerin yok olması ya da değersizleşme bakımından belleğe katıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra katılımcı 1 ve 4, benzer şekilde görüş belirtmek bu durumun aktarımında komşuluk ilişkileri ve insanların birbirine güvenini bellek inşasında kullanmaktadır.

Toplumsal değerlerin değişimi ve aşınmasını ekonomik bağlamdan değerlendiren katılımcı 7 ise değişimin ekonomi temelini bellek inşasında merkeze almaktadır. Ekonomik olarak daha varlıklı bir toplum olduğu algısı bellek inşasında ve aktarımında kullanıldığı görülmektedir. Ancak katılımcı 7, ekonomik anlamda iyileşmenin ülkenin bazı kaynaklarını yok ettiği ya da büyük hasarlarla yaralı bıraktığı düşüncesini bellek inşası ve aktarımında kullanmaktadır. Bu durumu güncel tartışmalarla da destekleyerek ülkenin doğal alanlarının 90'lı yıllarla birlikte talan ekonomisine açıldığını belirtmektedir. Bu anlamda bellek inşası ve aktarımında 12 Eylül günümüze getirilerek ve çeşitli olaylarla birleştirilerek yeniden inşa edildiği ve aktarıldığı görülmektedir. Kolektif bellek inşasında kullanılan stratejilerin burada etkin bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Farklı bellek mekânlarıyla ilişki de kurularak güncel bağlamıyla 12 Eylül belleğinin inşa edildiğini söylemek mümkündür.

12 Eylül sonrası toplumda yaşanan büyük değişimlerin kolektif bellekte yer alan bir diğer noktası da ideolojik aidiyetlerin ortadan kalkmasıdır. Katılımcı 4, 6 ve 10, karşılaştıkları büyük değişimlerden biri olarak ideolojilerin yok olmasını belirtmiştir. Katılımcı 4, idealleri olmayan insanları görmek büyük bir şok olduğunu belirtmiştir. Ona göre artık Ülkücü Hareket'in bir neferi olma durumu ortadan kalkmıştır. Bu durum katılımcıların cezaevine girme sebebi olan siyasal kimliğinin yok olması ya da aşınması nedeniyle belleğinde yer almasına neden olmuştur. Katılımcı 6 da benzer şekilde bir aktarım gerçekleştirmiştir. Onun belleğinde yer edinen durum ise 12 Eylül öncesi birbirine kurşun atan insanların aynı masada oyun oynamasını görmek olmuştur. Burada da benzer nedenlerle 12 Eylül ve onun yarattığı değişimler bellekte yer almakta ve bellek inşasında kullanılmaktadır. Katılımcı 10 ise ideolojik konumu daha farklı değerlendirerek siyasal eylemler bakımından bir yozlaşma olduğunu düşünmektedir. Kendi siyasal hareketinin çıkar temelli bir konuma geldiği düşüncesi bellek inşası ve aktarımında merkezi konumdadır. Ancak katılımcı 2 ise bunun tam zıttı olarak cezaevi sonrası yaşama tutunmasını ve varlığını üyesi olduğu siyasal düşünceye bağlamakta ve o bağlamda bellek inşa etmektedir. Burada kişilerin belleğinin çeliştiği ve farklı

açılardan bellek inşası ve aktarımı olduğu görülmektedir. Katılımcıların süreç içerisindeki deneyimleri 12 Eylül belleğini yeniden inşa etme ve aktarmalarında etkili olmuştur. Bu farklılıklar çeşitli bellek mekânlarının etkisi ile oluşmaktadır. Buna ek olarak toplumun genelinde gözlemlenen değişimlerin bellekte yer edinmesi Halbwachs'ın (2016) belirttiği anlamda kolektif belleğin şekillenmesi ile doğrudan ilişkilidir ve katılımcıların bellek inşaları da bunu doğrulamaktadır.

12 Eylül'ün ülkede yarattığı değişim ve dönüşümleri genel bağlamıyla değerlendirip bellek inşa eden katılımcıların aksine katılımcı 5 kendi anılarına dayanan bir 12 Eylül belleği inşa ettiği görülmüştür. Onun belleğinde yer edinen en önemli anısı ise ülkede kullanılmakta olan paranın yani banknotların değişmesidir. Cezaevine girdiğinde cebinde kalan parayı çıktığı gün taksiciye vermek istemesi ve paranın tedavülden kaldırıldığını öğrenmesi yaşanan değişim için önemli bir anekdot olarak bellek inşası ve aktarımında yer almaktadır. Bu anlamda söz konusu para bir bellek mekânı (Nora, 2006) olarak 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında kullanılmaktadır.

12 Eylül dönemini yaşamış ve darbeden mağdur olmuş ülkücü katılımcıların 12 Eylül belleğini canlandıran ve yeniden bellek inşası ve aktarımı yapmalarını sağlayan çeşitli bellek mekânları vardır. Bu bellek mekânları bir bölge, bir bina, bir cisim hatta bir yiyecek gibi oldukça geniştir ve yaşamın birçok alanına etki etmektedirler (Nora, 2006). Söz konusu bellek mekânları çeşitli bağlamlarda 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımında önemli birer etkenlerdir. Katılımcıların 12 Eylül bellek mekânlarında en fazla öne çıkan bellek mekânları yaşadıkları şehirler ve tutuklu bulundukları cezaevleri olduğu görülmüştür. Öte yandan farklı yerler ya da nesneler de 12 Eylül belleğinin inşasında yer almaktadır.

12 Eylül dönemini hatırlatarak belleğin canlanmasını sağlayan bellek mekânı olarak katılımcı 1 ve 5, Bursa'da Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan Ülkü Ocakları eski binasının kendilerine o günleri hatırlattığını belirtmiştir. Katılımcı 1, o binanın değiştiğini ve artık Ocak olarak da kullanılmadığını ama oradan her geçtiğinde özellikle darbe öncesini kendisine hatırlattığını belirtmiştir. Katılımcı 5 de benzer şekilde o binanın kendisi için özel olduğunu ve kendisine 12 Eylül dönemine ilişkin güzel anıları hatırlatan tek yerin olduğunu aktarmıştır. Her iki katılımcı da darbe öncesinde ve tutuklanma öncesinde birçok anısının bulunduğu cadde ve binayı olumlu bir bellek mekânı olarak konumlandığı görülmektedir. Söz konusu yer o dönemki arkadaşlıkları

ve siyasal kimliklerini hatırlatması bakımından önemli bir bellek mekânı olmuştur. Burada Ünal Çınar'ın (2020) belirttiği, bellek mekânlarının fiziki olarak değişmesi ve işlevinin farklılaşması ile yaşanan bellek değişimine karşı direnen katılımcılar söz konusu yeri bellek mekânı olarak kabul etmeyi sürdürmektedir. Bir anlamda katılımcılar hatırlatma işlevi ile mekânı belleklerinde tutmaya devam etmektedir.

Bellek inşası ve aktarımında olumlu etki yapan bellek mekânlarının yanı sıra şehirde bulunan bazı yerlerin de olumsuz etkileri olduğu görülmüştür. Bu anlamda katılımcı 3, 6, 7 ve 9, bulundukları şehirlerdeki emniyet binalarının kendilerine acı hatırlar getirdiğini belirtmiştir. Katılımcı 3, zaman zaman eski emniyet binasının olduğu yerden geçtiğini ama bunların zorunluluktan olduğunu dile getirmiştir. Bulunduğu şehrin en işlek caddelerinden birinde bulunan bu bina bir bellek mekânı olarak hatırlattığı kötü anılar nedeniyle katılımcının oradan geçme isteğini kısıtlamıştır. Katılımcı 7 ise:

Şimdi ben 40 yıl hatta 42 yıl oldu. 81'de girdim işte firarla beraber 80 yılına dayanır. Cezaevinden çıkalı da 30 yıl oluyor daha Yıldıztepe Karakolu'nun önünden geçmedim. Zarureten emniyetin önünden geçiyoruz. Geçerken sövüyorum. Bünyamin hoca acı bir şey de söyleyeyim mi sana, burada bir emniyet müdürü vardı Mustafa Kantarcı mıydı neydi adı. Bir gün onu ziyarete gittik. Lan beni götürmeyin dedim. Gittik, arkadaş herifin odası benim işkence gördüğüm yer. Dayak yediğim oda, değişiklik yapılmış sorgu odası olan yerler makam olmuş. Girdik adamın makam odasına, ne hissedersin, hiçbir şey konuşmadım. Kardeşim vardı yanımda bozulduğumu anladı. Ne oldu diye soruyor. Döndüm Kantarcı'ya dedim ki beni burada tezgaha çektiler dedim. Burada dövdüler, jopladılar, işte burada günlerce uykusuz kaldım, burada astılar beni, burada demire bağladılar dedim. Adam da bozuldu. Neticede polis.

İşkence gördüğü emniyet binalarının kendisine verdiği hissi ve bu bellek mekânlarının kendine hatırlattığı duyguları bu şekilde açıklamıştır. Mekânın özellikleri değişse de orada olan hatıraları canlandırmaya devam ettiği ve kişinin belleğindeki bellek mekânının konumunun kolay değişmediği görülmektedir. Elbette fiziki değişimler bellek mekânlarının etkisini değiştirmekte ya da unutturmaktadır ancak burada tam anlamıyla bir değişim de olmaması nedeniyle bellek mekânı işlevini (Ünal Çınar, 2020) sürdürmüştür. Bunun tam aksine katılımcı 6 ise Bahçelievler mahallesinde o dönem bulunan karakolun oradan geçmek kendini tedirgin ettiğini ancak geçmeye ya da o bölgede bulunmaya devam ettiğini belirtmiştir. Bu anlamda katılımcı 6, diğer

katılımcılardan farklı olarak unutma stratejisini (Assmann, 2018) benimseyerek bellek mekânını hatırlatma anlamında işlevsiz kabul etmektedir.

Burada belirtilen yerler şehirde belirli bölgeler ve belirli mekânlara örnek olmaktadır ancak katılımcı 4, bütün Eskişehir'in kendisine o günlerden bir şeyler anımsattığını belirtmiştir. 12 Eylül öncesinde mücadele verdiği sokaklar, yazı yazdığı duvarlar ya da kavga ettiği parkları birer bellek mekânı (Nora, 2006) olarak görmektedir. Ancak o döneme göre şehrin ciddi bir değişim geçirdiği ve bunun kendisi için çok olumlu olduğunu belirtmektedir. Bu durum 12 Eylül döneminde yaşamını yitiren arkadaşlarını hatırlatması nedeniyle ve bunları sürekli hatırlamanın kendisine acı vereceğini düşünmektedir. Bir anlamda katılımcı bellek mekânlarının kaybolması ya da değişip dönüşerek hatırlatma işlevlerinin zayıflamasının kendi belleği için özellikle de unutma anlamında olumlu etki etmiştir. Burada da seçici bir bellek inşası gerçekleştirilmektedir (Auge, 2020). Bellek mekânlarının hatırlatıcı işlevi kabul edilmekte ancak unutturma işlevleri de benimsenmektedir.

Katılımcıların belleklerini canlandıran ve 12 Eylül belleğini inşa etmelerinde rol oynayan bir diğer mekân ise cezaevleri olmuştur. Katılımcı 1, 5 ve 10 cezaevlerinin kendilerine buruk bir his ile o günleri hatırlattığını belirtmiştir. Katılımcı 1:

İkincisi Ankara'dan geçerken ben aslen Samsunluyum oraya giderken Samsun yolu üzerinden Mamak'tan geçersiniz ve Mamak 28. Tümen'in önünden geçersiniz. Yani Mamak Askeri Cezaevi'nin önünden geçersiniz. Her geçişimde bana böyle arabadayım yani tümenin içinde değilim ama ürperirim. Oradan geçmek orayı görmek bana acı verir.

Tutuklu bulunduğu Mamak Cezaevi'nin önünden geçmenin kendisinde orada yaşadığı kötü hatıraları canlandırmasını aktarmıştır. Katılımcı 10 ise Bartın Cezaevi'ne gittiğini ancak orada olan güzel şeyleri hatırlamak istediklerini ve beraber gittikleri arkadaşları ile onları konuştuklarını belirtmiştir. Katılımcı 10, katılımcı 1 ve 5'in aksine burada amaçlı bir bellek inşa ederek olumsuz anıları unutma olumlu anıları ise hatırlama (Auge, 2020) üzerinden bir bellek inşası ve aktarımı gerçekleştirmiştir.

Bellek mekânları bakımından 12 Eylül anılarını canlandıran bir diğer yer de mezarlıkları olmuştur. Katılımcı 3 ve 4 belirli bir mezarlık belirtmemekle birlikte o dönem ölen arkadaşlarının mezarlarının kendilerine 12 Eylül'ün acı hatıralarını hatırlattığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra katılımcı 5, 9 ve 10, Bursa Emir Sultan Mezarlığı'nın kendilerine 12 Eylül'ü hatırlattığını belirtmiştir. Katılımcı 10: "Emir

Sultan'ın en alt tarafında yola bakan cephesi ülkücü şehitlerin mezarlarıdır. Orada 8-9 arkadaşım yan yana yatarlar. Oradan geçmek elbette o günleri o dostları hatırlatıyor. ...unutmuyoruz daha doğrusu ama orası bizim için özeldir.” diyerek Emir Sultan Mezarlığı'nın kendileri için bir bellek mekânı işlevini aktarmıştır. Bu bellek mekânları özellikle darbe öncesinde yaşanan sokak çatışmaları ve ölümleri hatırlatması bakımından önemlidir. Söz konusu mekânlar Nora'nın (2006) belirttiği anlamda birer bellek mekânı işlevi görmektedir.

12 Eylül anılarını hatırlatma ve unutturma anlamında işlev gören bellek mekânlarından yerlerin yanı sıra kişiler de önemli işlev görmektedir. Bu anlamda katılımcı 4, 6, 9 ve 10, çatışmalarda ölen arkadaşlarının isimlerini belirterek bunları birer bellek mekânı olarak göstermiştir. Katılımcı 9: “...bu kişiler bizim için unutmanın mümkün olmadığı isimler” demiş ve kesin bir bellek mekânı olarak konumlandırmıştır. O dönem yaşamını yitiren arkadaşların yanı sıra işkenceci polis ya da askerlerin isimleri de sıkça kullanılan bellek mekânlarıdır. Bu anlamda Raci Tetik ve Zeki Kaman isimleri en fazla dile getirilen isimler olmuştur. Katılımcıların çoğunluğunun Mamak'ta tutuklu bulunması ve orada gördükleri işkenceler nedeniyle Raci Tetik ve Zeki Kaman önemli birer bellek mekânı olmuştur. Katılımcı 7 ve 10, Raci Tetik'in cenazesine giderek protesto eylemi yaptıklarını belirtmiştir. Bu anlamda katılımcılar o isme karşı tutumlarını sürdürmüş ve söz konusu protestonun medyada çıkmasıyla yeni bellek mekânları da inşa etmişlerdir. Katılımcı 1 ise kendi yaşam hikâyesinden bir bellek mekânı olan kişiyi aktarmıştır. Komşusu olan bir polis memuru onu yakalatmış ve uzun yıllar sürecek tutukluluk sürecine neden olmuştur. Bu durumu katılımcı 1:

Komşularımızdan bir tanesi ismini vermeyeyim veyahut vereyim açık olarak yazma H. Z. D. siyasi şubede baş komiser kendisi. Ben giderken onun da elini öptüm askere gidiyorum dedim. Haliyle nereye gittiğimi falan da söyledim. Dolayısıyla benimle ilgili ifadeler ortaya çıkmaya başlayınca beni Bursa'da hiç kimse aramadı. Zaten nerede olduğumu bildikleri için direkt isteyip getirttiler. Ben en son kaçınılmaz yere getirince bana ilk olarak sen bizim Seyfi'nin oğlu değil miydin? dedi. Halini bir gördüm emekli olmuş, o ukalahğı, o azamati kalmamış. Haline acidım aslında. Ama onu her gördüğümde içimde bir ürperti ya da bir endişe oluşurdu. O tarz kişileri yerleri gördüğümüzde anlık bir şey gelir. O günlerde kavga ettiğimiz o günün solcuları ile çok karşılaştım. Ben o günlerin aksine sıcaklık hissettim.

Hiç beklemediği ve komşusu olduğu için askere giderken elini öptüğü kişi tarafından ihbar edilmiş ve süreci başlamıştır. Bu kişi, katılımcı 1 için önemli bir bellek

mekânı olmuş ve 12 Eylül ile ilgili anıların merkezinde yer almıştır. Görüldüğü gibi katılımcıların bellek inşası ve aktarımında kişiler Assmann'ın (2018) belirttiği anlamda bellek sürecine katılmaktadır.

Kişi ve yerlerin yanı sıra 12 Eylül belleğinin inşasında bazı nesneler de önemli birer bellek mekânı olabilmektedir. Bu anlamda katılımcı 5, 12 Eylül etkisiyle oluşan ve kendine özgü bellek mekânlarından bahsetmiştir. Katılımcı 5 için 12 Eylül'ü hatırlatan şeylerden ilki karpuz olmuştur. Açlık grevi sırasında önüne konulan bir karpuz diliminin kokusu nedeniyle uzun yıllar karpuz yiyemediğini belirtmiştir. Karpuz, katılımcı 5 için kötü anıları anımsatan bir bellek mekânı olarak yer almıştır. Yeme veya içme alışkanlığını etkileyen bellek mekânlarının yanı sıra gündelik yaşamı etkileyebilecek kelime ve davranışlar da vardır. Katılımcı 5 bu durumu: “Mesela bir bankaya gidersin işlem yapmak için ya da devlet dairesine işte şuraya otur derler. Böyle otur, kalk gibi tek heceli çünkü orada 7-8 yıl süren bir işkence ve hep emir komuta içinde tek heceli emirlerle işkence yapılmış. Bu tek heceli şeylere aşırı antipatim var” sözleriyle aktarmaktadır. Bir yaşam biçimi ya da bir söz 12 Eylül'ü ve onun getirdiği acıları hatırlatma bakımından bellek mekânı olmaktadır. Buna benzer şekilde katılımcı 4 de 12 Eylül'ün üzerinden geçen 42 yıla karşın değişmeyen tutumların olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda, katılımcı 4 şunları aktarmıştır:

He şu alışkanlığım da hâlâ devam ediyor, eskiden sokakta köşeden döneceksek kesinlikle ön köşenin dibinden dönmezdik böyle geniş dönerdik. Biri kurşun sıkar saldırır ne olur ne olmaz diye. Yine o zamandan kalan bir alışkanlık kahvede oturduğumuzda sırtımızı kesinlikle kapı ve pencereye dönmeyiz. Arkamızdan ne geleceğini bilmezdik ve kapı pencereyi görececek şekilde otururduk. Bu bende hâlâ devam ediyor.

Darbenin üzerinden geçen yıllara karşın hâlâ devam eden 12 Eylül süreci davranışlarını oluşturmuştur. Bir yerde otururken yerin şekilsel özelliği 12 Eylül belleğini canlandıran bir bellek mekânı olmaktadır. Yine benzer şekilde katılımcının belirttiği gibi köşe başından dönme işlemi de 12 Eylül belleğini canlandırması bakımından bir bellek mekânı olmuştur.

Kolektif belleğin inşası ve aktarımında önemli işlevleri olan bellek mekânları yerler, kişiler, medya gibi oldukça geniş bir bağlamda yer almaktadır. Ancak bir kolektif belleğin oluşmaya başlaması hepsinden önce olayın olduğu zamana dayanmakta ve o tarih de bir bellek mekânı olmaktadır. Yıl dönümleri birer bellek mekânı olmakta ve o olaya ilişkin hatırlama ve unutmanın dinamiğini oluşturmaktadır

(Nora, 2006). Bu anlamda 12 Eylül tarihi de bir bellek mekânı olmuş ve 12 Eylül darbesinin belleğini inşa etme ve aktarma anlamında bellek mekânı olmuştur. Elbette 12 Eylül belleği için bellek mekânı olan tek tarih 12 Eylül değildir. Katılımcıların belirttiği tarihler ve o tarihlerin 12 Eylül belleğindeki konumun incelemek bu anlamda önemlidir. 12 Eylül tarihi ya da onunla ilişkili olayların yaşandığı tarihler katılımcılar için birer bellek mekânı olarak kabul edildiği görülmüştür. Katılımcıların tamamı 12 Eylül tarihinin hatta Eylül ayının kendilerine bir şeyler hatırlattığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra başta Mustafa Pehlivanoglu'nun idam edildiği 7 Ekim tarihi gibi yaşamını yitiren ülkücülerin ölüm yıl dönümleri gibi tarihler de bellek mekânı işlevi görmektedir. Katılımcılar bu tarihlerde ya da farklı günlerde çeşitli etkinliklerle 12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımına katkıda bulunduklarını belirtmiştir. Buna göre bir tarihin bellek mekânı olması bakımından 12 Eylül bellek inşasına ilişkin katılımcıların aktarımları incelenmiştir.

Katılımcı 1, 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında, 12 Eylül günlerinde medyaya bildiri sunma ve röportaj vermeyi temel alan bir bellek inşası yapmıştır. Geçmişte katıldığı televizyon programını da aktararak 12 Eylül sürecine ilişkin deneyimlerin aktarılmasını önemsemektedir. Bu anlamda hem tarihin hem de medyanın bellek mekânı olarak kullanıldığı bir bellek inşası vardır. Katılımcıların 6 da benzer şekilde görüş belirterek: "...ben hiç çıkmadım ama bizim arkadaşlardan sözcü olarak çıkıp röportaj verenler oldu. Televizyonda konuşanlar oldu" diyerek 12 Eylül yıl dönümlerinde medya aracılığıyla bellek inşasını vurgulamıştır.

Öte yandan katılımcıların büyük bir çoğunluğu 12 Eylül tarihlerinde kurumsal ya da bireysel olarak anma programları yapıldığını belirtmiştir. Bu anlamda yapılan organizasyonlara katılımcı 1, 3 ve 8 hiç değinmezken diğer yedi katılımcı çeşitli organizasyonlar aracılığıyla 12 Eylül'ün acılarının anlatıldığını belirtmiştir. Burada hem bireysel yapılan çalışmalar hem de parti ya da dernekler aracılığıyla yapılan çalışmalar aktarılmaktadır. Katılımcı 5, özellikle Ülkü Ocakları aracılığıyla çeşitli seminerler yapıldığını ve gençlere o günleri anlattıklarını belirtmiştir. Katılımcı 2, 6 ve 7 Ulucanlar Cezaevi'nin müze olarak açılması sonrasında her 12 Eylül tarihinde müze içerisinde çeşitli organizasyonlar yaptıklarını belirtmiştir. Katılımcı 7 Ulucanlar Cezaevi Müzesi'nde yapılan organizasyonları şu şekilde aktarmıştır:

...Ama son 3-4 senedir belki daha fazla böyle kurumsallaşmış bir şey oldu. Biz Ulucanlar Cezaevi'nde müzeye döndü ya şimdi orası 12 Eylül gününde orada toplanıyoruz. Özellikle Ülkücü mahkûmlar olarak bir nostaljik tatlımız var Mamak tatlısı benim ilk gittiğimde biz kendimiz yaptık tatlıyı ve ikram ettik. Bu sene biraz şey oldu biz de zamana mı uyduk ne pastanenin birinden yaptırıp tepsilerle getirttik. Ama kim tattıysa beğenmedi bizim yaptığımız daha hoş a gidiyor. Orada yine paneller oluyor, konuşmacılar geliyor, aslına arkadaşlarımızın fotoğrafları, cezaevinde şehit olan arkadaşlarımızın fotoğrafları, işte ayrıca sergiler açılıyor, hareketin duayeni insanlar konuşmalar yapıyorlar falan. Bu şekilde anmaya çalışıyoruz.

Katılımcı 7'nin aktarımında da görüldüğü gibi kurumsal bir organizasyon ile hem kendi kitleleri hem de genel kolektif belleğe 12 Eylül belleğini inşa etme ve aktarma organizasyonları yapılmaktadır. Burada yapılan çalışmalar hem 12 Eylül'ün Ülkücü Hareket'e verdiği zararlar hem de topluma verdiği zararlar bakımından bir bellek inşasına dayanmaktadır. Burada hatırlatma temelli (Assmann, 2018) bir bellek inşasının olduğu görülmektedir.

Kurumsal olarak yapılan anma çalışmaları ve bellek aktarımı olduğunu belirten katılımcıların yanı sıra bu tarz çalışmaların süreklilik sağlamadığını belirten katılımcılar da vardır. Katılımcı 9 ve 10, kurumsal bakımdan bir organizasyon yapılamadığını belirtmekte ve bunun da milliyetçi görüşe sahip insanların yaşadığı bölünmeye bağlamaktadır. Burada ideolojik konumlanma ile 12 Eylül belleğini şekillendirme görülmektedir. Katılımcı 9 ve 10'un bellek inşası ve aktarımı diğer katılımcılarla çelişmekte ve ideolojik farklılaşmanın belleğe etki etmesi belirginleşmektedir. Bu anlamda, Auge'un (2020) belirttiği gibi seçici bir bellek inşası ve Schudson'un (2007) politik bağlamda bellek inşası belirgin bir şekilde görülmektedir. Öte yandan katılımcı 9 ve 10'un "...sosyal medya üzerinden bir eleştiri oluyor" yaklaşımı diğer bütün katılımcılarla benzerlik göstermektedir. Bu durum sosyal medyanın toplumsal konumu ve bir bellek mekânı olarak yerini edinmesi ile doğrudan ilişkilidir.

12 Eylül tarihlerinde bireysel olarak bir anma ya da o günlerin verdiği acılarla yüzleşmeyi aktararak bu anlamda bellek inşa eden katılımcılar ise katılımcı 2, 5, 9 ve 10 olmuştur. Bu katılımcıların tamamı bireysel yaptıkları anmaları özellikle yaşamını yitiren arkadaşları üzerinden kurmuştur. Burada yaşamını yitiren arkadaşları ve onların mezarları tarih ile birleşerek bellek mekânlarının buluşmasında bir bellek inşası sunmaktadır. Katılımcı 5: "...eğer istersen şehitlikte anma olduğu zaman seni davet

ederiz. 12 Eylül günü olur ya da bir arkadaşımızın ölüm yıl dönümü olur. Ama bu çok kalabalık bir etkinlik olmaz.” demiş ve bireysel olarak yapılan anma etkinliğine davet ederek bellek inşası ve aktarımını gözlemleme önerisinde bulunmuştur. Bu tarz anma eylemleri dar anlamda olmakla birlikte hatırlama stratejisi (Assman, 2018) üzerinden bir bellek inşasının örneğidir.

Bireysel olarak 12 Eylül tarihinde yapılan anma ya da hatırlama için katılımcıların tamamının belirttiği bir diğer nokta ise belirli arkadaş grubu ile bir araya gelip sohbet etmek olmuştur. Katılımcı 7 ve 8 bazı yıllar iftar programları ile kalabalık toplantılar yaptıklarını da belirtmiştir. Ancak katılımcı 1 ise özellikle aynı şehirde bulunan arkadaşlarıyla arada bir kesinlikle toplandıklarını ve kaçınılmaz olarak 12 Eylül’ü konuştuklarını aktarmıştır. Katılımcı 9: “...Rahmetli İsa Armağan vefat etmeden önce daha çok 12 Eylül konuşurduk ama ondan sonra güncel siyaset konuşur olduk. İşin özünü söyleyeyim sevgili dostum Türkiye öyle kötü günlere geldi ki artık geçmişi konuşmak lüks oldu.” sözleriyle bellek aktarımında bellek kişilerinin önemini de ortaya koymuştur. Belirli çevrelerle başta 12 Eylül tarihi olmak üzere çeşitli zamanlarda tanıkların bir araya gelmesi ve o günlere ilişkin konuşması bellek aktarımı için olmasa da bellek inşası için önemlidir. Farklı bellek mekânlarının bir araya gelmesi bellek inşası ve aktarımı için uygun bir zemindir ve katılımcıların bunu sağladığı görülmektedir.

Bu bellek inşası ve aktarımı örneklerinin yanı sıra katılımcı 3 ve 8 herhangi bir anma eylemi yapmadıkları ve tarihin yalnızca bir hüznün vermekten öte olmadığını belirtmiştir. Katılımcı 3 ve 8’in bellek inşası ve aktarımını kısıtlayarak hatta tamamen durdurarak unutturma stratejisi (Assman, 2018) ile bellek inşa ettiği görülmektedir. 12 Eylül dönemine ait bir anı ya da aktarım yapmayarak bunu belirgin bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Kolektif belleğin yeniden inşa edildiği ve aktarıldığı bir diğer bellek mekânı da medyadır (Nora, 2006). Medya da diğer bellek mekânları gibi farklı kişilere ya da gruplara farklı bellekler aktarmaktadır. Bu anlamda 12 Eylül belleğinin medyada yeniden inşa edilmesi ve aktarılması ülkücü katılımcılar arasında nasıl bir bellek hareketi oluşturduğu önemlidir. Çalışmada görüşme yapılan ülkücülerin tamamı Türk medyasının ülkücü perspektife çok uzak olduğunu düşünmektedir. 12 Eylül belleği

bakımından katılımcılar kendilerini arka planda bırakan ve sol ideolojileri olumlu gösteren bir aktarım olduğunu belirtmektedirler. Katılımcı 2:

Bu filmleri bir kenara bırakıp genele bakarsak dizilerde özellikle yüzde 10'unu bile anlatmıyor ve ülkücü camianın çektiği çileleri hiç anlatmıyorlar. Mesela ben bir solcu ile içerde yatmamış ama iyi bir solcu, otururken dedi ki yav hep solcular idam edildi 12 Eylül'de. Ben de deme yav dedim, çıkardım önüne koydum 9 tane fidanın idam edildiğini ondan sonra işkencede ölen en az 110 tane bizim tespit ettiğimiz 110 ülkücü var. Bunları görünce ya ben bilmiyordum dedi. Basın bunu sadece sola karşı yapılmış bir şey olarak gösteriyor oysa yerli ve milli olan herkese karşı yapıldı. Şimdi yerli, milli ve Türk milliyetçiliğine yönelik medya azınlıkta biliyorsunuz. Sanatçılar ve medya Türkiye'de yüzde 90 solcudur.

Medyanın sol merkezli olduğunu ve solcuları olumlayan ve meşru gösteren bir bellek inşa edip aktardığını dile getirmiştir. Katılımcı 6 da benzer şekilde medyanın solun elinde olduğunu ve ülkücülerin bu alana giremediğini belirtmiştir. Katılımcı 4 ise özellikle televizyon dizilerinde ülkücülerin çok kötü gösterildiği ve gerçeklikten çok uzak olduğunu aktarmıştır. Burada katılımcıların, 12 Eylül belleğinin aktarımında medyanın kendileri için olumsuz bir bellek oluşturduğu düşüncesi hakimdir. Bir anlamda katılımcılar medyanın aktardığı 12 Eylül belleğinin taraflı ve kendilerini kötü gösteren bir bellek olduğunu savunmaktadır. Katılımcıların bir bellek mekânı olan medyanın, bellek aktarımına karşı bellek geliştirdiği ve medyanın belleği çarpıttığı (Schudson, 2007) görüşü bellek inşasında önemlidir.

Katılımcıların tamamı solu aktaran medya içeriklerinin çok iyi olduğu ve bir bellek oluşturacak sayıda yapımın olduğu noktasında fikir birliğine sahiptir. Burada katılımcıların, bellek mekânının ideolojik olarak konumlanıp geçmişi bugüne getirerek bir gerçeklik inşa ettiği (Schudson, 2007) düşüncesi vardır. Ülkücülerin yalnızca bir iki sinema filminde aktarıldığı görüşü de ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda Kafes ve Ankara Yazı filmleri ile Ülkücüler belgeseli ülkücülerin temel bellek mekânları olmuştur. Katılımcı 8, bu üç yapımın çok başarılı işler olduğunu ve 12 Eylül dönemini doğru yansıttığını belirtmiştir. Katılımcı 8, söz konusu filmlerle kendi belleğini eşleştirerek burada hatırlama stratejisi üzerinden bir bellek aktarımı yapmaktadır. Ancak katılımcı 7, 9 ve 10, özellikle Ankara Yazı filminin yanlış bir bellek aktarımı yaptığını belirtmektedir. Katılımcı10:

...Filime gelirsek filme göre Mustafa sevdiğini görmek için kaçır ve bu kaçır da idamına sebep olur. Ama öyle bir şey yok. Yani ben gördüm mü, yaşadım mı hayır ama beraber kaçtığı rahmetli İsa Armağan abiyle çok sohbet ettik. İsa abi ölmeden son 4 senesini falan burada Bursa’da geçirdi. O filmdeki hikaye tamamen uydurma.

Ankara Yazı filminin gerçek bir bellek inşa etmediği ve çarpıtılmış bir bellek aktarımı gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Katılımcı 7 ise olayın hem bir aşk hikâyesi gibi kurgulanması hem de sinemada seyirci çekebilmek için çarpıtılarak bir gerçeklik yaratılmasını sorunlu bulmaktadır. Bu durumu: “...tarih var olduğu sürece Mustafa sevdiği kız için kaçtı ve bundan dolayı da idam edildi diye bilecek. Bu Mustafa’nın hatırasına ihanet hepsinden önce...” diyerek katılımcı 7, ülkücü bağlamda yanlış ve çarpıtılmış bellek inşasını dile getirmiştir. Burada Schudson’un (2007) belirttiği anlamda çarpıtma dinamikleri ile bellek mekânından aktarımın yapıldığı düşüncesi bellek inşasında yer almaktadır.

Öte yandan katılımcıların bir kısmı yapılan film ya da dizilerin gerçek bir bellek aktarımı için senaryo ekibinde 12 Eylül dönemini yaşamış kişilerin yer alması gerektiğini düşünmektedir. Katılımcı 7: “...senaryo ekibine 10 tane Taş Medreseli koy bakalım ne oluyor. Danışman bile olsa bizden birileri gerçek belgeseller çıkar” diyerek en azından belgesellerde gerçekçi bir aktarım beklentisini belirtmektedir. Katılımcı 9 ve 10 da benzer şekilde görüş belirtmiştir. Bu anlamda katılımcıların çeşitli bellek mekânlarının birbirini destekleyerek doğru bir bellek inşası gerçekleşeceği düşüncesini savundukları görülmektedir.

Medyada ülkücü perspektiften 12 Eylül’ün anlatılması ve bellek inşasının gerçekleşmesinin zayıf olmasını katılımcı 2, 7 ve 8, ülkücü medya kuruluşlarının olmaması ve medya profesyonellerinin çok az olmasına bağlamaktadır. Katılımcı 2: “...hem yerel hem ulusal bazda çok az yayın organımız var. İşte Türkgün bir de Bengü Türk TV var. Gerisi de bizi kötü gösterir. Bu da çok normal.” sözleriyle medyada zayıf olmalarını ve kötü gösterilmelerini açıklamıştır. Katılımcı 7 ve 8 ise uzun yıllar ülkücü camianın medyanın gücünü anlayamadığını düşünmektedir. Bunu ülkücüler arasında geçmişte Taha Akyol’un sıkça dile getirdiğini ancak eylemsel bakımdan çok zayıf kaldığını belirten katılımcı 8, Taha Akyol’un da medyada bir yer edinince ülkücü düşünceleri arka plana ittiğini düşünmektedir. Bu anlamda medyada yer bulamama ülkücülerin genel belleğini olumsuz etkilediği düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra solu göz önüne çıkaran ancak ülkücülerini de kötü gösteren bir medya varlığı da

bellekte yer edinmiştir. Ülkücülerin 12 Eylül belleğinde bir bellek mekânı olarak medyayla ilişkisinin zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim hatırlatma ya da unutturma anlamında bir ilişki ortaya çıkmazken kendileri için yanlış aktarım yapıldığı düşüncesini merkeze alan bir bellek inşası görülmektedir. Bu anlamda ideolojik bir konumlanış ve çarpıtama işlevi (Schudson, 2007) ile bellek inşası dikkat çekmektedir.

Geleneksel medyanın bir bellek mekânı olarak işlev görmesi ve 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında yer almasının yanı sıra sosyal medya da hızla bu rolü üstlenmeye başlamıştır (Yelsalı Parmaksız, 2019). Özellikle son yıllarda 12 Eylül ile ilgili birçok içerik sosyal medyada dolaşıma girerek bir bellek inşası ve aktarımı ortaya çıkmaya başlamıştır. Sosyal medyada bellek inşası ve aktarımı bakımından ülkücü katılımcıların büyük bir çoğunluğu sosyal medya paylaşımları ile 12 Eylül belleği inşa etmekte ve aktarım yapmaktadır. Ancak katılımcı 3, sosyal medya kullanmadığını ve katılımcı 8 de sosyal medyada 12 Eylül ile ilgili paylaşım yapmadığını belirtmiştir. Katılımcı 1 ise son iki yıldır siyasi paylaşım yapmadığını yalnızca aile, arkadaş çevresi ile ilgili fotoğraf ya da yazıları paylaştığını ancak geçmişte yaptığı paylaşım ve yorumları da silmediğini aktarmıştır. Katılımcı 1 ve 8 için sosyal medya yalnızca orada yer alan aktarımları alarak hatırlama üzerinden bir bellek ilişkisi sağlarken katılımcı 3 için sosyal medya bir bellek mekânı olamamaktadır.

Katılımcı 1, iki yıl öncesine kadar birçok 12 Eylül anısını sosyal medyada paylaştığını belirtirken diğer yedi katılımcı da çeşitli sosyal medyalarda kendi anılarını ya da topluma mâl olmuş olayları paylaştıklarını belirtmiştir. Katılımcı 4: “...duygusallaşırım o günleri hatırladığımda siyah beyaz fotoğraflar da var bende. Onları paylaşırım” diyerek farklı bellek mekânlarını sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelerin kullanımına açtığını dile getirmiştir. Benzer şekilde katılımcı 5 de hem katıldığı televizyon programı kayıtlarını hem de anılarını sosyal medya üzerinden paylaştığını belirtmiştir. Burada her iki katılımcı da daha az insana ulaştığını düşündüğü 12 Eylül anılarını sosyal medyada paylaşarak geniş kapsamlı bir bellek aktarımı yapmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda sosyal medya 12 Eylül bellek inşasında ve aktarımında önemli bir bellek mekânı olmaktadır.

Sosyal medyanın bellek mekânı olarak kullanılması noktasında bellek aktarımında ön plana çıkan konuların başında işkence gelmektedir. Katılımcı 2, 6 ve 7, işkence anılarını özellikle sosyal medyada paylaştıklarını belirtmiştir. Katılımcılar işkence

gerçeğini hatırlatma ve unutturmama stratejisi üzerinden 12 Eylül belleğine sokmaktadır. Katılımcı 7 işkence anılarını sosyal medya aracılığıyla şu şekilde aktarımını şu şekilde değerlendirmiştir:

Bazen kendi hatıralarımı yazıp paylaşıyorum. O hatıraların birçoğu bugün insanlara çok uçuk gelen şeyler. Anlatabildiğim kadar anlatıyorum. ...Ben söylüyorum bunu ben devekuşu gibi kafamı kuma sokmadım ki. Sosyal medyada hatıralarımızı yazıyoruz. Kenan Evren öldüğünde 5 tane ülkücü gitti protesto yaptı. Cenazesinde Ahmet Hamdi Akseki Cami'sinde, iki tanesi bayan, Yılma Durak abinin hanımıyla kızı üç tane de ülkücü. Birisi Hakverdi Satılmış diğer ikisini de şimdi hatırlamıyorum. Raci Tetik denen cellat, Mamak'ın cezaevi komutanı İstanbul Selimiye'de bir huzurevinde yaşamış. Öldüğünde işte 20-25 kişilik bir grup protesto etti onu.

Katılımcı 7, böylece sosyal medya aracılığıyla işkence ve işkencecilerin 12 Eylül belleğinde konumlandırılmasını aktarmıştır. Burada görüldüğü gibi işkence anıları yalnızca anlatılmamakta işkencecilere karşı bir tavır alınması da sosyal medya aracılığıyla sağlanmaktadır. İşkencecilerin cenazesinde yapılan protestolar sosyal medya ile belleğin hatırlatma üzerinden kurulmasıyla ilişkilidir. Bunun yanı sıra sosyal medya aracılığıyla oluşturulan 12 Eylül belleği yeni bellek mekânları da çıkarmış ve bellek mekânı olabilecek işkencecilerin isimlerini de belirginleştirmiştir. Ülkücü katılımcılar özellikle kendi anılarını ön plana çıkartarak 12 Eylül belleğini bir bellek mekânı olarak sosyal medyada yeniden inşa etmekte ve aktarmaktadır. Bu anlamda sosyal medya bir bellek mekânı olarak konumlandırılmakta ve bellek diğer bellek mekânları ile birleştirilerek hatırlatma (Assmann, 2018) üzerinden kurulmaktadır.

Görüşme gerçekleştirilen üniversite öğrencisi katılımcıların neredeyse tamamı 12 Eylül askeri darbesini ilk olarak aileden duyduklarını belirtmiştir. Ancak katılımcı 3 ve 8, ailelerinden darbeye ilişkin bir bellek aktarımı yaşamadıklarını belirtmiştir. Katılımcı 3, yalnızca ilkokul yıllarında çalıştığı restoran sahibinin kendisine 12 Eylül'den bahsettiğini belirtirken katılımcı 8, aile ve çevresinden hiç kimsenin bir aktarım yapmadığını, olan belleğinin de sosyal medya aracılığıyla olduğunu belirtmiştir. Diğer katılımcıların tamamı aileden bir bellek inşası ile 12 Eylül'ü tanımış ancak aralarında bellek konumlanışı bakımından farklılıklar görülmüştür. Aileden bilgi edinen gençlerden katılımcı 1 ve 2, ailelerinin apolitik olduğunu ve zaman zaman küçük ayrıntıları aktardıklarını belirtmiştir. Katılımcı 1, ailesinden yalnızca, dedesi ile aynı ad ve soyada sahip birinin aranması nedeniyle evlerine gelen polislerin anlatıldığını belirtmektedir. Bu hikâyenin dışında kalan 12 Eylül belleği genel bağlamda kalmaktadır. Ancak katılımcı 6: "...ailemden faşist bir darbe olduğunu dinleyerek büyüdüm diyebilirim." diyerek ailesinin bellek inşasındaki konumunu ortaya koymuştur. Katılımcı 7 ise amcasının yaşadığı işkenceleri babasından dinlediğini ve amcası öldüğü için onunla ilgili bir anı ortaya çıksa kesinlikle 12 Eylül işkencelerinin de konuşulduğunu belirtmiştir. Öte yandan katılımcı 6 ve 7, darbenin sola karşı yapılan bir darbe olduğunu düşünmektedir. Burada aileler birer bellek mekânı olarak 12 Eylül belleğini aktardığı ve ideolojik konumlanmayı bellek aktarımının merkezine aldığı görülmektedir. Aile ve yakın çevrenin bellek oluşumundaki etkisi Halbwachs'ın (2016) belirttiği bağlamda katılımcılarda da gerçekleştiği görülmüştür.

Aileden etkilenen bellek inşasının yanı sıra aileye karşı bir bellek inşası gerçekleştiren katılımcılar da vardır. Katılımcı 4, ülkücü bir babanın oğlu olduğunu ancak sol görüşlü bir kimliğe ve bilince sahip olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra katılımcı 5 de ağırlıklı olarak ülkücülerin bulunduğu bir aile daha doğrusu sülaleden geldiğini ve onların tam tersi bir karakterde olduğunu aktarmıştır. Burada iki katılımcı da ailelerinin tam zıttı bir bellek inşa ettiği görülmüştür. Katılımcı 5:

Bazen okuduğum kitapların içindeki alıntılardan ve bazen de gazetelerden gördüklerimden biliyorum. Aile tarafından pek bir bilgi almadım. Sağcı bir ailedenim ve anne tarafımda ülkücü ve MHP kökenli olanlar var. Onlara göre 80 darbesi onlar için ve onları bitirmek için yapılmış bir şey ama benim görüşlerim tam tersi. Çünkü özellikle darbeden önceki dönemde 60'lardan sonra Türkiye'de işçi sınıfı hareketlerinin artması, yükselişi ve buna yükselen tepkiler.

Ailesinin 12 Eylül belleğini ve kendisinin buna direncini bu şekilde belirtmiştir. Bunun yanı sıra katılımcı 5, 12 Eylül'ün sola karşı yapılan bir darbe olduğunun ve solun sindirilerek yok edilmek istendiğini düşünmektedir. Çeşitli ortamlarda konuştuğu darbe döneminin tanığı solcuların konuşmaya çekinen insanlar olduğunu belirterek bu bellek inşasını desteklemektedir. Bellek inşaları aktarılan katılımcılar aile ve çevrenin yerine Nora'nın (2006) belirttiği diğer bellek mekânları ile belleğini şekillendirmiş ve bu belleğin oluşumunda ideolojik konumun etkili olduğu görülmüştür.

Aile ve çevreden edinilen belleğin yanı sıra internet ve sosyal medya katılımcıların tamamının temel bellek kaynağıdır. Katılımcı 8, 12 Eylül'e ilişkin bütün bilgisinin ve düşüncelerinin Youtube ile oluştuğunu belirtmiştir. Katılımcı 6 ise: "...ailem ne kadar politik olursa olsun internette onların anlattığından çok daha fazlası var. Ben de bunlarla daha ayrıntılı bilgi edindim" diyerek 12 Eylül belleğinin inşasında internetin rolüne vurgu yapmıştır. Görüşmeler sırasında bütün katılımcıların internet ve sosyal medyadan elde ettikleri bilgileri ve 12 Eylül algılarına etkilerini aktarmalarının da gösterdiği gibi sosyal medya bir bellek mekânı olarak özellikle gençler arasında yerini almıştır. Katılımcı 4 ve 5'in ailelerinden yapılan aktarıma karşın sosyal medyada yer alan bellekleri benimsemesi sosyal medyanın bir bellek mekânı olarak etki ve önemini belirginleştirmektedir.

Gençlerin bellek aktarıcılarında ve bellek mekânlarından etkilenecek oluşturdukları 12 Eylül belleğinde yer edinen olaylar yani 12 Eylül'ün hatırlanma şekli bazı noktalarda benzerlikler göstermektedir. Genel anlamda katılımcıların çoğunluğu dinledikleri hikâyelerin kendilerini korkuttuğu ve anlam vermekte güçlük çektikleri şeyleri duyduklarını belirtmiştir. Katılımcı 1, 3, 7, 8 ve 9, özellikle ailelerinden dinleyerek oluşturdukları 12 Eylül belleğinin temelini o dönem yapılan işkenceler olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 1, ailesinde doğrudan işkence mağduru birisinin olmadığını ama köylerinde işkence gören çok insanın olduğunu anlattığını söylemiştir. Benzer şekilde katılımcı 3, ilkokul yıllarında yanında çalıştığı restoran sahibinin işkencede tırnaklarının söküldüğünü aktarmaktadır. Katılımcı 7'nin amcası ve katılımcı 9'un da halasının işkenceye maruz kalması aile büyükleri tarafından anlatılmıştır. Bu durum gençlerin belleğinde 12 Eylül ile işkencelerin özdeşleşmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra 12 Eylül belleklerinde korku ve endişe ile de birlikte yer almaktadır.

12 Eylül'ün kolektif bellekte yer almasında işkencenin yanı sıra etkili olan farklı noktalar da vardır. Bunlardan bir diğeri de darbenin ülkenin demokratik ortamına etkisi ve sivil toplumun konumu bakımından olmuştur. Katılımcı 2, ailesinin kendisine 12 Eylül ile ilgili aktarımlarının ardından "...siyasetten uzak dur" telkini geldiğini belirtmiştir. Bu anlamda katılımcı 2'nin belleğinde 12 Eylül apolitik toplum ile özdeşleşmektedir. Katılımcı 6 ise ailesinin darbelere karşı durulması yönünde aktarımını belleğinde ön plana çıkartırken kendisinin diğer bellek mekânlarından etkileşim sağlayarak oluşturduğu belleği farklı bir konumdadır. Katılımcı 6: "...darbeler bence bir değildir. 12 Eylül'e karşı olmak ile 27 Mayıs'a karşı olmak bence aynı şey değil" sözleriyle belleğinde darbe ve belirli darbeler yönelik oluşan kolektif belleği aktarmıştır. Katılımcı 10, diğer katılımcılarda farklı olarak aile ve çevreden aktarılan belleğin çok genel geçer bir bellek olduğunu düşünmektedir. Bunun yanı sıra bu genel geçer haliyle bile insanı ürpertmeye yetecek bir olay olarak 12 Eylül'ü belleğinde şekillendirmektedir.

Öte yandan katılımcı 4 ve 5, 12 Eylül'ü belleklerinde sağ ve sol kavgası merkezli olarak inşa etmiştir. Katılımcı 4, babasının ülkücü kökenli olması ve onun anlatımları ile diğer bellek mekânlarından etkilenecek oluşan belleğini kıyaslayarak solcuların daha fazla mağdur olduğu düşüncesini merkeze alan bir bellek inşa etmektedir. Bu durumu 12 Eylül öncesi olaylara da dayandırarak bellek inşa eden katılımcı 4:

Öncesinde ortada sol var, solun mitingleri var, ortaya yeni çıkmış 1968 akımları var. Bu akımlarla birlikte %53 gibi bir sendikalılık var işçilerde. Gençler ve öğrencilerde bir isyan hali var. Bu ortamda solun bir yükselişi var ve bu dönemlerde ülkücülerin kamp haberleri gelmeye başlıyor. Yaz kampı yapıyorlar ve bu kampların içerisinde silahlı eğitim dahil yakın dövüş eğitimleri veriliyor. Dolayısıyla solun bir kısmı hatta büyük çoğunluğu silahlanmak durumunda kalıyor.

Olayların sorumlusu olarak sağ ve ülkücüleri gösteren bir bellek inşa etmektedir. Bunun yanı sıra darbe sonrasında da solun daha ağır bedeller ödediğini sağ ya da ülkücülerin siyasi anlamda bedel ödemediğini belirtmektedir. Bu durumu ise: "...idam edilen ülkücülerin sadece üçü siyasi galiba diğerleri cinayet falan ama solda bu böyle değil." sözleriyle dile getirmiştir. Burada katılımcı 4'ün bellek inşası karşı tarafı suçlayan ve kendini meşrulaştıran bir stratejiye dayanmaktadır. Bunun yanı sıra kendini mağdur gösterme stratejisi (Sancar, 2006) de belirgin olarak kullanılmıştır. Katılımcı 5 de benzer şekilde sola karşı yapılan bir darbe ve bundan sol mağdur oldu düşüncesini

temel almaktadır. İki katılımcı da bellek mekânlarından etkilenecek daha çok çatışmacı bellek inşası ve aktarımını benimsediği görülmektedir. Katılımcıların bellek aktarımında da görüldüğü gibi çevrenin ve bellek aktarıcılarının bellek inşasında önemli bir payı vardır. Bu durum belleklerin konumlanışında belirginleşmektedir (Assmann, 2018; Halbwachs, 2016).

Kolektif belleğin oluşması ve sonraki kuşaklara aktarılması bellek mekânları ile mümkün olmaktadır. 12 Eylül ile ilgili oluşan bellekleri de birçok bellek mekânının etkisi ile oluşmuş ve aktarımı yapılmıştır. Bazı bellek mekânları çok göz önünde bulunmakta ve insanlar bilinçli olarak buralara giderek bellek hareketliliği oluşturmaktadır (Nora, 2006). Bu anlamda görüşme yapılan Z kuşağından bireylere göre 12 Eylül'ün en önde gelen bellek mekânı ise Ulucanlar Cezaevi Müzesi olmuştur. Katılımcılar, 12 Eylül için bellek mekânı olarak kabul edilen yerlerle ilgili ilk olarak Ulucanlar Cezaevi Müzesini söylemiştir. Buraya hem giden hem de gidemeyen katılımcılar için Ulucanlar net bir bellek mekânı olmuştur. Katılımcıların belirttiği tek bellek mekânı Ulucanlar Cezaevi Müzesi olmamış ve farklı bellek mekânları da aktarılmıştır. Bunun yanı sıra katılımcı 1, 2 ve 10 Ulucanlar Cezaevi Müzesine gittiklerini ve 12 Eylül belleklerinin oluşmasında müzenin etkisi olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 1, müzede duyduğu işkence seslerinin kendisini çok etkilediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra katılımcı 1 ve 2, müzede sergilenen idam sehpasının belleklerinde önemli bir yer edindiğini aktarmıştır. Katılımcı 2: "...idam sehpası orada mahkum gibidir ve o açıdan çok anlamlıdır" sözleriyle bellek mekânının kendisinde oluşturduğu etkiyi dile getirmiştir. Katılımcı 10 ise müzenin zaten o hisleri vermek için tasarlandığını ve bu aktarımın doğal olduğunu düşünmektedir. Birçok olayın olduğu meydan ya da sokakların bellek mekânı olarak zayıfladığını düşünen katılımcı 10: "...Erdal Eren deriz sürekli. Onun olayının olduğu yer Sıhhiye tarafında orasının değişimi de etkili midir bilmiyorum ama bana hiç öyle bir his vermiyor. Ulucanlar'a gidince oluşuyor" diyerek bellek mekânlarının zamanla işlevinin değişimini aktarmıştır. Gündelik yaşamın içerisinde özellikle fiziki anlamda değişimlerle birlikte bu durum kaçınılmazdır. Burada hem Nora'nın (2006) belirttiği anlamda bellek mekânlarının bellek oluşturma işlevleri hem de Ünal Çınar'ın (2020) belirttiği şekilde bellek mekânlarının değişimi ile bellekte oluşan bozulmalar açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum, bellek mekânlarının bellek inşasında hatırlatma ve unutturma işlevlerini açıkça göstermektedir ve katılımcıların anlatımları da bunu desteklemiştir.

Bunun yanı sıra katılımcı 4 ise diğer katılımcılardan farklı bellek mekânlarını belirterek farklı yerleri bellek inşasına eklemiştir. Katılımcı 4, babasının aktardığı belleğe dayanarak Gülhane Parkı'nı 12 Eylül'ün bir bellek mekânı olarak kabul etmiştir. Burada söz konusu mekânın bir bellek inşasına katılması başka bir bellek mekânından aktarım ile mümkün olmuştur. Bellek aktarıcısı olan babanın, katılımcı 4'e orada gözüktürüne alınan arkadaşlarını ve işkenceleri anlatmasıyla bu durum gerçekleşmiştir. Öte yandan katılımcı 4 İstanbul'da 12 Eylül ile ilgili çeşitli sergi ve geçici müzelerden haberdar olduğunu ancak ilgisini çekmediği için gitmediğini belirtmiştir. Bu anlamda katılımcı, seçici bir yaklaşımla (Auge, 2020) bellek inşasına izin vermiştir.

Öte yandan katılımcı 3, 5, 6, 7 ve 9, 12 Eylül ile ilgili hiçbir bellek mekânına gitmediklerini ya da gittikleri yerin böyle bir anlamı olduğundan haberdar olmadıklarını belirtmiştir. Katılımcı 8 ise başta Taksim olmak üzere çeşitli yerlere gittiğini ama kendisine 12 Eylül ile ilgili bir his ya da bellek aktarımı olmadığını düşünmektedir. Özellikle Taksim'in birçok olay ile özdeş olduğunu belirten katılımcı 8: "...aslında orada sadece direnişleri hatırlarsınız." diyerek belleğinde çok daha geniş bir yeri olduğunu aktarmıştır. Bu anlamda katılımcı 6 ise daha belirgin bir olayı merkeze alarak: "...meydanlar derken Taksim'i kast ediyorsunuz sanırım ama bizim için, Z kuşağı için Taksim 12 Eylül'ü hatırlatmaz. Bizim için orası Gezi direnişidir." sözleriyle bellek mekânlarının işlevinin değişmesini ya da bellek mekânlarının birbirinin yerini almasını dile getirmiştir. Bu durum bellek kuramı için doğal bir şeydir ve bir mekân birileri için bir anlam ifade ederken başka birileri için farklı bir anlam ifade edebilmektedir. Burada hem Nora'nın (2006) bellek mekânlarının farklı gruplarda farklı işlevlere sahip olacağı düşüncesi hem de Ünal Çınar'ın (2020) ideolojik bir temelle bellek mekânlarının işlevinin değiştirilmesi düşüncesi bellek inşasında etkili olmuştur. Taksim'in rolü bu bakımdan değişken ve farklı bellekler için bir bellek mekânı şeklindedir. Katılımcı 5 ise diğer katılımcılardan farklı olarak özellikle müze ya da bir kişinin mezarını ziyaret etmeyi zaman kaybı olarak görmektedir. Ona göre orada harcanacak zamanın yerine o konuda bir şeyler okumak ya da bilgilerini başka birilerine aktarmak daha doğrudur. Burada katılımcı bellek mekânlarına bir sınırlama koymakta ve yalnızca yazılı kaynakları bellek mekânı olarak tercih etmektedir. Bunun yanı sıra kendini de bir bellek mekânı ve aktarıcı konumunda görerek müze ya da diğer önemli bellek olaylarının merkezi olan mekânlara alternatif bellek mekânı olmayı önermektedir.

12 Eylül belleğinin yeniden inşasında ve aktarımında önemli bir rol oynayan bir diğer bellek mekânı ise medyadır (Nora, 2006). Günümüzde hem geleneksel medya hem de sosyal medya birer bellek mekânı olarak işlev görmektedir. 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımı bakımından Z kuşağı da medyadan yararlanmaktadır. Ancak görüşme yapılan Z kuşağından bireylerin geleneksel medyayı bellek mekânı olarak kabul etmesi oldukça düşüktür. Katılımcılardan yalnızca katılımcı 1, 12 Eylül belleğinin oluşmasında geleneksel medyanın daha fazla kullandığını belirtmiştir. Ancak görüşme sırasında belirttiği 32. Gün ya da Hatırla Sevgili gibi yapımları da YouTube üzerinden izlediği düşünüldüğünde geleneksel medyanın ürünlerinin sosyal medyada yeniden aktarımı ile oluşan bir bellek mekânından yararlandığı görülmektedir. Benzer şekilde geleneksel medyanın bellek mekânı rolünden yararlandığını belirten katılımcı 2 ve 4 ise yalnızca geleneksel medyaya bakmayı yetersiz görmektedir. Diğer katılımcıların tamamının sosyal medyanın kendileri için öncelikli bellek mekânı olduğunu söylemeleri göz önüne alındığında Z kuşağının kolektif belleğini sosyal medyanın daha fazla etkilediği görülmektedir.

Sosyal medyanın bir bellek mekânı olarak 12 Eylül belleğinin inşasındaki rolünü aktaran katılımcıların çoğunluğu YouTube üzerinden belleklerini şekillendirdiklerini belirtmiştir. Daha önce de değinildiği gibi geleneksel medya için üretilen bellek mekânlarının YouTube’da yeniden dolaşıma sokulması oldukça etkili olmaktadır. Burada özellikle 32. Gün 12 Eylül Belgeseli, Hatırla Sevgili ve Öyle Bir Geçer Zaman Ki gibi yapımlar temel bellek mekânları olmuştur. Buna benzer şekilde katılımcı 6, sosyal medyanın kendisi için temel olduğunu ancak gazetelerdeki köşe yazılarını okumayı da çok sevdiğini belirtmiştir. Söz konusu köşe yazılarını dijital platformlarda okuduğunu belirten katılımcı 6: “...bizim için sosyal medya anaakım ya. Şimdi Cumhuriyet, Sabah falan Z kuşağı için anaakım olmaktan çok uzak...” sözleriyle sosyal medyanın geniş bir alan oluşturmasını ve farklı içerikleri bir arada bulundurması nedeniyle kendileri için vazgeçilmez olarak nitelemektedir. Bu anlamda sosyal medyanın hem 12 Eylül belleği hem de diğer kolektif belleklerde ana bellek mekânı olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan katılımcı 4 ve 5, sosyal medyanın çok önemli bir bellek mekânı olduğunu ve istedikleri her şeyin olabileceğini belirtmiş ancak burada seçici bir bellek kullanımının önemli olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcı 4: “...burada her şey var.

Her görüş var ve düşünceler çarpışıyor. İşte bu noktada seçip doğru ve iyiyi görmek lazım...” diyerek sosyal medyanın çok geniş bir bellek mekânı olduğunu belirtmiştir. Bellek etkileşiminde bulunacak kişinin kendi konumu ve toplumsal çevresi sosyal medyanın hangi bağlamda bellek mekânı olacağını etkilemektedir. Başka bir deyişle kişinin hem sosyal medyada hem de gerçek yaşamda çizdiği yankı odası bellek mekânının sınırlarını belirleyecektir. Katılımcı 5 ise bu durumu biraz daha farklı bir şekilde ele almaktadır. Onun bakış açısında sosyal medyanın çok fazla dezenformasyon içermesi dikkate alınmalı ve orada elde edilen bilgilerin kitaplardan teyit edilmesi gerekmektedir. Katılımcı 5, başka bir deyişle bellek inşasını farklı bellek mekânları ile ilişkili ve eşzamanlı olarak düşünmektedir. Elbette bu da bellek inşası ve aktarımı için olağan bir durumdur. Farklı belleklerin ve bellek mekânlarının etkileşimiyle yeniden inşa edilmiş bir bellek katılımcı 5’in önerdiği bellek inşası sürecidir. Bu anlamda sosyal medyanın bir bellek mekânı olarak kullanılması bir bellek patlaması da oluşturmakta ve Connerton’un (2018) bellek çöplüğü dediği durum ortaya çıkmaktadır. Bellek mekânının işlevselliği onunla etkileşime giren kişinin yeteneğine ve kendini konumlandırmasına bağlı olmaktadır.

Görüşme yapılan Z kuşağından bireylerin medyayı bir bellek mekânı olarak kullanma anlamında sosyal medyayı daha fazla kullandığı görülmüştür. Ancak katılımcılar bir bellek mekânı olarak geleneksel medyanın sosyal medya kadar etkili olduğunu düşünmektedir. Katılımcı 1 ve 3, geleneksel medyanın daha güçlü bir bellek inşası gerçekleştirdiğini belirtirken katılımcı 2, 8 ve 9 ise hem sosyal medyanın hem de geleneksel medyanın güçlü bellek mekânları olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 3, 12 Eylül belleğinin inşasında geleneksel medyanın sol perspektiften güçlü bir bellek inşa ettiğini ve bu yüzden etkili olduğunu aktarmıştır. Bunun yanı sıra her ikisini de güçlü olarak kabul eden katılımcılar, gençlerin sosyal medyayı daha yoğun kullanarak buradan bir bellek inşa ettiğini ancak özellikle 40 yaş üstü bireylerin geleneksel medyayı kullanarak bellek inşa ettiğini düşünmektedir. Burada katılımcıların, toplumu demografik özelliklere ayırarak bellek mekânlarından yararlanan alanları ayırdığı görülmektedir. Öte yandan katılımcı 2, bellek inşa stratejileri bakımından sosyal medya ve geleneksel medyanın ayrıştığını ve geleneksel medyanın 12 Eylül’ü meşrulaştıran bir bellek inşasının karşısında sosyal medyanın eleştirel ve gerçekleri ortaya çıkartan bir bellek inşa ettiği belirtmektedir. Bu anlamda katılımcılar geleneksel medyanın Assmann’ın (2018) belirttiği resmi belleğin aktarımında bulunduğu ve sosyal medyanın

da kolektif belleği inşa ettiğini düşünmektedirler. Öte yandan bu görüşün tam aksine geleneksel medyanın kendi ideolojileri anlamında belleği bugüne taşıyarak meşrulaştırıcı bir bellek inşasının (Auge, 2020) olduğunu belirten katılımcılar da vardır.

Sosyal medyanın daha etkili ve gerçekçi bir 12 Eylül belleği inşa ettiğini belirten katılımcılar geleneksel medyayı özellikle de televizyonu neredeyse hiç takip etmediklerini belirtmiştir. Katılımcı 6. “...biz televizyondan bilgi alabilen bir nesil olamadık. Sosyal medya da bizde hep vardı. Twitter çok fazla etkili oluyor bu konuda. ...televizyonda 2 saat 12 Eylül anlatılıyor Z kuşağı bunu takip etmez. Kısa ve net bilgi bizim için geçerli.” şeklinde değerlendirmesi ile sosyal medyayı kullanma ve buradan bellek inşa etmenin temel nedenini aktarmıştır. Katılımcı 10 ise sosyal medyada tanık anlatıları, döneme ait fotoğraflar ve video görüntüleri ile güçlü bir bellek inşası ve aktarımı olacağını söylemiştir. Bir anlamda sosyal medyada farklı bellek mekânları ve gerçeklik algısını artıran içerikler bellek inşasında etkili olmaktadır. Sosyal medyanın birçok bellek mekânını bir araya getirerek hem hatırlatma hem de unutturma anlamında Nora'nın (2006) tanımladığı bağlamda bir bellek mekânı olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan burada geleneksel medyayı hiç takip etmemeleri sosyal medyayı daha etkili kabul etmelerinde önemli bir nokta olarak yer almaktadır. Ancak katılımcılar sosyal medyanın etkili bir bellek mekânı olmasına karşın doğru bilgi edinme anlamında sosyal medyayı sorunlu görmektedirler. Çok fazla bilgi olması ve farklı belleklerin birbiriyle çatışması bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Elbette bunların yanı sıra sosyal medyanın başlı başına bir bilgi kirliliği içermesi de unutulmamalıdır. Bu noktada katılımcılar seçici bir kullanma (Auge, 2020) ile sosyal medyayı bellek mekânı olarak kabul etmeyi tercih ettikleri görülmektedir.

Çalışmada görüşme yapılan Z kuşağından bireyler sosyal medyayı daha sık kullandıklarını ve daha etkili bir bellek mekânı olduğunu belirtmiştir. Ancak katılımcıların büyük çoğunluğu sosyal medyada 12 Eylül belleğine katkı vermedikleri görülmüştür. Katılımcılardan yalnızca katılımcı 2 ve 6, 12 Eylül ile ilgili paylaşımlar yaparak 12 Eylül belleğinin oluşmasına katkı sunduklarını belirtmiştir. Öte yandan katılımcı 1 ve 3, dışındaki katılımcıların tamamı yapılan paylaşımları yeniden dolaşıma sokarak bellek mekânına katkı sunmuştur. Katılımcı 1, sosyal medyada siyasi paylaşım yapmadığını yalnızca paylaşılanları okuduğunu belirtmiştir. Katılımcı 3 ise, 12 Eylül mağdurlarının bir bedel ödediğini ama artık onların da rahat bırakılması gerektiğini

düşünmektedir. Bunun yanı sıra özellik sol düşüncenin mağdur edilmeyi ön plana çıkarmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu anlamda katılımcı 1, yalnızca takip ederek belleğini şekillendirirken katılımcı 3, unutturma stratejisini benimsemektedir. Paylaşım yapmayarak bellek mekânının hatırlatma işlevini arka planda bırakmayı tercih ettiği görülmektedir. Ancak yapılan paylaşımları takip ederek bellek mekânının hatırlatma işlevini de kullanmaktadır.

Yaptığı paylaşımlarla 12 Eylül belleğinin yeniden inşasına ve sosyal medyada aktarımına katkı verdiğini belirten katılımcılardan katılımcı 2, yalnızca Erdal Eren ile ilgili paylaşımlar yaptığını belirtirken katılımcı 6, genel anlamda 12 Eylül'ün olumsuz yönlerini ve sola verdiği zararları merkeze aldığını belirtmiştir. Burada katılımcı 2, Erdal Eren ismini Nora'nın (2006) tanımladığı anlamda bir bellek mekânı olarak kullanmakta ve 12 Eylül belleği ile özdeşleştirmektedir. Bunun yanı sıra katılımcı 6 ise bütünsel ve sol perspektifi bellek inşasının temeli yapmaktadır. Bellek inşasında geniş kitlelere ulaşarak kolektif belleği tam anlamıyla karşılamaya yardımcı olan etiket kullanımı noktasında ise her iki katılımcı da etiket kullanmamayı tercih ettiğini belirtmiştir. Bir anlamda katılımcılar daha dar bir çevrede bellek inşa etmiştir.

Öte yandan katılımcıların çoğunluğunu oluşturan altı katılımcı kendisi paylaşım yapmayarak bellek mekânlarında zaten var olan içerikleri yeniden paylaşmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Katılımcılar özellikle Twitter'da retweet ve beğeni yaparak 12 Eylül belleğinin yeniden aktarımı ile bellek inşasına katılmaktadır. Bu katılımcılardan katılımcı 4, 5 ve 7, özellikle Erdal Eren ile ilgili bir paylaşım gördüklerinde kesinlikle retweet yaptıklarını belirtmiştir. Başka bir deyişle Erdal Eren bu katılımcılar için önemli bir bellek kişisi olmuştur. 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında bellek mekânlarında Erdal Eren önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların retweet yaptıkları paylaşımlarda etiket kullanımına dikkat etmedikleri görülmüştür. Bir anlamda bellek inşasında bellek mekânının genişliğini dikkate almadıkları görülmektedir. Bu bakımdan yalnızca paylaşım yaparak bellek mekânına katılma isteği görüldüğü ve belleğin etkililiği ya da büyüklüğü dikkate alınmadığı söylenebilir. Katılımcıların bellek mekânları ile etkileşimi Nora'nın (2006) belirttiği anlamda bellek hareketliliğini ortaya koymaktadır.

12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımında bir bellek mekânı olarak sosyal medyayı kullanan ve kendini sol görüşlü olarak tanımlayan Z kuşağından bireyler

Çalışma kapsamında görüşme gerçekleştirilen ve kendini sol görüşlü olarak tanımlayan Z kuşağından bireylerin bellek aktarımında ön plana çıkan kelimeler şekilde görüldüğü gibidir.

4.1.4.4. Ülkücü/sağ görüşlü z kuşağından bireylerin belleğinde 12 Eylül darbesi

Kolektif bellek, bellek mekânlarında inşa edilmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Toplumun farklı kesimleri aynı olay için farklı bellekler inşa edebilmektedir (Halbwachs, 2016). Bu anlamda 12 Eylül askeri darbesi de farklı kolektif belleklere sahip olduğu düşünülmektedir. Çalışmada kendini sol görüşlü olarak tanımlayan Z kuşağından bireylerin ardından kendini ülkücü/sağ görüşlü olarak tanımlayan Z kuşağından bireylerle görüşme yapılmış ve onların 12 Eylül belleği incelenmiştir. Elbette bu 12 Eylül belleği çeşitli bellek mekânlarından etkileşimle oluşmuştur. Görüşme yapılan ülkücü/sağ görüşe sahip gençlerin çoğunluğu ilk olarak 12 Eylül’ü ailelerinden duyduklarını belirtmiştir. Yalnızca katılımcı 8 ve 9, ailesinden herhangi bir anlatım olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun 12 Eylül belleğinin ortaya çıkışında ailenin etkili olduğu görülmüş ve bu durum, ailenin önemli bir bellek mekânı olduğunu ortaya koymaktadır. Kolektif belleğin toplumsal bağlamı düşünüldüğünde ailenin kolektif belleğin temel bellek mekânı olması olağan bir durumdur (Halbwachs, 2016).

Bellek inşasının ailelerinde başladığını belirten katılımcıların aktarım ile oluşan bellekleri değişkenlik göstermektedir. Bu anlamda katılımcı 1, 2, 3, ve 4, 12 Eylül belleğini ülkücülerin büyük zararlar gördüğü bir süreç olarak inşa etmiştir. Diğer katılımcılar ise daha genel ve ideolojik bakımdan ortada konumlanan bir bellek inşa ettiği görülmüştür. Katılımcı 1, 12 Eylül belleğinin oluşmasında ailesinin rolünü: “İlk önce o bilgileri tabi ki amcam idam edildiği için aileden aldım. 80’de darbe olduğu ve ilk önce sağ kesime vurulan bir darbe olduğu bana yansıtıldı. Ailem ilk önce amcamı anlattı bana amcam ülkücü olduğu için sağ kesime daha şey verdiler yani solcuları şey göstererek. Sağ sol çatışması bana yansıtıldı yani.” sözleriyle 12 Eylül belleğinin ilk şekillenmesini tarif etmiştir. Katılımcı 4 de benzer şekilde o dönemde ülkücülerin çok mağdur edildiği düşüncesi üzerinden bellek inşa etmiştir. Burada katılımcıların ideolojik temelli olarak bellek inşa ettikleri görülmektedir. Bellek inşa stratejilerinden

kendini masum ve mağdur gösterme ve meşruiyet sağlama (Bilgin, 2016) tercih edilerek 12 Eylül belleği sonraki kuşaklara aktarılmıştır.

Öte yandan katılımcı 1, 2, 3 ve 4, dışında kalan katılımcıların daha genel ve neredeyse 12 Eylül'ü meşru gösteren bir bellek inşasında bulunduğu da görülmüştür. Katılımcı 5 ve 7, özellikle sağ-sol kavgası ve bunun neden olduğu sokak çatışmalarını 12 Eylül belleğinin merkezine almıştır. Katılımcıların belleğinde 12 Eylül bu çatışmaları sonlandırmak için yapılmıştır. Buna benzer şekilde ancak biraz daha ileri giderek bu çatışmaların ileri gitmesi halinde iç savaş çıkacağını belirten katılımcı 6: "...bir noktadan sonra darbe olması gerekiyormuş diyor insan." sözleriyle 12 Eylül belleğini darbeyi meşrulaştıran bir bağlamda inşa etmiştir. Benzer şekilde katılımcı 10 da ülkede yaşanan düzensizliği bastırmak için darbe yapıldığını belirtmiştir. Bura gençlerin belleğinin 12 Eylül resmi belleğiyle örtüştüğü ve ülkücü/sağ ideolojiden uzak bir bellek olduğunu söylemek mümkündür. Bu bellek aktarımı ve inşasında 12 Eylül rejiminin apolitik toplum oluşturma çabasının etkili olduğu görülmektedir. Katılımcıların inşa ettiği belleğin Assmann'ın (2018) resmi bellek kavramına uygun olduğu görülmüştür.

Katılımcılar bellek mekânlarından etkilenecek oluşturdukları 12 Eylül belleklerinde çeşitli olaylar önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda kendini ülkücü olarak tanımlayan gençlerin belleğinde 12 Eylül öncelikle işkence ile yer edinmiştir. Bunun ardından ise sokak çatışmaları gelmektedir. Ancak sokak çatışmalarının bellekte yer alma şekli farklılıklar göstermektedir. Katılımcı 2, 3, 4, 5 ve 7, işkencelerin 12 Eylül belleğinde temel hikâye olduğunu belirtmiştir. Z kuşağından bireylerin belleğinde hem solun hem de sağ/ülküçülerin işkenceye maruz kaldığı yer alırken ülküçülerin gördüğü işkencelerin bellekte ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Katılımcı 3: "...ülküçü abilerimiz bir bedel ödemiş bu bizi üzüyor." diyerek 12 Eylül belleğinde işkenceyi, kendi ideolojisini merkeze alarak kurmuştur. Katılımcı 7 ise Muhsin Yazıcıoğlu'nun gördüğü işkencelerin kendine anlatıldığını ve bundan çok etkilendiğini belirtmiştir. Katılımcı 7'nin belleğinde 12 Eylül, Muhsin Yazıcıoğlu'na yapılan işkencelerle yer almıştır. Burada ideolojik konumlanma (Schudson, 2007) ve çevrenin bellek aktarımın bellek inşasındaki etkisi (Halbwachs, 2016) açık bir şekilde görülmektedir.

Katılımcıların belleğinde 12 Eylül, darbe öncesinde yaşanan sokak olayları ile de ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Ancak katılımcıların sokak olaylarını farklı

perspektiflerden değerlendirerek farklı bellekler inşa ettiği görülmüştür. Katılımcı 3 ve 4, ideolojik konumlanmayı merkeze alarak ülkücülerin sokak kavgalarındaki konumunu kahraman olarak gören bir bellek inşa etmiştir. Katılımcı 4: “...ülkücülerin militanlarla mücadelesi beni çok etkiler. Ocağa gelmeye de motive eder.” sözleriyle hem ideolojik konumunda 12 Eylül döneminin etkisini hem de belleğinde kendi düşüncesine meşruiyet kazandıran bir inşayı tercih ettiği görülmektedir. Katılımcı 2 de benzer şekilde kendi ideolojisini meşrulaştıran ve masum kabul eden bir bellek inşa etmiştir. Ancak onun bellek inşasında sokak olaylarını dış güçlerin çıkardığı düşüncesi vardır. Buna ek olarak çeşitli provokasyonlar yapıldığını belirten katılımcı 2:

O dönem zaten ülkücülerin arasında görülen ya da sağ cenahta görünenlerin çoğu biliyorsunuz NATO’nun Gladio örgütlenmesi içerisinde örgütlediği CIA bağlantılı, MİT’te çalışan kişiler. O dönem meşhurdur benim ceketimi giyiyor, benim gibi bıyık bırakıyor, 15 kişiyiz biz 13’ü normal masum ülkücü, davaya inanmış insan, o geri kalan iki kişi MİT ya da CIA bağlantılı adam gelip ortalığı karıştırıyor. Arada bizim imajımız sarsılıyor hatta yok oluyor. Ben böyle düşünüyorum.

12 Eylül döneminde yaşanan şiddet olaylarında ülkücülerin masum olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir. Söz konusu bellek inşasında ülkücülerin şiddet olaylarında bir suçunun olmadığı farklı güçlerin bunu tetiklediği yer almaktadır. Burada inşa edilen belleğin kendi kimliğini kahramanlaştırma ve kendine meşruiyet sağlama bağlamında bir hatırlatma olduğu görülmektedir (Bilgin, 2016). Öte yandan katılımcı 5 ise sokak kavgalarının çok yanlış olduğunu ve ülkücülerin bu kavgalarda olmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Burada katılımcı 5’in ideolojik kimliğine karşı bir bellek inşa ettiği görülmektedir.

Katılımcı 1, diğer katılımcılardan farklı olarak doğrudan ailesinin kaybı üzerinden bir 12 Eylül belleği inşa etmiştir. Amcasının darbe sonrasında idam edilmesi ailenin bu bellek inşasında çok etkili olmasına neden olmuştur. Bu anlamda katılımcı 1’in belleğinin oluşmasında aile temel bellek mekânı konumundadır. Burada görüldüğü üzere yedi katılımcının çeşitli bellek mekânlarından etkileşim ile farklı olaylar üzerinden bellek inşa ettiği görülmüştür ancak katılımcı 6, 9 ve 10, belleklerinde 12 Eylül ile ilgili herhangi bir olay olmadığını belirtmiştir. Kendilerine anlatılan ya da okudukları şeyleri de hatırlamadıklarını aktarmışlardır. Söz konusu katılımcıların 12 Eylül belleklerinin unutma stratejisi (Assmann, 2018) ile oluştuğu görülmektedir. Katılımcılar bellek mekânları ile etkileşime girdiklerini belirtmesine karşın

belleklerinde çağrışım yapan herhangi bir şey olmadığını belirtmesi bunun en açık göstergesidir.

Kolektif bellek, bellek mekânları üzerinden inşa edilmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. 12 Eylül belleği de çeşitli bellek mekânlarında inşa edilmiş ve aktarılmıştır. Kendini ülkücü olarak tanımlayan Z kuşağından bireyler 12 Eylül belleği için bellek mekânı olarak Alparslan Türkeş ve Muhsin Yazıcıoğlu isimlerini ve mezarlarını ön plana çıkarmıştır. Katılımcı 5 ve 7, Alparslan Türkeş ve Muhsin Yazıcıoğlu'nun mezarlarını ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Katılımcı 5, özellikle Muhsin Yazıcıoğlu'nun mezarının 12 Eylül döneminde yaşanan işkenceleri hatırlattığını belirtmiştir. Burada farklı bellek mekânlarının bir araya gelmesiyle oluşan bellek inşası görülmektedir. Farklı kaynaklardan aktarılan işkenceler katılımcının belleğinde bir diğer bellek mekânında canlanmaktadır. Bu anlamda bellek mekânlarının işlevi ve bellek inşası hatırlatma (Assmann, 2018) üzerinden olmuştur. Bunun yanı sıra Ulucanlar Cezaevi Müzesi de bir diğer bellek mekânı olarak belirtilmiş ancak katılımcıların hiçbiri bu mekâna gitmemiştir. Bu anlamda farklı bellek mekânlarından yapılan aktarımlarla bellek mekânları bilinmekte ve hatırlama kültürü üzerinden bellek oluşturulmakta ancak belirtilen bellek mekânlarına gidilmediği görülmektedir. Benzer şekilde katılımcı 1 de birçok bellek mekânının kendisine anlatıldığını ancak idam edilen amcasının mezarı dışında hiçbir bellek mekânına gitmediğini belirtmiştir. Burada da bellek mekânlarının etkileşimi ve bellek inşası sürecindeki rolü görülmektedir. Ancak katılımcılar aktarımlar üzerinden bir hatırlatma stratejisiyle bellek inşa etmektedir. Başka bir deyişle Nora'nın (2006) tanımladığı bellek mekânlarına gidilmediği ya da işlevinin fark edilmediği ancak bellek aktarıcıları aracılığıyla bu mekânların bilindiği görülmüştür.

Öte yandan katılımcıların büyük bir çoğunluğu herhangi bir bellek mekânına gitmediğini ya da bulunduğu mekânın 12 Eylül için önemli bir yer olduğunu bilmediğini belirtmiştir. Bu anlamda katılımcılar 12 Eylül bellek mekânı olarak değerlendirileceğine ilişkin bilinçleri olmadan mekânlardan geçtikleri düşüncesinde birleşmektedir. Katılımcı 3: "...böyle çok yer vardır. Taksim mesela 12 Eylül için çok önemli bir yerdir ama insanlar oraya öyle bakmaz." sözleriyle yaşamın devamlılığı arasında unutulduğu ya da arka plana itildiğini vurgulamıştır. Elbette söz konusu mekânlarda yaşanan değişimler ve kolektif belleğin dönemin şartlarına göre değişmesi de bunda etkili olmaktadır. Katılımcı 6 ise bellek mekânlarına gitmeme ya da bellek

mekânı olarak görmeme durumunu 12 Eylül'ün doğrudan bir mirası olarak görmektedir. Nitekim 12 Eylül apolitik bir toplum inşasını amaçlamış ve bu belirli aşamada başarılı da olmuştur. Apolitik toplumun 12 Eylül gibi siyasal aidiyeti çok fazla ön plana çıkaran bir durumu kolektif bellekte tutmayıp unutturmayı istemesi normal bir durumdur. Bu anlamda 12 Eylül rejiminin çalışmaları farklı bağlamlarda kendi kolektif belleğini unutturma üzerinden kurmayı amaçladığını söylenebilir. Söz konusu unutturma stratejisi resmi belleğin kolektif belleğe etkisi (Assmann, 2018) bağlamında yorumlanabilir.

Kolektif belleğin inşasında ve aktarımında çeşitli sokakların, müzelerin ya da belirli binalar gibi bir bellek mekânı olan medyanın da önemli bir etkisi vardır. Medya araçları ürettikleri içerikleriyle hem bir bellek aktarımı yapar hem de bellek inşası gerçekleştirir (Nora, 2006). Bu anlamda 12 Eylül gibi toplumun büyük kesimlerini etkileyen bir olayın aktarımında ve bellek inşasında medyanın önemli bir rolü olmaktadır. Ancak toplumda farklı kesimlerin kullandığı medya aracı farklı olabilmekte ya da medyanın bellek mekânı olarak konumunu değişiklik gösterebilmektedir. Görüşme yapılan Z kuşağından bireylerden yalnızca katılımcı 4 hem geleneksel hem de sosyal medya 12 Eylül belleğinin inşasında yer aldığını belirtmiştir. Onun dışında kalan bütün katılımcılar sosyal medyayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Sosyal medyayı tercih etmelerinde öncelikli sebep olarak çok geniş bir bilgi ağı olması yer almaktadır. Bunun yanı sıra başta televizyon olmak üzere geleneksel medyaya güvenmedikleri de görülmüştür. Bu anlamda katılımcı 2, 7, 8 ve 10, geleneksel medyaya güvenmediklerini belirtmiştir. Taraflı bir anlatımla kendilerinde yanlış bir algı oluşturacağına vurgu yapmışlardır. Burada katılımcılar medyanın ideolojik bellek inşasına karşı direndikleri görülmektedir. Kendi ideolojik konumlarına göre medya tercih ederek bellek inşa etmektedirler. Katılımcı 2 bu durumu: "...ben 32. Gün gibi gelenekselde üretilip YouTube üzerinden erişilen şeylere de güvenmiyorum." sözüyle açıklamış ve sosyal medyada da seçici bir bellek ortaya koymuştur. Katılımcıların kendi ideolojik konumlarına uygun olan ve düşüncelerini destekleyen bellek inşasını tercih ettiği açıktır. Bunu gerçekleştirirken temel olarak hatırlatma stratejisi ile bellek inşası gerçekleştirmektedirler. Bunun yanı sıra bellek mekânının işlevine ya da aktarımına ideolojik bağlamda direnerek Schudson'un (2007) belirttiği belleğin çarpıtılmasına direnen katılımcıların olduğu görülmüştür.

Katılımcıların medya bakımından temel bellek mekânı, sosyal medya olurken katılımcıların sosyal medyadaki bilgileri güvenilirlik bakımından sorunlu bulmaktadır. Sosyal medyada çok fazla bilgi olması ve farklı görüşlerin bir araya gelmesi gerçeklik algısını aşındırmaktadır. Bu anlamda katılımcılar doğru bilgiye ulaşmayı ve kendi ideolojilerine yakın bilgilere ulaşmayı ana amaç olarak belirtmiştir. Katılımcı 2, başta Twitter olmak üzere sosyal medya araçlarının sol grupların elinde olduğunu düşünmektedir. Bu durumu katılımcı 2: “...televizyonda olduğu gibi Twitter da sol kolektif grupların elinde. Onlar nasıl bir gerçeklik isterse öyle kuruyor. 12 Eylül’ü de istedikleri gibi sana aktarıyorlar.” sözleriyle kendi ideolojilerine uygun bellek inşasının sosyal medyada zor olduğunu dile getirmiştir. Bunun tam aksi olarak ise katılımcı 8 ve 10 sosyal medyada çok çeşitli bilgi olduğu için gerçek bilgilere ulaşma ve istedikleri bağlamda bellek inşa etmeyi daha olası görmektedirler. Burada katılımcılar seçici bir medya kullanımı ve bu seçilmiş bellek mekânları aracılığıyla bellek inşasını tercih etmektedirler. Bu anlama inşa edilen 12 Eylül belleğinde ideolojik temelli bir bellek inşası daha mümkün olmaktadır. Söz konusu bellek inşasında bir bellek mekânı olarak sosyal medya önemli bir rol oynamaktadır.

Kendini ülkücü olarak tanımlayan Z kuşağından katılımcılardan katılımcı 6 dışındaki bütün katılımcılar sosyal medyayı daha etkili bir bellek mekânı olarak gördüklerini belirtmiştir. Bu durumu katılımcı 3, 4, 7, 8 ve 10, sosyal medyanın daha yaygın kullanılması ile açıklamaktadır. Bir anlamda katılımcılar daha fazla kullanılan medya aracının daha etkili bir bellek mekânı olacağını düşünmektedir. Katılımcı 5 ise geleneksel medyanın zaten takip edilmediğini düşünmekte ve bundan dolayı sosyal medyanın daha etkili olduğunu düşünmektedir. Katılımcı 2, sosyal medyanın etkili bir bellek mekânı olmasını teknolojinin sağladığı olanaklarla açıklamaktadır. Sosyal medya araçlarının etkileşim olanağı etkililiklerini artırmakta ve bellek inşasında süreci etkilemektedir düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Katılımcı 1 ve 9 da benzer şekilde sosyal medyanın teknolojik olanaklarının etkili bir bellek mekânı ortaya çıkardığını düşünmektedir. Ancak onlara göre sosyal medyanın etkileşim özelliği bellek mekânı olarak etkili olmasında belirleyici değildir. Onlara göre belirleyici olan şey, paylaşım yapılabilen içeriklerdir. Katılımcı 1: “...televizyon tanıkları çıkarmaya çok uygun değildir. Ama YouTube yayınlarında birçok darbe tanığı yer alabilmekte ve aktarım yapabilmektedir.” diyerek sosyal medyanın bellek mekânı olarak etkili olabileceği noktayı tanımlamıştır. Yine katılımcı 1’e göre sosyal medyada yer alan kısa videolar

çok daha etkili olmaktadır. Kısa videolar bellekte kalıcı olmaktadır. Benzer şekilde katılımcı 9 da YouTube paylaşımları ya da Instagram için hazırlanmış posterlerin çok etkili bellek aktarıcıları olduğunu belirtmiştir. Katılımcı 9: “Instagram’da paylaşılan şehitlerimizle ilgili bir poster kesinlikle akılda kalıcı oluyor” sözüyle sosyal medyanın etkililiğini dile getirmiştir. Burada içerikler bellek mekânı olmakta ve sosyal medya bunlar aracılığıyla 12 Eylül belleğini yeniden inşa etmekte ve aktarmaktadır. Katılımcı 1 ve 9, sosyal medyanın bellek mekânı işlevini oldukça doğru bir bağlamda konumlandırmıştır. Her iki katılımcı da bellek inşasını hatırlatma stratejisi üzerinden kurmakta ve bellek mekânının bu rolünü benimsemektedir.

Çalışmada görüşme yapılan ve kendini ülkücü olarak tanımlayan Z kuşağından bireylerin sosyal medyayı daha sık kullandığı ve 12 Eylül örneğinde olduğu gibi sosyal medyayı daha etkili bir bellek mekânı olarak kabul ettiği görülmüştür. Buna benzer şekilde katılımcıların büyük bir çoğunluğu özellikle yıl dönümlerinde 12 Eylül ile ilgili paylaşım yaparak 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımına katkı sağlamıştır. Görüşme yapılan Z kuşağından bireylerden yalnızca katılımcı 2 ve 8 12 Eylül ile ilgili paylaşım yapmadığını belirtmiştir. Katılımcı 7 ise 12 Eylül ile ilgili paylaşım yapıp yapmadığına çok dikkat etmediğini ve yalnızca Alparslan Türkeş ve Muhsin Yazıcıoğlu ile ilgili paylaşımlar yaptığını aktarmıştır. Bu anlamda katılımcı 7, Türkeş ve Yazıcıoğlu ile ilgili paylaşımlarının içinde 12 Eylül ile ilgili içerikler de olabileceğini düşünmektedir. Söz konusu katılımcıların sosyal medyayı yalnızca takip etme ve oradaki bellekten yararlanma amacıyla kullandığı görülmüştür. Bu katılımcıların, bellek inşasına katılmayarak yalnızca kendileri adına unutturmama stratejisini benimsediğini söylemek mümkündür.

Öte yandan diğer yedi katılımcının tamamının sosyal medyanın paylaşım olanaklarını kullanarak 12 Eylül belleğinin yeniden inşasına katıldığı görülmüştür. Bu yedi katılımcıdan ikisi kendisi bir paylaşım yapmadan yapılan paylaşımları retweet ve beğeni yoluyla yeniden dolaşıma soktuğunu belirtmiştir. Kendisi bir içerik paylaşımı yaptığını belirten katılımcılar da retweet ve beğeni yoluyla yeniden paylaşım yaptığını belirten katılımcılar da 12 Eylül belleğinin inşasında darbe öncesinde yaşamını kaybeden ülkücüleri temel bellek olayı yapmıştır. Darbenin yıl dönümünde ya da o dönem ölen kişilerim ölüm yıl dönümlerinde paylaşım yapıldığı görülmüştür. Katılımcıların ortak bellek aktarımında “ülkücü şehitleri anmak için paylaşım

yapıyorum” cümlesi yer almıştır. Bu durumu düzenli bir şekilde yaptığını aktaran katılımcı 1: “Amcamın yıl dönümünde de diğer arkadaşlarının şehit edilme yıl dönümlerinde de tweet atarım. 12 Eylül günlerinde de lanetlemek için paylaşım yaparım” sözüyle 12 Eylül bellek inşası ve aktarımına katkısını belirtmiştir. Benzer şekilde katılımcı 4 de: “...ölkücü şehitlerimizi anıyoruz” diyerek 12 Eylül belleğini bir bellek mekânı olarak sosyal medyada 12 Eylül döneminde yaşamını yitiren kişilerle yer aldığını açıklamıştır. Burada görüleceği gibi katılımcılar hatırlatma ve unutturmama stratejileri (Assmann, 2018) üzerinden bellek inşa etmektedirler. O dönem yaşamını kaybeden kişilerin isimleri de birer bellek mekânı olarak 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında yer almaktadır. Elbette paylaşımlarda yer alan fotoğraflar, mektuplar ya da onlar için yazılan şiirler de bellek mekânı olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda birçok bellek mekânını bir araya getirerek ölkücü perspektiften 12 Eylül belleğinin bellek mekânlarına aktarıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra katılımcıların çoğunluğu bellek inşası ve aktarımında Halbwachs’ın (2016) belirlediği çerçeveye benzer şekilde bellek hareketliliğine katkı sunduğu görülmektedir.

Bellek mekânlarıyla inşa edilen ve aktarılan 12 Eylül belleğinin sosyal medyada daha geniş kitlelere ulaşması için kullanılan etiketlere bakıldığında kendini ölkücü olarak tanımlayan Z kuşağından bireylerin etiket kullanımına önem verdiği görülmüştür. Bellek inşası ve aktarımında temel olan “ölkücü şehitler” ve isimleri etiket kullanımında da ön plana çıkmaktadır. Katılımcı 4 bu durumu: “...Ocak genelde şehitlerin adıyla etiketler açar. Biz de bunların daha geniş kesimlere ulaşması için ve gündem yapmak için paylaşıyoruz” sözleriyle bellek inşasında etiket kullanmayı aktarmıştır. Diğer katılımcılar da benzer şekilde özellikle “ölkücü şehitlerin isimleri” yer alan etiketleri kullandıklarını belirtmiştir. Söz konusu etiketlerin ocak ya da parti tarafından açıldığını belirten katılımcıların çokluğu düşünüldüğünde ideolojik temelli bir bellek inşası belirginleşmektedir. Kendi ideolojisini meşrulaştırmak için etiketlerin kullanılması ile bellek inşa edildiği görülmüştür. Bu durum kolektif belleğin inşasında kullanılan stratejilere uygundur. Bu anlamda ölkücülerin bilinçli bir 12 Eylül belleği inşa ettikleri söylenebilir.

12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımında bir bellek mekânı olarak sosyal medyayı kullanan ve kendini ölkücü olarak tanımlayan Z kuşağından katılımcıların büyük bir çoğunluğu paylaşımlarında siyasi kimliklerini açık bir şekilde ortaya

220

Çalışma kapsamında görüşme gerçekleştirilen ve kendini ülkücü/sağ görüşlü olarak tanımlayan Z kuşağından bireylerin bellek aktarımında ön plana çıkan kelimeler şekilde görüldüğü gibidir.

4.2. Bulguların Yorumu

Bu başlık altında farklı bellek mekânlarına ilişkin bulguların yorumlanması yer almaktadır. Kolektif belleğin yeniden inşa edilip aktarıldığı yerler olan bellek mekânlarından geleneksel medya, sosyal medya (Twitter) ve kişilerin hafızasında bulunan kolektif bellekteki 12 Eylül'ün genel bir değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Kişilerin belleğine yönelik çözümleme iki ayrı grup ve dört kategoriye ayrılarak çözümlenmiştir. Burada öncelikle 12 Eylül dönemini yaşayan ve o dönemde çeşitli mağduriyetler yaşayan sol ve ülkücü/sağ görüşten kişiler ve belleği dışarıdan şekillendirilmiş sonraki kuşak olan Z kuşağından kendini solcu ya da ülkücü/sağ olarak tanımlayan öğrencilerin belleğine odaklanılmıştır. Kolektif bellek kavramını geliştiren Halbwachs (2016) belleğin çeşitli etkileşimlerle oluştuğunu belirtmektedir. Bu etkileşimlerde tek bir belirleyici ve bellek oluşturuca unsur yoktur. Buna ek olarak aynı unsur farklı kişilerde farklı bir bellek de oluşturabilmektedir. Bu nedenle farklı bellek mekânlarında inşa edilen ve aktarılan belleklerin karşılaştırılması ve benzer ya da farklı yönlerinin ortaya konması önemlidir.

Cumhuriyet ve Ortadoğu gazetelerinin karşılaştırılması: Kolektif bellek, bellek mekânlarında üretilmekte ve dolaşıma sokulmaktadır. Topluma etkisi ve ulaştığı kitleler düşünüldüğünde medya önemli bir bellek mekânıdır. Çalışmada incelenen Cumhuriyet ve Ortadoğu gazetelerine bakıldığında her iki gazetenin de bellek inşasına farklı perspektiflerden yaklaştıkları görülmektedir. Sol görüşe daha yakın yayın yapan Cumhuriyet gazetesi, hatırlatma ve yüzleşme/hesaplaşma temelli bir bellek inşasını tercih etmiştir. Buna karşın ülkücü/sağ görüşe daha yakın yayın yapan Ortadoğu gazetesi ise tam tersi bir strateji benimseyerek unutturma temelli bir bellek inşası benimsemiştir. Tablo 1 ve Tablo 2'de de görüldüğü üzere gazetelerin 12 Eylül'e yönelik içerikleri ve ayırdıkları alan konuya yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Ancak gazetelerin yaklaşımlarının yanı sıra içeriklere ağırlık verdiği ya da görmezden geldiği yıllar da benzeşmektedir. Nitekim her iki gazete 2012 yılında 12 Eylül ile ilgili hiç haber yapmamış ve 2015 yılında Cumhuriyet gazetesi iki haber yaparken Ortadoğu

gazetesi habere yer vermemiştir. Dolayısıyla her iki gazetenin, bellek inşasında belirli yıllarda benzer politikaları benimsediğini göstermektedir. 2012 yılında neden haber yer almadığı ve bellek inşasının gerçekleşmediği için yorum yapmak güçtür. Öte yandan 2015 yılında Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya'nın ölmesi nedeniyle 12 Eylül ile yüzleşme/hesaplaşma isteğinin gerçekleşmemesi bellek inşasını arka plana ittiği düşünülmektedir. Her iki gazetenin içeriklerinin nitel çözümlemesi ile bu durum daha belirginleşmiştir.

Cumhuriyet ve Ortadoğu gazetelerinin 12 Eylül anlatısına özellikle darbenin yıl dönümlerinde yer verdiği görülmüştür. Ancak darbeyi anlatma ve bu doğrultuda bellek inşa etme süreçlerinde belirgin farklar vardır. Söz konusu farklılıklar 12 Eylül'e ayırdıkları alan ve onu işleme tarzlarında belirgin olarak görülmüştür. Cumhuriyet gazetesi hem 12 Eylül döneminde yaşanan olayları aktarmayı hem de bugünün gerçekliğine göre bellek inşasını sürdürmüştür. Bu anlamda dönemin tanıklarının görüşleri ve farklı kaynaklardan döneme ait bilgiler derlenmiştir. 12 Eylül'ün aktarılma biçimi bakımından Cumhuriyet gazetesi, dönemsel farklılıklar olmasına karşın hatırlatma ve yüzleşme/hesaplaşma stratejisiyle bir bellek inşa etmiştir. Elbette belleğin yeniden inşa edilmesinde günümüzün şartları ve bağlamında değişim ve dönüşümler yaşanmış ve 12 Eylül belleği politikleştirilerek yeniden inşa edilmiştir. Ancak bu politikleştirme süreci de hatırlatma ve yüzleşme/hesaplaşma bağlamından uzak bir strateji ile kurulmamıştır. Sonuç olarak Cumhuriyet gazetesi, 12 Eylül'ü hatırlatma ve unutturmama temelinde bir 12 Eylül belleği inşa etmiş ve bu doğrultuda genişçe yer vererek bellek inşasını ayrıntılı tutmuştur.

Öte yandan Ortadoğu gazetesi, hem nicel hem de nitel olarak 12 Eylül'ü aktarma ve bir 12 Eylül belleği inşa etme noktasında unutturma stratejisini kullanmıştır. Gazetenin içeriklerinde hiçbir 12 Eylül tanığının anlattıklarına yer verilmemiş ancak yalnızca bir haberde 12 Eylül döneminde tutuklanan ve 11 yıl hapis yatan bir tanıktan söz edilmiş ve güncel politika ile ilgili açıklamaları aktarılmıştır. Ortadoğu gazetesi, 12 Eylül belleğini inşa ederken ağırlıklı olarak MHP milletvekilleri ya da Ülkü Ocakları yöneticilerinin 12 Eylül'ü lanetleyen açıklamalarını kullanmıştır. Dolayısıyla bellek inşasının yukarıdan gerçekleştirildiği görülmektedir. Haberlerin iki tanesi hariç tamamı yapılan açıklamalara dayanmakta ve o dönemde yaşanan süreçleri hatırlatma amacı gütmeyen içeriklerden oluşmaktadır. Başka bir deyişle bir milletvekili *“biz ülkücülerin*

yaşadığı sıkıntıları unutturmayacağız” açıklamasını yapmakta ancak burada anlatılan sıkıntıların ne olduğu ise aktarılmayarak unutturulmaktadır.

Gazetelerin, 12 Eylül belleğini inşa etme ve aktarma süreçlerinde yaklaşım farklarının yanı sıra benzerlikleri bulunmaktadır. Benzerliklerden ilki her iki gazetenin kendi siyasal görüşüne yakın düşüncelere ve görüşlerden kişilere yer vermesidir. Bu anlamda Cumhuriyet gazetesi, haberlerinin ve yazı dizilerin neredeyse tamamında sol davalarından kişileri tanık olarak almış ve sol hikâyeleri aktarmıştır. Ortadoğu gazetesi ise, ülkücüleri ya da MHP yetkililerini kaynak olarak almış ve bu çizgide yer aldığını açıkça göstermiştir. Bunun yanı sıra her iki gazete kendi tarafının masum olduğu ve o dönemin meşru yapıları olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla kendi ideolojik konumuna meşruiyet kazandırmak için belleği yeniden inşa etme stratejisi görülmektedir. Öte yandan Ortadoğu gazetesi yalnızca 2019 yılında sol davalarından yargılanıp idam edilen Erdal Eren’in hikâyesine yer vermiş ve idamının haksız olduğunu belirtmiştir. Burada daha bütüncül ve yalnızca ülkücü camiaya yönelik bir bellek inşasının terk edildiği görülmektedir. Buna karşın Cumhuriyet gazetesi, sol görüşün 12 Eylül belleğine meşruiyet kazandırma ve masum oldukları iddiasını destekleme anlamında ülkücü bazı kişileri ve MHP’lileri suçlayan bir anlatım benimsemiştir. Burada dönemin ülkücüleri ve MHP’lilerin suçluluğu ve darbecilerle iş birliği yaptığı söylemi ile 12 Eylül belleğini inşa ederek dönemin solunun meşru olduğu iddiası desteklenmektedir. Cumhuriyet gazetesi, 2020 yılında hazırladığı yazı dizisinde Alparslan Türkeş’in darbecilerden bilgi aldığı ve bu nedenle saklandığını iddia etmektedir. Aynı yazıda, özellikle darbe öncesinde yaşanan şiddet olaylarında ülkücülerin provokasyonlar yaptığı ve olayların artması için başta Abdullah Çatlı olmak üzere bazı ülkücülerin çeşitli cinayetler işlediği vurgulanmaktadır. Buna benzer bir anlatımın Ortadoğu gazetesinde görülmemesi benzer stratejilerle yeniden inşa edilen 12 Eylül belleğinde argümanların ayrıştığını ortaya koymaktadır.

Twitter bulgularının değerlendirilmesi: Twitter bulguları Türkiye’de sosyal medya ve Twitter’ın yaygınlığına paralel olarak şekillenmiştir. Çalışmada incelenen 2010 ve 2013 yılları Twitter’ın ülkede çok yaygın olmadığı yıllardır (Susam, 2015) ve bu yıllarda 12 Eylül belleğinin inşası zayıf bir bağlamda gerçekleşmiştir. Bu anlamda hem nicel hem de nitel olarak 12 Eylül belleğinin bu yıllarda yetersiz olduğu söylenebilir. Ancak 2013 sonrasında hızla artan Twitter kullanımı, bellek inşasına da

yansımış ve 12 Eylül belleğinin Twitter’da yeniden inşası ve aktarımı belirginleşmiştir. Söz konusu artış hem nicel hem de nitel anlamda görünür hale gelmiş ve farklı grupların 12 Eylül belleği Twitter’da görünür olmuştur. Twitter’da 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımına bakıldığında sağ ve sol görüşü ön plana çıkartan belleğin yanı sıra ne sağ ne de sol bağlamda yer alan belleğin olduğu da görülmüştür. Bu durum Twitter’ın doğası gereği normaldir çünkü Twitter neredeyse herkesin kullanımına açıktır. Böylesi bir bellek inşasının 12 Eylül’ü meşrulaştırmaya yakın bir bellek oluşturma tehlikesi unutulmamalıdır. Belirli bir politik konumlanışı olmayan içeriklerle gerçekleştirilen bellek aktarımında özellikle darbe öncesi yaşanan şiddet olaylarının ön plana çıkartılması söylem bakımından darbeyi meşrulaştırmaya yakın olduğu görülmüştür. Ancak bunun aksine politik konumu olmaksızın 12 Eylül’ün olumsuz yanlarını bellek inşasına ekleyen ve bu doğrultuda bellek aktarımı gerçekleştirenler de vardır.

Politik bağlamı ön plana çıkartan ve bu doğrultudan bellek inşa eden kişilerin 12 Eylül döneminin siyasal kimliklerini belirgin bir şekilde kullandıkları görülmüştür. Bu anlamda sol grupların, bellek bilincinin araştırmanın başladığı 2010 yılından başlayarak devam ettiği ve ülkücü grupların sosyal medyada bellek aktarımının ise 2014 yılı ve sonrasında belirgin hale geldiği görülmüştür. Başka bir deyişle ülkücü/sağ bellek inşasının Türkiye’de Twitter’ın yaygınlaşması ile paralel olduğu söylenebilir. Ancak çalışmada görüldüğü üzere ülkücü bellek aktarımının hızla arttığı ve daha fazla etkileşim alan paylaşımların bu bellek inşasına ait olduğu görülmüştür. Twitter bellek mekânında inşa edilen ve aktarılan 12 Eylül belleğine bakıldığında hem sağ hem de sol görüşlü bellek aktarımlarında işkenceler, idamlar ve yaşanan hukuksuzluklar ön plana çıkmıştır. İşkenceler her iki tarafta da unutturmama bağlamında sunulmakta ve işkencecilerin isimleri de bellek aktarımında yer almaktadır. Bir anlamda işkenceler ve hukuksuz uygulamalar bellek inşasında ve aktarımında negatif anıların unutturulmaması ve yüzleşme/hesaplaşma isteği bağlamında olmaktadır. Sol görüşe dayanan bellekte idamlar bakımından “Erdal Eren” ismi ön plana çıkmış ve Erdal Eren’in idamı ile bellek inşası ve aktarımı gerçekleştirilmiştir. Öte yandan ülkücü/sağ görüşe dayanan bellekte ise o dönem idam edilen 9 kişinin de ismi birlikte kullanılmaktadır. Dolayısıyla ülkücü bellek aktarımının bütüncül ve herhangi bir ismi öne çıkarmayan bir şekilde olduğu görülmektedir.

12 Eylül dönemini yaşayan sol ve ülkücü/sağ görüşlü kişilerin belleğinde 12 Eylül Darbesi'nin karşılaştırılması: 12 Eylül dönemini yaşamış ve bir şekilde darbeden mağdur olan katılımcıların belleğinin karşılaştırılmasına bakıldığında bazı benzerliklerin olmasına karşın temelde büyük farklılıkların olduğu görülmüştür. 12 Eylül belleğinde benzerliklere bakıldığında darbe öncesi yaşanan sokak olaylarının provokasyon içerdiği düşüncesi ile inşa edilen bellek ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra darbenin dış destekli olduğu ve özellikle ABD ve NATO politikalarına uygun bir zemin için yapıldığı üzerinden bir bellek inşası ve aktarımı da ortak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer benzerlik içeren bellek inşası ve aktarımı unsuru ise ülkede bugün yaşanan sorunların kaynağı olarak 12 Eylül'ü görme ve bu doğrultuda bellek aktarımı gerçekleştirmedir. Buna benzer şekilde katılımcıların tutukeviden çıktıktan sonra karşılaştıkları toplum ve saptadıkları değişimler bakımından da ortak düşünce ve bellek aktarımı gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bu anlamda hem bazı sol görüşlü katılımcıların hem de bazı ülkücü/sağ görüşten katılımcıların “toplumsal ilişkilerin çok zayıfladığı” düşüncesine dayanan bir bellek inşası benimsemesi ortak bir noktadır. Ancak bu belleğin temelini sol ya da sağ ideolojik konumlanışın da belirlediği açıktır. Nitekim bu yönde bellek aktarımı gerçekleştiren sol görüşlü katılımcılar ekonomik nedenler ve liberal sistemin ortaya çıkardığı aşındırmalar üzerinden bir bellek inşası gerçekleştirirken ülkücü/sağ görüşlü katılımcılar manevi değerleri bellek aktarımında merkeze almıştır. Benzer bağlamlarda bellek aktarımı noktasında bir diğeri de bellek mekânları bakımından olmuştur. Hem sol hem de ülkücü/sağ katılımcılar gözaltında bulundukları emniyet binalarını anılarını canlandıran önemli bellek mekânlarından olarak belirtmiştir. Katılımcıların ortak bellek mekânına tepkileri de benzerdir ve bütün katılımcılar mümkün olduğu sürece emniyet binalarını görmek istememekte ve orada yaşadığı olumsuz anıların canlanmasını reddetmektedirler. Dolayısıyla her iki gruptan katılımcılar bu bellek mekânlarını unutturma işlevi ile konumlandırmaktadırlar. Bellek mekânları ile ilişki bakımından bir diğer benzerlik ise tarihlerin bellek mekânı olarak kabulünde olmuştur. 12 Eylül'ün yıl dönümlerinde darbenin acılarını anma ve bu belleği aktarma bakımından benzerlikler vardır. Ülkücü/sağ katılımcıların neredeyse tamamı hem bireysel olarak hem de grup organizasyonları ile yıl dönümü etkinlikleri gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Benzer şekilde sol görüşlü katılımcılardan dördü çeşitli etkinliklerle o günleri andıklarını ve

aktardıklarını belirtmiştir. Burada 12 Eylül belleğinin yeniden inşasının bellek mekânları aracılığıyla tekrarlandığı (Nora, 2006) belirginleşmektedir.

Bellek mekânlarını kullanma bakımından bir diğer benzerlik sosyal medyada bellek inşası ve aktarımı üzerinden olmuştur. Hem sol hem de ülkücü/sağ katılımcıların çeşitli sosyal medya mecralarında 12 Eylül belleğine katıldıkları görülmüştür. Her iki görüşten katılımcıların büyük bir çoğunluğu sosyal medyada çeşitli dönemlerde özellikle önemli tarihlerde paylaşımlar yaparak bellek inşasına katkı sundukları görülmüştür. Bu anlamda sosyal medyayı birer bellek mekânı olarak gördükleri açıktır.

Katılımcıların 12 Eylül belleğinde ideolojik konuma göre ciddi farklılıkların olduğuna daha önce değinilmiştir. Bu farklılıklara bakıldığında sağ-sol çatışmasını konumlandırmada önemli bir farklılık vardır ve sol görüşlü katılımcılar çatışmanın sınıf mücadelesinden kaynaklandığını düşünmekte ve bellek inşasında bunu ön plana çıkartmaktadır. Ancak ülkücü/sağ katılımcılar şiddet olaylarının provokasyonlar sonucu olduğunu belirterek buna göre bir bellek inşa etmekte ve aktarmaktadırlar. Bu provokasyonlar noktasında da bellek inşasında karşı tarafı suçlama belirgin bir şekilde görülmektedir. Ülkücü/sağ katılımcılardan dördü solun dış kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Buna karşın iki sol görüşlü katılımcı ülkücülerin dış kaynaklar tarafından desteklendiğini aktarmıştır. Burada her iki belleğin birbirine zıt yönde bir inşa ve aktarım oluşturduğu görülmektedir. Her iki bellek de kendini masum ve meşru gösterme anlamında bu stratejiyi benimsemektedir. Başka bir deyişle Schudson'un (2007) belirttiği çarpıtma dinamiklerinin bellek inşasında etkin olduğu söylenebilir.

Darbe öncesi ya da darbenin nedenlerine yönelik bellek inşasında sol görüşlü katılımcıların daha geniş bir çerçeve çizdiği ve 12 Eylül belleğini inşa ettiği görülmüştür. Sol görüşlü katılımcıların büyük bir çoğunluğu 12 Eylül ve 24 Ocak Kararları arasında yakın bir ilişki kurmakta ve bellekte ikisini eşleştirmektedir. Ancak ülkücü/sağ katılımcılardan yalnızca iki katılımcı 24 Ocak Kararları ile 12 Eylül arasında bir ilişki kurarak bellek inşası ve aktarımına eklemiştir. Bunun yanı sıra bazı ülkücü/sağ katılımcıların darbenin topluma etkileri bakımından 24 Ocak Kararları ile ortaya çıkan değişim ve dönüşümlere değindiği de görülmüştür. Öte yandan sol görüşlü katılımcılar darbenin doğrudan nedeni olarak 24 Ocak Kararlarını bellek inşası ve aktarımının merkezine koymaktadır. Dolayısıyla aynı olayın kolektif bellekte toplumsal farklılıklar

ortaya çıkmaktadır. Söz konusu örnek, Halbwachs'ın (2016) kolektif belleği konumlandırması ile uyuşan bir bağlamdadır.

Darbeden sonrasına yönelik bellek inşasında ise ülkücü/sağ görüşten katılımcılardan üç katılımcı Yunanistan'ın NATO üyeliğine dönmesini bellek inşasında ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda inşa edilen bellek darbecilere karşı olma ve eleştirel bir tutumu barındırmaktadır. Sol görüşlü katılımcıların çok başvurmadığı bir argüman olmasına karşı ülkücü/sağ katılımcıların belleğinde bu durum önemli bir yer tutmaktadır. Buna benzer bir şekilde “darbe bize karşı yapıldı” düşüncesi de ülkücü/sağ bellekte oldukça etkin bir şekilde yer almaktadır. Bu durum o dönemi yaşamış sol görüşlü katılımcılar tarafından açık bir şekilde dile getirilmemiştir. Ancak yaşanan tutuklamalar ve işkencelerde solcuların daha fazla mağdur olduğu düşüncesinin bellek inşasında sıkça kullanıldığı da görülmüştür. Dolayısıyla ülkücü/sağ katılımcıların belleğinde bütün olarak darbenin kendilerine yönelik yapıldığı düşüncesi hâkimken sol görüşlü katılımcıların belleğinde darbeden sonra yaşanan mağduriyetler daha çok yer almaktadır. Darbe sonrasında daha doğrusu tutukluluk yaşamının sona ermesiyle karşılaşılan toplum noktasında ülkücü/sağ katılımcıların en fazla başvurduğu konu “şehirlerin değişmesi” olmuştur. Özellikle uzun yıllar tutuklu kalan katılımcılar yaşadıkları şehirleri tanıyamadıklarına ilişkin anıları 12 Eylül belleğinin merkezinde yer almıştır. Bu durum katılımcıların 12 Eylül öncesine ilişkin bellek mekânlarının belirgin bir şekilde yok olduğu ya da değiştiğini de göstermektedir (Ünal Çınar, 2020). Katılımcıların değişen bellek mekânları nedeniyle geçmişle bağ kurmakta zorlandığını söylemek mümkündür.

12 Eylül belleğinin yeniden inşası ve aktarımında medyanın rolünü belirlemede sol ve ülkücü/sağ görüşlü katılımcılar arasında belirgin bir farklılık vardır. Sol görüşlü katılımcıların büyük bir çoğunluğu medyanın, 12 Eylül anlatısını çok kötü ve gerçeklikten çok uzak görmektedir. Bu anlamda sol görüşlü katılımcılar medyada aktarılan 12 Eylül belleğinin çok yüzeysel olduğu düşüncesi üzerinden bir bellek inşa etmektedir. Ancak sol görüşlü iki katılımcı medyada oldukça güzel 12 Eylül anlatısı olduğunu ve kendilerini olumlu anlamda o günlere götürdüğünü belirtmiştir. Ülkücü/sağ katılımcılar ise medyada yer alan 12 Eylül anlatısının gerçeklikten çok uzak olduğunu ve taraflı olduğuna vurgu yapmıştır. Ülkücü/sağ katılımcıların belleğinde medya, 12 Eylül'ü sol perspektiften sunmaktadır. Başka bir deyişle medya, 12 Eylül belleğini solu

haklı ve olumlu gösteren bir bellek inşa etmekte ve aktarmaktadır. Burada ülkücü/sağ katılımcıların medyayı genel anlamda solcuların elinde ve tekelinde kabul etmesiyle de doğrudan bir ilişki vardır. Öte yandan ülkücü/sağ temelli yapıların da gerçeklik bakımından sorunlu olduğu düşüncesi de ön plana çıkmaktadır. Schudson'un (2007) medyanın inşa ettiği belleğin çarpıtıldığı görüşüne benzer şekilde, ülkücü katılımcılar medyada inşa edilen ve aktarılan 12 Eylül belleğinin çarpıtıldığı ve farklı bir gerçeklik inşa edildiğini düşünmektedir.

Sol görüşlü ve ülkücü/sağ görüşlü Z kuşağından bireylerin belleğindeki 12 Eylül Darbesi'nin karşılaştırılması: Z Kuşağından bireylerin belleğinde 12 Eylül'ün konumlanması kendini ülkücü/sağ görüşlü olarak tanımlayan ve sol görüşlü olarak tanımlayan gençlerde bazı noktalarda benzerlikler vardır ancak genel anlamda önemli farklılıklar görülmüştür. Benzerliklere bakıldığında katılımcıların neredeyse tamamının 12 Eylül belleği ilk olarak ailede oluşmaya başlamıştır. Ailesinden bellek aktarımı gerçekleşmediğini belirten iki katılımcı da yakınlarından 12 Eylül belleğini aldıklarını belirtmiştir. Bu durum Halbwachs'ın (2016) kolektif belleğin öncelikle ailede şekillenir tezini doğrulamaktadır. Bunun yanı sıra hem ülkücü/sağ hem de solcu genç katılımcıların belleğinde o dönem yaşanan işkenceler ve hukuksuzluklar önemli yer tutmaktadır. Bu durum 12 Eylül belleğinin bütünüyle örtüşmektedir. Çeşitli farklılıklar olmasına karşın işkence 12 Eylül belleğinin temelini oluşturmuştur. Öte yandan 12 Eylül belleğinin önemli bellek mekânları ve bellek mekânlarının işlevlerini konumlandırma noktasında her iki görüşün birleştiği görülmüştür. Her iki görüşten katılımcılar özellikle Ulucanlar Cezaevi Müzesini önemli bir bellek mekânı olarak görmektedir. Buna benzer şekilde hem ülkücü/sağ hem de solcu katılımcıların bazıları çeşitli bellek mekânlarının işlevinin değiştiğini ve kendilerine 12 Eylül ile ilgili bir çağrışım yapmadığını belirtmişlerdir. Bu anlamda Taksim önemli bir örnek olarak gösterilmiştir. Taksim meydanının kendilerine birçok şeyi hatırlattığını ancak 12 Eylül'ün önde gelen bir bellek olayı olmadığı görülmüştür. Söz konusu durum tamamen bellek mekânlarının işlevinin değişmesi ve yeni belleklerin bu mekânlarla özdeşleşmesi (Ünal Çınar, 2020) ile ilişkilidir.

Z kuşağından katılımcıların ortak görüş olarak belirttiği bir diğer nokta ise bellek mekânı olarak medyanın konumu ile ilgilidir. Z kuşağının temel bellek mekânı sosyal medya olmuştur. Hem belleklerini şekillendirme hem de belleği şekillendirme

anlamında sosyal medyayı tercih ettikleri görülmüştür. Ancak sosyal medyayı bellek mekânı olarak konumlandırma ve kullanma bakımından ülkücü/sağ ve sol görüşlü Z kuşağından bireylerin farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu farklılık özellikle sosyal medyada bellek inşasına katkı verme noktasında daha belirginleşmektedir. Sol görüşlü katılımcıların yalnızca ikisi kendi paylaşım yaparken altısı yapılan paylaşımları yeniden paylaşarak (rt) belleğe katıldığını belirtmiştir. Ancak ülkücü/sağ katılımcılardan yalnızca ikisi paylaşım yapmadığını belirtmiştir. Buna ek olarak sol görüşlü katılımcıların etiket kullanımına çok dikkat etmediği görülürken ülkücü/sağ katılımcıların etiket kullanımına önem verdiği görülmüştür. Ülkücü/sağ katılımcılar, Ülkü Ocakları ya da MHP'nin gündem çalışmalarına katılarak bellek aktarımını etiketler üzerinden yapmayı tercih etmiştir. Söz konusu etiket ve gündem çalışmaları ülkücü/sağ katılımcıların siyasal kimliğini bellek aktarımında belirgin bir şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir. Benzer şekilde sol görüşlü katılımcılar da 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında siyasal kimliğini açık bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla benzer bir bellek inşasının olduğu görülmektedir.

Öte yandan her iki grubun da bellek inşasında kendini meşrulaştırma anlamında kullandığı ortak bir bellek inşa stratejisi dikkat çekmektedir. Sol görüşlü katılımcılar darbenin sola karşı yapıldığı ve o dönem solcuların ciddi bir mağduriyet yaşadığı düşüncesidir. Bu bellek inşası darbe dönemini yaşayan sol görüşlü katılımcıların belleği ile karşıt durumda bir bellek inşasıdır. Öte yandan ülkücü/sağ katılımcılardan dördü darbenin ülkücülere karşı yapıldığını belirterek bu doğrultuda bellek inşası gerçekleştirmiştir. Ülkücü/sağ katılımcıların bu bellek inşası, darbe dönemini yaşayan katılımcılarla benzeşmektedir. Dolayısıyla ülkücü/sağ katılımcılarda kuşaktan kuşağa bellek aktarımının yapıldığı görülmüştür. Bu durum Halbwachs'ın (2016) kolektif belleği konumlandırmasıyla doğrudan uyumaktadır. Öte yandan sol görüşlü katılımcıların bellek inşasında farklı bellek mekânlarından yararlanarak bir bellek inşa ettiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra her iki grubun da benzer düşüncelerle ve birbirine çok zıt bellekler inşa etmesi de kolektif belleğin doğasına uygundur.

Z kuşağından bireylerin 12 Eylül belleğinde bir diğer farklılık da darbe öncesindeki sokak olaylarına yönelik bellek inşasında görülmüştür. Sol görüşlü katılımcılar darbe öncesindeki sokak şiddetini çok ön plana çıkarmazken ülkücü/sağ katılımcıların bu duruma kendi içlerinde iki farklı şekilde yaklaşarak farklı bellekler

inşa ettiği söylenebilir. İlk olarak sokak olayları ve şiddete karşı bir tutum benimsenmiş ve bu doğrultuda bellek inşa edilmiştir. İkinci bellek inşası ise ülkücülerin sokak mücadelesine manevi bir anlam yükleme ile olmuştur. Buna ek olarak iki katılımcı, ülkücülerin sokak olaylarındaki konumunu kahramanlık olarak değerlendirdiği ve bellek inşa ettiği görölmüştür. Bu durum bir gruba ait olma ve o kimliği kutsallaştırma bakımından bellek inşasına (Sancar, 2016; Susam, 2015) örnek olabilir. Böylece kendi grubunu kutsayan ve daha güçlü bir bellek ve kimlik oluşturan bir yapı oluşmaktadır. Katılımcıların bu tutumu doğrudan bununla ilişkili bir bellek inşasıdır.

Katılımcı grupların belleklerinin karşılaştırılması ve medya kategorilerinin kendi içinde değerlendirilmesi kadar bütün kategorilerin belleklerinin değerlendirilmesi de önemlidir. Nitekim farklı bellek mekânlarında bulunan 12 Eylül belleğinin benzeştiği ya da farklılaştığı noktaların belirginleştirilmesi önemlidir. Bu farklı bellek mekânlarının 12 Eylül belleğini konumlandırma, yeniden inşa etme ve aktarma stratejilerini daha görünür kılınacaktır. Farklı bellek mekânlarında yer alan 12 Eylül belleğinin yeniden inşa ve aktarımı arasındaki bazı ilişkiler burada yorumlanacaktır.

Kolektif bellek doğası gereği (Halbwachs, 2018a) aynı olayın farklı gruplarda farklı şekillerde yer almasına olanak sunmaktadır. Dolayısıyla 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında farklı bellek aktarımlarında birbiri ile ters düşen bellek inşalarının gerçekleştirildiği görölmüştür. Cumhuriyet gazetesi, 12 Eylül belleğini inşa ederken ve aktarırken darbeden sağ ve ülkücülerin haberdar olarak kaçtıklarını bellek inşasında kullanmıştır. Burada sol için mağduriyet ve işkencelere maruz kalma anlatısı üzerinden bir bellek inşa etmiştir. Ancak görüşme gerçekleştirilen katılımcılardan yalnızca bir ülkücü önceden darbeden haberdar olduğunu belirtmiştir. Buna karşın dört sol görüşlü katılımcı bir hafta ya da bir ay öncesinden darbeden haberdar olduğunu ve saklanmaya başladığını veya planlar yaptığını belirtmiştir. Buna ek olarak bazı sol görüşlü katılımcılar kesin bilgi olmamakla birlikte yakın bir tarihte darbe olacağına dair duyum aldıklarını ve bunu tahmin ettiklerini de belirtmiştir. Öte yandan ülkücü/sağ katılımcılardan dördü ülke atmosferinin çok gergin olduğunu ve bir şeylerin geldiğini düşündüklerini ve neyin yaklaşmakta olduğunu kestiremediklerini belirtmiştir. Burada katılımcıların belleği ile Cumhuriyet gazetesinin inşa ettiği bellek arasında ciddi bir farklılık vardır. Gazetenin inşa ettiği belleğin hem sol görüşlü katılımcılarla hem ülkücü/sağ katılımcılarla ayrıştığını görölmektedir. Bu anlamda her üç bellek inşasının da

Halbwachs'ın (2018a) belirttiği kolektif bellek inşa süreçlerine uygun olduğu görülmektedir.

Twitter'da inşa edilen bellek ile sol görüşlü Z kuşağından katılımcıların belleğinde bir benzerlik saptanmıştır. Z kuşağından sol görüşlü katılımcıların 12 Eylül belleğinde en önemli noktalardan bir tanesi de Erdal Eren ismi olmuştur. Çeşitli yıllarda Twitter'da inşa edilen 12 Eylül belleğinde Erdal Eren'in idam edilmesi ön plana çıkartılmış ve bellek bu noktadan inşa edilmiştir. Z kuşağından katılımcılar bellek inşasında Erdal Eren ismini sıkça ön plana çıkarmıştır. Bu durum hem sosyal medya paylaşımlarında hem de genel anlamda 12 Eylül belleğinin şekillenmesinde görülmüştür. Başka bir deyişle sol görüşlü Z kuşağından bireylerin belleğinin şekillenmesinde Twitter'ın etkili olduğu bulgusu desteklenmektedir.

Kişilerin belleği bakımından Z kuşağının belleğinin kendi ideolojik kimliğinden bir önceki kuşağın belleği ile ilişkisine bakıldığında ülkücü/sağ katılımcıların belleğinde bir bütünlük olduğu görülmektedir. Darbe dönemini yaşamış ülkücü/sağ katılımcıların 12 Eylül ile ilgili ön plana çıkarttığı bellek ile Z kuşağından ülkücü/sağ katılımcıların belleği birçok anlamda benzeşmekte ve kuşaktan kuşağa aktarım belirginleşmektedir. Bu anlamda sokak olaylarında kendi kimliğini konumlandırma, 12 Eylül'de yaşamını kaybeden kişileri bellek inşasının merkezine alma ve belleği politik bağlamda inşa etme aşamasında ön plana çıkartılan noktalar örnek olmaktadır. Yine buna benzer şekilde medyanın 12 Eylül anlatısını konumlandırırken de bir bütünlük içerisinde bellek inşa ettikleri görülmektedir. Öte yandan sol görüşlü katılımcıların başta medyanın inşa ettiği 12 Eylül belleğini kabul etme olmak üzere çeşitli bağlamlarda ayrıştıkları görülmektedir. Darbe dönemini yaşayan katılımcılar medyanın çarpıtarak 12 Eylül belleğini inşa ettiğini düşünürken, Z kuşağından sol görüşlü katılımcılar medyanın kendileri için iyi bir bellek inşa ettiğini belirtmektedir. Buna benzer şekilde sokak olaylarına bakış ve darbe sonrası yaşanan süreçte de ciddi anlamda birbirinden farklı bellek inşa edildiği görülmüştür. Z kuşağında sol görüşlü katılımcılar sokak olaylarında o dönem solu pasif ve mağdur kabul ederken o dönemin tanıkları bir direniş ve mücadele olarak tanımlamaktadır. Aynı şekilde darbe sonrası süreçte solun sindiğini düşünen Z kuşağından katılımcıların aksine dönemin tanıkları hem işkencelerde hem de sonrasında dışarıda direnişlerini sürdürdüklerini ve kimliklerini koruduklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla iki kuşak arasında belleğin farklılaştığı görülmektedir. Z

kuşağının belleğinin, sol perspektifte dönemin tanıklarından çok, medya ve diğer bellek mekânları aracılığıyla şekillendirildiği görülmektedir. Elbette bu durum belleğin bugüne getirilerek güncel çıkarlara göre (Halbwachs, 2018b) inşa edildiği ve Schudson'un (2006) deyimiyle çarpıtılarak kimlik inşasında kullanıldığını göstermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma, 12 Eylül askeri darbesinin kolektif bellekte nasıl yer aldığı ve bellek mekânlarında nasıl aktarıldığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kuramsal kısmı geniş bir bağlamda birinci bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde, kolektif belleğin genel çerçevesi sunulduktan sonra bellek mekânları üzerine bir tartışma yürütülmüştür. Bellek mekânları anlatısı 12 Eylül'ün bellek mekânları ile birlikte incelenmiş ve çeşitli bellek mekânları saptanmıştır. Bu aşamada 12 Eylül askeri darbesinin genel çerçevesi hakkında da bilgi verilmiştir. 12 Eylül askeri darbesinin anlatımında dönemin iktidarının inşa ettiği resmi bellek burada belirgin bir şekilde görülmektedir. Son olarak çalışmanın araştırma başlıklarından biri olan Twitter'ın bir bellek mekânı olarak konumu ele alınmıştır. Dolayısıyla bellek mekânlarının temel işlevi olan belleği yeniden inşa etme ve aktarma bakımından Twitter'ın durumu değerlendirilmiştir.

Çalışmanın kuramsal temelini oluşturan kolektif bellek, bir bellek türü olması nedeniyle öncelikle bu kavram açıklanmış ve kısaca türlerine değinilmiştir. Kolektif bellek, bir grubun ya da toplumun belleğini oluşturmakta ve kavramı geliştiren Halbwachs (2016), belleğin toplumsal bir çerçevede oluştuğunu belirtmektedir. Bir anlamda insanın belleğini toplumsal bağlam belirlemekte ve şekillendirmektedir. Özellikle toplumun genelini ilgilendiren olaylar kolektif bellekte yer almakta ancak toplumsal çerçeveler söz konusu kolektif belleği şekillendirmektedir. Bu noktada tarihçi Nora (2006), kolektif belleğin çeşitli mekânlarda inşa edildiğini ve aktarıldığını belirtmektedir. Başka bir deyişle bellek, bellek mekânlarında inşa edilmekte ve aktarılmaktadır. Belleğin inşa edilmesi ve aktarılması belleği politik bir bağlama oturtmakta ve geçmişin ideolojik olarak yeniden inşa edilmesine yol açmaktadır. Kolektif bellek kuramı, farklı grupların aynı olayı farklı şekillerde anımsadığı ya da unuttuğuna vurgu yapmaktadır. Özellikle toplumun genelini ilgilendiren olayların farklı kesimlerin belleğinde farklı şekilde yer alması beklenen bir durumdur. Bu anlamda grubun etnik kimliği, dini inancı, ideolojik kimliği, geçmişle ilişkisi ya da bugün ortaya çıkan gerçeklik, belleğin inşasına etki edebilmektedir. Bir anlamda geçmiş, geçmişte kalmayarak sürekli yeniden inşa edilmekte ve bir kimlik yaratma sürecinin parçası olmaktadır.

Kolektif bellek bakımından incelenen 12 Eylül askeri darbesi ise Türk toplumsal yaşamını derinden etkilemiş ve ülkede önemli değişimlerin de temelini oluşturmuştur. 12 Eylül sürecinde toplumun yaşadığı ciddi acılar, hukuksuzluklar ve demokratik yaşamın ortadan kalkması nedeniyle kolektif bellekte önemli bir yeri olmuştur. Darbeden önce olan sağ-sol çatışması darbe sonrasında önemli ölçüde ortadan kalkmasına karşın sağ ve sol ideolojiler varlığını sürdürdüğü için bunların belleklerinde farklı 12 Eylül çerçevesi oluşmuştur. Bu anlamda 12 Eylül'ün kolektif bellekte nasıl yer aldığı ve bu belleğin toplumda nasıl aktarıldığı önemlidir.

12 Eylül askeri darbesinin kolektif bellek kuramına uygun bir bağlamda kolektif belleğinin inşa edildiği görülmüştür. 12 Eylül'ün topluma etkileri bakımından kolektif belleğinin oluştuğu ve bu belleğin çeşitli bellek mekânlarında inşa edilerek aktarıldığı saptanmıştır. Bu anlamda 12 Eylül'ün kolektif bellek kuramına uygun bir çalışma konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın araştırma kısmında farklı bellek mekânlarında yer alan 12 Eylül belleği incelenmiştir. Bu aşamada iki ayrı nitel yöntem kullanılmıştır. İlk olarak bir bellek mekânı olan medyada 12 Eylül belleğinin nasıl yeniden inşa edildiği ve aktarıldığına odaklanılmıştır. İncelemeye alınan Cumhuriyet ve Ortadoğu gazetelerinde 12 Eylül belleğinin nasıl inşa edildiği ve aktarıldığı araştırılmıştır. Bellek mekânı olarak medyada 12 Eylül'ün sunumu sosyal medyayı da kapsamış ve Twitter'da 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımı etiketler üzerinden incelenmiştir. Bellek mekânı olan medyada belleğin nasıl inşa edildiği ve aktarıldığı nitel içerik çözümlemesi ile saptanmıştır. İkinci aşamada ise kişilerin hafızasında 12 Eylül'ün nasıl yer aldığı ve bellek mekânlarının bu belleklere nasıl etkisi olduğu sözlü tarih çalışması ile araştırılmıştır. Bunun için 12 Eylül döneminde etkin olan sol ve sağ gruplar merkeze alınarak bir çerçeve oluşturulmuştur. 12 Eylül dönemini yaşayan sol davalarından tutuklu kalanlar ile ülkücü/sağ davlardan tutuklu kalan ve bu nedenle darbeden dolayı mağdur olan kişilerin belleğinde 12 Eylül'ün nasıl yer aldığına bakılmıştır. Söz konusu kişiler aynı zamanda 12 Eylül'ün tanıklarındır. Öte yandan 12 Eylül ile ilgili bellekleri yalnızca bellek mekânları aracılığıyla oluşan Z kuşağından kendini sol veya ülkücü/sağ görüşlü olarak tanımlayan gençlerin belleğine odaklanılmıştır. Bu anlamda belleğin oluşmasında hangi bellek mekânlarının ön plana çıktığı önemlidir. Belirlenen grupların

belleğinde 12 Eylül'ün nasıl yer aldığını saptamak için yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir.

Bir bellek mekânı olarak geleneksel medyada 12 Eylül belleğinin inşa edilme ve aktarılmasına bakıldığında, gazetelerin ideolojik konumlarının etkili olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra gazetelerin editoryal süreçlerinin de bellek inşasına ayrılan yeri etkilediği ve bellek inşa stratejilerine etki ettiği anlaşılmıştır. Cumhuriyet gazetesi, genel anlamda hatırlatma ve yüzleşme/hesaplaşma stratejilerini benimseyen bir bellek inşası gerçekleştirmiştir. Öte yandan zaman zaman unutturma stratejisi de kullanılmıştır. Gazete, bellek inşasında öncelikle tanık anlatılarına başvurmuş ve ideolojik konumunun etkisiyle sol davalarından tanıklar kaynak olmuştur. Özellikle yazı dizilerinde tanık anlatımı ile 12 Eylül sürecinin aktarılması belirgin bir şekilde olmuştur. Böylece gazete, o dönem yaşanan sorunların, acıların ve hukuksuzlukların doğrudan aktarımı ile hatırlatarak bellekte yer almasını amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra araştırma haberleri ile o dönem yapılan yanlış uygulamaların ekonomiden eğitime, hukuktan siyasete ve toplumsal yaşamın diğer alanlarına verdiği zararlar ayrıntılı olarak aktarılmaktadır. Burada da darbenin toplumsal yaşama etkisi hatırlatma bağlamıyla belleğe eklenmektedir. Hatırlatma stratejisi ile gerçekleştirilen bellek inşasında tanıklara başvurma noktasında olduğu gibi genel anlatım da sol ideolojiyi ön plana çıkartan bir bağlamda olmuştur. Başka bir deyişle bellek inşasında politik konumlanış kendini açık bir şekilde göstermiştir. Bu durum özellikle kendini masum ve meşru tanımlama anlamında bellek inşasında kendini göstermiştir. Özellikle sağ görüşlü kişileri suçlayan ve ülkücüleri sokak olaylarının sorumlusu olarak gösteren bellek aktarımı önemli bir örnektir. Dolayısıyla birçok cinayet ülkücülerle ilişkili olarak aktarılmıştır ve ülkücülerin darbecilerle iş birliği içerisinde olduğu argümanı bellek inşasına eklenmiştir. Buna ek olarak ülkücülerin darbeden haberdar olduğu belirtilerek ve bu Alparslan Türkeş'in ilk gün bulunamaması ile desteklenerek kendi ideolojisine meşruiyet kazandırma düşüncesi karşı tarafı suçlayarak sağlanmıştır.

İncelenen bir diğer gazete olan Ortadoğu gazetesi ise 12 Eylül belleğini inşa etme ve aktarma anlamında ideolojik konumu olan ülkücü/sağ görüşü bellek inşasında belirginleştirmiştir. Ancak gazete, bellek inşasında daha çok unutturma stratejisini benimsemiştir. Buna karşın özellikle 2019 yılında hatırlatma işlevi ile bir bellek aktarımı ve inşası dikkat çekmektedir. Gazetede 12 Eylül sürecine ilişkin anlatının 2019

yılı ile sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Öte yandan gazetede çeşitli protesto ve darbeyi kınayan açıklamalar sıkça kullanılmıştır. Ancak bu haberlerde de tanık anlatısı yer almamış ve protesto ya da kınama açıklamaları Ülkü Ocakları ya da MHP yetkililerinden seçilmiştir. Özellikle protesto ve kınama açıklamaları “12 Eylül’ü lanetleme ve unutturmama” üzerinedir ancak 12 Eylül’de ne olduğunu hatırlatma noktasında bir eksiklik görülmektedir. Gazetenin unutturma stratejisi ile 12 Eylül belleğine katkı verdiği görülmektedir. Ancak hatırlatma stratejisi ile bellek inşasının gerçekleştirildiği 2019 yılında gazete, ideolojik konumlanışını arka plana iterek o dönem solun da yaşadığı acıları bellek inşasına eklemiştir. Bu anlamda, 2019 yılında gazete yalnızca bellek inşa stratejisini değiştirmemiş aynı zamanda bellek inşasında ideolojik konumunu da terk etmiştir.

Twitter’da 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımı nicel ve nitel olarak yıllara göre değişkenlik göstermiştir. Bu değişkenlik Twitter’ın Türkiye’de yaygınlaşması ile doğrudan ilişkili olarak gelişmiştir. İncelemenin başladığı 2010 yılı ile 2012 yıllarında 12 Eylül belleğinin inşası ve aktarımında daha az paylaşım vardır. Ancak 2013 yılı ve sonrasında hızla paylaşımlar artmış ve geniş bir bağlamda 12 Eylül belleği oluşmuştur. Paylaşımların niteliksel özelliklerine gelindiğinde farklı ideolojik konumlardan paylaşımların aynı etiket içerisinde yer aldığı görülmüştür. Bu durum Twitter’ın doğası gereği normaldir ve bir bellek mekânı olarak Twitter’da olması beklenmektedir. İdeolojik bağlamda hem sol hem de sağ görüşün 12 Eylül belleğinin etkin olduğu görülmüştür. Sağ ideolojik bellekte ülkücü görüşün ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Özellikle 2015 sonrasında #12Eylül etiketinde ülkücü görüşün etkin bir şekilde yer aldığı görülmüştür. Buna ek olarak ne sağ ne de sol ideolojilere dayanan ve 12 Eylül’ü genel bağlamıyla anan paylaşımlar da görülmüştür. Bu bakımdan bir bellek mekânı olarak Twitter’ın toplumun bütün kesimlerinin belleğini aktardığı söylenebilir. İdeolojik konum bakımından Twitter’da inşa edilen belleğe bakıldığında 12 Eylül döneminde mücadele içerisinde yer alan ve mağdur olan kişilerin bellek inşasında ön plana çıkarıldığı anlaşılmıştır. Sol ideolojik temele dayanan bellek inşasında Erdal Eren isminin ön plana çıkarıldığı görülürken sağ ideolojik temele dayanan bellek inşasında idam edilen 9 ülkücünün ismi bellek inşasının merkezini oluşturmuştur. Öte yandan Twitter’da inşa edilen ve aktarılan bellek sürecinde arşiv kayıtları, belgeler, fotoğraflar ve videolar gibi birçok bellek mekânı da kullanılmıştır. Dolayısıyla bir bellek mekânı olarak Twitter farklı bellek mekânlarını da kapsamıştır.

Kişilerin belleğinde 12 Eylül'e bakıldığında, 12 Eylül dönemini yaşamış ve sol davalarından tutuklu kalmış katılımcılara ilk olarak genel anlamda 12 Eylül anıları sorulmuş ve onların anılarında darbenin nasıl yer aldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların bellek aktarımı darbenin öncesinden başlamakta ancak ne kadar önceden sürecin başlatıldığı ise kişiler arasında farklılık göstermektedir. Başka bir deyişle 12 Eylül belleğinin, onu oluşturan unsurlarla birlikte şekillendiği anlaşılmıştır. Katılımcıların bir kısmı yalnızca kendi anılarını aktararak bellek inşasını gerçekleştirirken bazı katılımcılar ülke genelinde yaşanan süreçleri aktararak bellek inşasını genele yaymıştır.

Öte yandan darbeye ilişkin ilk anıları ve darbeye karşı verdikleri tepkiler de darbe belleğinin önemli bir bileşenidir. Darbeye ilişkin ilk anıların oluşmasında darbe öncesinde yaşanan sokak olaylarının etkisi görülmüş ve bazı katılımcılar firari durumda olması nedeniyle darbeyi geç öğrendiğini ya da radyoda duymasına karşın ayrıntılı bilgi alamadığını belirtmiştir. Buna ek olarak önceden darbe olacağına ilişkin bilgisi olduğunu ve saklandığı için o günlerin toplumsal etkilerini gözlemleyemediğini belirten katılımcılar da olmuştur. Darbe sonrasına ilişkin belleklere bakıldığında, tutukluluk ve işkence süreçleri bellek inşasının temelini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra tutukluluk yaşamları sona erdikten sonra karşılaştıkları ciddi toplumsal değişimler de bellekte yer edinen bir diğer konu olmuştur. Öte yandan katılımcıların belleğinde yer edinen ve 12 Eylül anılarını canlandıran bellek mekânları ise oldukça geniştir. Dolayısıyla darbe öncesinde sokak eylemlerinin gerçekleştiği yerler, gözaltında tutulan emniyet binaları ve tutuklu bulunan tutukevleri bütün katılımcıların ortak bellek mekânları olmuştur. Buna ek olarak bir film sahnesi, bir şarkı sözü, bir isim ya da bir üniforma bellek mekânı işlevi ile 12 Eylül belleğini hareketlendirmektedir. Öte yandan katılımcıların olumsuz anıların yer aldığı bellek mekânlarından uzak durmaya çalıştıkları, mümkün olduğu sürece o yerlere gitmek istemedikleri görülmüştür. Bu durum, bellekte yer alan olumsuz anıları unutma isteği ile doğrudan ilişkilidir. Tarih de bir bellek mekânı olarak işlev görmektedir ve 12 Eylül belleği için öncelikle 12 Eylül günleri önemli bir bellek mekânı olmuştur. Bazı katılımcılar bu tarihte darbenin topluma bıraktığı acıları unutturmama anlamında konuşmalar ya da protestolar gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Daha dar anlamda arkadaş çevresi ve ailelerle bir araya gelerek o günlerin konuşulduğu aktarılmıştır. Görüş bildiren katılımcılardan biri dışında tamamı yalnızca sol görüşlü ve eski dava arkadaşları ile buluştuğunu belirtirken bir katılımcı karşıt görüşten tutukevi

arkadaşları ile de toplandıklarını belirtmiştir. Söz konusu katılımcı diğer katılımcılara karşıt bir bellek aktarımı gerçekleştirmiştir. Katılımcının toplumsal çerçevesi diğer katılımcılardan farklıdır ve bu da bellek inşasına etki etmiştir.

12 Eylül dönemini yaşayan ve sol davalarından tutuklu kalmış katılımcıların bir bellek mekânı olarak medyaya ve sosyal medyaya yaklaşımı da incelenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu medyanın 12 Eylül belleğini aktarmasını gerçeklikten uzak ve abartılı bulmaktadır. Popülist bir bellek inşası gerçekleştirildiği düşüncesi belleklerinde yer edinmiştir. Sosyal medyanın bir bellek mekânı olarak değerlendirilmesi anlamında ise katılımcıların yalnızca yıl dönümlerinde değil genel olarak paylaşımlar yaptığı ve 12 Eylül belleğinin inşasına katıldığı görülmüştür. Sosyal medyayı etkin olarak kullanmadığını belirten katılımcılar da vardır ancak onların çoğunluğu hem kendi anılarını hem de 12 Eylül ile ilişkili genel bilgileri paylaştıklarını belirtmiştir. Bu anlamda hatırlatma stratejisi ile sosyal medyayı bir bellek mekânı olarak kullandıkları görülmektedir.

12 Eylül dönemini yaşamış ve ülkücü/sağ davalarında tutuklu kalmış katılımcılarla yapılan görüşmelerde de ilk olarak darbenin genel çerçevesi sorulmuştur. Katılımcıların darbenin genel çerçevesini özellikle 1977 ve sonrasında hızla artan şiddet olayları ile açıkladığı görülmüştür. Bu durum, bellek aktarımında ülkücülerin konumu ve meşruiyeti bağlamında yer almıştır. Ülkücülerin darbe öncesindeki konumunu aktarırken katılımcıların çoğunluğu kendi deneyim ve anılarıyla bellek aktarımını başlatmış ancak zaman zaman ülke genelindeki olaylar da bellek inşasında kullanılmıştır. Darbeye ilişkin ilk anıları sorulduğunda katılımcılar darbeyi ilk duydukları anı ve şaşkınlıklarını bellek inşasının merkezine yerleştirmiştir. Buna ek olarak şiddet olaylarından dolayı firari olduğunu belirten katılımcılar saklanmanın güçlüğü ve yakalanma süreçlerini bellek aktarımında ön plana çıkarmıştır. 12 Eylül'ün kendilerine ve ülkeye etkileri bakımından ise katılımcılar, ilk olarak uzun süreli tutukluluk süreçleri ve işkenceleri ön plana çıkarmıştır. Bellek inşasında bazı katılımcılar “gençliğimin heba olması” sözüyle bu süreci özetlemiştir. Ülkeye etkileri bakımından ise tutukluluk sürecinin ardından karşılaşılan değişmiş şehirler ve toplumsal değerlerdeki değişimler bellek inşasının merkezini oluşturmuştur. Gözaltı ve tutukluluk süreci ise sol davalarından tutuklanan kişilerin belleğine benzer şekilde işkenceler ve arkadaşlarının yaşamını yitirmesi bellek inşasında önemli bir yer tutmuştur. Ancak bazı

katılımcılar bu anıları unutmayı tercih etmiş ve bu strateji ile bellek inşa etmiştir. Bellek mekânlarının etkisi ve belleği harekete geçirmesi bakımından katılımcıların çeşitli 12 Eylül bellek mekânları saptanmıştır. Katılımcılar, eski Ülkü Ocakları binası, darbe öncesinde eylem yapılan yerler, gözaltı ve tutukluluk süreçlerinin geçtiği yerler, mezarlıklar ve yaşama etki eden bir yiyecek, bir söz, bir kitap ya da çeşitli kişileri ön plana çıkartmıştır. Bazı katılımcılar özellikle işkence gördüğü yerlere gitmemeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Bu anlamda unutturma stratejisi ön plana çıkarken diğer bellek mekânlarında hatırlatma stratejisi daha ağırlıklı kullanılmıştır. Bir diğer bellek mekânı olarak da tarih yer almaktadır ve 12 Eylül’ün tarih anlamındaki en önemli bellek mekânı 12 Eylül günleridir. Ancak ülkücü/sağ katılımcılar idam edilen arkadaşlarının ve darbe öncesinde “şehit” olan arkadaşlarının ölüm yıl dönümlerini de bellek mekânı olarak kabul etmektedir. Bu günlerde katılımcıların bir araya geldiği darbe ile ilgili konuştuğu ve kayıplarını yâd ettiği görülmüştür. Ayrıca bu tarihlerde mezarlara da giderek farklı bellek mekânları arasında etkileşim olduğu ve belleğin hatırlatma stratejisi üzerinden kurulduğu görülmektedir.

12 Eylül dönemini yaşayan ve ülkücü/sağ davlarında tutuklu kalmış kişilerin bir bellek mekânı olarak medya ve sosyal medyaya ilişkin değerlendirmeleri ve bellek karşılaştırmaları da incelenmiştir. Özellikle geleneksel medyanın 12 Eylül aktarımı ve bellek inşasına ilişkin birçok karşılaştırma yapıldığı görülmüştür. Katılımcıların neredeyse tamamı medyanın solun kontrolünde olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle sol perspektiften 12 Eylül belleğinin aktarıldığı görüşü vardır. Medya, sol perspektiften 12 Eylül belleğini inşa ederken ülkücüleri kötü gösterdiği ve bu doğrultuda bellek inşa ettiği, katılımcıların belleğinde yer edinmiştir. Bunun yanı sıra ülkücüleri anlatan sinema filmlerinin de olayları çarpıtarak bellek inşa ettiği düşüncesi bulunmaktadır. Söz konusu filmlerin gerçekliği aktarmaktan çok izleyici toplamak için popülist bir gerçeklik oluşturulduğu düşüncesi bellek inşasının merkezinde yer almaktadır. Sosyal medyanın bir bellek mekânı olarak değerlendirilmesi anlamında ise ülkücü/sağ katılımcılardan bir tanesi dışında sosyal medyayı bellek mekânı olarak kabul ettiği görülmüştür. Söz konusu bir katılımcı sosyal medya kullanmadığı için bu durum ortaya çıkmıştır. Bazı katılımcılar son yıllarda 12 Eylül ile ilgili paylaşım yapmadığını belirtmesine karşın katılımcıların büyük bir çoğunluğu sosyal medyada bellek aktarımına katılmıştır. Ülkücü/sağ katılımcıların sosyal medyada bellek aktarımı hem kendi anılarına yönelik hem de 12 Eylül’e ilişkin genel bilgi aktarımı şeklindedir. Bu

anlamda sosyal medyanın hatırlatma işleviyle bir bellek mekânı olduğu söylemek doğru olacaktır.

Kişilerle yapılan görüşmeler, 12 Eylül tanıklarının yanı sıra 12 Eylül belleği tümüyle bellek mekânlarına dayanan Z kuşağından bireyleri de kapsamaktadır. Bu aşamada da hem kendini sol hem de ülkücü/sağ görüşlü olarak tanımlayan bireylerle görüşme yapılmıştır. Kendini sol görüşlü olarak tanımlayan Z kuşağından bireylerle yapılan görüşmede ilk olarak 12 Eylül ile ilgili bilgilerini ölçen bir soru ile başlanmıştır. Buna göre, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile ilgili bilginiz var mı? Eğer varsa bu bilgiyi nereden ve kimlerden aldınız ve darbe hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların 12 Eylül ile ilgili belirli seviyelerde bilgisi olduğu görülmüş ve bu bilgilerin öncelikle aile ve yakın çevreden edinildiği saptanmıştır. Darbeye ilişkin bilgilerine bakıldığında ise o dönem insanların yaşadığı zorluklar ve gözetilme ya da tutukluluk süreçlerinde yaşanan işkenceler bellekte ön plana çıkmaktadır. Bu bilgilerin belleğe eklenmesinde aile ve çevrenin anlatımlarının yanı sıra diğer bellek mekânlarının da etkisi olduğu görülmüştür.

Öte yandan katılımcılara 12 Eylül’ün bellek mekânları sorulduğunda Ulucanlar Cezaevi Müzesi ön plana çıkmıştır. Üç katılımcı bu müzeyi gezdiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra 12 Eylül döneminde yaşanan bir takım olaylarla özdeşleşen bazı yerler ise Z kuşağının belleğinde farklı çağrışımlar yapmaktadır. Bu anlamda bellek mekânlarının işlevinin değiştiği ve farklı belleklerle özdeşleştiği anlaşılmaktadır.

Z kuşağından sol görüşlü bireylerin belleğinde en etkili bellek mekânı ise sosyal medya olmuştur. Özellikle dijital teknolojilerle ilişkileri düşünüldüğünde bu beklenen bir sonuçtur. Katılımcıların medya olarak gördüğü ve bellek aktarımında kullandığı bütün medyalar sosyal medya araçlarına dayanmaktadır. Geleneksel medyaya ilişkin bellek aktarımcılarının da sosyal medya araçları ile kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra katılımcılar sosyal medyada bellek inşası ve aktarımına da katılmaktadır. Bazı katılımcılar doğrudan kendisi içerik paylaşıırken bazı katılımcılar yeniden paylaşım özelliği ile bellek inşasına katılmaktadır. Katılımcılar, sosyal medyada paylaşım anlamında Erdal Eren’i ön plana çıkartmış ve onunla ilgili paylaşımlar yaptığını belirtmiştir. Katılımcıların bellek inşası ile Twitter bulgularının uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Twitter verilerine yapılan çözümlemede Erdal Eren ile ilgili sıkça paylaşımlar görülmüştür. Dolayısıyla hem katılımcıların görüşme bulguları

hem de Twitter bulguları birbirini desteklemektedir. Bellek inşasını daha geniş kitlelere aktarma anlamında etiket kullanımı bakımından, sol görüşlü katılımcıların oldukça az etiket kullandığı görülmüştür. Katılımcıların çoğunluğunun özellikle etiket kullanmadığı ve yeniden paylaşım aşamasında da buna dikkat etmediği saptanmıştır. Öte yandan katılımcıların hemen hemen tümü sosyal medyada bellek inşası gerçekleştirirken ideolojik kimliklerini ön plana çıkarttığını belirtmiştir. Bu anlamda katılımcıların bellek inşasını ideolojik olarak gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür.

Kendini ülkücü/sağ görüşlü olarak tanımlayan katılımcılara görüşmelerde ilk olarak 12 Eylül ile ilgili bilgilerinin olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların belirli seviyede 12 Eylül'e ilişkin bilgileri vardır. Bu bilgilerin ilk olarak aileden ve çevreden geldiği görülmüştür. Aileden 12 Eylül ile ilgili en yoğun bellek aktarımı olan katılımcı, 12 Eylül sürecinde amcası idam edilen katılımcı olmuştur. Aileyi doğrudan etkileyen bir durum olması nedeniyle bu durum bellek inşası ve aktarımında normaldir. Öte yandan bazı katılımcılar aile ve çevrelerinde aktarım olmasına karşın hatırladığı herhangi bir olay olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların belleğinde, 12 Eylül'e ilişkin en fazla, sokak olayları, şiddet ve cinayetler yer edinmiştir. Söz konusu bellek olayları özellikle provokasyonlar ve ülkücülerin masumiyeti üzerinden bellek inşasına eklenmiştir. Katılımcıların bellek inşasını ideolojik temelde gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. 12 Eylül'ün bellek mekânları sorulduğunda ise katılımcılar sol görüşlü katılımcılara benzer şekilde Ulucanlar Cezaevi Müzesini belirtmiştir. Ancak sol görüşlü katılımcıların aksine ülkücü/sağ görüşlü hiçbir katılımcı buraya gitmemiştir. Buna karşın bazı katılımcılar bellek mekânı olan çeşitli mezarları ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Öte yandan başta Taksim olmak üzere bazı meydan ve yerlerin ise 12 Eylül'ü hatırlatmadığını ve başka olayları anımsattığı ya da gündelik yaşamın içerisinde bellek mekânı işlevini unuttukları görülmüştür. Dolayısıyla bellek mekânlarının işlevsel ve fiziki anlamda değişiminin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Medyanın bellek mekânı olarak değerlendirilmesine bakıldığında, sosyal medyanın katılımcılar tarafından daha fazla tercih edildiği görülmüştür. Katılımcılar, geleneksel medyanın solun elinde olduğunu ve bu yüzden güvenilmez olduğunu belirtmiştir. Sosyal medyanın ise çok geniş bir bilgi ağı olduğu için kendilerine uygun bir belleği bulabileceklerini düşünmüşlerdir. Katılımcıların seçici ve ideolojik bellek inşası için bellek mekânlarına başvurduğu söylenebilir. Katılımcıların çoğunluğu sosyal medyada 12 Eylül ile ilgili paylaşımlar

yaparak bellek inşası ve aktarımına katılmaktadır. Paylaşımların çoğunluğu ülkücü perspektiften olmakta ve idam edilen ülkücülerin ve ülkücü “şehitler”in bellek aktarımında ön plana çıkartıldığı belirtilmektedir. Bu durum Twitter bulgularıyla da desteklenmiştir. Nitekim Twitter verilerinin çözümlenmesinde ülkücü perspektiften bellek inşasında özellikle idam edilen ülkücülerin ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Katılımcıların sosyal medya bellek mekânından daha fazla etkilendiği ve belleklerinin şekillenmesinde sosyal medyanın etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra katılımcılar, sosyal medyada paylaşımlar yaparak bellek inşasına katıldığını belirtmiştir. İki katılımcı paylaşım yapmadığını belirtmiş ancak diğer katılımcılar hem 12 Eylül’ün yıl dönümünde hem de kendileri için bellek mekânı olan tarihlerde paylaşım yaptığını belirtmiştir. Ülkücü/sağ görüşlü katılımcılar, sol görüşlü katılımcıların aksine etiket kullanımına daha fazla dikkat etmektedir. Paylaşım yapan katılımcıların neredeyse tamamı paylaşımlarında etiket kullandığını ve hem parti hem de ocağın açmış olduğu etiketleri gündem yapmak için etiketlerde paylaşım yaptığını belirtmiştir. Bu durum, Twitter’da son yıllarda artan ülkücü bellek aktarımının nedenini de ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle katılımcıların bulguları ile Twitter bulguları birbirini desteklemektedir. Öte yandan katılımcıların çoğunluğu paylaşımlarında ideolojik kimliğini açık bir şekilde belirteceğini söylemiştir. Dolayısıyla katılımcıların bellek inşasını ideolojik temelli olarak gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Çalışmanın amaçları doğrultusunda yanıt aranan sorulara elde edilen bulguların yanıt verdiği görülmüştür. İlk olarak bir bellek mekânı olan medyanın 12 Eylül belleğini nasıl inşa ettiği ve aktardığı sorgulanmış ve incelenen gazeteler ve Twitter bakımından bellek inşası saptanmıştır. Gazetelerin editoryal süreçleri ve ideolojik konumları bellek inşasına etki etmektedir. Twitter’da ise farklı kolektif bellekler inşa edilebilmektedir. Twitter, doğası gereği herkese açık bir platformdur ve kullanıcıların bellek inşası ön plana çıkmaktadır. Twitter’ın bu özelliği gazetelerden farklı ve daha geniş bellek inşa etmesine olanak sağlamaktadır.

Öte yandan ikinci aşamada gazetelerin ideolojik konumlarının bellek inşasına nasıl etki ettiği incelenmiştir. Gazetelerin, bellek inşalarına bakıldığında ideolojik konumun etkisiyle 12 Eylül anlatısının gerçekleştirildiği görülmektedir. Özellikle 12 Eylül sürecinin aktarılmasında kullanılan kaynaklar bunu daha belirgin hale getirmektedir.

Üçüncü olarak Twitter’da geniş kitlelerin bellek inşasına katılmasının kolektif belleğe nasıl bir etkisi olduğu araştırılmıştır. Twitter’da bellek inşasına katılan kişilerin farklı siyasi kimliklere sahip olması nedeniyle farklı kolektif belleklerin yan yana olduğu bir bellek mekânı ortaya çıkmıştır. Öte yandan kolektif belleklerin ya da bellek aktarıcılarının daha kolay etkileşime girebildiği bir bellek mekânından söz etmek mümkün olmuştur. Gazeteler böylesi bir bellek etkileşimine çok olanak sağlamamaktadır. Başka bir deyişle farklı kolektif belleklerin belirgin bir şekilde bir arada inşa edilip aktarıldığı görülmüştür.

Kişilerin belleğine yönelik incelemeye bakıldığında, 12 Eylül dönemini yaşayanların belleğinin kendi anıları ile oluştuğu ancak bellek mekânlarından da etkilenecek şekilde şekillendi anlaşılmıştır. Özellikle medyanın aktardığı bellek kişilerin belleğini etkilemektedir. Darbe dönemini yaşayan katılımcılar geleneksel medyada aktarılan belleğe karşıt bir bellek inşa etme çabasıdadır.

Son olarak Z kuşağından bireylerin belleğinde yer alan 12 Eylül incelenmiştir. Z kuşağından bireylerin 12 Eylül belleği tümüyle bellek mekânları yardımıyla oluşmuştur. Öncelikle aile ve yakın çevrenin bellek inşasında etkili olduğu görülmüştür. Ancak Z kuşağından bireylerin bellek inşasında sosyal medyanın daha etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Medya bellek mekânları ve kişilerin hafızasının ilişkisine bakıldığında Z kuşağının geleneksel medyayı bir bellek mekânı olarak tercih etmediği görülmüştür. Öte yandan 12 Eylül dönemini yaşayan kişilerin geleneksel medyaya karşı bir bellek geliştirdiği ve medyanın aktardığı 12 Eylül belleğini reddettiği görülmektedir. Buna ek olarak gazetelerde yer alan haberlerle 12 Eylül dönemini yaşayan kişilerin aktarımları da birbirine zıt durumları ortaya çıkarmaktadır. Sosyal medyanın bellek mekânı olarak değerlendirilmesi anlamında ise hem 12 Eylül dönemini yaşayan katılımcılar hem de Z kuşağından katılımcılar sosyal medyayı bir bellek mekânı olarak kabul etmekte ve kullanmaktadır. Ancak sosyal medya bir bellek mekânı olarak Z kuşağının belleğini daha fazla etkilemektedir.

5.1. Öneriler

12 Eylöl askeri darbesinin kolektif bellekte nasıl yer aldığını açıklamak amacıyla bellek mekânlarında 12 Eylöl belleğinin nasıl inşa edildiğini araştıran bu çalışma farklı bellek mekânlarını incelemesi bakımından geniş bir araştırma niteliğindedir. Bunun yanı sıra bir bellek mekânı olarak sosyal medyayı inceleyen ilk çalışma olması nedeniyle bu alanda yapılacak araştırmalara yol gösterici olacaktır. Bu araştırma sonrasında yapılacak çalışmalara yönelik önerilerde bulunmak literatüre katkı açısından önem taşımaktadır. Bu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Kolektif belleğin bellek mekânlarında inşası ve aktarımını incelemek amacıyla farklı bellek mekânlarına yönelik nicel ve nitel çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Derinlemesine görüşme tekniğı ile daha dar bir alanda etkin olan kolektif belleklerin inşa ve aktarımının nasıl gerçekleştirildiğı araştırılabilir.
- Bellek mekânlarının değışen işlevi ve ideolojik rolleri incelenebilir.
- Bir bellek mekânı olarak sosyal medyanın bellek inşasındaki rolü nicel olarak araştırılabilir. Nitekim sosyal medyada çok geniş bir bellek ağı bulunmaktadır.
- Sosyal medyada bellek inşası ve aktarımı hem içerikleri hem de bunlara gelen yorumları kapsayacak şekilde netnografik bir inceleme yapılabilir.
- Medya araçlarının ekonomi politik değışiminin bellek inşasına etkisi içerik analizi yöntemiyle araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. ve Demir, Ö. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Adebayo, K. O. (2014). Nijerya'yı İşgal Et Hareketi İşçi Sendikaları ve Petrol Sübvansiyonu Mücadelesi: Medya Devrimi/Medyatikleşen Devrim ve Devrimin Sönümlenme Sürecine Dair Bir Analiz. B. Çoban (Der.). *Sosyal Medya D/evrimi*. (Çev. A. E. Pilgir). İçinde (s. 77-96). İstanbul: Su Yayınevi.
- Alpkaya, F. (2019). Giriş Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme. F. Alpkaya ve B. Duru (Ed.). *1920'de Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. İçinde (s. 7-14). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Anderson, B. (2020). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev: İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arcayürek, C. (1985a). *Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1985b). *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1986). *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 –Nisan 1980-Eylül 1980*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev. A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atık, A. ve Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). Toplumsal Bellek ve Medya. *Atatürk İletişim Dergisi.*, 6, 1-16.
- Auge, M. (2020). *Unutma Biçimleri*. (Çev. M. Sert). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aydemir, A. (2020). *Toplumsal Hareketler ve Sosyal Medya*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Aziz, A. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bali, N. R. (2012). Toplumsal Bellek ve Varlık Vergisi. E. Özyürek (Der.). *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*. İçinde (s. 87-126). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barash, J. A. (2007). Belleğin Kaynakları. (Çev. Ş. Öztürk). *Cogito: Bellek: Öncesiz, Sonrasız Yapı Kredi Yayınları Üç Aylık Düşünce Dergisi*. 50 (Bahar), 11-22.
- Başaran İnce, G. (2010). Medya ve Toplumsal Hafıza. *Kültür ve İletişim Dergisi.*, 13 (1), 9-29.

- Başaran, F. (2005). İnternetin Ekonomi Polisiği. M. Binark ve B. Kılıçbay (Der.). *İnternet, Toplum, Kültür*. İçinde (s. 32-52). Ankara: Epos Yayınları.
- Bergson, H. (2015). *Madde ve Bellek Beden-Tin İlişkisi Üzerine Deneme*. (Çev. I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yay. Haz. Ahmet Kuyaş. 29. Baskı İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Biçel, Ç. (2012). Dijital Toplumda Deneyim ve Sosyal Medya Belleği. P. M. Yelsalı Parmaksız (Ed.). *Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları*. İçinde (s. 47-78). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Bilgin, N. (2008a). Geçmişin Araçsallaştırılması Tarih ve Kolektif Bellek (I). *Toplumsal Tarih (Aylık Tarih Dergisi)*, 173/Mayıs, s.34-40.
- Bilgin, N. (2008b). Geçmişin Araçsallaştırılması Tarih ve Kolektif Bellek (II). *Toplumsal Tarih (Aylık Tarih Dergisi)*. 174/Haziran, s.34-40.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2016). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Binark, M. ve Kılıçbay, B. (DER) (2005). *İnternet, Toplum, Kültür*. Ankara: Epos Yayınları.
- Binark. M. (2017). Algoritmaların Yarattığı Yankı Odalarında Siyasal Katılım Olanğı Ya da Olanaksızlığı. *Varlık Dergisi*. s. 19-23.
- Birand, M. A. (1984). *12 Eylül Saat: 04:00*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Birand, M. A., Bilâ, H. ve Akar, R. (1999). *12 Eylül Türkiye’nin Miladı*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Blight, D. W. (2015). Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?. P. Boyer ve J. V. Wertsch (Ed.). *Zihinde ve Kültürde Bellek*. (Çev. Y. A. Dalar). İçinde (s. 301-319). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye’de İktisat Tarihi 1908-2005*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Borlandi, M., Boudon, R., Cherkaoui, M. Ve Valade, B. (2011). *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. (Çev. E. B. Büte, Ö. Yıldız ve U. Dayı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyer, P. (2015a). Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri. P. Boyer ve J. V. Wertsch (Ed.). *Zihinde ve Kültürde Bellek*. (Çev. Y. A. Dalar). İçinde (s. 5-36). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Burns, A. ve Moe, H. (2016). Twitter’da İletişimin Yapısal Katmanları. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, ve C. Puschmann (Der.). *Twitter ve Toplum*. (Çev: E. Erbatur). İçinde (s. 62-78) İstanbul: Kafka Yayınları. (Çev: E. Erbatur). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Castells, M. (2012). Ağ Toplumunda İletişim, İktidar ve Karşı-İktidar. (Çev: T. Sepetçi). Akdeniz Üniversitesi İletişim Araştırma ve Uygulama Merkezi. *Yeni Medya Üzerine: Kavramlar, Yaklaşımlar, Uygulamalar*. İçinde (s. 13-45). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Cemal, H. (1986). *12 Eylül Günü Tank Sesiyle Uyanmak*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Cılızoğlu, T. (2018). “Kader Bizi Una Değil, Üne İtti” Çağlayangil’in Anıları. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çev. K. Kelebekoğlu). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. (Çev. A. Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çoban, B. (2014). Sosyal Medya D/evrimi. B. Çoban (Der.). *Sosyal Medya D/evrimi*. İçinde (s. 9-21) İstanbul: Su Yayınevi.
- Çokgezen, J. Y. (2010). *1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Çölaşan, E. (1989). *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Dingin, A. E. (2020). Sosyal Medyanın Örgütlenme Gücü. A. E. Dingin (Ed.). *Disiplinlerarası Yaklaşımla Sosyal Medya*. İçinde (s. 97-120). Konya: Literatürk Yayınları.
- Doğdu, B., Özçetin, B., Bayraktutan, G. Binark, M., Çomu, T. Telli Aydemir, A. ve İslamoğlu, G. (2014). *Siyasetin Yeni Hâli Vaka-i Sosyal Medya*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Draaisma, D. (2018). *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. (Çev. G. Koca). İstanbul: Metis Yayınları.
- Drisko, W. J. & Maschi, T. (2016). *Content Analysis*. New York: Oxford University Press.

- El Gody, A. (2012). Arap Blog Dünyasında ABD'nin İmajı: al arabiya.net'ten Değerlendirmeler. (Çev: N. Gürel). Akdeniz Üniversitesi İletişim Araştırma ve Uygulama Merkezi. *Yeni Medya Üzerine: Kavramlar, Yaklaşımlar, Uygulamalar*. İçinde (s. 73-95). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in Anıları 1*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Evren, K. (1994). *Zoru Yıllarım 1*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Fuchs, C. (2014). *Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. D. Saraçoğlu ve İ. Kalaycı). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Geray, H. (2006). *İletişim Alanından Örneklerle Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Gökçe, B. (1996). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Göle, M. (2007). Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum. *Cogito: Bellek: Öncesiz, Sonrasız Yapı Kredi Yayınları Üç Aylık Düşünce Dergisi*. 50 (Bhr), 23-32.
- Gravante, T. ve Poma, A. (2014). Yeni Medya ve Öfkeli Hareketinin Yükselişi. B. Çoban (Der.). *Sosyal Medya D/evrimi*. (Çev. A. E. Pilgir). İçinde (s. 42-58). İstanbul: Su Yayınevi.
- Gülpınar, T. (2012). Anıtkabir'in Unutulan Kabirleri. P. M. Yelsalı Parmaksız (Ed.). *Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları*. İçinde (s. 81-150). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Gümüş, A. (2006). Şiddetin Türleri. *Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu*. İçinde (s. 13-38). Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- Gürel, E. Ve Nazlı, A. (2019). Dijital Aktivizm: Change.org Kampanyaları Üzerine Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19(4), s. 187-206.
- Habermas, J. (2004). Kamusal Alan. (Çev: M. Özbek). M. Özbek (Ed.). *Kamusal Alan*. İçinde (s. 95-102) İstanbul: Hil Yayınları.
- Habermas, J. (2018). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (Çev: T. Bora ve M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Halavais, A. (2016). Twitter'ın Yapısı: Toplumsal ve Teknik. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, ve C. Puschmann (Der.). *Twitter ve Toplum*. (Çev: E.

- Erbatur). İçinde (s. 79-95) İstanbul: Kafka Yayınları. (Çev: E. Erbatur). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. (Çev. B. Uçar). Ankara: Heratik Yayınları.
- Halbwachs, M. (2018a). *Kolektif Bellek*. (Çev. Z. Karagöz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Halbwachs, M. (2018b). *Kolektif Hafıza*. (Çev. B. Barış). Ankara: Heratik Yayınları.
- Hendrich, B. (2020). Mario Levi ve Mıgırdiç Margosyan'da Yemek Hatırlama ve Hatırlama Yemekleri. L. Neyzi (Ed.). *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*. İçinde (s. 91-119). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hermida, A. (2017). *Herkese Söyle Sosyal Medya'da Neden Paylaşımında Bulunuruz*. (Çev: A. A. Sabancı). İstanbul: Kafka Yayınevi.
- Hobsbawm, E. (2020). Giriş: Gelenekleri İcat Etmek. Hobsbawm, E. Ve Ranger, T. (Ed.). *Gelenğin İcadı*. (Çev. M. M. Şahin). İçinde (s. 1-18). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. (Çev. K. Atalay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ilıcak, N. (2012). *12 Eylül Kazanında Bir Gazeteci*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Irak, D. Ve Yazıcıoğlu, O. (2012). *Türkiye ve Sosyal Medya*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Jacoby, R. (1996). *Belleğini Yitiren Toplum*. (Çev. H. Atalay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kahraman, M. (2014). *Sosyal Medya 101 2.0 Pazarlamacılar İçin Sosyal Medyaya Giriş*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Kaplan, S. (2012). Ortadoğu'ya Tutulan Fransız Aydınları: Ermeni ve Türk Belgelerinde Klıkya. E. Özyürek (Der.). *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*. (Çev. P. Öztamur). İçinde (s. 19-47). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karadoğan Doruk, E., Çavdar, D. ve Okumuş, M. (2014). Sosyal Medya Kullanıcılarının Sanal ve Gerçek Hayattaki Protestolara Katılma Durumlarının Karşılaştırılması ve Sanal Protestoların Kullanıcı Algısı Bakımından Etkililiği. M. Demir (Der.). *Yeni Medya Üzerine... Vol.2*. İçinde (s. 213-242). Konya: Literatürk Yayınları.

- Kırık, A. M. (2014). Sosyal Medya-TV Etkileşimi Bağlamında Twitter Bazlı Reyting Ölçümlemesi. M. Demir (Der.). *Yeni Medya Üzerine... Vol.2*. İçinde (s. 271-309). Konya: Literatürk Yayınları.
- Kongar, E. (2007). 21. *Yüzyılda Türkiye 200'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Krippendorff, K. (2013). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Los Angeles: Sage Publications.
- Kundera, M. (2018). *Gülüştün ve Unutuşun Kitabı*. (Çev. E. Bener). İstanbul: Can Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Kuş, E. (2003). *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kutan, R. (tarihsiz). *Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül*. Ankara Keşif Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lievrouw, A. L. (2016). *Alternatif ve Aktivist Yeni Medya*. (Çev. İ. S. Temizalp). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Maireder, A. ve Ausserhofer, J. (2016). Twitter'da Siyasal Söylemler: Ağlaştırm Konuları, Nesneleri ve İnsanlar. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, ve C. Puschmann (Der.). *Twitter ve Toplum*. (Çev: E. Erbatur). İçinde (s. 403-419) İstanbul: Kafka Yayınları. (Çev: E. Erbatur). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017a). Atatürk ve Pozitif Düşünce. M. Türköne ve T. Önder (Der.). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. İçinde (s. 189-202). İstanbul İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017b). Atatürk, Bürokrasi ve "Rasyonellik". M. Türköne ve T. Önder (Der.). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. İçinde (s. 247-258). İstanbul İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği (Haz) (1981). *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Morozov, E. (2018). Facebook ve Twitter Sadece Devrimcilerin Gittiği Yerlerdir. F. Aydoğan (Ed.). *Yeni Medya Kuramları*. (Çev. Y. Göksun.). İçinde (s. 23-27). İstanbul: Der Yayınları.
- Morozov, E. (2019). *Twitter'dan Sonra Bir Tarih Kaldı Mı? Sanal Ağ Yanılsaması*. (Çev. M. Tekin). İstanbul: Açılım Kitap.
- Mutlu, E. (2017). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtreleme Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi. *Selçuk İletişim Dergisi*. 11(2), 232-251.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2*. (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası Yayınları.
- Neyzi, L. (2013). "Ben Kimim?" *Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. (Çev. H. Özkan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neyzi, L. (2020). Giriş. Neyzi, L. (Ed.) *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*. İçinde (s. 1-11). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev. M. E. Özcan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Olick, J. K. (2014). Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür. (Çev. Meral Güneşdoğmuş), *Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1 (2), 175-211.
- Ong, W. J. (2018). *Sözlü ve Yazılı Kültür (Sözün Teknolojileşmesi)*. (Çev. S. Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Oran, B. (1990). *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özaloğlu, S. (2017). Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek İle İlişkisi Üzerine. Erman, T. ve Özaloğlu, S. (Ed.). *Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*. İçinde (s. 13-19). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Özbek, M. (2004). Giriş: Kamusal Alanın Sınırları. M. Özbek (Ed.). *Kamusal Alan*. İçinde (s. 19-89) İstanbul: Hil Yayınları.
- Özkazanç, A. (2019). Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. F. Alpkaya ve B. Duru (Ed.). *1920'de Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. İçinde (s. 71-105). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Öztürk, S. (2011). *Türkiye’de İletişim Sosyolojisinin Kaynakları Boran ve Küçükömer’iSemptomal Okumak*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Papacharissi, Z. (2020). Sensiz, Ben Hiçbir Şeyim: Twitter’da Benliğin Gösterileri. F. Aydoğan (Ed.). *Yeni Medya Kuramları II*. (Çev. Ö. Yumrukuz). İçinde (s. 163-188). İstanbul: Der Yayınları.
- Papiliias, P. (2012). Mülteci Belleği veya Bir Yunan Kurumu Üzerine Notlar. E. Özyürek (Der.). *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*. (Çev. T. Evler). İçinde (s. 267-297). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Punch, K. F. (2020). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. (Çev: D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ricoeur, P. (2017). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (Çev. M. E. Özcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Risse, T., Peters, W., Senellart, P. ve Maynard, D. (2016). Twitter’daki Geçerli Enformasyonu Koruyarak Çağdaş Toplumu Belgelemek. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, ve C. Puschmann (Der.). *Twitter ve Toplum*. (Çev: E. Erbatur). İçinde (s. 289-304) İstanbul: Kafka Yayınları. (Çev: E. Erbatur). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Rogers, R. (2016). Twitter’ı Sıradanlıktan Kurtarmak Bir Çalışma Nesnesinin Dönüşümü. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, ve C. Puschmann (Der.). *Twitter ve Toplum*. (Çev: E. Erbatur). İçinde (s. 9-31) İstanbul: Kafka Yayınları.
- Sancar, M. (2016). *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş Zaman Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*. (Çev. P. Beyaz Charum ve D. Ekinci). İstanbul: Metis Yayınları.
- Saymaz, İ. (2016). *Oğlumu Öldürdünüz Arz Ederim, 12 Eylül’ün Beş Öyküsü*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Schacter, D. L. (2017). *Belleğin İzinde Beyin, Zihin ve Geçmiş*. (Çev. E. Özgül). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Schick, İ. C. (2020). Bedensel Hafıza, Zihinsel Hafıza, Yazılı Kaynak: Hat Sanatının Günümüze İntikalinin Bazı Boyutları. L. Neyzi (Ed.). *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları*. İçinde (s. 13-39). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Schmidt, J. H. (2016). Twitter ve Kişisel Kamuların Doğuşu. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, ve C. Puschmann (Der.). *Twitter ve Toplum*. (Çev: E. Erbatur). İçinde (s. 47-61) İstanbul: Kafka Yayınları. (Çev: E. Erbatur). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Schudson, M. (2007). Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri. (Çev. B. Kovulmaz). *Cogito: Bellek: Öncesiz, Sonrasız Yapı Kredi Yayınları Üç Aylık Düşünce Dergisi*. 50 (Bahar), 179-199.
- Schwartz, B. (1991). Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington. *American Sociological Review*., 56(2), 221-236.
- Scwartz, B. (1996). Memory as a Cultural System: Abraham Lincoln in World War II. *American Sociological Review*., 61(5), 908-927.
- Sezer, Ç. ve Dizman, İ. (2010). *12 Eylülün 30. Yılında 30 Yıl 30 Hayat*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Shirky, C. (2018). Sosyal Medya'nın Politik Gücü Teknoloji, Kamusal Alan ve Politik Değişim. F. Aydoğan (Ed.). *Yeni Medya Kuramları*. (Çev. E. Al). İçinde (s. 157-171). İstanbul: Der Yayınları.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*. (Çev. S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu). İstanbul: Babil Yayınları.
- Sönmez, M. (1982). *Türkiye Ekonomisinde Bunalım, İkinci Kitap*. İstanbul: Belge Yayınevi.
- Sözen, E. (1997). *Medyatik Hafıza*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sucu, M. (2005). *12 Eylül Yasakları*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- Susam, A. (2015). *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şahin Kaya, Ş. (2011). Televizyon, Tarih ve Toplumsal Bellek. *Sosyoloji Dergisi*., 25, 103-123.
- TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu. (Haz) (2012). *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*. (Çev. Ş. Layıkel). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Traverso, E. (2019). *Geçmiş Kullanma Kılavuzu Tarih, Bellek, Politika*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuşalp, E. (1986). *12 Eylül Tutanakları Bin Tanık*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Tuşalp, E. (1988). *Eylül İmparatorluğu Doğuşu ve Yükselişi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ünal Çınar, R. (2020). *Ecdadın İcadı (AKP İktidarında Bellek Mücadelesi)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Van Dijk, J. (2018). *Ağ Toplumu*. (Çev. Ö. Sakin). İstanbul: Kafka Yayınevi.
- Viroli, P. (2003). *Enformasyon Bombası*. (Çev. K. Şahin). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wertsch, J. V. (2015). Kolektif Bellek. P. Boyer ve J. V. Wertsch (Ed.). *Zihinde ve Kültürde Bellek*. (Çev. Y. A. Dalar). İçinde (s. 149-174). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Williams, H. L. ve Conway, M. A. (2015). Otobiyografik Anı Ağları. P. Boyer ve J. V. Wertsch (Ed.). *Zihinde ve Kültürde Bellek*. (Çev. Y. A. Dalar). İçinde (s. 43-77). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Winter, J. (2015). Tarihçiler ve Bellek Mekânları. P. Boyer ve J. V. Wertsch (Ed.). *Zihinde ve Kültürde Bellek*. (Çev. Y. A. Dalar). İçinde (s. 321-343). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yasa, İ. (1973). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Yelsalı Parmaksız, P. (2019). Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma. *İlef Dergisi*, 6 (1), 7-26.
- Yücesoy, T. (2020). *Bireyden Kitleye Sosyal Medya Devrimleri ve Ötesine Kuramsal Yaklaşımlar*. Ankara: Duvar Yayınları.
- Zimmer, M. ve Proferes, N. (2016). Twitter'da Mahremiyet, Mahremiyet Üzerine Twitter. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, ve C. Puschmann (Der.). *Twitter ve Toplum*. (Çev: E. Erbatur). İçinde (s. 243-258) İstanbul: Kafka Yayınları. (Çev: E. Erbatur). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Y. Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

Bellek: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 04.02.2021)

<http://www.radikal.com.tr/radikal2/unutmak-her-seyi-unutmak-872973/> (erişim tarihi: 22.01.2021)

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1704214/tum-partiler-anlasti-kenan-evren-adi-her-yerden-siliniyor.html> (erişim tarihi: 25.11.2019).

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 05.07.2020).

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf (erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/tutanak_son/12_eylul_alt_komisyonu/12_eylul_alt_komisyonu/31.10.2012/Mehmet%20Ke%C3%A7eciler-31.10.2012.pdf (erişim tarihi: 1 Mayıs 2020).

https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt1.pdf (erişim tarihi: 1 Mayıs 2020).

https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf (erişim tarihi: 1 Mayıs 2020).

<https://www.evrensel.net/haber/129929/gucu-12-eylul-e-yetmedi> (erişim tarihi: 3 Mayıs 2020).

<https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/yargitay-12-eylul-davasinda-kararini-acikladi/596709> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

<http://bianet.org/bianet/siyaset/156547-evren-ve-sahinkaya-ya-muebbet-hapis> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

<https://www.hurriyet.com.tr/> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

<https://www.haberturk.com/twitter-hikaye-ozelligi-nasil-yapilir-twitter-story-ozelligi-acildi-twitter-fleets-nedir-ve-nasil-kullanilir-2875630-teknoloji> (erişim tarihi: 01.10.2021)

<https://help.twitter.com/tr/using-twitter/spaces> (erişim tarihi: 01.10.2021)

<https://www.hootsuite.com/pages/digital-trends-2021#c-237279> (erişim tarihi: 05.10.2021)

<https://ersoyhasan.com/2021/04/26/turkiyede-internet-ve-sosyal-medya-kullanim-istatistikleri-2021/> (erişim tarihi: 05.10.2021)

<https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/twitter-fleets-kalkti-mi-radikal-karar-icin-resmi-aciklama-41866701> (erişim tarihi: 01.10.2021)

<https://www.teknoblog.com/jack-dorsey-twitter-ceo-gorevini-birakti/> (erişim tarihi: 07.12.2021).

SÜRELİ YAYINLAR

13 Eylül 1980 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
14 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
15 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
16 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
17 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
18 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
19 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
20 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
21 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
22 Eylül 2010 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2011 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2011 Cumhuriyet Gazetesi
14 Eylül 2011 Cumhuriyet Gazetesi
15 Eylül 2011 Cumhuriyet Gazetesi
16 Eylül 2011 Cumhuriyet Gazetesi
17 Eylül 2011 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2012 Cumhuriyet Gazetesi
15 Eylül 2012 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2013 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2013 Cumhuriyet Gazetesi
14 Eylül 2013 Cumhuriyet Gazetesi
15 Eylül 2013 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2014 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2014 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2015 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2015 Cumhuriyet Gazetesi

12 Eylül 2016 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2016 Cumhuriyet Gazetesi
14 Eylül 2016 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2017 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2017 Cumhuriyet Gazetesi
14 Eylül 2017 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2018 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2018 Cumhuriyet Gazetesi
14 Eylül 2018 Cumhuriyet Gazetesi
15 Eylül 2018 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2019 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2019 Cumhuriyet Gazetesi
12 Eylül 2020 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 2020 Cumhuriyet Gazetesi
14 Eylül 2020 Cumhuriyet Gazetesi
15 Eylül 2020 Cumhuriyet Gazetesi
16 Eylül 2020 Cumhuriyet Gazetesi
17 Eylül 2020 Cumhuriyet Gazetesi
18 Eylül 2020 Cumhuriyet Gazetesi
19 Eylül 2020 Cumhuriyet Gazetesi
13 Eylül 1980 Hürriyet Gazetesi
13 Eylül 1980 Milliyet Gazetesi
12 Eylül 2010 Ortadoğu Gazetesi
13 Eylül 2010 Ortadoğu Gazetesi
14 Eylül 2010 Ortadoğu Gazetesi
12 Eylül 2011 Ortadoğu Gazetesi
13 Eylül 2011 Ortadoğu Gazetesi
14 Eylül 2011 Ortadoğu Gazetesi
12 Eylül 2012 Ortadoğu Gazetesi
12 Eylül 2013 Ortadoğu Gazetesi
13 Eylül 2013 Ortadoğu Gazetesi
12 Eylül 2014 Ortadoğu Gazetesi
13 Eylül 2014 Ortadoğu Gazetesi

12 Eylül 2016 Ortadoğu Gazetesi
12 Eylül 2017 Ortadoğu Gazetesi
12 Eylül 2019 Ortadoğu Gazetesi
13 Eylül 1980 Tercüman Gazetesi

TEZLER

- Başaran İnce, G. (2010). *Toplumsal Hatırlama/Unutma Sürecinde Basın: Kolektif Siyasi Belleğimizdeki Cumhuriyet Tasavvuru*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eyrek, A. (2019). *Kültür Endüstrisinde Bellek Yitimi: Ekran Belleği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göğçerçin Toker, H. (2017). *İletişimsel Bellekten Toplumsal Belleğe Yazılı Tanıklar: 12 Eylül İle Yüzleşmek*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sönmez, S. (2012). *Toplumsal Bellek ve Sinema: Türkiye Sinemasında Travmatik Temsiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

EKLER

Ek 1: Görüşme Formu

BU GÖRÜŞME FORMU ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ BASIN VE YAYIN ANABİLİM DALINA BAĞLI OLARAK BÜNYAMİN UZUN TARAFINDAN HAZIRLANAN DOKTORA TEZİNE İLİŞKİNDİR. GÖRÜŞMEDE ELDE EDİLEN BÜTÜN VERİLER YALNIZCA TEZ ÇALIŞMASINDA KULLANILACAKTIR.

A. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesini Yaşayan Kişilerle Yapılacak Yarı

Yapılandırılmış Görüşmelerde Kullanılacak Sorular

1. Genel olarak 12 Eylül'ü öncesi, oluş süreci ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte değerlendirir misiniz?
2. 12 Eylül sabahı darbeyi nerede ve nasıl duydunuz ve neler hissettiniz? Sonrasında neler oldu ve siz ne yaşadınız?
3. 12 Eylül nasıl bir miras bıraktı? Hem size hem de ülkeye ve ülke politikasına kalan mirası değerlendirir misiniz?
4. Sizin anılarınızda 12 Eylül nasıl yer almaktadır? Gözaltı ve tutuklanma sürecinde içeride ve dışarıda neler yaşadınız? İçeri girerken nasıl bir dünya vardı, çıktığınızda nasıl bir dünyayla karşılaştınız?
5. Sizin 12 Eylül ile ilgili anılarınızı canlandıran çeşitli yerler, kişiler ya da olaylar var mı? Bunların sizde nasıl bir etki yaptığını anılarınıza da dayanarak anlatabilir misiniz?
6. Her yıl 12 Eylül günleri ya da bu tarih yaklaştığında ne hissediyorsunuz ve 12 Eylül'ü anma anlamında neler yapıyorsunuz?
7. 12 Eylül'ü medya da anlatmakta ve insanların hafızasında bir 12 Eylül portresi oluşturmaktadır. Bu anlamda medyada yer alan çeşitli içerikler ile sizin 12 Eylül anılarınız arasında benzerlik ya da farklılıklar var mı, nasıl değerlendirirsiniz?
8. Eğer sosyal medya kullanıyorsanız bu mecralarda 12 Eylül ile ilgili paylaşım yapıyor musunuz? Genel olarak ya da anılarınızla ilgili olabilir.

NOT: Demografik bilgiler ayrıca alınacaktır.

B. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden Sonra Doğan Gençlere Yönelik Sorular

1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile ilgili bilginiz var mı? Eğer varsa bu bilgiyi nereden ve kimlerden aldınız ve darbe hakkında ne düşünüyorsunuz?
 2. Darbeyle ilgili bilgiyi X'ten aldığınızı söylediniz. Neler anlattıklarını biraz açar mısınız ve bunları dinlerken neler hissettiniz?
 3. Ailenizle ya da kendiniz 12 Eylül ile özdeşleşen ve bellek mekânı olarak kabul edilebilecek yerlere (müzeler, meydanlar veya o dönem etkili olan kişilerin mezarları gibi) gittiniz mi?
 4. 12 Eylül ile ilgili medyadan edindiğiniz bilgilerde gazete ve televizyon gibi geleneksel medyayı mı yoksa sosyal medyayı mı tercih ediyorsunuz?
 5. Sizce geleneksel medya ve sosyal medyadan hangisi 12 Eylül ile ilgili daha güçlü bir anlatı sunuyor?
 6. Sosyal medyada örneğin Twitter'da 12 Eylül ile ilgili paylaşım yapıp darbeyi ya da darbenin toplumda bıraktığı izleri anıyor musunuz? Bu anlamda Twitter'da etiketleri (#) kullanıyor musunuz?
 7. Eğer sosyal medyada paylaşım yapıyorsanız bu paylaşımlarda ve 12 Eylül'ü konumlandırmada siyasi olarak kendinizi konumlandırmanız etkili oluyor mu?
- NOT: Demografik bilgiler ayrıca alınacaktır.

TARİH 12 EYLÜL 1980 SAAT 00.04'TU

[illegible]

Kapitalizm bunalımda

Türkiye'de buntlar artıyor. 2. Dünya Savaşı'ndan beri altın çağına yaygın küresel kapitalizm de yeni bir bunalıma giriyor. Üçüncü dünya ülkeleri başka buralarda olmakla birlikte, Türkiye'de de kapitalizmin bunalımında etkilerden dolayı yavaş yavaş bunalıma girmekte.

Yeni pazarlar edinmek ve sermayelerini yerli ve yabancı pazarlara yaymak isteyen şirketlerin bu alana yönelmesi, Türkiye'de hem bölgesel hem de küresel pazarlara ulaşmak için önemli bir adım olacaktır. Türkiye'de hem bölgesel hem de küresel pazarlara ulaşmak için önemli bir adım olacaktır. Türkiye'de hem bölgesel hem de küresel pazarlara ulaşmak için önemli bir adım olacaktır.

[illegible]

Ekviter'in Sovyetler'i tehlike olarak görmediği, Batı karşıtı söylemleri ABD nezdinde kuşkulara yol açtı

Darbenin ilk hedefi CHP

40. YILINDA
1977 yılı sonunda kendisine dayatılan 26 Ocak kararlarını uygulamakla ayak divanı fecit! İktidarı kaybetmiş, iktidarı ele geçirmek için casus uçaklarını Türkiye'ye göndermek için verilmiş talebini reddetmesi ve "Millî Marş Yasası"nın çıkarılmasını hemen arkasından ATAS'trafiklerini kısıtlamaması, Musadık'ın gibi hermanını harladı. Darbe için gerekli koşullar hazırlanmış ve arı slemde arı ben yinileye başlayan CHP, bunu gövdesiyle sayarak iktidardan çıkardın darbenin hedefi olamaktan kurtuldu.

[illegible][illegible]

He gariş, 2001 krizinde
Türkiye'de Ekonomiden
Sorumlu Bakanlık görevine getirilen
Kemal Derviş, daha önce tarıma ağırlık veren önerisini unutup tarımdaki tüm sübvansiyonları kaldırdı.

[illegible]

ECEVİTE
DANIŞMAN

[illegible]

"Sanayiye" için
geçir dağıtımını ayıtladı ve hep
birden gerçekleştirilmesi tehliki
bir stratejiyle.

Bu koşullar altında Türkiye'nin
sanayileşme gerekinektir. Bu ölç-
lük yapmak gerekmektedir. Bu ölç-
lük büyük bir tüccar ağıyla sa-
nayileşme sorununu çözümlen-
mektedir. Bunun için kimya, te-
mel makine, imalat ve maden işle-

[illegible]

Toplam yatırımlar içinde sanayi yatırımlarının payı azalmıştır.”
Sanayi bölümünde ise Türkiye de gelen karma ekonomi politikasından merkezî yetki ve mülkâhâli ile düğü, bunun yerine “Yüksa mekânılaşmasının önemli ve vacip bir rol oynas atılmışı” belirtiliyordu.
Ne görp, 2001 krizinde

Türkiye'de ekonomiyi getiren Der-
iş Bakanlık görevine getirilen Der-
iş, daha önce "tarıma ağırlık ve-
rin" önerisini unutup tarımdaki
tüm sübvansiyonları kaldırarak
başta şeker pancarı olmak üzere
bazı ürünlerin ekimini engelledi.
Şekerpancarı üretimi engellenin-
ce dev bir Amerikan şirketi Car-
gill, gelip Bursa'ya kondu ve Tür-
kiye dışına bazar mısır ihracatına
mahkûm edildi.

an
lere
na?

eniltiler
 ne büyük
 Buza DPT
 e olmak
 ular grubu
 yarak
 anca Türkiye
 a rejim için
 aradıl原因ine
 nasyonun
 anlıt akıne
 avaylı
 dayınak
 ektronik
 nderler
 ürtürlü
 0. 1986

DAHA GÜZEL
ÖZETLENEMEZ

[illegible]

İslam kapitalizminin Türkiye ve
ekonomik başarıya bağlı olarak
daha geniş uygulanması. Örneğin
Türkiye'ye denemek istemiye ki
"herdavan büyük işlere karşın,
hafif sanayi kolları ile tarıma
ağırlık ver. Sürüklü devalüasyon ve
sıkı para politikasıyla enflasyonu
ve işçi ücretlerini düşülecek ki
malların ucuzlaşsın. Böylece bir
tarzı hammele için denemek
ve ihracatı da bu yolla artırarak
bize olan kredilerini düşülecek
devalüasyonla."

- İhan Selçuk'un öngörüsü
- Karaborsa ve kıyırlılar
- Cansız uçaklar meselesi

İşkencecime 'nasıl uyudun' diye soracaktım

● 12 Eylül'de sakat kalan Fazlı Kuru sanık astsubayın mahkemeye getirilmemesine isyan etti

MEHMET MENEKŞE

AMASYA- 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından "İşkencehaneye" çevrilen Amasya Suluova Et Balık Kurumu (EBK) tesislerinde gördükleri işkencelerden sonra sakat kalan **Fazlı Kuru** ve işkence mağdurları **Ali Soysal** ve **Musa Koyuncu**'nun açtığı davanın üçüncü duruşması dün 12 Eylül darbesin 34. yıl dönümünde görüldü. Önceki gün 12 Eylül işkencelerine karşı açılan davayı "zamanasımından" düşeren Amasya Ağır Ceza Mahkemesi'ndeki davaya mağdurlar ve avukatları **Ömer Kavili** ile **Mehmet Horuş** katıldı. İşkence suçundan yargılanan **Yüzbaşı Atasay Fitos** ve **Astsubay Burhan Yöntem** ise duruşmaya katılmadı.

Devrimci 78'liler Federasyonu Başkanı **Nejat Kangal**, 1980 askeri darbesinden sonra ceza alan ve 32 yıl içeride yattıktan sonra serbest bırakılan **Tahir Canan**, Devrimci 78'liler Derneği Samsun Şubesi üyeleri, Amasya KESK bi-

AVUKATLAR: MAHKEME TARAFLI DAVRANIYOR

Avukatlar **Ömer Kavili** ve **Mehmet Horuş**, mahkeme heyetinin hiçbir araştırma yapmadığını, sanıkları dinlemek için çaba harcamadığını, Suluova Ek ve Balık Kurumu'nda teftiş yaptırmadığı, dosyadaki bilgi ve belgeleri, mağdur savunmalarını, tanıkların ifadesini dikkate almadığını belirterek mahkemenin yanlış davrandığını söyledi ve reddi hüküm talebinde bulundu. Mahkeme işkence dava dosyasının **Vezirköprü Ağır Ceza Mahkemesi**'ne gönderilmesine ve reddi hüküm talebinin burada değerlendirilmesine karar verdi.

leşen temsilcileri, CHP Sivas Kadın kolları Başkanı **Muhterem Kaya** da davayı izledi. Duruşmayı izlemek ve destek için gelenlerin üzeri hem adliye çıkışında hem de mahkeme girişinde iki kez aranarak içeri alındı. Beş sivil polislin mahkemeye girmesine ve silahlarının olmasına savunma avukatları itiraz ederken, mahkeme başkanı **Fahrettin Kaya** bu talebi reddetti.

'Sanki bu davada ben yargılanıyorum'

İşkence mağduru **Musa Koyuncu** "Bize işkence yapanların cezalandırılmasını, işkenceciler-

le toplumun yüzleşmesini istiyoruz" diye konuştu. Ağır işkence gördüğü için otuz yıldır tekerlekli sandalyede, sonda ile yaşayan Kuru sanıkların mahkemeye getirilmemesine tepki göstererek, "Ben bu halimle 45 kilometrelik yerden her mahkemeye geldim. Siz sanıkların 50 kilometreden getirilmesini sağlayamadınız. Sanki ben yargılanıyorum. Ben **Burhan Yöntem**'in gözünün içine bakacaktım. 'Bana işkence yaptıktan sonra evinde nasıl rahat uyudun?' diye soracaktım. 32 yıldır tekerlekli sandalyede sonda ile yaşıyorum" dedi.

Ek 3: Ortadoğu gazetesi 12 Eylül haber örnekleri

12 Eylül 1980 darbesi Türkiye'yi tamamen değiştiren müdahale oldu. 650 bin kişi gözaltına alındı, bin 683 bin kişi fişlendi

FIKİRDE LİDER GAZETE

ORTADOĞU

12 EYLÜL
2011 PAZARTESİ

NE MUTLU TÜRK'ÜM DİYENE

31 YIL GEÇTİ

12 Eylül darbesinin üzerinden çeyrek asırdan fazla zaman geçti. Darbeden geriye şimdi korkunç rakamlar kaldı

İşte darbenin bilançosu:

- TBMM kapatıldı, anayasa ortadan kaldırıldı, siyasi partilerin kapısına kilit vuruldu ve mallarına el konuldu.
- 650 bin kişi gözaltına alındı.
- 1 milyon 683 bin kişi fişlendi.
- Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı.
- 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı.
- 98 bin 404 kişi "örgüt üyesi olmak" suçundan yargılandı.
- 7 bin kişi için idam cezası istendi.
- 517 kişiye idam cezası verildi.
- Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı
- İdamlan istenen 259 kişinin dosyası Meclis'e gönderildi.
- 300 kişi kuskulu bir şekilde öldü.
- 171 kişinin "İşkenceden öldüğü" belgelendi.

- Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.
- 14 kişi açlık grevinde öldü.
- 16 kişi "kacarken" vuruldu.
- 95 kişi "catısmada" öldü.
- 73 kişiye "doğal ölüm raporu" verildi.
- 43 kişinin "intihar ettiği" bildirildi.
- 388 bin kişiye pasaport verilemedi.
- 30 bin kişi "sakıncalı" olduğu için isten atıldı.
- 14 bin kişi yurttaslıktan çıkarıldı.
- 30 bin kişi "siyasi mülteci" olarak yurtdışına gitti.
- 937 film "sakıncalı" bulunduğu için yasaklandı.
- 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu.
- 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli
- 400 gazeteci için 4 bin yıl cezası istendi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı So.yadı : Bünyamin UZUN

Yabancı Dil : İngilizce

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

2014, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü (Lisans)

2017, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik ABD (Yüksek Lisans)

2023, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın ve Yayın ABD (Doktora)

Yayınları ve/veya Bilimsel/Sanatsal Faaliyetleri:

Tiryaki, S. ve Uzun B. (2023). Fanatic or Ultras: Tribune Culture in Turkey. Communication & Sport, (Onlinefirst), s. 1-20. DOI: 10.1177/21674795231172657

Uzun, B. ve Baloğlu, E. (2018). American History X Filminin Alımlama Analizi. The Journal Of Academic Social Sceince Studies. 70, Autumn, s. 461-472

Uzun, B. ve Şeker T. (2018). Ciner Grubunun Ekonomi Politik Yapısı. İNİF E-DERGİ. Kasım 2018, 3(2) s. 107-129.

Uzun, B. ve Şeker, H. (2021). “Kriz İletişimi Sürecinde Twitter Kullanımı: Manavgat Yangını Üzerine Bir İnceleme”, E. V. Balcı ve S. Tiryaki (Ed.). İletişimde Güncel Çalışmalar 1. İçinde (s. 136-164). Konya: Palet Yayınları.

Uzun, B. ve Baloğlu, E. (2021). “Magazin Haberciliği: Sosyal Medya Haberlerinin Haberleştirilmesi”, S. Tiryaki ve E. V. Balcı (Ed.). İletişimde Güncel Çalışmalar 2. İçinde (s. 121-141). Konya: Palet Yayınları.

Şeker, H. ve Uzun, B. (2021). “Alternatif Medyanın Medya Atmosferindeki Konumu: Eleştirel Bir Derleme”, S. Tiryaki ve E. V. Balcı (Ed.). İletişimde Güncel Çalışmalar 2. İçinde (s. 142-170). Konya: Palet Yayınları.

Uzun, B. (2022). “Siyasal İletişimin Kullanım Alanı Olarak Sosyal Medya”, Y. Demir (Ed.). Siyasal İletişim Çalışmaları. İçinde (s. 103-126). Konya: Tablet Yayınları.

Baloğlu E. ve Uzun B. (2018). Dijital Medyada Sağlık Haberlerinin Sunumu. II. İnternational Scientific and Vacational Studies Congress Kongre Tam Metin Kitabı (Bilmess 2018). İçinde s. 1816-1824.

- Baloğlu E. ve Uzun B. (2018). Donald Trump'ın "Kudüs İsrail'in Başkentidir" Açıklamasının Yazılı Basında Sunumu. II. İnternational Scientific and Vacational Studies Congress Kongre Tam Metin Kitabı (Bilmess 2018). İçinde s. 1824-1831.
- Baloğlu E. ve Uzun B. (2018). Yeşil Sokak Holiganları Filminin Alımlama Analizi. II. İnternational Scientific and Vacational Studies Congress Kongre Tam Metin Kitabı (Bilmess 2018). İçinde s. 1831-1839.
- Baloğlu, E. ve Uzun, B. (2019). Milliyetçi Basında 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Yansımaları. Ankara Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Tam Metin Kitabı. İçinde s. 1179-1186.
- Uzun, B. ve Baloğlu, E. (2019). Bir Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak Adalet Yürüyüşü'nün Ulusal Basındaki Sunumu: Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme. Ankara Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Tam Metin Kitabı. İçinde s. 1187-1197.
- Baloğlu, E. ve Uzun, B. Sağlık Haberlerini Yeniden Okumak: Teyit.org Sitesi Üzerinden Bir İnceleme. 11. International Congress On Social Sciences China to Adriatic Kongre Tam Metin Kitabı. İçinde s. 687-692.
- Uzun, B. ve Baloğlu, E. (2019). Türk Basınının Ekonomi Politik Yapısı. 11. International Congress On Social Sciences China to Adriatic Kongre Tam Metin Kitabı. İçinde s. 669-686.

Burslar ve Görev Alınan Projeler

YÖK 100/2000 Sosyal Medya Çalışmaları Öncelikli Alanı Doktora Bursiyeri

TÜBİTAK 2211-A Yurtiçi Doktora Bursiyeri

TÜBİTAK 1001, (120R028) Erkan Yüksel (Proje Yürütücüsü) Medyadan Zihnimize:

Üçüncü Aşama Gündem Belirleme Türkiye Araştırması. (Proje Bursiyeri)